montesquieu

scrisori persane

caiete

TRADUCERE DE ȘTEFAN POPEScU PREFAȚA DE IRINA ELIADE

1970

EDITURA MINERVA

MONTESQUIEU

Les Lettres persanes Chez Firmin Didot Frères, Paris, 1838 Les Cahiens (1716—1755)

texte culese și prezentate de Bernard Grasset, Paris, 1941.

PREFAȚA

Cele două opere reunite in volumul de față au văzut lumina tiparului la distanță de peste două sute de ani i Scrisori persane în 1721, cînd autorul lor, Charles de Secondat, baron de la Erède et Montesquieu, era un tinăr magistrat din Bordeaux cu totul necunoscut în cercurile literaro pariziene și Caietele, în 1939, cînd numele lui Montesquieu, cunoscut în lumea întreagă, evoca numai operele salo, mai adeseori citate dccît citite, dar intrate în conștiința universală, praful uitării acoperind de mult imaginea omului contingent şj muritor, care a fost Montesquieu.

Publicarea Caietelor păstrate cu grijă timp de două sute de ani de urmașii scriitorului, va fi fost o surpriză pentru acei cercetători care țin cu orice chip să descopere amănuntul biografic semnificativ pe baza căruia să poată elabora teorii menite să explice geneza operei prin experiența individuala a scriitorului. Dezamăgirea lor va fi crescut treptat deoarece pe măsură ce întorceau filele Cățelelor, nici în acele mărturisiri cu caracter intim nu aflau relatate întâmplări revelatorii, incendii pasionale sau lupte interioare, după cum nici printre rînduri nu puteau ghici aversiunile, maniile, ticurile sau complexele atît de căutate azi pentru explicarea operei prin

caracterul sau temperamentul creatorului.

Fapt ciudat, acumularea amănuntelor pe care Montesquieu le dă asupra lui însuși nu concretizează o imagine, ci estompează mereu contururile ei pentru a fixa în mintea cititorului noțiunea de cercetător științific ; însemnările intime ale lui Montesquieu pot fi definite drept jurnalul de bord al unui savant devorat de o unică pasiune, aceea de a afla adevărul.

„vrea să mărturisesc adevărul fără a deveni martir" 1 notează scriitorul și această dorință nu era ușor de îndeplinit în epoca respectivă.

Iscusitul magistrat din Bordeaux va găsi însă o stratagemă pentru a proclama adevărurile pe care le descoperise, sperînd că nu va avea de pătimit de pe urma indrăi nețelor sale afirmații și, spre binele lui Montesquieu șl al nostru, al tuturor, stratagema se va dovedi nu numai utilă, ci și generatoare de numeroase inovații pe care vom încerca să le punem in lumină în paginile ce urmează.

Faptul că Montesquieu ar fi preferat să vorbească în propriul său nume și să angajeze astfel cititorii săi intr-un dialog menit să te dea de gîndit este dovedit de rîndurile inserate în prefața ediției din 1754 a Scrisorilor persane, prefață pe care în ciuda aversiunii manifeste pentru acest gen de prezentări ,,cele mai anoste scrieri din lume" — cum le califică autorul — Montesquieu se simte dator s-o întocmească.

„Romanele de acest fel au de obicei succes fiindcă autorul relatează el însuși situația actuală și, datorită acestui lueru, poate, comunica cititorilor pasiunile pe care le descrie mai bine decit în oricare alt gen de narațiune “*

Afirmația citată denotă, așa cum remarcă pe drept cu-vfnt Jean Roussel, că Montesquieu socotește că cea mai bună formulă romanesca este de a te adresa cititorilor „folosind persoana întila a singularului și timpul prezent[11]. 1

Montesquieu 'nu va renunța să spună „eu constat și consider necesar“, dar se va pune la adăpost de urmările nefaste, pe care în mod logic ar fi trebuit să le aibă pentru el publicarea asprului

rechizitoriu întocmit, regimului politic și social din timpul regenței lui Philippe d'Orleans, născocind doi persani cărora le dă delegația de a se mira de ceea ce văd și de a pune sub semnul întrebării credințe ce păreau de nezdruncinat.

Preferind- să treacă sub tăcere motivele care l-au determinat sâ-i aducă din îndepărtatul lor Ispahan, tocmai la Paris, pe cei doi persani, Usbec și Rica, Montesquieu are grijă să invoce, în scurta prefață a primei ediții a romanului său, un argument în ton cu paginile aparent ușuratice ale Scrisorilor persane

„Public aceste prime scrisori ca să încerc gustul cititorilor; mai am o sumedenie prin sertare pe care le-af putea tipări mai tîrziu. Condiția este să nu fiu cunoscut, fiindcă de mi se va afla numele, am să toc. Cunnse o femeie care merge destul de bine, dar cum se uita cineva la ea, șchioapă! ă " *

Surprinzătorul argument descumpănește pentru o clipă, dar nu poate convinge, oricine dîndu și ușor seama că la rigoare se poate stabili o analogie intre o femeie ai țârei pași se împleticesc atunci cînd se simte observată și un orator care se bîlbîie știindu-se ascultat, dar câ atribuirea unor asemenea complexe unui scriitor care își redactează opera neștiut și nevăzut de nimeni, avînd răgazul să mediteze îndelung asupra fiecărui cuvînt și sâ revină asupra rîndurilor scrise pentru a elimina din fra-

' .Jean Rousset, Parme et Signification, José Corti, 1967, p. 67

[2] Montesquieu Préface, ed, cit., p, 131. zelo salo toate elementele ce le împiedică să se țină bina pe picioare, este cu totul nejustificată.

Neîncrezător în puterea de convingere a argumentului invocat și nici în capacitatea persanilor săi de a se prezenta în fața publicului francez fără u divulga numele celui căruia îi „încredințează scrisorile", Montesquieu ia măsuri concrete pentru a-și păstra anonimatul șl trimite manuscrisul în afara granițelor Franței,

După toate probabilitățile Scrisori persane apare li Amsterdam în 1721, pe coperta cărții figurină numai indicația că volumul a fost tipărit la Colonia de către Pierre Marteau, nume fictiv sub care se ascundea un librar ce publica pe acca vreme cărți mai mult sau mai

puțin compromițătoare pentru autorii lor.

Spre mirarea lui Montesquieu, care nu uitase, desigur, că în 1717, deci numai cu patru ani înainte, critiche cuprinse in epigrama redactată în limba latină de Voltaire prilejuiseră „copilului teribil" al secolului al XVlII-lea o încarcerare de unsprezece luni la Bastilia, nu porțile închisorii se deschid în fața lui de îndată ce în Franța se află cine este autorul Scrisorilor persane, ci... ușile celor mai elegante saloane pariziene.

Oricît ar fi cinturit dc bine argumentele ce pledau pro sau contra publicării cărții purtînd pe copertă numele autorului, punînd în balanță tot ce știa — și Montesquieu știa că temeliile regimului instaurat de Ludovic al XIV-lea păreau multora din ce în ce mai șubrede, că grație relatărilor făcute de călătorii ce străbătuseră ținuturi îndepărtate precum și experiențelor științifice ce pasionau pînă și pe cele mai elegante doamne din lumea mare, noi perspective se deschideau neîncetat stridirti omenești, știa că nu numai în Franța, ci și în întreaga Europă existau oameni pasionați ca și el de aflarea adevărului și care nu se sfiau să tălmăcească și să răstălmăcească legile statornicite pie Dumnezeu sau de cci care se socoteau investiți cu atribute divine — oricît ar fi cintarli de bine tot ceea ce știa, Montesquieu nu-și putea da seama de ponderea exactă a două lucruri, puse și ele în balanță și anume de faptul că autoritatea regentului scădea din cc în ce mai mult și că blazata societate pariziană dorea să fie amuzată cu orice preț, chiar dacă era sili'ă sași privească chipul în oglinda întinsă de Usbec și Rita. in care cele mai fine riduri apăreau drept cule adinei,

„îndrăznesc să spun că Scrisorile persane sini voioase, că înveselesc și că prin aceste calități au ciștigat favoarea publicului", notează Montesquieu în Caiete.

Scrisorile persane sînt spirituale, amuză și ca atare· oamenii din societatea ce-și trăiește cu frenezie ultimele clipe în secolul al XVIH-lea acceptă să se privească, fără să creadă cu adevărat că oglinda persană reflectă veridic imaginea lor așa cum se priviseră și în oglinzile pe care i le întinseseră pe rînd La Fontaine, La Bruyère, La Rochefoucauld sau Molière.

Societatea franceză se apără de persanii lui Montesquieu numindu-i

extravaganți, întocmai cum regii medievali numiseră „nebuni'2 p-j cei care, în ci in clic t de zurgălăi, izbutiseră să Ic descrețească frunțile, formiilind glumeț amare gînduri.

Datorită faptului că persanii pe caro numai do nevoie i-a născocit, au darul do a fi pe placul rafinaților parizieni, Mon lesei uicu scapă de urmările bănuite, nu fără temei nefaste, și societatea franceză scapă — pentru un timp — de Montesquieu... poftindu-1 la recepții.

Cind se află că autorul Scrisorilor persane este președintele Curții din Bordeaux, „tonul ușuratic al cărții păru și mai amuzant in contrast cu gravitatea pe care o implică funcția de magistrat", afirmă Gustave Lanson

Invitațiile sosesc cu duiumul pe adresa scrii borului la modă.

Montesquieu va fi rugat de doamna de Lambert să vină și marțea cînd primea scriitori și poeți precum și miercurea cîtid elegantul salon era frecventat numai de aris-tocrați, autorul Scrisorilor persane purtînd un nume care, deși nu de prima mină, putea fi rostit în fața inalților oaspeți de vreme ce Montesquieu era baron și strămoșii săi figurau de mai bine de trei sute de ani în analele aristocrației provinciale recrutate din rindurile magistraturii.

Puțin mai tîrziu un nou salon își va deschide ușile, ccl al doamnei de' Tencin, unde cei ce făceau parte din elita intelectuală franceză puteau întîlni călători de vază in trecere prin Paris, ca doctcrul Tronchin, din Geneva, de pildă, sau lordul Chesterfield, cu care Montesquieu avea să lege o strinsă prietenie.

Autorul Scrisorilor persane poate fi întîlnit intre 1722 și 1728, atît în saloane, cit și in cafenele, precum și în acele cercuri închise, numite „cluburi" ce se înmulțesc mereu, căci anglomania francezilor începe încă din secolul al XVlII-lea, după cum atestă cuvîntul împrumutat pentru a denumi un gen de reuniuni specific civilizației insulare engleze.

Reacțiile mondenilor parizieni Ia intrarea domnului de Montesquieu in saloane nu vor fi fost prea diferite de cele provocate de apariția persanilor născociți de cl și consemnate astfel într-una din scrisorile trimise de Rica 1

„Locuitorii Parisului sint de o curiozitate ce merge pînă la extravaganță... Dar dacă din iniimplare cineva le spunea celor din jur că sint persan, auzeam îndată un murmur : — Ah, ah, domnul e persan ? Ce lucru nemaipomenit ! Cum poate să fie cineva persan ?“ (Scrisori persane).

Desigur că și în clipa cînd Montesquieu va fi trecut prima oară pragul unui salon, se vor fi găsit destui care să-l întrebe — fără a aștepta de altfel răspunsul — fiind obligați de imperioase datorii să-l părăsească pentru a saluta pe noua favorită a cutărui sau cutârui personaj de vază : „Domnul este autorul acelei delicioase cărți care a făcut at ita vîl vă? De necrezut! Cînd veți binevoi să dați la iveală și celelalte scrisori ?"

Spre deosebire de persanii săi care in clipa cînd se hotărăsc să nu mai poarte șalvari și turban sînt aruncați de croitorii parizieni intr-un „înfricoșător neant", Montesquieu nu va înceta să farmece pe membrii societății pariziene chiar atunci cînd haina impecabilă a mondenului va ascunde privirilor nu numai roba magistratului, părăsită de altfel definitiv în 1725, dar și aparatele optice de mărit prin care îi plăcea să privească procesele psihologice și sociale în saloane. Secretul uluitoarei performanțe mondene a lui Montesquieu îl aflăm în caietele sale :

„Mi-am dat întotdeauna seama că pentru a reuși în societate este (>ine să treci drept nebun, râmînînd înțelept în sinea ta“ (Caiete).

Montesquieu va pune, în mod consecvent, în aplicare regula descoperită și se va sluji, cum nu se poate mai bine, de două defecte, unul înăscut, timiditatea, și altul Simili at, imposibilitatea de a-și concentra atenția pentru a fi prezent la recepții fără a supăra pc nimeni, deși răspunsurile sale nu puteau totdeauna mulțumi pe cei doritori să stea de vorbă cu el. căci — așa cum ne-o mărturisește — pe cei mai mul ți din musafirii elegantelor saloane nu i-a ascultat niciodată, mulțuinindu-se doar să dea aprobator din cap, cînd vreunul din ei, doritor să strălucească, făcea dovada că posedă „știința mondenă", ce constă din relatarea celor întîmplate în ajun, „vorbind despre fleacuri ca despre lucruri de mare importanță și despre chestiunile grave, ea despre fleacuri". (Caiete).

Scie două defecte despre care ținea să se știe că le are, vor dispare

însă ca prin farmec în clipa cînd Montesquieu se va alia in tovărășia unor oameni pe potriva sa, căci atunci cînd este invitat să participe la o discuție in care vorbi lorii aduc argumente și eontraargumente, Montesquieu „se descurcă destul de bine'.

Montesquieu „s-a descurcat" întotdeauna foarte bine fie că s-a aliat in tovărășia mondenilor, care îl socoteau drept Un foarte talentat autor de romane conținînrl aventuri galante, fie în tovărășia celor care, datorită lui La Bruyère și La Rochefoucauld știau să recunoască în frazele lapidare ale lui Montesquieu gîndirea profundă a unui filozof preocupat de a extrage legile generale psihologico ale „omului etern" din observarea atenta a comportări ii indivizilor intr-o anumită epocă, fie că s-a aflat în tovărășia celor, puțini la număr, care au știut citi printre nodurile Scrisorilor persane că veșnic mirații Usbcc și Rica n-au străbătut atitea mări și atitea țări doar pentru a critica moravurile parizienilor, ci și pentru, sau mai bine zis mai ales pentru a mina însăși baza politică și socială care generase aceste moravuri.

Pentru acești cititori atenți și care îi împărtășeau de bună seamă părerile, Montesquieu va citi în cunoscutul „Club de l'Entrcsol·* Dialogul lui Sila cu Eucrate, pe care Roger Caillois, avînd desigur prezent în minte titlul dat de André Gide unora dintre eseurile sale, îl numește interviu imaginar, și pe drept cuvînt după părerea noastră, deoarece Eucrate este un foarte dibaci reporter, care izbutește, prin întrebări meșteșugite, să arunce sămînța îndoielii pînă și în mintea despotului Sila, convins că tirania instaurată de el folosise cetății.

Pentru prima oară flagelul politic și social combătut și în Scrisorile persane, este denunțat, spunîndu-i-se pe nume — tirania — dar,.prudent ca întotdeauna, Montesquieu nu-1 va ataca vorbind in propriul său nume, ci va reînvia două personaje din antichitate cărora le va acorda pe rînd cuvintul, ferlndu-se însă să comunice tuturor informațiile culese de reporterul Eucrate, trimis de el la Roma pe la începutul erei noastre (interviul va fi publicat de abia în 1745, adică după douăzeci de ani de la citirea lui în cercul închis al unui cîub).

Acceptînd mereu să facă compromisuri, dar numai compromisuri formale — căci, așa cum declară in Caiete, „aș fi îndeplinit bucuros

ritualul cerut de religia pagină de vreme ce nu se cerea decit să îngenunchez in fata unei statui", dar refuzînd să spună un cuvînt sau să facă vreun gest care să contravînă principiului etic adoptat în tinerețe și niciodată nesocotit in cursul existenței sale — acela de a pune interesele colectivității deasupra intereselor sale personale, Montesquieu izbutește uluitorul tur de forță de a spune mereu adevăruri dintre cele mai grave fără a jigni pe nimeni si fără a deveni martir. Mai mult decît atît, extraordinara capacitate a scriitorului de a se folosi de orice constrîngerc exterioară pentru a găsi o formulă inedită de a exprima ceea ce giudea, îi aduce consacrarea sa pe plan literar.

Autorul Scrisorilor persane este ales în 1728 la Academia Franceză și — fapt ciudat — nu ramine la Paris pentru a se bucura în tihnă de privilegiul de a fi considerat un foarte spiritual monden șl un talentat scriitor, ci pornește înlr-o lungă călătorie.

între 1728 și 1732, Montesquieu străbate Italia, Elveția, Germania, imperiul Austro-Ungar, ajungînd in Transilvania și, înainte de a se retrage definitiv în sihăstria sa din La Erede, va poposi doi ani în Anglia, invitat de lordul Chesterfield pe care îl cunoscuse în salonul doamnei de Tenoin.

Ilustrul călător va fi primit de împărați, regi, prinți și miniștri și deși, așa cum va mărturisi în Caietele sale, „de îndată ce i-am cunoscut, frica puerilă ce mă cuprin~ dea la vederea celar mari s-a transformat, fără tranziție, in dispreț", Montesquieu va ști să-și exprime unele pareri care, cu toate că nu vor fi fost pe plăcu] tuturor, nu-i puteau fi totuși luate în nume de rău, ca de pildă acel răspuns dat, la Viena, unuia din miniștri, jenat de lipsa de fast a pal al ului imperial :

„Dumneavoastră, care veniți din Franța ți ați vizitat palatul din Versailles, vă mirați, desigur, văzind in ce locuință modesta trăiește împăratul nostru.

— Domnule, i-am răspuns, nu-mi pare de loc rău să văd o tară unde supușii unui împărat au locuințe mai bune decit cele ale stă pinului lor." (Caiete)

Montesquieu nu se va mulțumi însă să stea de vorbă cu regi și

miniștri și să privească oamenii ce treceau pe străzi, de la ferestrele palatelor unde era găzduit, ci va colinda, mergînd pe jos, cartierele mărginașe; intrînd în cîrciumi, oprmdu'se în fața tarabelor și atunci cînd va veni ocazia, în Germania și în Transilvania, va cere să coboare și în mine, capricii ce vor fi părut ciudate, dar care trebuiau satisfăcute de vreme ce erau exprimate de un oaspete atît de politicos și atît de celebru cum era baronul de Montesquieu, membru al Academiei Franceze.

Comportamentul lui Montesquieu diferă esențial de cel al persanilor născociți de el, căci scriitorul nu va judeca nici ca un călător dornic de a surprinde amănuntul pitoresc așa cum face Rica, și nici ca Usbec, filozoful uneori atît de detașat de toate obiceiurile și credințele omenești, incit pare cuborit pe pămînt de pe o altă planetă, ci ca Montesquieu, adică întocmai ca acel cercetător cc dorește să afle adevărul căulînd să se identifice cu cei care, din diferite motive, cred sau sînt siliți să creadă că singurul adevăr posibil este cel pe care îl văd și îl trăiesc.

„Cînd am călătorit fn țări străine m-am legat de fiecare din ele ca ți cum ar fi fost propria mea țară; am fost păr!af la soarta lor și aș fi dorit ca fiecare din ele să se afle intr-o stare înfloritoare "

După lunga sa călătorie, in cursul căreia Montesquieu a fost mereu soliei'at de rezolvarea unor probleme care nu-1 priveau direct, dar care priveau pe contemporanii lui și care ne privesc încă direct și pe noi cei ce îi ascultăm astăzi concluziile, Montesquieu se întoarce în Franța și nu va mai părăsi decit foarte rar castelul din La Bròde, trăind cu un singur gînd, acela de a-și termina opera, căci, așa cum remarcă pe buna dreptate Roger Caillois „operele sale nu cuprind decit o singură pledoarie in cadrul căreia revin mereu aceleași argumente"[4] >.

Să-l lăsăm pc Montesquieu in sihăstria lui să-și termine opera, meditind asupra unor noi metode menite să pună în plină lumină adevărul cauzei pe care a servit-o întotdeauna, binele umanității, redactînd Spiritul legilor și Considerații asupra cauzelor măririi și decadenței romanilor, să-1 lăsăm mai ales să se ocupe de acele probleme Care nu l-au privit decât pe omul Montesquieu, după cum ne declară el însuși, spre sfîrșitul vieții sale ; „Nu mai am decit două lucruri de făcut : primul, să știu să fiu bolnav, și al doilea să știu să

mar", să-l lăsăm pe cel ce a trăit în secolul al XVIII-iea în Franța purtînd numele de Charles de Secondat de la Bròde et Montesquieu să se odihnească in pace și să ne întoarcem la opera lăsată de el, operă in care pulsează încă o inimă generoasă și din care se înalță ca o flacără vie una din cele mai luminate minți omenești.

*

Așa cum am arătat Ia începutul acestei prezentări. Montesquieu a fost construis de împrejurări să renunțe de a se adresa cititorilor, așa cum ar fi dorit, vorbindu-le în propriu) său nume.

[1] Koger Caillois, Préface în Montesquieu, Oeuvres complètes, ed. pit., p. IV.

Conștient dc avantajele pe care ie oferă întrebuințarea pronumelui personal „eu“, singurul capabil sâ stabilească o legătură directă între emițătorul mesajului și cel căruia ii este destinat, Montesquieu investește cu noi funcții romanul epistolar, care deși fusese incidental folosit și în secolul al XVII-lca dc scriitori ca d'Aubignac, Boursault, Bussy-Rabutin și Fontenelle avea să cunoască o extraordinară înflorire în cursul secolului al XVIII-lea, formula fiind folosită în diverse scopuri în Franța de scriitori ca Le Sage, Marivaux, Crëbiilon, Prévost, Diderot și Choderlos de Laclos și în Anglia de Richardson ale cărui romane : Pamela (1740) și Clarissa Harlowe (1747) aveau să aibă, o atît de mare influență asupra lui Jcan-Jacques Rousseau.

Apariția romanului epistolar marchează o etapă importantă pusă recent in plină lumină de Jean Rousset :

„.Se pare că atunci cimi forma romanului epistolar a fost pășită, pentru prima oară tu istoria romanului, romancierul a renunțat la narațiune ; el nu mai povestește și nici nu mai silește personajele sale să pooestescă ; el se liberează astfel de istoria concepută ca o serie de evenimente iii care oamenii sint agenți sau victime, In acest fel de romane evenimentul constă din cuvintele pronunțate și din efectul ce trebuie să fie obținut prin aceste cuvinte... Instrumentul narațiunii are precădere asupra narațiunii. Astfel autorul ce pare absent, de vreme ce nu mai povestește, de vreme ce lasă personajele sale să spună tot ce au de spus, îți ia revanșa devenind ordonator și

regizor ; dar dacă ramine in umbră ca scriitor și narator, el apare in schimb în plină lumină in calitate de autor, adică de făuritor al operei.“ J

Profilînd de avantajul de a spune „cu“ neauzit de public, Montesquieu va ramine mereu în culise indicînd celor doi persani, Usbec și Rica, momentul cînd trebuie să _____ ·

• Jean Rousset, Forme et Signification, ed. cit. p 74. intre în scenă pentru a expune, în calitate de martori, situația pe care au constatat o poposind în Franța la începutul secolului al XVIII-lea.

Pentru ca martorii aleși să prezinte materialele cuprinse în dosarul alcătuit cu grijă de Montesquieu, fără să poată ii acuzați de subiectivism, autorul ia o prccauțiune suplimentară și anume îi declară cetățeni ai Persici, țară despre care începuse să se vorbească mult la începutul secolului al XVIII-lea datorită interesului stimi t de relatările făcute de Tavernier, Chardin și Bernier despre călătoriile lor în Asia și mai ales în orma publicării poveștii O mie și una de nopți apărută în 1708 în tălmăcirea lui Galland.

Martorii vcnlți dinir-o țară atît de îndepărtată în spațiu pot Ii persani de două soiuri, adică privind realitatea pe care o văd într-o altă țară prin prisma credințelor și prejudecăților lor din Persia, așa cum este Bica, sau pur și simplu „străini" ca Usbec, care uitindu-și propria naționalitate poate privi atît Persia, cît și Franța, dîntr-un punct exterior situat Ia o foarte marc distanță de amîn-două țările.

Persanul Rica străbate străzile Parisului răspnnzînd celor care îl întreabă : „Cum poate fi cineva persan ?“ prin întrebarea : „Cum poatl· fi cineva francez opunînd unei serii de prejudecăți o altă serie de prejudecăți, aduse în bagajele sale.

în primele scrisori expediate din Franța unor prieteni despre care nu vom afla niciodată cum și unde î-a cunoscut, Rica povestește impresiile sale de turist proaspăt sosit la Paris.

Cum este și firesc, primul lucru care uimește pe un călător sosit din Ispahan este aspectul orașului.

„Parisul e mare cit Ispahanul. Casele sint atît de înalte incit fi-ar

veni să juri că locuiesc în ele numai astrologi. Iți închipui că un oraș construit în aer, care are șase sau șapte case unele peste altele, este extrem de populat și că atunci cînd toată lumea coboară în stradă se produce o învălmășeală groaznică.

Poale n-ai să mă crezi, dar de o lună de zile de cînd sint aici n-am văzut pe nimeni utnblind ca oamenii Nu există pe lume cameni care să-ți folosească mai bine membrele lor decît francezii : aleargă, zboară. Trăsurile din Asia cu mersul lor încet, ca ți pasul măsurat al cămilelor, i-ar face să leșine “

Mutatis mutandis, prima scrisoare expediată de Rica, ar putea fi semnată de orice locuitor al unui oraș patriarhal din Europa sosit intr-una din marile metropole ale lumii de azi.

în aceeași categorie se înscriu misivele în care Rica povestește ceea ce a văzut la teatru sau la operă.

Instalat într-un fotoliu, în stal, provincialul care nu a intrat niciodată într-o sală de spectacol, vede două piese ; una jurată pc scenă de actori și actrițe ce recită și se mișcă în fața spectatorilor și a doua, avînd același subiect, mimată de femei și bărbați ce stau așezați in loji. Rica preferă piesa mimată celei recitate pe scenă considerimi că „actorii" din loji sint superiori celorlalți de vreme ce ,,pe fetele lor sint zugrăvite toate pasiunile omenești in mod atît de grăitor, incit cuvintele nu-și mai au rost"

.

Ciirind Rica, prin mijloace pe care nu le vom afla niciodată, încetează de a fi un simplu turist înghiontit pe străzile Parisului, de către trecătorii grăbiți sau împroșcat de noroiul caleștilor în care se plimbă cei bogați, pentru a deveni un oaspete nelipsit din saloanele pariziene unde va avea prilejul să cunoască membrii înaltei societăți din capitala Franței.

Vâztlți prin prisma persană, parizienii îi apar lui Rica niște specimene interesante tocmai prin diferențele pe oare le prezintă față de persani.

Femeile atît dç virtuoase și de modeste în Persia care trăiesc nevăzute și neauzite de nimeni, în afară de stă-pînul haremului, se

plimbă pe străzile Parisului, intră în saloane și în săli de spectacole întovărășite de soții lor sau de soții altor femei. Ele nu par a avea alte precupări, de la douăzeci și pînă la optzeci de ani, decit de a trece în ochii tuturor mai tinere dccît sint in realitate și de a cuceri inimile a cit mai mulți bărbați.

Soții legitimi ai acestor doamne acceptă în general situația dată.

„[•'rîncezii nu vorbesc niciodată de soțiile lor. Le e frică să vorbească de ele in fufa oamenilor care le cunosc mal bine decit ei.

Sini printre ei oameni foarte nefericiți pe care nu-i mingile nimeni ; aceștia sint soții geloși ; alții pe care ii urăște toată lumea ; aceștia sint soții geloși. Sint și unii pe care toți bărbații ii disprețuiesc : aceștia sint tot soții geloși “

Soții demni de milă și în același timp de dispreț, sint cei care nu au înțeles un lucru pe care Rica nu va în-tîrzia să-l constate : Franța este guvernată de femei.

„ibben, crezi că o femeie e amanta unui ministru ca să se culce cu el ? dș ! Ce idee ! E amanta lui, pentru ca, in fiecare dimineață, să-t îndese sub nas cinci sau șase petiții. Bunătatea lor firească apare din pripeala cu care fac bine unui șir întreg de oameni «nevoiași» care le procură o sută de mii de livre rentă.

Se plînge lumea, în Persia, că împărăția e condusă de două, trei femei ; in Franța e și mai și. Aici femeile cirmuiesc cu toatele și iau lucrurile nu numai cu ridicata, dar îți împart și cu de-amănunlul toată autoritatea “

în scrisorile citate mai sus, Rica privește încă Franța prin prisma mentalității din țara sa de obîrșie.

Pe nesimțite însă, turistul persan se va aclimatiza, devenind un lucid cetățean francez ce nu se va amesteca niciodată în mulțime, ci va ramine mereu izolat în locul său de la balcon, loc admirabil ales pentru a observa fără a fi văzut, loc reperat de altfel înaintea lui Montes· quieu, de către La Bruyère.

Distanța dintre spectatori și actori există încă, dar ea poate fi

măsurată în metri și nu în mii de leghe.

Din balconul său, Rica își va îndrepta cînti p< > rînd binoclul spre un individ așezat în lojă sau în stal și imaginea se va mări, neajungînd însă niciodată la proporțiile unor Caractere ca cele descrise de înaintașul său.

Cîteodată prin binoclul lui fiica vor apărea în prim plan mondenii care „strică mai mult ușile tot bătînd in eie ca să li se deschidă, decit viaturile sau furtunile"

Mondenii, vanitoșii, cochetele, șarlatanii, cucernicii atit dc cucernici incit uită să fie credincioși, avocațiî prîcepuți să jongleze cu legile, geometrii care în dorința lor de a găsi linia pură se aseamănă cu grădinarii ce taie toate florile care se înalță cu un cap deasupra celorlalte, cei ce știu să vorbească orc în șir fără să spună nimic, precum și ghidușii oare de îndată ce au izbutit să stîrnească rîsul printr-o vorbă de dull intr-un salon, au grijă ca gluma sâ fie difuzată și în alte saloane pentru ca reputația lor eă fie consolidată și atiția alții, prîcepuți în descoperirea defectelor celor din jurul lor, dar întotdeauna incîntati de propriile lor persoane, vor reține rînd pc rînd atenția lui Rica.

„Doamne, imi spuneam in sinea mea, nu vom fi oare niciodată in stare să ne dăm seama decit de ridicolul celorlalți ?”

Ridicol, constată Rica, este tot ce a fost ieri.

„Altădată femeile, arean talie ți dinți, astăzi nici nu mai poate, fi vorba de așa ceva “

Ridicol este ceea ce se întîmplă alături, la vecinul ce locuiește gard în gard cu tine, in saloanele burgheze dacă le frecventezi pc cele aristocratice și invere, în. Spania dacă ești francez în Franța dacă ești spaniol, german sau persan.

Ridicolul nu este decît o chestiune de perspectivă și Rica, pe măsură ce șederea lui se prelungește, riscă să uite că dc fapt, a fost trimis de Montesquieu în Franța pentru a privi locuitorii acestei țări de la distanța necesară pentru a-i descrie obiectiv.

l'articjpîrid Ia o conversație in care este dezbătută problema condiției femeii in Occident față de a celor din Orient, închise în haremuri, Rica pare convins de argumentele aduse de francezi și Ja sfîrșitul scrisorii, în care relatează discuția în contradictoriu, mărturisește unuia din prietenii săi :

„Trebuie ră recunoaștem — spune el în Scrisori persane — deși acest lucru contravine moravurilor noastre : la popoarele cele mai civilizate femeile au avut întotdeauna autoritate asupra bărba/ilor lor." După ce citează exemple din istoria Egiptului, a Babilonului și a Romei, Rica sfîrșește scuzîndu-se ;

„Vezi, dragul meu Ibben, că am început să îndrăgesc această (ară unde oamenilor le place să susțină păreri extraordinare ți să Ic exprime in mod paradoxal".

Din turistul naiv de la începutul șederii sale la Paris, turist, veșnic mirat de aspectele unei civilizații cu totul diferită de cea a țării din care venise, Rica sc transformă treptat, așa cum am văzut, nu numai într-un spectator amuzat ce privește din balcon o piesă jucată de oameni cărora începe să le poată înțelege reacțiile, ci și într-un cetățean francez gata să intre în scenă în caz de nevate.

Rica se va franciza în asemenea măsură, înеît simte nevoia ca altcineva să-i spună cum sînt într-adevăr francezii în mijlocul cărora trăiește.

Astfel, după lectura unei scrisori în care un francei descrie Spania și moravurile spaniolilor, Rica exclamă ·

„Nu τη-ar supăra de fel, dragă Usbec, să citesc o scrisoare trimisă la Madrid de un spaniol, care ar călători tn Franța".

In timpul șederii sale în Franța, Rica nu va avea ocazia să citească nici o scrisoare în care vreun spaniol, englez, italian sau persan să-și spună părerile asupra poporului din care Rica a începui să facă parte, dar cititorii Scrisorilor persane vor beneficia de dubla perspectivă simțită ca neapărat necesară de Rica-Montesquieu, căci Usbec a sosit și el in Franța și, deși nu-i răspunde lui Rica, va scrie nenumărate scrisori in care dezbate, pe un alt registru, problemele ridicate de prietenul său.

Dubla perspectivă este creată prin seria de scrisori paralele expediate de «?i doi persani, scrisori care rămîn, în majoritatea cazurilor, tară răspuns,

I'e măsură ce persanul Rica se francizează, persanul Usbec pierde. în cursul șederii sale la Paris, orice conti-gență cu pămîntenii, atît cei domiciliati în Asia cit și cei cc trăiesc m Europa.

în timp ce Rica se umanizează parlicipînd la necazurile celor în mijlocul cărora trăiește : ‚Jți mărturisesc, Usbec, că n-am văzut niciodată pe cineva variind lacrimi fără să mă înduioșeze", Usbec poate declara întocmai, cum face Montesquieu în Caietele sale : ..Sint prietenul tuturor celor ce }udecă cu mintea, și dușmanul tuturor celor care judecă cu inima", deși așa cum am arătat mai sus. în calitate de călător, Montesquieu s-a comportat ca Rica și nu ca Usbec, legîndu-se de soarta oamenilor din fiecare țară pe care a străbătut-o, ca și cum ar ii fost vorba de soarta compatrioților săi

Usbec nu este un tînăr ce pleacă din Persia, ca Rica, pentru a-și compirla educația vizitind țări străine, ci un om în toată firea, fost mare dregător ia Curtea din Ispahan, silit de împrejurări să-și părăsească patria.

Primele scrisori trimise de Usbec nu conțin mirarea turistului. ci îngrijorarea exilatului care nu știe dacă, cum și cînd își va mai vedea țara și numeroasele sale soții, lăsate în paza eunucilor.

Usbec scrie mereu prietenilor sài, dorind să afle ce se spune despre plecarea lui, dă ordine eunucilor, își imploră soțiile să respecte legile haremului și așteaptă cu înfrigurare vești din Ispahan.

Usbec este nefericit și primul contact cu o lume diferită dc cea în care a trăit, nu îl incintă, ci îl descumpănește.

„Divine preot, nu-mi pot stăplni nerăbdarea aţteptind răspunsul tău sublim Am îndoieli ce trebuie lămurite. Simt că mintea mea se rătăcește, readu-o pe drumul cel drept. Vino ți mă luminează, izvor de lumină", scrie Usbec marelui preot din Com. Molacul Mehmet-Alî.

Marele preot ii va răspunde, sfătuindu-1 să nu mai pună întrebări

inutile de vreme ce rezolvarea tuturor problemelor care îl frămîntă pe Usbec se află în cărțile sfinte, și sfatul este însoțit dc un exemplu „grăitor" : musulmanilor le este interzis să mănince carne de porc de vreme ce acest animal, pe veci impur, s-a născut din excrementele elefantului urcat de Noe pe corabia sa pentru a echilibra vasul ce altfel risca să se scufunde.

„Nu înțelegi, motivele pentru care anumite lucruri sini spurcate fiindcă nu cunoști multe altele și nu ai cunoștință de cele petrecute intre Dumnezeu, îngeri și oameni", scrie în concluzie Mehmet-Ali.

Răspunsul nu pare să-l mulțumească pe Usbec și ca atare corespondența între preotul ce explică totul prin tradiție și călătorul care își exprimase părerea că „simțurile sini oare cele care judecă singure dacă un lucru e curat sau murdar P*. încetează.

Ajuns la Paris, Usbec pare să uite necazurile sale și începe să trimită o serie de misive ce completează seria de schițe aflate în scrisorile lui Rica.

Astfel, galeria de portrete se va îmbogăți și alături de mondenii, cochetele, vanitoșii și șarlatanii zugrăviți de Rica, vor figura, pictați cu aceleași mijloace inaugurate de La Bruyère, parveniții primiți în inaila societate pentru arta bucătarilor lor, preoții care au învățat de la Tartuffe să aducă doamnele în sînul bisericii după ce și-au făcut stagiul în alcovurile lor, poeții care au întotdeauna grijă să se exprime diferit dc ceilalți oameni nu pentru că ar gîndi altfel, ci fiindcă „voibesc pentru a căpăta ir: dram de minte", scducăloiii de profesie care fac curte doamnelor măritate îmboldiți mai ales de dorința de a face în necaz soților geloși, precum și marii seniori care „își suflă nasul in mod atît de neîndurător, scuipă eu atita indiferența și își miwjtic dinii intr-un fel atît de jignitor pentru oamenii care sini de fală', incit slîrnesc „admirația" lui Usbec. care pc vremea eînd era marc dregător la Curtea din Ispahan se străduise să arate celorlalți că le este superior prin mărinimie, înțelegere și bunătate.

Ca și Rica, Usbec se va mira nu numai de felul de a fi al unora dintre parizieni, ci și de acele trăsături de caracter pe care ie socotește comune tuturor francezilor.

Rica denunțase in scrisorile sale frivolitatea parizienilor, vorbise despre dorința lor de a fi veșnic în pas cu moda, de a părea spirituali nu numai in saloane, ci și eînd sînt chemați să-și spună cuvîtilul in cadrul consiliilor de stat sau eînd se afla în fruntea unei armate.

Usbec va constata, la rîndul său. cita importanță acordă francezii unor lucruri puerile. Scrisoarea în care relatează discuțiile înverșunate dintre cei ce susțin că nici un scriitor francez nit se poate compara cu cei din Grecia antică, poate fi considerată urmarea sau preambulul celei în care Rica povestește discuțiile care au avut loc la Sorbona cu privire la felul cum trebuie pronunțată o literă din alfabet.

„Cum poale fi cineva francez ?“ se întreabă mereu atît Rica cît și Usbec, constatînd cît dc ciudați sînt oamenii în mijlocul cărora au poposit și răspunsurile la întrebarea pc care și-o pun constituie o admirabilă frescă a moravurilor societății franceze din timpul regenței iui Philippe d’Or leans.

Rica nu va depăși niciodată acest stadiu mulțumindu-se să constate și să se minuneze, mirarea lui scăzînd pe măsură cc „felul său de a (lindi se dezbată pe nesimțite de tot ce avea asiatic, adaptîndu-se fără efort celui euro-pean“, cu alte cuvinte pe măsură ce înlocuiește o scrie de prejudecăți prin altele.

Dimpotrivă, Usbec, cel care la începutul călătoriei înregistra aproape mașinal anumite imagini din țările pe care le străbatea, gîndul și inima fiindu-i mereu la Ispahan, de îndată ce ajunge la Paris, uită complet că este persan, fără insa a deveni vreodată francez.

Pe măsură ce prietenul său mai iînăr, devine mai ancorat in timp și în spațiu, Usbec sc detașează de pămînt și de epoca în care trăiește, situindu-se într-un spațiu interplanetar ele unde contemplă, eu o egală curiozitate, toți oamenii și toate instituțiile lor politice și sociale.

Din Sirius, sau de pe Saturn, unde, l-a situât Montesquieu, Usbec va auzi totuși întrebarea pusă pc străzile Parisului : „Cum poate fi cineva persan ?“ și va răspunde, așa cum afirmă Paul Valery, printr-

o nouă întrebare : „Cum poate fi cineva ceea ce este ?"

,,De îndată ce aceasta întrebare ne vine in minte, continuă Valéry, ea ne face să ieșim din noi înșine și să apărem dinlr-o dată in fața propriilor noștri ochi, drept cei'a imposibil. Mirarea de a fi cineva, ridicolul oricărei înfățișări și existențe particulare, precum și efectul produs de contemplarea critică a acțiunilor, credințelor și persoanelor noastre sint imediate : orice fenomen social devine carnavalesc...

Sistemul convențional devine comic, sinistru, insuportabil și dacă stai să te ciindești, de neconceput ! Legile, religia, toate obiceiurile, îmbrăcămintea, peruca, spada, părerile, totul devine bizarerie, mascaradă, obiecte de expus ia bilei sau in muzee “ 3

Sistemul convențional la caro se referă Valéry, este cel în care trăiește fiecare om în cadrul unei civilizații date, căci instaurarea oricărui regim social presupune, după părerea ilustrului gînditor „prezenta unor lucruri absente", și aceste lucruri absente sint prezente în conștiința oamenilor prin semnele și simbolurile lor.

Semne și simboluri...

Oricît ar fi fost ele de arbitrare la origine, semnele și simbolurile o dată constituite și acceptate de o colectivitate, capătă diverse motivări în octiii celor ce trăiesc în cadrul unei anun ■ societăți.

Vorbind de na. a semnului lingvistic, semn convențional prin excelență, Claude Lévi-Strauss, pentru a pune în evidență tendința creierului omenesc de a motiva a posteriori orice semn, dă un exemplu ce ni se pare grăitor :

„Regulile de circulație au atribuit in mod arbitrar valorile semantice respective culorilor roșu și verde. S-ar fi putut alege și invers... fn sistemul actual, roșul evocă primejdia, violența, singele și verdele speranța, liniștea șt desfășurarea placidă a unui proces natural, cum ar fi cel al creșterii plantelor... Roșul și verdele nu sint numai niște stimuli senzoriali înzestrați cu a valoare proprie, ci și purtătorii unor simboluri tradiționale care, din moment ce există din punct de vedere istoric, nu pot fi manipulate in mod absolut liber." ‘

Montesquieu manipulează absolut liber nu numai semne și simboluri, recent instituite ca cele citate de Lévi-Strauss, ci și moravuri asupra cărora oamenii au încetat de mult să se întrebe, într-atît par de firești", legi de. secole acceptate de colectivitate și credințe atît de înrădăcinate încit ele persistă cîteodată chiar cînd g îndirea logica le consideră absurde, ceea ce îl determină pe Roger Caillois să afirme, pe bună dreptate, că Montesquieu a făcut o adevărată revoluție sociologică.

„înțeleg prin revoluție sociologică, spune criticul francez, acea atitudine intelectuală care constă în a te preface că ești străin de societatea în care trăiești, în a o privi din afară, ca și cum ai vedea-o pentru prima dată. Examinînd-o atunci așa cum ai proceda cu o societate tribală de indieni saw de papuași, trebuie să te abții neîncetat de a socoti firești cutumele și legile acestei societăți." 4 5

Pentru a pune în plină lumină îndrăzneala de care a dat dovadă Montesquieu, care i-a silit pe francezi să se vadă nu numai bizari, așa cum îi apar persanului Rica, ci și absurzi, cum i se înfățișează lui Usbec, situat în atemporalitate și interspațialitate, Roger Caillois menționează că pînă și în zilele noastre „savanțu comentează intr-uiia ceremoniile religioase ale canacilor, sau ale aztecilor. dar că neglijează cu toții să se ocupe de liturghie sau de procesiunile in care este înfățișat Corpus Christi. O anumită duză de respect ii oprește să fie sociologi piuă la capăt și-să raționeze ca persanii" spune în concluzie unui din ultimii exegeți ai operei iui Montesquieu.

Dar dacă scriitorul izbutește printr-un extraordinar efort să se desolidarizeze nu numai de compatrioti! săi ci și de epoca sa, putînd să declare, prin intermediul lui Usbec : „tni-e milă de nebunia oamenilor", el nu o face pentru a demonstra absurdul condiției umane ci pentru că este convins că acest absurd poale fi redus, pentru că este pe deplin conștient că punînd in lumină extravaganța comportamentelor sociale, denunță implicit și cauzele care le-au generat.

Nu îndepărtata Persie, intrigile de la Curtea din Ispahan și soartca femeilor închise în haremuri îl preocupă pe Montesquieu, ci Franța de la începutul secolului al XVIII-lea, acea țară slăbită de războaiele duse de Ludovic al XIV-lea, minată de uneltirile curtenilor recrutați

din rîndul lacheilor ce formează „o castă mai onorabilă in Franța decit in alte țări, fiind pepiniera viitorilor mari Seniori" și împărțită în tabere adverse de clerici denumiți dervișI de către Usbec, eare ne spune : „Acești dervișI jură să dea ascultare, să trăiască în sărăcie și in curățenie trupească. Se spune că primul din aceste trei jurăminte este cel mai bine respectat ; cit despre al doilea iți dati cuvîntul că nu este deloc luat în seamă; te las pe tine să hotărăști cu privire ia cel de al treilea Dar pricii de bogați ar fi acești dervișI, ei nu renunță nirioda'i la titlul de săraci... și au dreptate, căci titlul de săraci îi impiedică să fie săraci."

Franța despre care vorbește autorul este o monarhie și Montesquieu știe și o spune : Monarhia este o stare violentă care degenerează întotdeauna în despotism sau în republică, puterea nu poate fi niciodată împărțită egal între popor și rege ; „echilibrul fiind prea greu de păstrat, trebuie ca puterea să scadă intr-o parte, in timp ce crește in cealaltă".

Descrierea acestei „stări violente·* este de fapt firul care leagă intre ele seriile de scrisori trimise de cei doi persani in trecere prin Faris prietenilor lor rămași pe alte meleaguri.

întocmai ca într-un arabesc ale cărui linii sinuoase ce se apropie, se întretaie, se îndepărtează pentru a se apropia din nou, linii ce par izvorîte din fantezia sau capriciul celui ce a minuit penelul, dar care, în realitate, sînt trasate în urma unui riguros calcul geometric, curba înscrisă de scrisorile expediate de Rica se apropie uneori pînă a se identifica cu cea formată dc scrisorile lui Usbec, în cazul eînd ambii persani expun consecințele nefaste ale monarhici absolute asupra moravurilor ; slugărnicie, ipocrizie, lene, desfrîu, favoritism, corupție, dorința de a face avere rapid și prin orice fel de mijloace.

Și tot ca într-un arabesc oriental, unde curbele își pot lua oricînd un nou avînt, continuînd totuși voluta, scri-sorile lui Usbec, îndepărtîndu-se brusc de cele ale lui Rica, se ridica de la planul constatării efectelor la cel superior al căutării cauzelor, înlorcîndu-sc din nou la punctul de plecare, de data aceasta nu pentru a constata, ci pentru a propune remedii : paleative, ca de pildă mc-(narilia constituțională în cadru! căreia puterea suveranului este limitată și remediul pc care Montesquieu speră că oamenii îl vor găsi intr-o bună zi — republica.

Gîndtirilc lui Montesquieu sint mereu îndreptate spre viilor, spre acea republică unde oamenii vor fi cetățeni egali în drepturi și vor pune cu toții, mai presus de interesele lor personale, pe cete ale colectivității, acea republică în care legile vor fi respectate nu de frică, ci de bunăvoie, fiind considerate de toți membrii societății drept necesare și juste, justiția omenească puțind înlocui, în ochii lui Montesquieu, religia.

„Așadar, scrie Usbec, chiar dacă nu ar exista Dumnezeu, trebuie să iubim întotdeauna justiția, adică să ne străduim să semănăm cu acea Ființă pe care ne-o Închipuim atît de desăi irșită și care, dacă există, ar fl in mod necesar justă. Oricîl ne-am libera de jugul Religiei, n-ar trebui să ne eliberăm niciodată de jugul Echității."

„Societatea se bazează pe avantajul reciproc", continuă Usbec și cuvintele sale prefigurează cele ce aveau să fie rostite în 1702 de Jean-Jacques Rousseau : Contract social.

Acest Contract social trebuie respectat nu numai de membrii unei societăți circumscrisă între granițele unei anumite țări, ci și de toți oamenii ce coexistă pe pă-mînt.

„N-am auzit vorbindu-se vreodată despre dreptul public fără să se inecapă de îndată să se caute cu grijă care e originea societății. Asta ml se pare ridicol. Dacă oamenii n-ar forma o societate, dacă ar fugi unii de alții, ar trebui să cauți cauza și să afli de ce stau despărțiți. Ei se nasc insă cu toții legați unii de alții. Fiul se naște lingi tatăl său ți acolo ramine, lată societatea ți cauza societății.

Dreptul public e mat. cunoscut in Europa decit în Asia. Totuși se poate spune că pasiunile regilor, răbdarea popoarelor, lingușeala scriitorilor i-au corupt toate principiile"

Acest drept al indivizilor în cadrul unei națiuni nu se deosebește de dreptul fiecărei națiuni în contextul internațional !

..Magistralii trebuie să împartă dreptatea intre cetățeni. Fiecare popor trebuie să împartă dreptatea intre el și alt popor. !n această împărțire a dreptății de gradul doi, nu se pol folosi alte maiime decit aceleași ca în cea de gradul intii."

Curba ascendentă a gîndirii lui Usbec, de la individ la națiune, de la națiune la societatea alcătuită din toți oamenii ce trăiesc pe acest pămînt, se identifică cu cea descrisă de gîndirca filozofului umanist care declară în Caietele sale :

„Dacă aș ști un lucru care mt~ar fi folositor, dar dăunător familiei mele, l-aș alunga din mintea mea. Dacă aș ști un lucru folositor familiei mele, dar care nu ar sluji patriei mele, aș încerca să-l uit. Dacă aș ști un lucru util patriei mele, dar care ar aduce prejudicii Europei, sau util Europei, dar nociv umanității, aș privi acest lucru drept o crimă."

O parte din visurile lui Montesquieu aveau să se realizeze în Franța în 1789, la treizeci și patru de ani după moartea scriitorului, altele treptat în cursul secolelor, ca de exemplu desființarea comerțului cu sclavi, iar alte idei, deși au pătruns adine în conștiința tuturor oamenilor ce merită să poarte acest nume ca de pildă toleranță față de diferitele religii ale cetățenilor unei aceleiași țări, rămin încă să fie puse in practică nu numai local, ci pe tot întinsul globului și nu sporadic, ci în vecii vecilor. ' Profundul umanism al scriitorului este întovărășit de un optimism ee-l face să spere — și din acest punct de vedere Montesquieu este contemporan cu noi — că în clipa tind știința va face asemenea progrese incit va produis nu numai mașini folositoare, ci și arme mai distrugătoare decit cele cunoscute, se vor găsi oameni care să împiedice folosirea acestor arme.

„Dacă se va inventa vreodată o armi fatală, ea va fi pe dală proscrisă de dreptul ginților și corisîmțăinintul unanim al națiunilor va înmorminta această invenție", serie autorul Scrisorilor Persane

Pentru majoritatea contemporanilor săi, Montesquieu a fost un spiritual filozof, meșter în mînuirea frazelor lapidare și a paradoxului, artă pe care învățase să o aprecieze citind Caracterele lui Ea Bruyère, Maximele ducelui de La Rochefoucauld și adîncile gînduri ale marelui Biaise Pascal. Pentru cei mai destoinici dintre contemporanii săi, Montesquieu a fost premergătorul și vizionai ui unei noi epoci a cărei deviză trebuia să fie libertatea, egalitatea și fraternitatea.

Prima carte in care Montesquieu își expune părerile și revendicările, din motivele arătate mai sus. nu se înfățișează ca un manifest, ci

îmbracă haina unui roman epistolar, formulă fecundă ce avea să-și manifeste întregul potențial nu numai în cursul secolului al XVllî-lea, ci mai ales în secolul nostru, cînd scriitorii, renunțînd la tehnica scrisorii, reținprocedeul multiplicării perspectivelor pentru „metamorfozarea" — folosim expresia lui R. M. Albéres — tehnicii romanești.

Vitraliile, stereoscopi ile și st creo fon ii le moderne, obținute fie prin folosirea alternativă a pronumelui personal „cu“ și cea a pronumelui „el", așa cum face de pildă Marcel Proust, fie prin consemnarea acțiunilor diverselor personaje, nu numtji de alt personaj, ce le dă uneori și replica, ci și din perspectiva romancierului, așa cum face André Gide în romanul Falsificatorii de bani și în jurna-Iul acestui roman, fie că adoptă tehnica contrapunctului ca Aldous Huxley, sau Jean Paul Sartre, toate vitraliile, stercoscopiile și stereofoniile moderne purced, după părerea noastră, din arabescul Scrisorilor persane în care liniile se apropie, se identifică, se întretaie și sc distanțează pentru a se înlîlni din nou într-un punct ce constituie nucleul operei.

Cei prlcepuți în secretele artei orientale știu că un covor persan bine făcut conține într-un colț o asimetrie voită, ce dezminte rigoarea înlănțuirii motivelor ornamentale.

N-am putea spune dacă Montesquieu a cunoscut sau nu această regulă, dar cert este că unul cel puțin din cci doi persani prezenți în operă o cunoștea, căci în vreme ce Rica evoluează, urmînd o linie orizontală ce merge continuu de la est spre vest, Usbec, după ce urmează o traiectorie verticală ce ajunge pînă în «Sirius, cade brusc în toate păcatele pe care le denunțase cu o Obiectivitate supraomenească.

Usbec care, în nenumărate scrisori adresate prietenului său Redi, se arătase partizan convins ai monogamici afirmînd că poligamia practicată în Orient duce la descreșterea populației și la procrearea unor copii debili, Usbec care se ridicase împotriva legilor persane ce dădeau dreptul unui bărbat să dezonoreze întreaga familie a miresei, repudiind femeia pc motiv că nu este virgină, Usbec care mărturisește prietenului său că fiind de mic crescut în harem nu poate iubi nici o femeie, nefiind niciodată pus in situația de a lupta pentru a o cuceri, ci numai în situația de a alege o sclavă din zecile

de sclave ce sînt de fapt soțiile sale, Usbec, filozoful, primește în-tr-o bună zi o scrisoare d? Ia eunucul șef însărcinat cu menținerea ordinei într-un harem alcătuit din zeci de sclave văduvite. Femeile se revoltă ˆic încarcerarea lor ce nu mai arc .nici măcar scopul de a păstra intactă onoarea soțului lor, ci numai acel de a procura eunucilor

hune state de serviciu în ochii unui stăpîn ce nu se va mai întoarce, poate, niciodată,

Monologurile conținute în scrisorile descriptive se schimbă într-un susținut dialog între Usbec și eunucii care expediază „telegrame" ce uneori se încrucișează pe drum cu ceie ale lui Usbec, cel pe care l-am văzut de-tașîndu-se mereu de toate prejudecățile, căci filozoful uită, la primirea scrisorii, tot ce descoperise, tot ce învățase, tot ce ne învățase, pentru a se transforma pe dată într-un tiran ce ordonă eunucilor săi să pedepsească fără milă femeile închise în haremuri, femeile ce nu-1 interesau, femeile a căror purtare nu-i putea pune în joc reputația în țara unde trăia, țară în care soții înșelați de singura lor soție se răzbună cucerind zeci de soții ale altora.

Din filozoful ccl mai luminat, Usbec se transformă în omul cel mai absurd, orbit de patimi și de prejudecăți.

Ridicol ?

„Pasiunile nu sînt niciodată ridicole prin ele inși le", declară Montesquieu în Caiete.

Usbec nu este ridicol, ci numai inconsecvent, motivele sale de a acționa făcînd parte din acele motive de care vorbea Pascal, spun în d că rațiunea nu le cunoaște.

Asimetria cerută de regulile compoziției covoarelor persane nu este întîmplătoare ci face parte din însăși concepția estetică a lui Montesquieu, care declară : „O regularitate prea mare este citeodată, ji aș putea spune adesea, neplăcută. Nu există nimic mai frumos decit cerul. dar el este semănat, de stele împrăștiate ici și colo. Casele și grădinile din jurul Parisului nu au decit defectul de a se asemăna prea mult între ele ; nu sînt decit copii reinointe ale celor făcute de arhitectul Le Nôtre... Casele noastre sînt. aidoma

caracterelor din literatura noastră".[1]

' Mes pensées, p. 12G3.

XXXIII

g — Scrisori persane — Montesquieu

Și despre aceste caractere Montesquieu spune răspicat i „Nicioliata tm s-a comis o eroare mai grosolana decit atunci cînd s-a voit cu tot dinadinsul să se reducă la un sistem sentimentele oamenilor și, fără discuție, cea mai proastă imagine a omului este aceea care se află în cărți care nu conțin decit o îngrămădire de constatări de ordin general, aproape întotdeauna false." '

Nu am dori să afirmăm că după ce a înfăptuit, așa cum Spune Roger Caillois, revoluția sociologică, Montesquieu a Înfăptuit și revoluția psihologică, dar însemnările citate mai sus, scrise de un om care a redus la sisteme tot ce putea fi redus la sisteme, nu pot să nu ne dea de gin dit.

Închizînd cele două cărți despre care am vorbit, voim să-l asigurăm pe Montesquieu că multe din afirmațiile sale, atît cele tulburătoare din Caiete, cit și spiritualele sale paradoxuri, aflate în Scrisori persane, ne vor da încă mult de gîndit și să-i cerem totodată scuze gînditorului francez de a nu-î fi urmat sfatul și de a fi procedat altfel decit a făcut el cînd a întîlnit oameni de seamă.

„Cînd văd un om de seamă nu-l analizez niciodată", spune Montesquieu și noi am încercai să analizăm nu numai un mare scriitor francez, ci și un om al cărui spirit iscoditor și lucid nu l-a îndepărtat de ceilalți oameni, ci dimpotrivă l-a ajutat să afle căile prin care a nădăjduit și a izbutit intr-adevăr să contribuie la instaurarea ordinei în univers.

/RINA ELIADE

* Op. cit., p. 1050.

SCRISORI PERSANE

INTRODUCERE

(17 21)

N-am de ghid să scriu aci o dedicație și nici nu cer protecția cuira pentru această carte. Dacă e bună va fi citită, iar dacă e proastă nu-mi pasă de n-o va citi nimeni.

Public aceste prime scrisori ca să încerc gustul cititorilor ; mai am o sumedenie prin sertare, pe care le-aș putea tipări mai tîrziu.

Condiția este să nu fiu cunoscut, fiindcă, de mi Se va afla numele, am să tac. Cunosc o femeie care merge destul de bine, dar cum se uită cineva la ea, șchioapătă. Lucrarea are destule lipsuri, fără să mai arăt criticilor și pe-ale mele. De s-ar afla cine sint, au să spună : „Cartea nu se potrivește cu caracterul lui ; ar fi trebuit să-și folosească timpul pentru ceva mai bun ; nu-i face cinste unui om serios.“ Criticii nu pierd niciodată ocazia să facă asemenea reflecții, pentru că nu-și pun spiritul la prea mare încercare.

Persanii care își scriu aceste scrisori unii altora locuiau cu mine. Ne petreceam viața în comun. Și, deoarece mă priveau ca pe un om din altă lume, nu-mi ascundeau nimic. Intr-adevăr, oameni veniți de atît de departe nu puteau să mai aibă secrete. îmi arătau cea mai mare parte din scrisori. Eu le-am copiat. Ba chiar am dat peste cîteva pe care acești persani s-ar fi ferit să mi le încredințeze, atît erau de umilitoare pentru vanitatea și gelozia lor.

Eu nu îndeplinesc așadar decît rolul de traducător ; unica dificultate a fost să adaptez lucrarea spiritului nostru. Pe cît am putut l-am cruțat pe cititor de limbajul asiatic și l-am scăpat de o mulțime de expresii atît de sublime, încît l-ar fi plictisit grozav.

Dar asta încă nu e tot ce am făcut pentru el. Am suprimat lungi complimente cu care orientalii sînt la fel de darnici ca și noi ; am sărit peste un ne-sfîrșit număr de fleacuri ce nu pot înfrunta lumina zilei și care trebuie să ramina între amici.

Dacă cei ce au publicat culegeri de scrisori ar fi făcut la fel, mulți și-ar fi văzut lucrările epui-zîndu-se.

E ceva ce m-a uimit adesea : faptul că i-am văzut citeodată pe acești persani la fel de bine informați despre moravurile și obiceiurile

națiunii ca și mine, astfel încît cunoșteau cele mai tainice stări de lucruri, remarcînd situații care, sînt sigur, au scăpat multor germani ce au călătorit prin Franța ; îmi explic asta prin popasul lung pe care l-au făcut aici, fără să adaug că e mult mai ușor pentru un asiatic să cunoască obiceiurile francezilor într-un singur an decît pentru un francez să cunoască obiceiurile asiaticilor în patru, deoarece pe cît sînt primii de indiscreți pe atît sînt ceilalți de rezervați.

Tradiția permite oricărui traducător, ba chiar și celui mai ignorant comentator, să împodobească frontiscipiul traducerii sau al comentariilor sale cu panegiricul originalului, relevîndu-i utilitatea, meritele și perfecția. Eu n-am făcut-o. Motivele se pot lesne ghici. Unul dintre cele mai puternice e că ar fi un lucru foarte plictisitor, situat într-un loc prin el însuși foarte anost. E vorba de o prefață.

USBEC CĂTRE PRIETENUL SAU RUSTAN

La Ispahan

N-am poposit la Corn decit o zi. După ce ne-am închinat la mormîntul fecioarei care a adus pe lume doisprezece profeți[1], ne-am continuat drumul și ieri, a douăzeci și cincea zi de la plecarea noastră din Ispahan, am ajuns la Tauris.

Rica și cu mine sîntem poate printre cei dintîi persani pe care dorința de cunoaștere i-a îndemnat să plece din țara lor, renunțînd la dulceața unei vieți tihnite ca să caute cu sîrguință înțelepciunea.

Ne-am născut într-o țară înfloritoare, dar n-am crezut ca marginile ei să poată fi și cele ale cunoștințelor noastre și nici ca lumina Orientului să fie singura care să ne lumineze.

Scrie-mi ce se vorbește pe acolo despre călătoria noastră. Nu mă cruța. Nu cred să fie mulți cei < are ne aprobă. Adresează-mi scrisoarea la Erze-rum, unde voi rămîne cîtva timp. Adio, dragul meu Rustan. Fii încredințat că în orice parte a lumii m-aș afla, ai în mine un prieten credincios. Din Tauris, în 15 ale lunii Safar, 1711

* Faima, fiica lui Mahomet, soția lui Aii

Scrisoarea II USBEC CĂTRE ȘEFUL NEGRU AL EUNUCILOR La haremul său din Ispahan

Tu ești paznicul credincios al celor mai frumoase femei din Persia. Ție ți-am încredințat ceea ce aveam mai scump pe lume : ai în mîinile tale cheile acelor uși fatale, ce nu se deschid decît pentru mine. Vegheată de tine, această comoară scumpă inimii mele se odihnește bucurîndu-se de cea mai deplină siguranță. Tu ești de pază și în liniștea nopții și în tumultul zilei. Grija ta neobosită sprijină virtutea în șovăielile ei. Dacă femeile I asupra cărora veghezi ar încerca să-și calce datoria, tu le vei împiedica. Ești pedeapsă a viciului și stîlp al credinței. ’

Tu le poruncești, dar le și asculți. Le îndeplinești orbește toate dorințele, dar le obligi să se supună, totdeodată, legilor haremului ; ești mîndru că le faci chiar cele mai neînsemnate servicii ; te supui cu respect și cu teamă poruncilor lor îndreptățite ; le servești ca un rob al robilor lor. Dar cînd îți reiei puterea și ți-e teamă că legile rușinii și ale cuviinței ar slăbi, atunci le ordoni ca un stăpîn, ca mine însumi.

Amintește-ți întotdeauna de prăpastia din care te-am scos, cînd erai cel mai neînsemnat dintre sclavii mei, ca să te pun în această funcție și să-ți încredințez bucuriile inimii mele. Rămîi într-0 profundă umilință în fața celor ce-mi împărtășesc iubirea, dar fă-le totodată să simtă deplina supunere. Îngăduie-le toate plăcerile ce pot fi nevinovate ; risipește-le grijile ; distrează-le cu muzică, dansuri și băuturi delicioase ; îndeamnă-le să fie cît mai mult împreună. Dacă vor să meargă la țară, condu-le ; dar fii necruțător cu orice bărbat ce s-ar apropia de ele. îndeamnă-le la curăție care e chipul nevinovăției sufletului. Uneori vorbește-le de mine. Aș vrea să le revăd în încîntătoarele locuri pe care ele le înfrumusețează. Adio.

Din Tauris, în 18 ale lunii Safar, 1711

Seri 9Ȯ area III

ZACHI CĂTRE USBEG

La Tauris

l-am poruncit șefului eunucilor să ne ducă la țară ; o să-ți spună el că nu ni s-a întîmplat nimic. Cînd a trebuit să trecem peste rîu și să ne părăsim litierele, ne-am așezat ca de obicei în lăzi ; doi sclavi ne-au purtat pe umerii lor și nici Ô privire nu ne-a pîngărit.

Cum aș fi putut să trăiesc, dragă Usbec, în haremul tău din Ispahan, în acele locuri care, amin-tindu-mi fără încetare de plăcerile trecutului, deșteptau zilnic, ca o nouă furtună, dorințele mele ? Rătăceam din încăpere în încăpere, căutîndu-te mereu și negăsindu-te niciodată, dar întîlnind pretutindeni cruda amintire a fericirii mele trecute. Mă vedeam eînd în locul unde te-am primit în brațele mele pentru prima oară în viață, eînd acolo unde ai curmat acea faimoasă ceartă dintre femeile tale. Fiecare dintre noi se credea mai frumoasă decît celelalte. Ne-am înfățișat ție după ce isprăvisem cu tot ce ne-a putut scorni imaginația : găteli și podoabe.

Ți-a făcut plăcere să privești meșteșugul cu care ne am împodobit și ai rămas îneîntat văzînd cît de departe ne împinsese dorința arzătoare de a-ți fi pe plac. Dar curînd ai făcut ca aceste farmece împrumutate să dea înapoi în fața grației naturale. Ne-ai distrus întreaga operă. A trebuit să ne despuiem de podoabele devenite stânjenitoare ; a trebuit să ne înfățișăm ochilor tăi în simplitatea firii. Departe de a mă rușina nu mă gîndeam decît să înving. Fericite Usbec, cîte farmece s-au arătat înaintea ochilor tăi ! Vreme îndelungată ai rătăcit din încîntare în încîntare. Sufletul tău a șovăit mult timp. Fiecare farmec nou îți cerea un tribut și. într-o clipă, ne-ai acoperit pe toate cu sărutări. Privirile tale curioase iscodeau prin locurile cele mai taipice. Ne-ai făcut să schimbăm într-o clipă mii de poziții diferite. Mereu dădeai alte porunci și noi ți le ascultam cu o supunere mereu nouă, îți mărturisesc, Usbec, că o pasiune niai vie chiar decît ambiția m-a făcut a dori să-ți plac. M-am văzut devenind, pe nesimțite, stăpîna inimii tale. M-ai hiat, m-ai părăsit, ai revenit la mine și am știut să te păstrez : victoria a fost toată a mea, iar disperarea a rivalelor mele. Ni se părea că sîn-tem singuri pe lume : nimic din cele înconjurătoare nu merita să ne preocupe. Cerul a vrut ca rivalele mele să aibă curajul de a fi martore la toate dovezile de dragoste pe care le-am primit de la tine ! Dacă le-ar fi văzut bine, ar fi înțeles deosebirea dintre pasiunea mea și a lor ; ar fi înțeles că dacă se puteau întrece cu mine în frumusețe, nu se puteau întrece cu mine în simțăminte... Dar unde mă aflu ? Unde

mă duce această poveste deșartă ? E o nenorocire să nu fii de loc iubită, dar e o insultă să încetezi de a mai fi. Ne părăsești, Usbec, ca să rătăcești prin ținuturi barbare. Cum ? ! Pentru tine nu are preț fericirea de a fi iubit ? Vai, ție ! Nici nu-ți dai seama ce pierzi !

Suspin și nimeni nu mă aude. Vărs lacrimi și tu nu te bucuri de ele. Dragostea hălăduiește în haremul tău, dar nepăsarea ta te îndepărtează neîncetat de el. Ah, dragul meu Usbec, dacă ai ști să fii fericit !

Din haremul Fatmei, în 21 ale lunii Maharram. 1711

Scrisoarea IV

ZEFIS CA TRE USBEC

La Erzerum

Monstrul ăsta negru și-a pus în gînd să mă aducă în cele din urmă la desperare. Vrea cu orice preț să-mi smulgă pe Zelide, sclava mea, Zelide, care mă servește cu atîta dragoste și ale cărei mîini dibace își duc pretutindeni podoabele și grația ; nu-i ajunge că despărțirea aceasta e dureroasă, ci vrea s-o facă și dezonorantă. Trădătorul vrea să considere drept crimina'e motivele încrederii mele și pentru că se plictisește după ușă, unde îl expediez întotdeauna, îndrăznește a bănui că a auzit și văzut lucruri pe care nici nu mi le-aș putea închipui. Sînt tare nefericită ! Nici rezerva și nici virtutea mea nu m-ar putea pune la adăpost de bănuielile lui nebunești : un sclav josnic vrea să mă atace chiar în inima ta și trebuie să mă apăr tot acolo. Nu, am mai mult respect fată de mine însămi ca să mă cobor pînă la a mă justifica. Nu-mi trebuie altă chezășie a purtării mele decît tu însuți, dragostea ta, dragostea mea și, dacă trebuie să ți-o spun, dragă Usbec, lacrimile mele.

Din haremul Fatmei, în 29 ale lunii Maharram, 1711

Scrisoarea V

RUSTAN CĂTRE USBEC

La Erzerum

Ești în miezul tuturor discuțiilor din Ispahan. ' Nu se vorbește decît de plecarea ta : unii o atribuie ușurinței, alții vreunei supărări, nu te apără decît prietenii, dar ei nu conving pe nimeni. Lumea nu poate pricepe că ești în stare să-ți părăsești femeile, părinții, prietenii, patria ca să te duci în țări necunoscute persanilor. Mama lui Rica e neîmpăcată ; își cere fiul pe care zice că i l-ai răpit. Cit despre mine, dragă Usbec, firește că mă simt îndemnat să aprob tot ce faci, dar nu mă pot împăca de loc cu absența ta ; și orice motive ai invoca, inima mea n-o să le accepte niciodată. Adio ! Să mă iubești întotdeauna.

Din Ispahan, in 26 ale lunii Rebiab 1, 1711

Scrisoarea VI

USBEC CĂTRE PRIETENUL SĂU NESSIR

La Ispahan

După un drum de o zi de la Erivan, am părăsit Persia și am intrat în ținuturile supuse turcilor. I După alte douăsprezece zile am sosit la Erzerum unde vom poposi trei, patru luni.

Trebuie să-ți mărturisesc, Nessir, că am simțit o durere ascunsă eînd n-am mai văzut pămîntul Persiei și eînd m-am găsit printre osmanlîii perfizi. Pe măsură ce pătrundeam în țara acestor | păgîni, mi se părea că devin eu însumi păgîn.

Mi-au apărut înainte patria, familia, prietenii ; mi s-a redeșteptat, în suflet, dragostea, o anumită neliniște a început să mă tulbure și m-a făcut să-mi dau seama că ceea ce m-am încumetat să _ fac îmi răpește liniștea. Dar cel mai mult îmi întristează inima gîndul la femeile mele.

Și nu pentru că le-aș iubi, Nessir ; din acest punct de vedere sînt atît de insensibil, încît nu mai am dorinți. în numeroasele haremuri în care am trăit, am învins dragostea, distrugînd-o prin ea însăși ; dar chiar din răceala mea iese o tainică gelozie ce mă devoră. Văd o ceată de femei lăsate de capul lor ; n-am decît niște lași care să răspundă de ele. Chiar dacă sclavii mei ar fi credincioși, cu greu aș fi sigur de ele ; dar ce se va întîmpla dacă nu sînt ? Cine știe ce vești

triste voi primi în țările îndepărtate pe care le voi străbate ! Iată o boală căreia nici prietenii mei nu-i pot aduce vreun leac, iată un loc ale cărui triste secrete trebuie să le rămînă necunoscute ; dar ei, ce-ar putea să facă ? Oare n-am să prefer de o mie de ori o faptă nepedepsită dar ascunsă, unei pedepse zgomotoase ? încredințez inimii tale, dragă Nessir, toate necazurile mele ; e singura mîngîiere Ce-mi rămîne în situația în care mă aflu.

Din Erzerum, în 10 ale lunii Rebiab 2, 1711

Scrisoarea VII

FATMA CĂTRE USBEG

La Erzerum

Sînt două luni de cînd ai plecat, dragul meu Us*· bec și sînt atît de abătută, încît nu-mi vine să cred. Alerg prin harem ca și cum tu ai fi aici și, nu-mi pot veni în fire din această închipuire. Ce-ai fi vrut să devină o femeie care te iubește, care se obișnuise să te țină în brațe, care nu se ocupase decît de grija de a-ți da dovezi de dragoste ; liberă prin naștere, sclavă prin violența iubirii ei ?

Cînd m-am măritat, ochii mei nu văzuseră încă fața vreunui bărbat ; tu ești, pînă acum, singurul a cărui vedere mi-e îngăduită 6 pentru că nu-i socotesc bărbați pe acești eunuci îngrozitori, al căror defect cel mai neînsemnat e de a nu fi de loc bărbați. Cînd compar frumusețea chipului tău cu urîțenia lor nu mă pot împiedica de a mă socoti fericită ; închipuirea nu-mi poate6 da o mai minunată idee decît farmecul îneîntător al ființei tale. Dacă vreodată îmi va fi îngăduit să ies din lecui acesta, unde sînt închisă datorită situației mele, dacă va fi să scap de paza ce mă înconjoară și dacă mi se va da voie să-mi aleg eu un bărbat dintre toți cei care trăiesc în această capitală a popoarelor, îți jur, Usbec, că pe tine te voi alege. Nu poate exista un alt bărbat în lume, în afară de tine, care să merite să fie iubit.

Să nu crezi că lipsa ta mă face să neglijez o frumusețe ce ți-e scumpă ; deși nu pot fi văzută de nimeni și deși podoabele cu care mă gătesc sînt nefolositoare fericirii tale, caut să-mi păstrez obișnuința de a place. Nu mă culc pînă nu mă parfumez cu

parfumurile cele mai plăcute. îmi amintesc acele timpuri fericite cînd veneai în brațele mele ; un vis îneîntător care mă seduce și îmi arată obiectul scump al iubirii mele. Imaginația nu se pierde în dorinți și se lasă amăgită de speranțe. Mă gîndesc uneori că, dezgustat de o călătorie obositoare, ai să te întorci la noi ; noaptea trece în visări ce nu-s nici somn, nici veghe. Te caut alături și mi se pare că fugi de mine ; în cele din urmă, focul care mă mistuie împrăștie el însuși-vraja și îmi revin. Atunci sînt atît de însuflețită... N ai să crezi, Usbec : e cu neputință să trăiești într-o asemenea stare. Prin vinele mele curge foc. De ce nu pot să exprim ceea ce simt atît de bine ? Și cum de simt atît de bine ceea ce nu pot exprima ? în aceste clipe, Usbec, aș da întreaga lume pentru o singură sărutare dc-a ta. Cît e de nefericită o femeie cu dorinți atît de violente atun i cînd e lipsită de acel care singur i le poate înde plini. Bizuindu-se numai pe ea, neavînd nimic care s-o distreze, trebuie să trăiască cu obișnuința suspinelor și cu furia unei pasiuni răscolite; de parte de a fi fericită ea nu are nici măcar norocul de a face pe altul fericit. Podoabă de prisos a unui harem, păstrată pentru onoare și nu pentru fericirea soțului ei.

Sînteți cruzi, voi bărbații ! Sînteți îneîntați că noi, femeile, avem dorinți pe care nu ni le putem satisface. Vă purtați cu noi ca și cînd am fi nesimțitoare, dar v-ați supăra dacă am fi cu adevărat astfel. Credeți că dorințele ncastre, chinuite atîta timp, vor fi trezite la vederea voastră. E greu să te faci iubit : e mai ușor să obțineți de la firea noastră ceea ce nu îndrăzniți să sperați a obține (h· la meritele voastre.

Adio, dragul meu Usbec, adio. Fii sigur că nu trăiesc decît ca să te ador. Mi-e sufletul plin de îmi·, și absența ta, departe de a mă face să te uit, mi-ar însufleți și mai mult dragostea dacă ea ar putea deveni și mai puternică.

Din haremul din Ispahan, în 12 ale lunii Rebiab 1, 1711

Scrisoarea VIII

USBEC CĂTRE PRIETENUL SĂU RUSTAN

La Ispahan

‘ Scrisoarea ta mi-a fost predată la Erzerum, unde mă aflu. Mă îndoiam că plecarea mea va face vîlvă. Nu mi-am bătut de loc capul cu asta. Ce-ai vrea să urmez, prudența adversarilor mei sau pe a mea ?

Am apărut la curte din cea mai fragedă tinerețe ; pot să spun că acolo sufletul nu mi s-a corupt ; îmi făurisem chiar și un plan măreț, îndrăzneam să fiu virtuos. De îndată ce am cunoscut viciul m-am îndepărtat de el, dar mai apoi m-am apropiat iarăși, ca să-l demasc. Duceam adevărul pînă la picioarele tronului ; vorbeam un limbaj pînă atunci necunoscut. Tăiam avîntul lingușitorilor și buimăceam în același timp și idolul și adoratorii săi.

Dar eînd am văzut că sinceritatea mi-a făcut dușmani, că mi-am atras invidia miniștrilor fără să am favoarea prințului, că într-o curte coruptă nu mă susțineam decît printr-o slabă virtute, am hotărît s-o părăsesc. Am simulat un mare interes pentru știință și, simulîndu-1, l-am dobîndit cu adevărat. Nu mă mai amestecam în treburile nimănui și m-am retras într-o casă de la țară. Dar și această hotărîre îșî avea neajunsurile ei ; ră-mîneam mereu expus răutății dușmanilor mei și api’oape că îmi pierdusem mijloacele de a mă apăra. Cîteva sfaturi primite în taină m-au făcut să mă gîndesc, cu seriozitate, la situația mea. Am hotărît să mă exilez și chiar retragerea mea de la curte mi-a oferit un pretext plauzibil. M-am dus la rege. I-am arătat dorința pe care o aveam de a mă instrui în științele Occidentului, l-am lăsat să înțeleagă că ar putea avea foloase de pe urma călătoriilor mele și am găsit înțelegere. Am plecat, smulgînd o victimă dușmanilor mei.

Iată, Rustan, adevăratul motiv al călătoriei mele. Lasă Ispahanul să vorbească. Nu mă apăra decît în fața celor ce mă iubesc. Lasă-le dușmanilor interpretările lor răutăcioase ; sînt prea fericit că acesta e singurul rău pe care mi-1 pot face.

în prezent, se vorbește de mine ; poate că voi fi repede uitat și că prietenii mei... Nu, Rustan, nu vreau să mă las cuprins de acest gînd trist. Le voi fi întotdeauna drag. Mă bizui pe devotamentul lor ca și pe al tău.

Din Erzerum, în 20 ale lunii Jemmadi 2, 1711

Scrisoarea IX

ȘEFUL EUNUCILOR CĂTRE IBF3I

La Erzerum

Tu îl urmezi pe vechiul tău stăpîn în călătoriile «ale și străbați provincii și regate. Necazurile n-au (o in să te ajungă. Fiecare clipă îți aduce ceva nou ; tot ceea ce vezi te distrează și face ca timpul mi treacă fără să-l simți.

Cu mine lucrurile nu stau la fel. închis într-o temniță îngrozitoare, sînt înconjurat mereu de aceleași lucruri și ros de aceleași necazuri. De cincizeci dc ani gem copleșit sub povara grijilor și a neliniștilor ; iar de-a lungul unei vieți întregi nu pot spune că am avut o zi senină și o clipă de liniște.

Cînd primul meu stăpîn își făuri planul crud de a-mi încredința femeile sale și mă obligă prin făgăduieli întărite de mii de amenințări să mă despart pentru totdeauna de mine însumi, obosit de servicii în slujbele cele mai chinuitoare, mă gîndeam să-mi sacrific pasiunile pentru liniște și bogăție. Nefericitul de mine ! Mintea mea nechibzuită mă făcu să văd răsplata și nu ceea ce pierdeam. Speram să scap de neajunsurile iubirii, nefiind în stare să o satisfac. Vai ! Au stins în mine efectul pasiunii, fără să stingă și cauza ; și departe de a mă descătușa de pasiuni, mă găsii înconjurat de ispite care mi le răscoleau fără încetare. Am intrat în harem, unde totul mă făcu să regret ceea ce pierdusem. Mă simțeam tulburat în fiecare clipă ; mii de drăgălășenii necăutate păreau că se descoperă vederii mele numai ca să mă întristeze. Ca o culme a nefericirii aveam mereu în fața ochilor un bărbat fericit.] în aceste timpuri de tulburare n-am condus niciodată o femeie în patul stăpînului meu și n-am; dezbrăcat-o niciodată, fără să mă întorc acasă cu, inima copleșită de mînie și cu o groaznică desperare în suflet.

Iată cum mi-am .petrecut mizerabila-mi tinerețe ! N-aveam alt confident decît pe mine însumi. Co-' pleșit de necazuri și de supărare, trebuia singur să mi le rumeg ; și chiar la femeile pe care eram ispitit să le privesc, cu ochi drăgăstoși, nu mă uitam decît cu asprime. Aș fi fost pierdut dacă m-aș fi Iradat și cite n-ai' fi avut ele

de cîștigat din asta.

îmi amintesc că într-o zi, pe cînd îmbăiam o femeie, mă simții atît de tulburat, încît îmi pierdui cu totul capul și îndrăznii să pun mina într-un loc de temut. Am crezut în primul moment că lua aceea va fi ultima pentru mine. Am fost totuși destul de norocos și am scăpat de moarte ; dar Iii imoasa pe care am făcut-o martoră a slăbiciunii mele mi-a vîndut foarte scump tăcerea ei. Mi-am fiierdut autoritatea asupra ei și m-a constrîns la ndatoriri care m-au expus să-mi pierd de o mie de ori viața.

In cele din urmă, focul tinereții s-a stins. Sînt biîtrîn și, în privința asta, sînt liniștit. Pe femei le privesc cu indiferență și le întorc tot disprețul Îi toate chinurile pe care m-au făcut să le sufăr, mi amintesc mereu că m-am născut pentru a le i.ipmi și mi se pare că atunci cînd le poruncesc redevin bărbat. Le urăsc de cînd le pot privi cu Mngc rece și de cînd rațiunea îmi permite să le Viul toate slăbiciunile. Deși le păzesc pentru altul, Kficerea de a mă face ascultat îmi dă o tainică bin tirie. Cînd le fac să ducă lipsă de toate mi se pmo că o fac pentru mine și am întotdeauna o sa-ÎUfm ție indirectă. Mă simt în harem ca într-o mini împărăție; iar ambiția, singura pasiune ce fluì a rămas, se simte nițel mulțumită. Văd cu plă-■jfi* că totul depinde de mine și că sînt necesar |il flecare clipă. Accept bucuros ura tuturor acestor li niei, ură ce mă întărește în postul meu. De idlf. l, nu au de a face cu un ingrat ; le încuviințez pvm ile cele mai nevinovate, și mă prezint în fața lor ca un obstacol de netrecut ; își fac planuri și eu le opresc dintr-o dată ; mă înarmez cu refuzuri și mă încarc cu scrupule ; nu-mi ies niciodată din gură decît cuvinte ce țin de datorie, de virtute, de pudoare și de modestie. Le aduc la desperare vorbindu-le fără încetare despre slăbiciunea sexului lor și despre autoritatea stăpînului. Pe urmă mă plîng că sînt obligat la atîta asprime și par a vrea să le fac să înțeleagă că n-am alt motiv decît propriul lor interes și un mare devotament pentru ele.

Asta nu înseamnă că n-am și eu un nesfîrșit nu- 1 măr de neplăceri și că în fiecare zi aceste femei 1 răzbunătoare nu încearcă să facă mai mult decît i le permit ! Dau atacuri teribile. Există între noi | un fel de flux și reflux de autoritate și de supu- | nere : mereu fac să cadă pe capul meu serviciile 1 cele mai umilitoare. Se prefac că au

pentru mine i un dispreț fără pereche și fără să-mi cruțe bătrî-nețile mă scoală noaptea de zeci de ori pentru orice I fleac. Sînt fără încetare copleșit de ordine, de | porunci, de servicii, de capricii. Parcă s-au în- I țeles să facă cu schimbul ca să mă obosească și I fanteziile lor se țin lanț. Adesea se distrează spo- I rindu-mi grijile. Pun la cale false destăinuiri : ba I vine cineva să-mi spună că un bărbat tînăr dă tîr- I coaie zidurilor, ba că au auzit zgomote sau că e de I predat o scrisoare ; toate acestea mă necăjesc și ele I rîd de supărarea mea. Sînt încîntate să mă vadă I chinuindu-mă astfel. Altă dată mă lipesc cu spa-1 tele de ușa lor și mă țin înlănțuit zi și noapte. Ele· știu foarte bine să simuleze îmbolnăviri, leșinuri, I spaime ; nu scapă pici un pretext ca să mă aducă I acolo unde vor. în aceste ocazii e nevoie de o su- I punere oarbă și de o curtenie fără de margini. Un I refuz din gura unui om ca mine ar fi un lucru nemaiauzit și, clacă aș ezita să le ascult, ar avea dreptul să mă pedepsească. Aș prefera să-mi pierd viața, dragul meu Ibbi, decît să mă cobor pînă la această umilință.

Și asta nu e tot. Nu sînt niciodată sigur că mă bucur măcar o clipă de favoarea stăpînului. în inima lui am atitea dușmane care nu se gindesc decît să mă piardă. Sînt sferturi de oră eînd nu .sînt de loc ascultat, sferturi de oră eînd nu li se refuză nimic, sferturi de oră eînd eu n-am niciodată dreptate. Duc în patul stăpînului meu femei furioase ; crezi că ele fac ceva pentru mine și că poziția mea e cea mai solidă ? Mă tem de lacrimile, de suspinele, de îmbrățișările și chiar de plăcerile lor. Ele se află la locul triumfului lor ; farmecele lor ajung teribile 'pentru mine. Serviciile' lor din prezent șterg într-o clipă toate serviciile mele din trecut și nimeni nu răspunde de un stă-pin care și-a pierdut capul.

De cîte ori nu mi s-a întîmplat să mă culc ca favorit al stăpînului și să mă scol în disgrație ! în ziua eînd am fost biciuit într-un mod atît de reVoltător și pus să dau ocol haremului, ce făcusem oare ? Lăsasem o femeie în brațele stăpînului meu. Di t urn îl văzu că se înflăcărează începu să verse șiroaie de lacrimi. Se tîngui mînuindu-și atît de biue plîngerile încît ele creșteau pe măsura iubirii pe care o iscau. Cum m-aș fi putut apăra i într-un moment atît de critic? Fui pierdut atunci I rînd mă așteptam mai puțin. Am fost victima unui lirg amoros și a unui tratat făcut de suspine. Iată, dragul meu Ibbi, cruda situație în care am trăit f întotdeauna.

Cît ești de fericit ! Grijile tale se mărginesc numai la Usbec. Ți-e ușor să-i faci pe plac și să-i păstrezi îngăduința pînă la capătul zilelor tale.

Din Ispahan, în ultima zi a lui Safar, 1711

Scrisoarea X

MIRZA CĂTRE PRIETENUL· SAU USBEC

La Erzerum

Erai singurul om ce m-ar fi putut mingîia de absența lui Rica și numai Rica m-ar fi putut consola de absența ta. Ne lipsești, Usbec, erai sufletul cercului nostru. De cîtă violență e nevoie pentru a rupe legăturile pe care le formează inima și spiritul !

Discutăm mult aici ; discuțiile noastre se învîrt de obicei în jurul moralei. Ieri, s-a pus în discuție dacă oamenii ar fi fericiți prin plăceri și prin satisfacțiile simțurilor ori prin practicarea virtuții. Te-am auzit spunînd adesea că oamenii se nasc pentru a fi virtuoși și că dreptatea e o calitate ce le aparține la fel ca și existența. Lămurește-mă,l te rog, ce vrei să spui.

Am stat de vorbă cu Molacii[1] care mă aduc la desperare cu citatele lor din Coran pentru că eu nu le vorbesc ca dreptcredincios, ci ca om, ca cetățean, ca tată de familie. Adio !

Din Ispahan, în ultima zi a lunii Safar, 1711 _ _____ ·

[1] Preoți mahomedani care interpretau pasajele echivoce sau obscure din Coran.

Scrisoarea XI

USBEC CĂTRE MIRZA

La Ispahan

Renunți la propria ta rațiune ca s-o pui la încercare pe a mea. Te cobori pînă la a-mi cerc sfaturi ; mă crezi în stare să te instruiesc. Dragul meu Mirza, prietenia pe care mi-o prilejuiești e un lucru ce mă măgulește mai mult decît părerea bună ce ți-ai făcut-o despre mine.

Pentru a îndeplini ceea ce îmi ceri, nu cred că trebuie să folosesc raționamente prea abstracte. ICxistă anumite adevăruri pe care nu e destul să le impui, ci mai trebuie să le faci și simțite : așa g sint adevărurile morale. Poate că această scurtă istorioară te va mișca mai mult ca o filozofie sub-, lilă.

în Arabia trăia un mic popor, troglodiții, cobo-rîtori din străvechii troglodiți care semănau mai mult cu animalele decît cu oamenii, dacă ar fi sâ-i credem pe istorici. Aceștia nu erau chiar atît de hidoși și nici atît de păroși ca urșii, nu mor-rn.iiau, aveau ochi, dar erau atît de răi și de sălbatici, încît nu țineau seamă de nici un principiu îl· justiție legală sau naturală.

1 Aveau un rege de origină străină care, voind să | îndrepte răutatea firii lor, ii trata cu asprime ; dar I ci complotară împotriva lui, îl omorjră și exterminară întreaga familie regală.

I După această lovitura de stat se strînseră să aleagă un guvern și după multe ciorovăieli îi ■Creară pe magistrati. Dar abia ii aleseseră că aceștia le și deveniră de nesuferit și îi măcelăriră și pe ei.

Poporul, eliberat de acest nou jug, nu mai asculta decît de firea sa sălbatică. Toți căzură la învoială că nu se vor mai supune nimănui, că fiecare va veghea numai asupra intereselor sale fără să-i pese de ale celorlalți.

Această hotărîre unanimă îi mulțumea de minune pe toți. Ziceau : „La ce bun să mă omor muncind pentru oameni de care nici nu-mi pasă ? O să mă gîndesc numai la mine. Am să trăiesc fericit. Ce-mi

pasă că ceilalți n-o să fie ? O să-mi procur tot ce-mi trebuie și avînd de toate, n-o să-mi pese de loc că ceilalți troglodiți au să fie niște pîrliți.“

Era în luna eînd se fac semănăturile. Fiecare își spuse : „O să-mi lucrez pămîntul ca să-mi dea numai atîta grîu cît îmi trebuie pentru hrană. Nu am nevoie de o cantitate mai mare. N-o să mă ostenesc degeaba.[11]

Pămînturile acestui mic regat nu erau la fel : erau unele sterpe și pietroase, altele, în locuri joase, erau udate de mai multe pîraie. în anul acela fu mare secetă ; astfel, pămînturile din locurile ridicate nu dădură nimic, pe eînd cele ce avuseseră apă fură foarte roditoare. în felul acesta, oamenii de la munte pieriră aproape cu toții de foame, datorită răutății celorlalți care refuzaseră să împartă recolta.

Anul ce urmă fu foarte ploios : se întîmplă ca locurile ridicate să fie nemaipomenit de fertile, iar pămînturile joase să fie înecate de ape. Pentru a doua oară jumătate din popor se plînse de foamete dar nenorociții aceștia găsiră oamenii la fel de neînduplecați cum fuseseră ei înșiși.

Unul dintre locuitorii de vază avea o femeie foarte frumoasă. Vecinul său se îndrăgosti de ea și o răpi. Se iscă o ceartă grozavă și, după multe

I înjurături și lovituri, se învoiră să se supună ho-tărîrii unui troglodit care, pe vremea republicii, I avusese oarecare trecere. Se duseră la el și voiră să-și spună păsul.

— Ce mă interesează, spuse omul acela, că femeia asta e a ta sau a lui ? Am de arat țarina : doar n-o să-mi pierd vremea împăcîndu-vă pe voi Și, ocupîndu-mă de daravelile voastre, să-mi neglijez treburile mele. Vă rog să mă lăsați în pace și să nu mă mai tulburați cu certurile voastre. După asta îi lăsă în plata Domnului și se duse să-și lucreze ogorul.

I Cel care răpise femeia era și cel mai puternic. Jură că mai bine moare decît să dea înapoi femeia ; celălalt, pătruns de nedreptatea vecinului său și de asprimea judecătorului se întorcea disperat cind

întâlni pe drum o femeie tânără și frumoasă, care venea de la fîntînă. N-avea femeie și asta îi plăcu. îi plăcu și mai mult cînd află că era femeia celui pe care voise să-1 ia ca judecător și I care fusese atît de puțin simțitor la nenorocirea I lui ; o răpi și o duse în casa lui.

A fost odată un om care avea o bucată de pă-mint destul de roditor și îl cultiva cu multă grijă. Doi vecini de-ai lui se întovărășiră, îl alungară din l easă, îi luară pămîntul și se înțeleseră să se apere j împreună împotriva tuturor celor care ar avea să li 1 ia ; și, intr-adevăr, o duseră astfel cîteva luni. I Dar unul din ei, sătul să mai împartă cu altul npeea ce ar fi putut avea singur, își omorî tovară-Kful și deveni singurul stăpîn al ogorului. Dar nici fctilpînirea lui nu fu prea lungă ; alti doi troglo-Bfliți îl atacară iar el, fiind prea slab să se poată Hpăra, fu omorît.

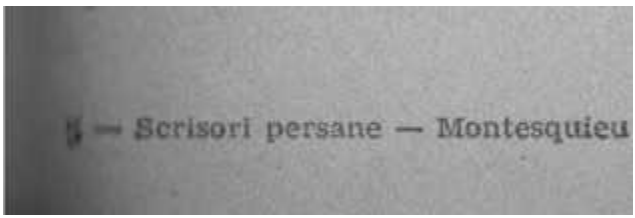

. Un troglodit, aproape despuiat, văzu lină de vînzare. întrebă cit costă. Negustorul îi zise : „Firește, n-ar trebui să cer pe lină decît atiția bani cît mi-ar trebui ca să cumpăr două măsuri de grîu ; dar am s-o vînd dé patru ori mai scump, ca să am opt măsuri.'[1] Celălalt n-avu încotro și plăti prețul cerut.

— Sînt foarte mulțumit, spuse negustorul, o să am grîu acum.

— Ce spui ? întrebă străinul ; ai nevoie de grîu ? Am de vînzare ; doar că s-ar putea să te mire prețul : știi că griul e grozav .de scump și . aproape peste tot domnește foametea ; dar dă-mi banii înapoi și am să-ți dau o măsură de grîu : căci nu-1 dau altfel chiar dacă ai crăpa de foame.

în același timp o boală îngrozitoare pustia ținutul. Un medic priceput veni dintr-o țară vecină și dădu leacuri atît de potrivite celor ce se dădură pe mina lui încît îi vindecă pe toți. Cînd molima încetă se duse pe la toți cei pe care-i tratase ca să le ceară ce i se

cuvenea ; dar nimeni nu voi să-i dea ceva. Se reîntoarse în țara lui unde ajunse istovit de oboseală după un drum atît de lung. Dai curînd după sosirea sa află că aceeași boală bîn-tuia iarăși și pustia mai rău ca oricînd acea țară nerecunoscătoare. Troglodiții, nemaiașteptînd să vină el la ei, se duseră ei la el de data asta.

— Plecați, le zise el, nelegiuiților ! Aveți în suflet o otravă mult mai ucigătoare decît cea de care voiți să vă vindecați ! Nu meritați să faceți umbră pămintului, pentru că n-aveți pic de omenie în voi și pentru că legile dreptății vă sînt necunoscute : mă tem că-i supăr pe zeii care vă pedepsesc, dacă m-aș opune dreptei lor mînii.

Din Erzerum, in 3 ale lunii Jémmadi 2, 1711

Scrisoarea XII

USBEC CĂTRE ACELAȘI

La Ispahan

| Ai văzut, dragul meu Mirza, cum au pierit troglodiții datorită tocmai răutății lor și cum au fost victimele propriilor lor nedreptăți.

Din atîtea familii nu mai rămaseră decît două tare scăpară de nenorocirile nației întregi. Existau în țara aceea doi oameni destul de ciudați : oameni de omenie ; știau ce e dreptatea ; iubeau virtutea ; erau legați prin cinstea sufletului lor ca și prin corupția celorlalte suflete. Vedeau jalea tuturor, dar n-o simțeau decît din milă ; acesta fu motivul unei noi uniri între ei. Lucrau cu o rîvnă comună pentru interese comune, între ei nu existau neînțelegeri, decît cele născute dintr-o dulce șl caldă prietenie. Duceau o viață fericită și liniștită într-un îndepărtat colț din țară, despărțiți de compatrioti nedemni de prezența lor. Cultivat de Iniinile lor harnice, pămîntul părea să rodească (I·· la sine.

își iubeau nevestele și erau iubiți de ele cu dillo ie. Grija lor cea mai mare era să dea copiilor o I u 'ștere aleasă. Le reaminteau mereu nenorocirile hoției lor, punîndu-le sub ochi acest exemplu atît (l· mișcător. îi făceau mai ales să simtă că intere-M Nul unuia se găsește întotdeauna în interesul COS'hum, al tuturor ; dacă vrei să trăiești de capul tău, I înseamnă că vrei să pieri. Virtutea nu e de

loc un lucru pe care să-l cultivi în silă și nici nu trebuie privită ca un efort anevoios, iar a face dreptate Ig gît nia e o binefacere pentru tine însuți.

I Avură curînd mîngîierea părinților virtuoși, Hftroea de a avea copii care să le semene. Tînăra generație, care se ridica sub ochii lor, cresca datorită unor căsătorii fericite. Numărul se mări dar bunaînțelegere rămase aceeași. Și virtutea, departe de a slăbi în mulțime, fu dimpotrivă întărită printr-un mai mare număr de pilde.

Cine ar putea zugrăvi fericirea acestor troglodiți ? Un popor atît de drept trebuie să fie iubit de zei. De cum își deschisese ochii ca să-i cunoască, învățase să se teamă de ei ; iar religia veni să îndulcească moravurile în ceea ce natura lăsase prea. aspru în ele.

Făcură sărbători în cinstea zeilor. Tineri și fete împodobite cu flori îi slăveau dansînd în acordurile unei muzici cîmpenești. Pe urmă se făceau. ospețe, unde domnea pe cit de multă bucurie, pe j tot atîta cumpătare. în aceste adunări ieșeau la iveală făpturile loi' nevinovate, aici se învăța cum să-ți dărui inima și cum s-o primești pe a altuia. Aici sfiala feciorelnică făcea, înroșindu-se, mărturisiri neașteptate, curînd întărite de consimță-mîntul părinților ; și, tot aici, mamelor duioase le plăcea să prevadă o căsnicie dulce și credincioasă.

Mergeau la templu să se roage zeilor, nu pentru bogății și pentru belșug risipitor ; astfel de dorințe erau nedemne de fericiții troglodiți ; nu puteau să le dorească decît pentru compatrioții lor. Stăteau în fața altarului ca să ceară sănătate pentru părinții lor, înțelegere între frați, dragoste din partea soțiilor lor, iubire și supunere din partea copiilor. Fetele veneau să aducă jertfa dragostei : inimii lor și nu cereau altă favoare decît aceea de a putea face fericit un troglodit.

Seara, cînd turmele se întorceau de la cîmp și cînd boii obosiți trăgeau plugurile, troglodiții se adunau după o cină cumpătată, cîntau nedreptatea și nenorocirile Strămunilor lor, virtutea ce re-născuse o dată cu noua generație, și fericirea ei. Cîntavi apoi măreția zeilor, harul dăruit totdeauna oamenilor care îi imploră și minia lor de care nu pot scăpa cei ce nu se tem de ei. Descriau pe urmă desfătările vieții cîmpenești și fericirea unui trai veșnic

împodobit de nevinovăție. Se lăsau apoi în voia somnului pe care grijile și supărările nu-1 tulburau niciodată. Natura le împlinea și dorințele și nevoile. în această fericită țară lăcomia era necunoscută. își făceau daruri, iar cel ce dăruia se socotea mai mulțumit. Poporul troglodit se considera o singură familie. Turmele lor se amestecau mai totdeauna și, de obicei, își cruțau osteneala

■ de a le mai despărți.

Din Erzerum, in 3 ale lunii Jemmadi 2, 1711

Scrisoarea XIII

USBEC CĂTRE ACELAȘI

I I N-am destule cuvinte să-ți vorbesc despre virtutea troglodiților. Unul dintre ei spuse într-o zi : - — Mîine, tata va trebui să are ogorul. Am să mă scol cu două ore înaintea lui și eînd se va duce la cîmp îl va găsi arat gata.

Un altul gîndea : „Mi se pare că sora mea a în-I drăgit un tînăr troglodit înrudit cu noi ; ar trebui I să vorbesc cu tata și să-1 îndemn să facă această ■'Căsătorie. “

I se spuse altuia că hoții îi furaseră turma :

i >— Sînt foarte mîhnit, zise el, pentru că aveam

■ 0 vițea albă pe care voiam s-o aduc ofrandă g zeilor.

Un altul fu auzit spunînd :

— Trebuie să mă duc la templu să mulțumesc zeilor pentru că fratele meu, pe care tata îl iubește atît de mult și care mi-i atît de drag, și-a recăpătat sănătatea !

Sau :

— Pe ogorul vecin cu al tatălui meu, cei care-1 cultivă sînt chinuiți în fiecare zi de arșița soarelui ; trebuie să mă duc și să plantez doi copaci pentru ca bieții oameni să se poată odihni din cînd în cînd la umbra lor.

Intr-o zi, cînd mai mulți troglodiți erau strînsi la un loc, un bătrîn vorbi despre un tînăr pe care-1 bănuia că făcuse o faptă urîtă și îl dojeni.

> — Nu putem crede că a făcut o asemenea crimă, spuseră tinerii troglodiți, iar dacă a făcut-o, să moară ultimul din familia lui !

I se spuse unui troglodit că niște străini i-au j'e-fuit casa și i-au luat tot.

•— De n-ar fi fost niște necinstiți, răspunse el, as dori ca zeii să le îngăduie a se folosi de cele luate, mai multă vreme decît mi-au îngăduit mie.

Prosperitatea aceasta nu era privită fără invidie. Popoarele vecine se unire și, sub un pretext neîntemeiat, hotărîră să le răpească turmele. De I îndată ce aflară despre această hotărîre, troglodiții le trimiseră soli care le vorbiră astfel :

— Ce v-au făcut troglodiții ? V-au răpit femeile ? V-au luat vitele ? V-au pustiit cîmpu- j rile? Nu. Sîntcm drepți și ne temem de zei. Cel vreți de la noi ? Vreți lină să vă faceți haine ? Vreți laptele vacilor noastre sau roadele pămîn- i tului nostru ? Aruncați armele, veniți în mijlocul nostru și vă vom da de toate. Dar jurăm pe ce avem mai scump că, dacă intrați ca dușmani pel p pSmîntul nostru, vă vom privi ca pe un popor B < are comite o nedreptate și o să vă tratăm ca pe fiare.

Vorbele acestea au fost respinse cu dispreț ; ' popoarele sălbatice intrară înarmate pe pămîntul troglodiților pe care credeau că-1 apără doar nevinovăția lor.

Dar ei erau bine organizați pentru apărare. I își așezaseră femeile și copiii în mijlocul lor. Se mirară de ticăloșia dușmanilor și nu de numărul lor. O ardoare nouă le cuprinse inima : unul voia I: să moară pentru tatăl său, altul pentru nevastă ' și copii, unul pentru frați, altul pentru prieteni și toți pentru poporul troglodit. Loctd celui căzut era îndată ocupat de altul care avea de răzbunat E pe lingă cauza comună și moartea celui răpus.

Așa se luptă virtutea cu nedreptatea. Acelor popoare lașe, care nu căutau decît să prade nu le fu rușine să o ia la fugă ; dădură îndărăt in fața virtuții troglodiților, chiar înainte de a fi loviți.

Din Erzerum, in 9 ale lunii Jenimadi 2, 1711

Scrisoarea XIV

USBEC CĂTRE ACELAȘI

Deoarece poporul creștea treptat;, troglodiții găsiră cu cale să-și aleagă un rege. Hotărîră că trebuie să dea coroana celui mai vrednic de ea și Ochii tuturor se îndreptară spre un bătrîn venerabil prin vîrsta și prin îndelungata sa virtute. Ill insă nu voise să ia parte la acea adunare și se retrăsese acasă cu inima plină de tristețe.

Cînd i se trimiseră împuterniciți să-i aducă lă cunoștință că fusese ales, spuse :

— Ferească Dumnezeu să le fac troglodiților nedreptatea de a crede că nu e printre ei nici unul mai vrednic decît mine. îmi oferiți coroana și, dacă țineți cu orice preț, va trebui s-o primesc ; dar să știți că voi muri de durere la gîndul că, născîn-du-mă, i-am văzut pe troglodiți liberi, iar azi îi văd supuși. După aceste cuvinte vărsă șiroaie de lacrimi. Nefericită zi ! spuse el, de ce-am trăit atîta ? Apoi strigă cu voce aspră : Văd bine cum stau lucrurile, o, troglodiți ! Virtutea începe să vă apese. în împrejurarea în care vă aflați, neavînd nici un șef, trebuie să fiți virtuoși, vrînd-nevrînd, altfel n-ați putea trăi și ați cădea în nenorocirea primilor voștri părinți. Dar jugul acesta vi se pare greu ; ați prefera să vă supuneți unui prinț și să-i respectați legile mai puțin aspre decît moravurile noastre. Știți că în acest caz v-ați putea satisface ambiția, ați putea strînge averi și ați trîndăvi într-o lașă voluptate și, că, avînd grijă să vă feriți de a face crime mari, n-o să mai aveți nevoie de virtute. Se opri o clipă și vărsă lacrimi mai multe ca oricînd. Și ce îmi cereți să fac ? Cum ar fi cu putință să poruncesc ceva unui troglodit ? Vreți ca el să facă o faptă vrednică pentru că i-am poruncit eu, el care ar fi făcut-o chiar fără mine, datorită înclinării sale naturale ? O, troglodiți ! Sînt la capătul zilelor· mele, îmi îngheață sîngele în vine, în curînd am să-i revăd pe sfinții voștri strămoși : de ce vreți să-i întristez, fiind silit să le spun că v-am părăsit sub un alt jug decît cel al virtuții ?

Din Erzerum, 10 ale lunii Jemmadi 2, 1711

Scrisoarea XV

'■ PRIMUL EUNUC CĂTRE EUNUCUL NEGRU. JARON î

ta Erzerum

r. ' Rog cerul să te readucă în aceste locuri ! Să te K scape de toate relele.

I Deși n-am cunoscut niciodată legăturile de prie-• tenie și m-am închis complet în mine însumi, tu I m-ai făcut totuși să simt că mai am inimă și, în ' timp ce eram ca un bronz pentru toți sclavii ce , trăiau sub ordinele mele, te vedeam cu plăcere ’ crescînd.

Sosi și timpul cînd stăpînul meu puse ochii pe tine. Mai era încă mult pînă să înceapă să vor-I bească în tine firea cînd sabia tc-a și despărțit i de ea. N-am să-ți spun dacă te-am deplins sau ț dacă mi-a făcut plăcere să te văd ridicat pînă la mine. Ți-am potolit plînsul și țipetele. Mi se păi rea că te văd năseîndu-te a doua oară, ieșind din-tr-o sclavie în care trebuia să fii veșnic supus, ! ca să intri într-alta în care trebuia să poruncești, P M-am îngrijit de educația ta. Asprimea, însoțită veșnic de învățătură, te-a făcut să nu-ți dai seama g mult timp că îmi crai drag. Totuși, îmi erai. Ți-aș agr spune că te iubeam cum își iubește un tată copi

I Iul, dacă aceste denumiri de tată și fiu s-ar potrivi I cu soarta noastră.

Ai să străbați țări locuite de creștini care n-au L crezut niciodată. E cu neputință să nu te pîngă-f, rcască. Cum te-ar putea vedea profetul în mijlo-r cui atîtor milioane de dușmani ai săi ? Aș vrea I ca stăpînul să facă la reîntoarcere un pelerinaj I la Mecca ; v-ați putea curăți de păcate în țara în-“■ gerilor.

Din haremul din Ispahan, in 10 ale lunii Jernmadi 2, 1711

Scrisoarea XVI

USBEC CĂTRE MOLACUL MEHMET ALI, PĂZITORUL CELOR TREI MORMINTE*

La Com

De ce trăiești în criptă, divine Molac ? Ești făcut mai degrabă pentru a poposi printre stele. Fără îndoială că te ascunzi temîndu-te să nu întuneci soarele. întocmai ca acest astru, tu n-ai nici o pată ; dar ca și el te lași acoperit de nouri.

Știința ta e o prăpastie mai adîncă decit oceanul ; spiritul tău e mai ascuțit decit Zufagar, acea sabie a lui Ali, care avea două vîrfuri. Tu știi ce se petrece în cele două coruri ale puterilor cerești. Tu citești Coranul pe pieptul divinului nostru profet ; iar atunci cînd găsești vreun pasaj obscur, un înger coboară de pe tron din ordinul său, își întinde aripile, ca să-ți dezvăluie ție taina.

Prin tine aș putea fi în strînsă legătură cu serafimii, căci tu, al treisprezecelea imam, nu ești tu oare centrul care leagă cerul cu pămîntul, puntea între abis și lăcașul zeilor ?

Mă aflu în mijlocul unui popor păgîn : dă-mi voie să mă curăț de păcate cu ajutorul tău. Ingă-duie-mi să-mi întorc fața spre locurile sfinte în care locuiești. Deosebește-mă dintre cei răi așa cum distingi în revărsatul zorilor pinza albă de cea neagră. Ajută-mă cu sfaturile tale ! Ai grijă de sufletul meu ! îmbată-1 cu duhul profeților, hrănește-1 cu știința paradisului și-mi îngăduie să aștern rănile lui la picioarele tale. Trimite-mi scrisorile tale sfinte la Erzerum unde voi ramine cîteva luni.

Din Erzerum, în 11 al lunii Jemmadi 2, 1711

* Cele trei morminte sînt : cel al Faimei și a două din rudele ei.

Scrisoarea XVII

USBEC CĂTRE ACELAȘI

Divine preot, nu-mi pot stăpîni nerăbdarea aș-! teptînd răspunsul tău sublim. Am îndoieli ce trebuie lămurite. Simt că mintea mea se rătăcește, readu-o pe drumul cel drept. Vino și mă luminează, izvor de lumina. Fulgeră cu pana ta divină ' piedicile pe care am să ți le arăt. Fă-mă să-mi fie milă de mine însumi și să roșesc de întrebarea ce ți-o voi pune.

Ï· Cum se face că legiuitorul nostru interzice car-I nea de porc și toate cărnurile pe care le numește spurcate ? Cum se face că ne oprește să atingem E un mort și pentru a ne curăți sufletul ne porun-£ cește să ne spălăm neîncetat trupul ? Mie mi se pare că lucrurile, în ele însele, nu sînt nici curate, nici murdare. Nu pot concepe nici o calitate inseparabilă de obiect care să facă unele obiecte curate, iar altele murdare. Noroiul nu mi se pare murdar decît pentru că ne rănește privirile sau un alt simț ; dar noroiul în sine nu e mai murdar , decît aurul sau decît diamantele. Ideea de murdărie contractată prin atingerea de un cadavru ne vine din repulsia nâturală pe care o avem. Dacă trupurile acelor ce nu se spală de loc nu ne-ar supăra nici mirosul nici văzul, cum ne-am

I putea închipui că sînt murdare?

Așadar, divine Molae, simțurile sînt oare cele [■ care judecă singure dacă un lucru e curat sau I murdar ? Dar, întrucât obiectele nu'-i impresio-I nează pe oameni în același mod, iar ceea ce pro-duce unora o senzație de plăcere produce altora I una de dezgust, urmează că mărturia simțurilor I nu poate servi ca regulă aci, cel puțin în cazul cînd nu admitem că fiecare poate hotărî asupra acestei chestiuni după cum îl taie capul, deosebind în ceea ce-1 privește, lucrurile curate de cele murdare.

Dar asta oare n-ar răsturna, sfinte preot, deosebirile stabilite de divinul nostru profet și punc-telé fundamentale ale legii scrise de mîna îngerilor ?

Din Erzerum, în 20 ale lunii Jemmadi 2, 1711

Scrisoarea XVIII

MEHMET ALI, SLUJITORUL PROFEȚILOR, CĂTRE usbec

La Erzerum

' Ne puneți mereu întrebări ce s-au pus de mii de ori sfîntului nostru profet. De ce nu citiți scrierile tradiționale ale învățaților ? De ce nu vă adresați acestui izvor pur al tuturor învățămintelor ? Vi s-ar limpezi toate îndoielile.

Nefericiților, împiedicîndu-vă de cele pămîn-tești nu v-ați ațintit niciodată ochii spre cele cerești și, cinstind cinul preoțesc, nu îndrăzniți nici să-1 dobîndiți, nici să-l urmați !

Necredincioșilor, nu veți pătrunde niciodată tainele veșniciei. Lumina voastră e asemenea întunericului prăpastiilor, iar judecata minții voastre e ca pulberea stîrnită de pașii voștri cînd soarele e la amiază în arzătoarea lună Șahban.

Astfel zenitul minții voastre nu ajunge la nadirul celui mai mărunfimam h Filozofia voastră za-

[1] Preot la mahomedani.

darnică e ca fulgerul care vestește vijelia și beznele. Vă aflați în mijlocul furtunii și rătăciți în voia vînturilor.

E foarte ușor de răspuns întrebării tale : e de ajuns să-ți povestesc ce i s-a întîmplat într-o zi sfîntului nostru profet, atunci cînd, ispitit de creștini, pus la încercare de jidovi, îi uimi și pe unii și pe alții.

Ebreul Abdias Ibesalon îl întrebă de ce ne oprește Dumnezeu să mîncăm carne de porc.

' — Nu fără motiv, spuse profetul : porcul e un. animal spurcat și am să vă conving. Făcu din noroi, în palmă, o figură omenească. O aruncă la pă-mînt și strigă : Scoală-tc !

Cit ai bate din palme, de jos se ridică un om care spuse :

. — Sînt lafet, fiul lui Noe.

— Cînd ai murit, ai avut părul la fel de alb ca acum ? îl întrebă sfîntul profet.

I — Nu, răspunse lafet, dar cînd m-ai deșteptat, am crezut că a sosit Judecata de Apoi și m-am speriat atît de tare incit am albit dintr-o dată.

i.— Istorisește-mi, zise trimispl lui Dumnezeu, povestea cu arca lui Noe.

lafet se supuse și-i arătă amănunțit și întocmai tot ce se petrecuse în primele luni ; după care vorbi astfel :

f — Am pus toate murdăriile animalelor într-un colț al corăbiei ceea ce însă o făcu să se aplece atît de tare îneît ne cuprinse o frică de moarte, mai ales pe femei, care plîngeau de-ți era mai mare mila. Tata Noe, sfătuindu-se cu Dumnezeu, primi poruncă să ia elefantul și să-1 întoarcă cu capul spre partea ce se înclina. Acest animal uriaș făcu atîta murdărie îneît din ea se născu un porc. Usbec, crezi că de-atunci n-am mîncat carne de porc și că l-am privit ca pe un animal spurcat ? Dar, cum porcul scurma în fiecare zi murdăriile astea, se stimi o putoare atît de mare pe corabie încît el însuși nu se putu stăpîni și strănută ; iar din nasul lui ieși un șoarece care rodea tot ce-i ieșea în cale. Noe nu mai putu răbda acest lucru și crezu că ar fi nimerit să-i ceară încă o dată sfatul lui Dumnezeu. Dumnezeu îi porunci să-1 izbească zdravăn pe leu în frunte. Cel lovit strănută și pe nas ieși o pisică. Nu crezi că aceste animale sînt spurcate ? Ce părere ai ?

Nu înțelegi motivele pentru care anumite lucruri sînt spurcate fiindcă nu cunoști multe altele și nu ai cunoștință de cele petrecute între Dumnezeu, îngeri și oameni. Nu cunoști istoria veșniciei. N-ai citit cărțile scrise în cer. Ceea ce ți s-a arătat nu e decît o mică parte din biblioteca divină ; iar cei care, la fel ca noi se apropie mai mult de aceste lucruri, atîta vreme cît sînt în viață bîjbîie totuși prin întunecime. Adio ! Mahomed să sălășluiască în inima ta.

Din Com, în ultima zi a lunii Șahban, 1711

Scrisoarea XIX

USBEC CĂTRE PRIETENUL· SĂU RUSTAN

La Ispahan

N-am poposit la Tocat decît opt zile. După treizeci și cinci de zile de drum am ajuns la Smirna.

între Tocat și Smirna nu se găsește nici un oraș care să merite a fi pomenit. Am văzut cu mirare slăbiciunea imperiului ptoman. Trupul acesta bolnav nu se susține printr-un regim dulce și blind, ci

prin'remedii violente care îl sleiesc și-1 rod fără încetare.

Pașalele, care nu-și dobîndesc funcția decît cu bani, intră ruinați în provincii și le pustiesc de parcă ar fi țări cucerite. Cavașii[7] obraznici își fac mendrele. Cetățile sînt ruinate, orașele pustii, cîm-purile distruse, agricultura și comerțul sînt în totală părăsire.

Faptele rele rămîn nepedepsite în acest regim aspru. Creștinii care își cultivă pămîntul și evreii care string dările sînt expuși la mii de violențe.

Dreptul de proprietate asupra pămînturilor e nesigur și, în consecință, interesul de a le pune în valoare micșorat. Nu există titluri sau acte de posesiune care să însemne ceva împotriva capriciilor celoi' care guvernează.

Barbarii aceștia lăsînd în mare paragină toate meșteșugurile au neglijat și pe cel al armelor. în timp ce națiunile europene se cultivă pe zi ce trece, ei rămîn.în vechea lor ignoranță și nu se hotărăsc să preia invențiile noi decît după ce acestea au fost întrebuințate de mii de ori împotriva lor.

N-au nici un fel de experiență pe mare, pic de dibăcie într-ale navigației. Se spune că o mină do creștini plecați de pe o insulă [8] îi fac pe toți turcii să asude, sleindu-le împărăția.

Incapabili să facă negoț, admit aproape în silă să vină să-1 facă europenii, totdeauna harnici, întreprinzători și cred că le fac acestor străini cine știe ce serviciu, îmbogățindu-i.

Pe toată această vastă întindere de pămînt pe care am străbătut-o n-am găsit nici un oraș bogat și puternic, în afară de Smirna. Că Smirna nu sea-mană cu toate celelalte orașe ale lor, e meritul europenilor nu al turcilor.

Iată, dragă Rustan, o imagine adevărată a acestui imperiu care, în mai puțin de două secole, va fi teatrul trimfurilor vreunui cuceritor.

Din Smirna, în 2 ale lunii Ramazan, 1711

Scrisoarea XX

USBEC CĂTRE ZACHI. SOȚIA LUI

La haremul din Ispahan

M-ai jignit, Zachi, și simt în inimă porniri de care ar trebui să-ți fie teamă, dacă depărtarea nu ți-ar da timp să-ți schimbi purtarea și nu mi-ar potoli apriga gelozie ce mă chinuie.

Aflu că ai fost găsită singură cu Nadir, eunucul alb, care va plăti cu capul necredința și perfidia. Cum de te-ai pierdut pînă într-atîta încît să uiți că n-ai voie să primești în camera ta un eunuc alb, cită vreme ai negri pușsi să te servească ? Poți mult și bine să-mi spui că eunucii nu-s bărbați și că virtutea ta te pune mai presus de gîndurile pe care o asemănare imperfectă le-ar putea provoca în tine. Asta nu e o scuză nici pentru tine, nici pentru mine. Pentru tine, fiindcă ai făcut un lucru pe care legile haremului îl interzic ; pentru mine, deoarece m-ai dezonorat expunîndu-te privirilor ; ce zic eu, privirilor ? Poate chiar încercărilor unui trădător care te-a murdărit cu crimele lui și, mai mult încă, prin regretele și disperarea neputinței sale.

O să-mi spui poate că mi-ai fost totdeauna credincioasă. Hm '. Ai fi putut oare să nu fii ? Cum i fi înșelat veghea eunucilor negri care sint atît ί uluiți de viața pe care o duci ? Cum ai fi putut fărîma lacătele și porțile ce te țin închisă ? Te .auzi cu o virtute care ți-e impusă ; poate că dorințele tale murdare ți-au anulat de mii de ori meritul și prețul fidelității cu care te mîndrești atît.

Aș vrea să nu fi făcut ceea ce pe bună dreptate bănuiesc. Aș vrea ca acest trădător să nu fi ridi

cat spre tine mîinile lui profanatoare, ca tu să fi refuzat a oferi privirilor lui ceea ce constituie

desfătarea stăpinului său. Aș vrea să cred că, aco-

I >erită de veșminte, ai păstrat între tine și el această slabă barieră și că el însuși, cuprins de un sfînt

repect, să-și fi plecat ochii, pierindu-i îndrăzneala și tremurînd la gîndul pedepselor ce și le pregătea ; chiar dacă toate acestea ar fi

așa, nu e mai puțin

adevărat că ai săvîrșit o faptă împotriva datoriei tale. Și dacă ai nesocotit-o zadarnic, fără să-ți fi satisfăcut pornirile desfrînate, ce-ai putea face să le mulțumești ? Ce ai face dacă ai putea scăpa din I acel loc sacru, care e pentru tine o teribilă închi-. soare, în timp ce pentru tovarășele tale e un adăpost împotriva ispitelor și viciilor ? Un templu sfînt în care sexul vostru pierde slăbiciunea, devine de neînfrînt cu toate neajunsurile ce i le-a dat natura ? Ce ai face dacă ai fi de capul tău, ne-

t avînd altă apărare decît iubirea ta pentru mine, atît de grav jignită și datoria trădată atît de ne-t demn ? Sfinte sînt moravurile țării în care trăiești ■? pentru că te apără de atentatele celor mai josnici sclavi ! Ar trebui să-mi mulțumești pentru con-strîngerea în care te silesc să rămîi, pentru că numai datorită ei meriți să mai trăiești.

Nu-1 poți suferi pe șeful eunucilor pentru că e tot timpul atent la purtarea ta și îți dă sfaturi înțelepte. Spui că urîțenia lui e atît de mare îneît

ți-e silă să-1 privești : ca și cum în astfel de funcții ar trebui modele de frumusețe. Ceea ce te. întristează e că nu-1 ai în locul lui pe eunucul cel alb care te necinstește.

Dar ce ți-a făcut prima dintre sclave ? Ți-a spus că familiaritatea cu care te porți față de tînăra Zelide e împotriva bunei cuviințe ; iată motivul urii tale.

Ar trebui să fiu un judecător aspru, Zachi, și nu sînt decît un soț care caută să te găsească nevinovată. Dragostea mea pentru Roxana, noua mea soție, nu mi-a știrbit tandrețea pe care trebuie s-o am pentru tine, care nu ești mai puțin frumoasă, îmi împart iubirea între voi două ; iar Roxana nu are alt merit decît acela pe care virtutea îl poate adăuga frumuseții.

Vin Smirna, în 12 ale lunii Zilcade, 1711

Scrisoarea XXI

USBEC CĂTRE ȘEFUL EUNUCILOR ALBI

Ar trebui să tremuri deschizînd această scrisoare sau, mai degrabă, ar fi trebuit să tremuri cînd ai îngăduit trădarea lui Nadir. Tu, care lîn-cezești într-o bătrînețe liniștită, nu poți să-ți ridici ochii spre temutele ființe iubite de mine fără să faci o crimă. Tu, căruia nu ți-e niciodată îngăduit să-ți pui piciorul pîngăritor pe pragul acelui locaș teribil, care le ascunde tuturor privirilor, admiți ca cei a căror purtare îți e dată în seamă să facă ceca ce tu n-ai avea îndrăzneala să faci ! Nu vezi fulgerele caro-s gata să cadă și asupra lor și asupra ta ?

- » ’;—
- ⌊
- Γ -
- I—

  ◯ I

- ■
- F .

1

Montesquieu, Mes pensées în Oeutres complètes Bi-bliotèque de la Pleiade, 1949. p. 997

1 Montesquieu Quelques réflexions sur Les Lettres Persanes, ed. cit., p. 129.

2

Gustave I,an son, Histoire de la littérature française. Hachette, 1912, p. 710.

3

Paul Valéry, Lettres persanes, în Variété, II, Gallimard, N.B.F., 1930, p. 67.

’ Claude Lévi-Strauss, Anthropologie structurale, Plon, 1958, p. 108.

4

1 Roger Caillois, Préface, ed. cit., p. V.

5

Ibid., p. VI.

6

Persanele erau păzite cu mai multă severitate decît turcoaicele.

7

Cavașii — jandarmi (arh.)

8

Aceștia par a fi Cavalerii din Malta.

»-’;—

I Și ce sînteți voi altceva decît niște josnice unelte pe care le poți strivi după plac ? Existați doar atît timp cît vă supuneți. Ați venit pe lume doar ca să trărți după legile mele sau să muriți <le îndată ce aș porunci. Respirați atîta timp cît fericirea mea, dragostea mea și chiar gelozia mea au nevoie de josnicia voastră și, în fine, nu puteți avea altă soartă decît supunerea, nici alt suflet decît voința mea, nici altă speranță decît fericirea mea.

Știu că unele dintre soțiile mele suferă cu greu legile aspre ale datoriei ; că prezența continuă a unui eunuc negru le plictisește ; că le e lehamite de aceste ființe îngrozitoare care au sarcina să le aducă soțului lor. Toate acestea le știu ; dar tu, care îngădui dezordinea aceasta, vei fi pedepsit într-un ’ chip care-i va face să tremure pe toți cei ce abuzează de încrederea mea.

Jur pe toți profeții cerului și pe Aii, cel mai mare dintre toți, că dacă nu vă faceți datoria o să privesc viața voastră ca pe cea a gîzelor ce le strivesc sub picioarele mele.

Din Smirna, :;î 12 ale lunii Zilcade, 1711

Scrisoarea XXII

JARON CĂTRE PRIMUL· EUNUG

Pe măsură ce Usbec se depărtează de harem își îndreaptă tot mai mult gîndurile către femeile

i * sale blestemate. Suspină, varsă lacrimi, durerea îl înăcrește, bănuielile lui cresc. Vrea să mărească numărul paznicilor. Mă trimite acasă cu toți ne-

I grii care îl întovărășesc. Nu-i mai pasă de el, ci

numai de ceea ce îi é de mii de ori mai prețios decît el însuși.

Așadar, am să trăiesc sub poveștile tale și o să împart cu tine grijile. Doamne Dumnezeule ! De cîte lucruri e nevoie ca să faci fericit un singur om !

Se părea că natura le-a făcut pe femei să trăiască în supunere, dar apoi le-a schimbat soarta. Intre cele două sexe se iscau noi neînțelegeri pentru că aveau aceleași drepturi. Noi am intrat în alcătuirea unei noi armonii : am pus între noi și femei ură, iar între bărbați și femei iubire.

Fruntea mi se va încrunta, privirile mi se vor întuneca. Bucuria îmi va pieri de pe buze. Fața îmi va fi liniștită dar spiritul neliniștit. Nu voi aștepta zbîrciturile bătrîneții ca să oglindesc tristețea.

Mi-ar fi plăcut să-1 însoțesc pe stăpînul meu în Occident ; dar voința mea e un bun al lui. Vrea să-i păzesc nevestele ; o să le păzesc cu credință. Știu cum trebuie să mă port cu sexul acesta, căruia, dacă nu-i permiți să fie vanitos, începe să fie mîndru. Și mai știu că e mai greu să le umilești decît să le distrugi. Mă vei vedea în curînd.

Din Smirna, In 12 ale lunii Zilcade, 1711

Scrisoarea XXIII

USBEC către prietenul sau ibben

La Smirna

Am sosit la Livorno după patruzeci de zile de plutire pe mare. Livorno e un oraș nou, mărturie a geniului ducilor de Toscana care au făcut din-í tr-un sat mlăștinos cel mai înfiorător oraș al Italiei.

Aici femeile se bucură de multă libertate. Pot să-i privească pe bărbați prin anumite ferestre vu jaluzele ; pot să iasă în fiecare zi, întovărășite, de cîteva bătrîne și nu poartă decît un văl.1 Cum-nații, unchii, nepoții, le pot vedea fără ca soțul să s sè supere cîtuși de puțin.

Pentru un mohamedan e un adevărat spectacol să vadă pentru

prima dată un oraș creștin. Nu vorbesc de lucrurile care îți atrag mai întîi privirile : varietatea clădirilor, îmbrăcămintea, obiceiurile. Pînă și în cele mai mărunte lucruri există ceva deosebit, ceva ce simt dar nu pot exprima.

Mîine plecăm la Marsilia. N-o să stăm mult acolo. Planul lui Rica și al meu e să ne ducem fără întîrziere la Paris, capitala împărăției Europei. Călătorii caută întotdeauna orașele mari care sînt un fel de patrie comună tuturor străinilor. Adio.

Fii încredințat că am să te iubesc întotdeauna.

Din Livorno, in 12 ale lunii Safar, 1712

Scrisoarea XXIV

RICA LUI IBBEN'

La Smirna

Sîntem la Paris de o lună și am fost într-o continuă agitație. Îți trebuie multă bătaie de cap pînă I ce te vezi instalat într-o casă, să-i găsești pe oamenii de care ai nevoie și să-ți procuri lucrurile t necesare care îți lipsesc toate o dată.

I»··· ■ ————————

Parisul e mare cît Ispahanul. Casele sînt atît de înalte încît ți-ar veni să juri că locuiesc în ele numai astrologi. îți închipui că un oraș construit în aer, care are șase sau șapte case unele peste altele, este extrem de populat și că atunci eînd toată lumea coboară în stradă se produce o învălmășeală groaznică.

Poate n-ai să mă crezi, dar de o lună de zile de eînd sînt aici n-am văzut pe nimeni umblînd ca oamenii. Nu există pe lume oameni care să-și folosească mai bine membrele decît francezii : aleargă, zboară. Trăsurile din Asia cu mersul lor încet ca și pasul măsurat al cămilelor i-ar face să leșine. Eu care nu-s făcut pentru acest fel de viață și care umblu adesea fără să-mi ies din pas mă înfurii uneori ca un creștin ; căci, hai să zicem, mă las stropit din creștet pînă în tălpi, dar nu pot ierta înghiontelile ce le înghit regulat. Cel ce vine după mine și mi-o ia înainte mă dă de-o parte. Un altul din față mă

împinge pe locul de unde mă înghiontise primul și nu apuc să fac nici o sută de pași că mă simt zdrobit ca după zece leghe.

■Să nu crezi că pot de pe acum să-ți vorbesc cu temei despre moravurile și obiceiurile europenilor. Eu însumi n-am despre aceasta decît o ideie vagă și n-am avut timp decît să mă mir.

Regele Franței2 este cel mai puternic cap încoronat din Europa. Totuși n-are mine de aur, ca vecinul său regele Spaniei ; dar are mai multe bogății ca acesta pentru că le scoate din vanitatea supușilor săi : o mină inepuizabilă. A întreprins și a susținut războaie neavînd alte fonduri decît titluri de onoare de vînzare ; și, printr-o ciudățenie a deșertăciunii omenești, trupele lui fură p'.ă-! tite, cetățile întărite și flota echipată.

De altfel, regele acesta e un mare vrăjitor. își

> ■ exercită puterea pînă și asupra spiritului supuși-I lor săi. Ii face să creadă ce viva el. Dacă n-are I decît un milion de galbeni în vistierie și-i trebuie

două, n-are decît să-i convingă că un galben va-I lorează cit doi și ei îl cred. Dacă are de susținut I un război costisitor și-i lipsesc banii, nu face dell; cit să le bage în cap că niște bucăți de hîrtie sînt bani și ei se conving pe dată. Merge pînă la a-i face să creadă că-i vindecă dc orice' boli atin-

> ■ gîndu-i ', atît de mare e puterea pe care o are asupra spiritelor supușilor săi.

I Ceea ce îți spun despre regele acesta nu tre-! buie să te mire : există un alt vrăjitor mai tare I decît el care îi stăpînește spiritul nu mai puțin decît o face regele cu supușii. Acesta e Papa. II face să creadă ba că trei nu fac decît unu, ba că pîinea pc care o mănîncă nu e pîine și vinul pe K care îl bea nu e vin și mii de alte lucruri de soiul acesta.

■ Și, ca să-1 țină mereu în frîu, și să nu-și piardă I obișnuința credinței, îi dă din cînd în cînd, pentru exerciții, anumite articole de credință. Acum doi I ani i-a trimis o scrisoare mare numită „Constituție“ [2], și voia să-i oblige, sub amenințarea unor mari pedepse, pe

rege și pe supușii săi, să creadă tot ce era scris în ea. Reuși în ceea ce-1 privește [1] pe regele, care se supuse de îndată, dînd exem-

[1] Aluzie la privilegiul pe care îl aveau regii Franței — I după cite se spune — de a vindeca de gilci, prin simplă

atingere.

[2] E vorba de celebra bulă Unigenitus, abolită de Cle-! ment al XI-lea la 8 septembrie 1713, la cererea lui Ludovic ĺ al XIV-lea.

piu supușilor săi ; dar unii dintre aceștia se revol

tară spunînd că

nu vor să

creadă

nimic

din

ace ai

scriere. Femeile au fost acelea care au pornit re

volta, care au semănat discordia Ia curte, în între gul regat și în toate familiile. „Constituția'[1] le interzicea femeilor să citească o carte pe care creș

tinii

spun că au

primit-o din

cer.[1]

Cartea

aceasta

e de fapt Coranul lor. Femeile, indignate de jignirea adusă sexului lor, se opuseră cu îndîrjir

acestei „Constituții[14], atrăgînd de partea lor pe bărbați, care în această împrejurare nu voiră să aibă nici un privilegiu. Trebuie totuși să-ți mărturisesc că muftiul ăsta nu judecă greșit ; și, pe marele Aii, trebuie să fie informat asupra principiilor sfintei noastre credințe ; căci, dat fiind faptul că femeile sînt creaturi inferioare nouă, iar profeții ne spun că ele nu vor intra niciodată în rai, de ce s-ai' ocupa de o carte care nu e făcută decît spre a arăta drumul spre Paradis ?

Am auzit spunîndu-se despre rege lucruri ce țin de domeniul fanteziei și nu mă îndoiesc că nu-ți va veni să le crezi.

Se spune că, în timp ce purta război cu vecinii, uniți toți împotriva lui, avea în propriul său regat un nesfîrșit număr de dușmani nevăzuți[2] care îl înconjurau. Se mai spune că timp de treizeci de ani i-a căutat și că în ciuda grijii neobosite a unor dervișI[3], care se bucură de încrederea lui, n-a fost în stare să găsească vreunul. Dușmanii aceștia trăiesc cu el, la curte, în capitală, printre soldați, în tribunale. Cu toate acestea se spune că va avea durerea să moară fără să-i fi găsit. S-ar părea că există, în general, dar nu

’ Biblia.

[2] Janseniștii, ordin religios catolic.

[3] Iezuiții și anume Père La Chaise.

K

B smt nimic în particular : un corp fără membre. F Fără îndoială că cerul vrea să-1 pedepsească pen-Γ tru că nu și-a cruțat dușmanii învinși, de aceea I îi dă alții invizibili, al căror geniu și al căror deșii tin sînt superioare alor lui.

Am să continui să-ți scriu și am să-ți poves* E(tese lucruri foarte opuse firii persanilor. Intr-ade-I văr, același pămînt ne ține pe amîndoi ; dar oa-I menii din țara în care trăiesc eu și cei din țara !

în care ești tu sînt oameni foarte diferiți unii de I alții-

\

Din Paris, in 3 ale lunii Rebiab 2, 1712

Scrisoarea XXV

USBEC CĂTRE IBBEN

La Smirna

[Am primit o scrisoare de la Redi, nepotul făli. I îmi spune că pleacă din Smirna cu gindul de a I Vizita Italia. Singurul scop al călătoriei sale e să ! învețe și să devină prin aceasta mai vrednic de I tine. Te felicit că ai'un nepot care va fi într-o E bună zi mîngîierea bătrîneţeloi' tale.

Rica îți scrie o scrisoare lungă. Mi-a spus că I ți-a vorbit pe larg despre țara asta. Vioiciunea spiI ritului său îl face să înțeleagă totul cu prompti! tudine. Eu gîndesc mai încet, nu sînt în stare să-ți I spun nimic.

Tu ești subiectul tăifăsuielilor noastre cele mai l duioase. N-avem cuvinte să exprimăm buna primire pe care ne-ai făcut-o la Smirna și serviciile I pe care prietenia ta ni le face în fiecare zi. Iți j dorim, generosule Ibben, să găsești pretutindeni prieteni atît de recunoscători și de credincioși ca noi.

Aș vrea să te revăd curînd, să retrăiesc cu tine acele zile fericite care se scurg atît de dulce între doi prieteni. Adio.

Din Paris, m 4 ale lunii Rebiab 2, 1712

Scrisoarea XXVI

USBEC CĂTRE ROXANA

La haremul din Ispahan

Cit de fericită ești, Roxana, că te afli în dulcea țară a Persici și nu în aceste regiuni otrăvite unde nu e cunoscută nici rușinea, nici virtutea ! Cît de fericită ești ! Trăiești în haremul meu ca în-tr-un

sălaș al nevinovăției, inaccesibil tentativelor necinstite ale oamenilor. Te găsești bucuroasă, într-o fericită imposibilitate de a păcătui. Niciodată vreun bărbat nu te-a pîngărit cu privirile lui pofticioase. Nici chiar socrul tău, cu toată libertatea din timpul ospețelor nu ți-a văzut gura ta frumoasă. N-ai uitat niciodată să-ți legi o eșarfă sfințită ca să ți-o acoperi. Fericită Roxana, cînd te-ai dus la țară ai avut întotdeauna eunuci care mergeau înaintea ta ca să ucidă pe îndrăznеții ce nu ți-au fugit din cale. Eu însumi căruia mi te-a oferit cerul ca să mă faci fericit, cită osteneală nu mi-am dat pînă să fiu stăpîn pe acea comoară pe care o apărai cu atîta statornicie ! Ce chin pentru mine să nu te văd în primele zile după căsătoria noastră ! Și cită nerăbdare după ce te-am văzut. Totuși nu-țni satisfăceai această nerăbdare, ba dimpotrivă o ațîțai prin refuzurile încăpățî-nate ale unei pudori infantate. Mă confundai cu acei bărbați de care te ascundeai fără încetare, îți mai amintești de ziua cînd te-am pierdut printre sclavele care m-au trădat scăpîndu-te de urmăririle mele ? îți mai aduci aminte că văzîndu-ți neputincioase lacrimile, ai folosit autoritatea mamei tale ca să potolești furia iubirii mele ? Iți amintești, atunci cînd toate mijloacele s-au epuizat, de cele pe care le-a găsit curajul tău ? Ai pus mina pe pumnal amenințînd cu moartea pe soțul care te iubea, dacă ar fi continuat să-ți ceară ceea ce-ți era mai drag chiar decît propriul tău soț. Două luni a ținut lupta aceasta între iubire și virtute. Ai împins prea departe scrupulele tale curate. Nu te-ai predat nici după ce-ai fost învinsă. Apărai pînă dincolo de orice margine o virginitate ce era pe moarte. Mă priveai ca pe un dușman ce te-a jignit și nu ca pe un secare te-a iubit. Mai bine de trei luni n-ai îndrăznit să mă privești fără să roșești. Aerul tău rușinat părea să-mi reproșeze privilegiul pe care-1 dobîndisem. Nu mă bucuram de o posedare tihnită. îmi furai tot ce puteai din farmecul și grația ta, iar eu mă îmbătasem de favorurile cele mai mari, fără să le fi dobîndit pe ' cele mărunte. Dacă ai fi crescut în țara asta n-ai fi fost atît de tulburată. Aici femeile și-au pierdut orice reținere. Se înfățișează bărbaților cu chipul descoperit, ca și cum ar vrea să-i învingă. Ii caută cu privirile. îi văd în moschei, la plimbare și chiar la ele acasă. Obiceiul de a fi slujite de către eunuci le e necunoscut. în locul simplității nobile și a pudorii încîntătoare care domnește între voi, aici apare o brutală lipsă de rușine cu care e imposibil să te obișnuiești.

Da, Roxana, dacă ai fi aici, te-ai simți jignită de ticăloșia îngrozitoare în care a coborît sexul vqs-tru ! Ai fugi de locurile acestea groaznice și ai suspina după acel dulce adăpost, unde găsești nevinovăție, unde ești sigură de tine însăți, unde nici un pericol nu te face să tremuri și unde mă poți ’ iubi fără să te temi că-ți pierzi dragostea pe care j mi-o datorezi.

Cînd îți pui in lumină strălucirea obrazului prin cele mai frumoase culori, eînd îți parfumezi trupul cu parfumurile cele mai prețioase, eînd te gătești cu cele mai minunate veșminte, eînd cauți să te deosebești de tovarășele tale prin grația dansului și plăcuta dulceață, a cîntecului, eînd le întreci pe toate în farmec, blîndețe și veselie nu-mi pot închipui că ai avea alt țel decît să-mi placi mie. Și eînd te văd roșind sfioasă, eînd privirile tale le caută pe ale mele, eînd te strecori în inima mea cu vorbe dulci și lingușitoare, nu m-aș putea îndoi, Roxana, de dragostea ta.

Dar ce să mai gîndesc despre femeile din Europa ? Arta de a se sulemeni, podoabele cu care se gătesc, grija pentru persoana lor, dorința statornică de a place sînt tot atîtea pete pe virtutea lor și jigniri pentru soții lor.

Și nu că m-aș gîndi că ele împing nelegiuirea atît de departe încît ți-ar putea îngădui să crezi o asemenea purtare sau că ajung cu desfrîul pînă la acel oribil exces care te face să te infiori, de a încălca întru totul credința conjugală. Sînt destul de puține femei pierdute într-atîtea, încît să meargă cu crima așa de departe. Toate poartă în inimă un anumit caracter de virtute pe care-1 au din naștere, dar pe care educația îl slăbește fără j ca totuși să-l distrugă. Ele pot ușor să-și neglijeze obligațiile exterioare cerute de pudoare, dar eînd e vorba să facă ultimul pas, firea se revoltă. De aceea dacă vă ținem închise cu atîta strășnicie și vă păzim cu atâția sclavi, dacă vă înfrîngcm atît de aspru dorințele ce zboară prea departe, n-o facem de teama ultimului gest de necredință, ci pentru că știm că neprihănirea nu e niciodată prea mare și că cea mai mică pată o corupe.

I3 . Te depling, Roxana ! Nevinovăția ta atîta timp încercată merita un soț care să nu te fi părăsit niciodată și care să poată stăpîni el însuși dorințele ce nu se pot supune decît virtuții tale.

Din Paris, in 7 ale lunii Regeb, 1712 .

Scrisoarea XXVII

USBEC CĂTRE NESSIR

La Ispahan

Sîntem în prezent la Paris, acest mîndru rival al orașului-soare.3

Cînd am plecat din Smirna l-am însărcinat pe prietenul meu Ibben să-ți trimită o cutie în care se găseau cîteva daruri pentru tine. Vei primi scrisoarea asta pe aceeași cale. Deși departe, la cinci sau șase sute de leghe de el, îi trimit și primesc vești, la fel de ușor ca și cum el ar fi la Ispahan și eu la Corn. Trimit scrisorile la Marsilia de unde pleacă mereu vase spre Smirna. De acolo, pe cele cu destinația Persia, le trimit cu caravanele de armeni care pleacă la Ispahan în fiecare zi.

Rica se bucură de o sănătate deplină. Constituția sa robustă, tinerețea și veselia lui naturală îl pun deasupra tuturor încercărilor.

Dar eu nu sînt sănătos : trupul și sufletul mi-s abătute. Cad pradă unor gînduri din zi în zi mai triste. Sănătatea care-mi slăbește, mă întoarce cu gîndul spre patria mea, făcîndu-mi și mai străină țara mea. Dar, dragă Nessir, te rog mult, fă în așa fel îneît soțiile mele să nu afle starea în care mă găsesc. Dacă ele mă iubesc, vreau să le cruț lacrimile ; iar dacă nu mă iubesc, nu vreau să le măresc îndrăzneala.

Dacă eunucii m-ar ști în primejdie, dacă ar putea spera să rămînă nepedepsită bunăvoința lor lașă, ar înceta în curînd să mai reziste la vocea lingușitoare a acestui sex, care știe să se facă ascultat de pietre, mișcînd și lucrurile neînsuflețite.

Adio, Nessir. Imi face plăcere să-ți dau dovezi de încredere.

Din Paris, în 5 ale lunii Șahban, 1712

■ ·- r ·

Scrisoarea XXVIII

Rica lui ***

Ieri am văzut ceva cu totul deosebit, deși se repetă zilnic la Paris.

Spre sfîrșitul după-amiezii se strînge toată lumea să joace un fel de piesă pe care am auzit că o numesc comedie. Mișcarea are loc pe o estradă căreia i se spune teatru. De o parte și de alta, în niște firide numite loji, se pot vedea bărbați și femei jucînd între ei scene mute, aproape la fel cu cele obișnuite la noi în Persia.

O amantă tristă își exprimă durerea. Alta, cu ochi vii și cu un aer pâsionat, îl devoră cu privi-

f rile pe amantul său care o privește la fel. Pe

■ fețele lor sînt zugrăvite toate patimile, exprimate g cu o putere de convingere cu atît mai vie cu cit F e mută. Aici actorii nu apar decît pînă la brîu I și au de obicei un manșon ca să-și ascundă mii-

■ nile din modestie. Jos se găsește o trupă de oa-! meni în picioare, care își bat joc de cei din lojile

teatrului, iar aceștia rid de cei de jos.

Dar cei care se ostenesc cel mai rău sînt cîțiva tineri, aleși din cei de vîrstă fragedă, ca să poată ține la oboseală. Ăștia sînt obligați să fie peste tot.

I Trec prin locuri cunoscute numai de ei, urcă cu I o uimitoare îndemînare de la un cat la altul ; sînt I sus, jos, în toate lojile. Parcă s-ar cufunda în apă, ii pierzi din ochi, îi regăsești. Adesea părăsesc o

I scenă și se duc să joace pe alta. Poți vedea alții ! care printr-un miracol cu totul neașteptat, deși au ; cîrji, merg ca ceilalți. în sfîrșit, lumea trece în alte săli unde se joacă o comedie deosebită.[4] Se

I începe cu reverențe și se continuă cu îmbrățișări.

I Se spune că cea mai îndepărtată cunoștință are dreptul să-1 înăbușe pe celălalt ; se pare că locul

I acela îndeamnă la tandrețe. Intr-adevăr, se spune f că prințesele care domnesc acolo nu sînt de loc f crude și, dacă faci excepție de cele două sau trei ore din zi cînd sînt destul de sălbatice, se poate ' spune că în restul timpului sînt accesibile și că beția asta le părăsește ușor.

Tot ce ți-am spus pînă aici se petrece aproape întocmai și într-un alt loc căruia i se spune operă. Deosebirea constă în faptul că într-unul se vorbește, iar în altul se cîntă. Unul din prietenii mei m-a dus într-o zi în loja unde se dezbrăca una dintre actrițele principale. Am făcut o cunoștință etît de strînsă, încît a doua zi am primit de la ea această scrisoare :

Domnule,

„Sînt cea mai nefericită îată din lume. Am fost întotdeauna cea mai virtuoasă actriță din operă. Acum vreo șapte-opt luni mă găseam în loja în care m-ați văzut ieri. în timp ce mă îmbrăcam ca preoteasă a Dianei, un abate tînăr veni să mă întîlnească și fără pic de respect pentru haina mea albă, pentru văl și pentru eșarfă îmi răpi fecioria. Oricît i-am exagerat sacrificiul pe care 1-1 făcusem, s-a pus pe rîs și susținu că n-am fost fecioară. Totuși fiind însărcinată de-atîtea luni nu îndrăznesc să mai ies pe scenă. Fiindcă, în ceea ce privește onoarea, sînt de o susceptibilitate greu de închipuit și am susținut întotdeauna că c mult mai ușor să faci pe o fată de familie bună să-și piardă virtutea decît modestia. Cu această susceptibilitate vă dați seama că tînărul abate n-ar fi reușit niciodată dacă nu mi-ar fi promis că se va însura cu mine. Un motiv atît de întemeiat m-a făcut să trec peste micile formalități obișnuite și să încep cu ceea ce ar fi trebuit să sfîrșesc. Dar, pentru că necredința lui m-a dezonorat, nu mai vreau să rămîn la operă unde — între noi fie vorba — nu mi se dă atîta cît șă pot trăi : și, cum pe măsură ce îmbătrînesc pierd din farmec, leafa mea, mereu aceeași, pare să scadă pe zi ce trece. Am aflat de la un om din suita domniei-voastre că e foarte căutată în țara dumneavoastră o bună dansatoare și că, daeă aș fi în Ispahan, m-aș căpătui curînd. Dacă ați binevoi să-mi acordați pro-

tecția și să mă luați cu dumneavoastră în acea țară, veți avea satisfacția de a face bine unei fete care prin virtutea și purtarea ei ar fi vrednică de bunătatea dumneavoastră.

Sînt..“

Din Paris, in 2 ale lunii Salvai, 1712

Scrisoarea XXIX

RICA LUI IBBEN

La Smirna

Papa e căpetenia creștinilor. E un idol vechi, tămîiat din obișnuință. Odinioară, chiar și regii se temeau de el pentru că-i răsturna la fel de ușor cum răstoarnă măreții noștri sultani pe regii din Irimeta și din Georgia. Dar azi nu se mai teme nimeni de el. Se zice că e urmașul unuia dintre primii creștini, pe care-1 numesc sfintui Petre și de bună seamă că moștenirea a fost bogată, căci are comori uriașe și stăpînește o țară mare.

Episcopii sînt oamenii de legi, subordonați lui, care au sub conducerea sa două funcții bine definite. Cînd sînt toți la un loc fac articole de credință, ca papa ; dar, cînd se despart, nu mai au altă funcție decît aceea de a dispensa pentru încălcarea legii. Trebuie să știi că religia creștină e încărcată cu o mulțime de practici foarte grele și, pentru că au socotit a fi mai puțin plăcut să-și facă datoria decît să aibă episcopi care să-i scutească să și-o îndeplinească, au ales pentru binele obștesc această ultimă alternativă. In felul acesta,

dacă nu vor să țină ramazanul, dacă nu vor să se supună formalităților căsătoriei, clacă vor să-și calce cuvîntul, dacă vor să se căsătorească împotriva opreliștilor legii, uneori ci iar dacă vor să revină asupra jurămintelor, se duc la episcop sau la papă care le acordă dispensa pe loc.

Episcopii nu fac articole de credință din proprie inițiativă. Există un nesfîrșit număr de învățați, cea mai mare parte derviși, care ridică între ei mii de probleme noi asupra religiei. Sînt lăsați să discute vreme îndelungată și lupta durează pînă cînd vine să-i pună capăt o hotărîre.

Așa că, pot să te asigur, n-a existat niciodată o împărăție în care să

fie atitea războaie civile ca în cea a lui Cristos.

Cei care scot la iveală o propunere nouă sînt mai întîi numiți eretici. Fiecare erezie are numele ei, care servește pentru cei ce fac parte din ea ca o parolă. Dar cine nu vrea nu e eretic. N-are decît să se împace pe jumătate și să facă o concesie celor ce-1 acuză de erezie. Oricare ar fi această concesie, înțeleasă ori nu, ea îl face pe om alb ca zăpada și el are dreptul să se numească ortodox.

Ceea ce ți-am spus e valabil pentru Franța și Germania, pentru că am auzit că în Spania și în Italia sînt anumiți derviși care nu știu de glumă 5 și care îi ard pe oameni ca pe niște paie. O dată căzut în mîinile acestor oameni, ferice de cel ce s-a rugat Domnului cu niște boabe de lemn în mîini 6 sau care a purtat pe umăr două bucăți de postav legate cu o panglică 7 și care a fost de cî-teva ori într-o provincie numită Galicia 8 ! Fără asta, nenorocitul o să se simtă destul de încurcat.

' Chiar dacă ar jura ca un păgîn că e ortodox, s-ar putea ca ei să nu cadă de acord asupra acestei însușiri și să-1 ardă ca pe un eretic. Oricît ar mai vrea să renege, nu i se ia în seamă nici o renegare și ajunge cenușă înainte ca cineva să se gîn-dească să-1 asculte.

Alti judecători admit uneori că acuzatul e nevinovat ; ăștia însă îl presupun totdeauna vinovat, în situații îndoielnice se adoptă de regulă asprimea. Probabil pentru că îi cred pe oameni răi. Pe de altă parte, au o atît de bună părere despre oameni încît nu-i cred niciodată capabili să mintă ; pentru că primesc mărturia dușmanilor, a femeilor ușoare și a acelora care practică profesiuni de prost renume. In sentință fac un mic compliment celor îmbrăcați în cămașa de eretic, spunîndu-le că regretă că-i văd îmbrăcați atît de rău. Sînt blînzi și urăsc vărsarea de sînge. Sînt desperați că i-au condamnat ; dar, ca să se consoleze, confiscă pe seama lor toate bunurile acelor nenorociți.

Fericită e țara locuită de fiii profetului ! Asemenea triste întîmplări sînt necunoscute acolo.9 Sfînta religie, pe care au adus-o acolo îngerii, se apără prin însăși adevărul ei. N-are nevoie de aceste mijloace violente ca să se mențină.

Din Paris, in 4 ale lunii Salvai, 1712

Scrisoarea XXX

RICA ACELUIAȘI

La Smirna ‘

Locuitorii Parisului sînt de o curiozitate ce merge pînă la extravaganță. Cînd am ajuns aici, toți mă priveau de parcă aș fi căzut din cer ; bă-trîni, bărbați, femei, copiii, toți voiau să mă vadă. Cînd ieșeam pe stradă toată lumea alerga la ferestre. Dacă eram la Tuileries, îi vedeam numai-decît strîngîndu-se în cerc. Chiar și femeile creau în jurul meu un curcubeu de mii .de culori. De eram la spectacol, vedeam îndată îndreptîndu-se spre mine sute de lorniete. Pe scurt, niciodată vreun om n-a fost privit atît de mult ca mine. Zîmbeam uneori auzindu-i pe niște oameni care aproape că nu ieșiseră niciodată din odaia loi’ spu-nînd :

— Trebuie să recunoaștem că are o înfățișare tipic persană.

Strașnic lucru ! Găseam portretul meu pretutindeni. Mă vedeam multiplicat în toate prăvăliile, pe toate drumurile, atît de mult se temeau că nu m-au văzut destul.

Atîta cinste nu întîrzie să devină o povară. Nu mă știam un om atît de ciudat și de rar. Cu toate că am o foarte bună părere despre mine, nu mi-am închipuit niciodată că voi ajunge să tulbur liniștea unui oraș mare unde nu eram cunoscut. Asta mă făcu să mă hotărăsc să-mi schimb hainele persane și să-mi pun altele europenești, să văd dacă în fizionomia mea mai rămînea ceva de luat în seamă. încercarea aceasta mă făcu să mă dumiresc cîte parale* făceam în realitate. Fără podoabe străine, m-am văzut prețuit cît se poate * de corect. Avui motiv să mă plîng de croitorul meu ? care mă făcu să pierd într-o clipă atenția și stima ' publică ; pentru că am intrat dintr-o dată într-o ! teribilă nimicnicie. Rămîneam uneori o oră întreagă în tovărășia cuiva fără să mi se arunce o i privire și fără să mi se dea prilejul să deschid I gura. Dar, dacă din întîmplare cineva le spunea ■ celor din jur că sînt persan, auzeam îndată un murmur :

ťˆ — Ah, ah, domnul e persan ? Ce lucru nemai-; pomenit ! Cum poate să fie cineva persan ?

Din Paris, în 6 ale lunii Salvai, 1712

Scrisoarea XXXI

REDI CĂTRE USBEC

La Paris

Sînt la Veneția acum, dragul meu Usbec. Poți I să fi vizitat toate orașele din lume și totuși să ; fii surprins ajungînd la Veneția. Întotdeauna te I vei mira văzînd cum răsare de sub apă un oraș I cu turnuri și moschei și găsind o sumedenie de ? oameni acolo unde n-ar trebui să fie decît pești.

Dai' orașului acesta păgîn îi lipsește cea mai prețioasă comoară din lume, adică aghiazma. E imposibil să îndeplinești măcar o abluțiune 10 după tipic. Orașul e nesuferit scumpului nostru profet, ; care nu-1 privește din înaltul cerului decît cu mî-nie.

Fără de asta, dragul meu Usbec, aș fi încîntat să trăiesc într-un oraș în care mintea mi se îmbo-gățește pe zi ce trece. Mă injțiez în tainele comerțului, în preocupările principilor, în formele de guvernămînt. Nu neglijez nici superstițiile europene, mă ocup de medicină, fizică, astronomie. Studiez artele : ies, în sfîrșit, din norii care îmi acopereau vederile în țara mea de baștină.

Din Veneția, în 16 ale lunii Salvai, 1712

Scrisoarea XXXII

RICA LUI***

Zilele trecute m-am dus să vizitez o casă în care sînt întreținuți destul de sărăcăcios vreo trei sute de oameni. 11 Bine am făcut, fiindcă biserica și clădirile nu merită să fie văzute. Cei care locuiau în casa asta erau destul de veseli. Mulți dintre ei jucau cărți sau alte jocuri pe care nu le cunosc. Cînd să plec, tocmai ieșea și unul din acești oameni. Au-zindu-mă că întreb care e drumul spre Marais, cel mai îndepărtat cartier din Paris, îmi spuse :

— Merg tocmai într-acolo. Vă conduc. Urma-ți-mă ! Mă călăuzi admirabil, mă scoase din tot felul de încurcături și mă feri cu

îndemînare de trăsuri și căruțe. Era aproape să ajungem, cînd mă cuprinse curiozitatea :

— Prietene, îi spusei, n-aș putea să aflu cine ești ?

— Sînt orb, domnule, îmi răspunse el.

> — Cum ! Ești orb ! Dar de ce nu l-ai rugat să ne ducă pe omul cu care jucai cărți ?
>
> — Și el e orb, îmi răspunse ; au trecut patru sute de ani de eînd în casa unde m-ați întîlnit trăim trei sute de orbi. Dai-trebuie să vă părăsesc. Iată strada pe care o căutați. Eu mă amestec în mulțime ! O să intru în biserica asta, unde, vă jur, voi încurca eu pe oameni mai mult decît mă încurcă ei pe mine.

Din Paris, la 17 ale lunii Salvai, 1712

Scrisoarea XXXIII

USBEC CĂTRE REDI

La Veneția

Vinul e atît de scump la Paris din cauza impozitelor, încît s-ar părea că le-a intrat în cap să respecte preceptele Coranului care interzice consumarea lui.

Cînd mă gîndesc la efectele nefaste ale acestei băuturi nu mă pot împiedica să o consider ca cel mai de temut dar pe care natura l-a făcut oamenilor. Dacă ceva a stricat viața și reputația monarhilor noștri, apoi asta a făcut-o beția. Acesta e cel mai otrăvit izvor al nedreptății și cruzimii lor.

Am s-o spun spre rușinea oamenilor : legea interzice prinților noștri să bea vin, dar ei beau în așa hal, că ajung neoameni. Năravul ăsta e dimpotrivă îngăduit prinților creștini și nu sg bagă de seamă dacă îi face să săvîrșească vreo greșeală. Spiritul omului e contradicția însăși. Desfrîul și orgia îi fac pe oameni să se revolte cu furie împotriva preceptelor și astfel, legea făcută pentru a ne îndrepta, servește adesea ca să ne facă și mai vinovați.

Dar cînd dezaprob folosirea acestei băuturi care te face să-ți pierzi mintea, nu condamn și băuturile care înveselesc. Orientalii sînt înțelepți cînd caută leac împotriva tristeții cu aceeași grijă ca împotriva celei mai primejdioase boli. Cînd i se întîmplă vreo nenorocire unui european, n-are alt remediu decît lectura unui filozof numit Seneca ; dar asiaticii, mai chibzuiți decît ei și mai buni medici în privința asta, beau băuturi care sînt în stare să-1 facă pe om vesel și să-i îndulcească pînă și amintirea necazurilor.

Nimic nu e mai trist ca mîngîierea scoasă din necesitatea răului, din inutilitatea remediilor, din fatalitatea destinului, din ordinul providenței și din nefericirea speciei umane. E o bătaie de joc să vrei să alini o suferință prin considerația că omul s-a născut nefericit. Mai bine smulge-i omului gîn-durile din cap și socotește-1 o ființă simțitoare, în loc să-1 tratezi ca pe una care judecă.

Sufletul, unit cu trupul, e fără încetare tiranizat dacă sîngele se mișcă prea încet, iar dacă mintea nu e purificată cum trebuie sau prea puțin, cădem copleșiți de tristețe. Dar dacă bem băuturi care pot schimba această dispoziție a trupului, sufletul nostru e din nou în stare să primească impresii care să-1 învioreze și simte o tainică plăcere văzînd că mașina, ca să spunem astfel, își recapătă mișcarea și viața. ’

Din Paris, in 25 ale lunii Zilcade, 1713

Scrisoarea XXXIV

USBEC CĂTRE IBSEN

La Smirna

I Femeile din Persia sînt mai frumoase ca cele din I Franța, dar cele din Franța sînt mai drăgălașe. E greu să nu le îndrăgești pe cele dinții și să nu te simți bine cu celelalte. Primele sînt mai drăgăstoase și mai simple, celelalte mai vesele și mai nostime.

Ceea ce face frumusețea atît de aleasă în Pcr-I sia, e viața regulată pe care o duc acolo femeile.

Nu joacă, nu pierd nopțile, nu beau de loc vin și nu se expun

aproape niciodată la aer. Trebuie să mărturisim că haremul e mai degrabă făcut pentru sănătate decît pentru plăceri. în el se duce o viață liniștită și tihnită. Pretutindeni, în Persia, se simte supunerea și datoria. Chiar plăcerile sînt serioase, iar bucuriile severe, gustate aproape I întotdeauna ca niște dovezi de autoritate și dependență. i

în Persia nici bărbații nu sînt atît de- veseli ca francezii. Nu au deloc acea libertate de spirit și acel aer mulțumit pe care le găsesc aici în toate situațiile și în toate împrejurările.

în Turcia e midt mai rău. Acolo poți găsi familii în care din tată în fiu n-a rîs nimeni de la !■ întemeierea' monarhiei.

Gravitatea asta a asiaticilor provine din prea ■ slaba legătură dintre ei. Nu se întîlnesc decît I atunci cînd sînt constrînși de vreo ceremonie.

Prietenia, această dulce legătură a inimii, care dă farmec vieții, le este aproape necunoscută. Se retrag în casele lor unde găsesc totdeauna pe cineva care îi așteaptă, astfel încît fiecare familie e într-un fel izolată de celelalte.

Intr-o zi eînd discutam despre asta cu un om de pe-aici, îmi spuse :

— Ceea ce mă miră mai mult în obiceiurile voastre e că sînteți obligați să trăiți cu sclavii, în a căror inimă și în al căror suflet se resimte josnicia condiției lor. Acești oameni lași vă slăbesc sentimentul virtuții pe care îl avem de la natură, distrugîndu-1 încă din copilărie, de eînd vă influențează.

Renunță la prejudecăți. Ce poți pretinde unei educații primite de la un nenorocit a cărui onoare constă în a păzi femeile altuia și care se mîn-drește cu întrebuințarea cea mai josnică ce poate fi dată unui om. E vrednic de dispreț tocmai pentru că e credincios, deoarece credința îi e singura virtute, îndemnat fiind la ea de invidie, gelozie, și desperare. Arzînd de dorința de a se răzbuna pe cele două sexe al căror rebut e, consimte să fie tiranizat de cel tare, ca să-1 poată apăsa pe cel slab. Dobîndindu-și toată strălucirea condiției lui din urîțenie, imperfecțic și diformitate, nu e respectat decît pentru că e nevrednic de a fi respectat. în sfîrșit, stînd înfipt ca pentru vecie în ușa de care e legat, mai strașnic decît balamalele și zăvoarele care o

țin, se laudă cu cei cincizeci de ani de viețuire în acest post nedemn în care, exprimînd gelozia stăpînului său, și-a întrebuințat toată josnicia. ,

Din Paris, în 14 ale lunii Zilhaje, 1713

Sc risoarea XXXV

I USBEC catre GEMSID, VARUL său, derviș in FAIMOASA MlNASTIRE DIN TAURIS

F Ce părere ai despre creștini, sublime derviș ? E Crezi că în ziua Judecății de apoi vor păți ca și turcii cei necredincioși care vor servi drept măI gări evreilor pe care-i vor mina în goană spre

iad ? Știu bine că nu vor ajunge în lăcașul profeților și că marele Aii n-a sosit pentru ei. Dar pentru că n-au avut fericirea să găsească moschei în țara lor, crezi că vor fi condamnați la pedepse

> ■ veșnice ? Crezi că Dumnezeu o să-i pedepsească I pentru că n-au fost adepții unei religii pe care I n-au cunoscut-o ? I-am cercetat adesea pe acești K creștini, ți-o mărturisesc. Le-am pus întrebări, ca I să văd dacă au aflat de marele Ali, care era cel

mai frumos dintre toți bărbații. Am văzut că nici nu auziseră vorbindu-se de el.

Nu seamănă de loc cu necredincioșii pe care I sfinții noștri profeți îi treceau prin tăișul săbiei I pentru că refuzau să creadă în minunile cerului. I Sînt mai degrabă asemenea acelor nefericiți care I trăiau în întunericul idolatriei înainte ca lumina I divină să vină să lumineze fața marelui nostru profet.

⁝ De altfel, dacă examinezi de aproape religia lor

> ■ găsești în ea un fel de sămînță a dogmelor noas! tic. M-a uimit adeseori tainele providenței care

pare a fi voit a-i pregăti astfel pentru convertirea I generală. I-am auzit vorbind despre o carte a învă-! ților lor intitulată Poligamia triumfătoare, în I care se dovedește că poligamia e poruncită creștI!

nilor. Botezul lor e o imagine a ablUțiunilor noas-I tre prescrise de lege și creștinii nu greșesc decît

67

1

Persanele au patru văluri.

2

Atunci era pe tronul Franței Ludovic al. XIV-lea.

3

Ispahan.

4

în foaier.

5

Inchizitorii.

6

Mătănii.

7

Scapulari.

8

Provincie cu capitala la Santiago, a cărei catedrală păstrează mormîntui sfîntului lacob de Compostella, prilej de a continua pelerinaje.

9

Dintre mahomedani, persanii sînt cei mai toleranți.

10

Purificarea religioasă.

11

Casa de care e vorba aici, e ospiciul Quinze-vingt, fondat de Sfîntul Ludovic în 1254 pentru trei· sute de nobili cărora sarazinii le scoseseră ochii.

1

în eficacitatea pe care o atribuie acestei prime abluțiuni, care, cred ei, le poate înlocui pe toate celelalte. Preoții și călugării lor se roagă ca și noi, de șapte ori pe zi. Ei speră să se bucure de paradisul unde vor gusta mii de plăceri prin reînvierea trupului. Au ca și noi posturi rînduite, canoane cu care speră să înduplece milostivirea divină. Adoră îngerii buni și se feresc de cei răi. Cred cu sfințenie în minunile Domnului săvîrșite prin slujitorii săi. Recunosc ca și noi puținele lor merite și nevoia unui mijlocitor pe lîngă Dumnezeu. Văd pretutindeni mahomedanismul, deși nu-1 găsesc nicăieri pe Mahomed. Orice ai face, adevărul scapă și pătrunde întotdeauna prin întunericul ce-1 înconjoară. Va veni o zi eînd Cel Veșnic n-o să vadă pe pămînt decît adevărați credincioși. Timpul care înghite tot o să distrugă chiar și greșelile. Oamenii o să se mire cu toții, eînd se vor- vedea sub același steag. Totul, pînă și legea va dispare. Cei divini vor fi luați de pe pămînt și duși în arhivele cerului.

Din Paris, in 20 ale lunii Zilhaje, 1713

Scrisoarea XXXVI ·

USBEC CĂTRE REDI

La Veneția

Cafeaua e foarte mult folosită la Paris, unde se servește într-un mare număr de case publice. Intr-unele din aceste case se spun noutăți, în altele se joacă șah. Există una în care cafeaua se prepară în așa fel îrfcît dă duh celor care o beau. Cel puțin, din toți cei. care ies de acolo, nu e nici unul care să nu creadă că are de patru ori mai mult spirit decît avea cînd a intrat.

Dar ceea ce mă surprinde la acești oameni de spirit e că nu se fac folositori patriei și că-și consumă talentele cu lucruri copilărești. De pildă, cînd am ajuns la Paris, i-am găsit înfierbîntați de o ceartă cum nu se poate închipui mai măruntă : era vorba de reputația unui bătrîn poet grec [1] a cărui patrie nu se cunoaște de două mii de ani, după cum nu se știe nici data morții lui. Cele două tabere

recunoșteau că fusese un excelent poet ; problema era de a i se atribui mai mult Său mai puțin merit. Fiecare voia să-1 îndatoreze, dar printre acești împărțitori de reputație, unii cîntă-reau mai mult decît alții ; iată cearta. Era destul de vie, căci și dintr-o parte și din cealaltă se rosteau, cu prietenie, înjurături atît de grosolane, se făceau glume atît de amare, îneît nu admiram mai puțin modul în care se discuta decît subiectul discuției. Dacă cineva, îmi spuneam eu, ar fi destul de aiurit îneît să se ducă în fața unuia din acești apărători ai poetului grec și să atace reputația unui oarecare cetățean cinstit, n-ar fi prea

bine primit. Cred că excesul acesta atît de delicat

pentru reputația morților s-ar înflăcăra strașnic dac-ar fi s-o apere pe a celor vii ! Dar, oricum ar fi, am adăugat, să mă ferească Dumnezeu să-mi atrag vreodată dușmănia criticilor acelui poet, pe care odihna de două mii de ani în mormînt nu l-a puiuț apăra de o ură atît de neîmpăcată ! In prezent se bat cu vîntul, dar ce s-ar întîmpla dacă

’ Cearta celor Vechi cu Modernii, iscată în secolul al iXVII-lea și reînviată la începutul secolului următor de către Houdar de la Motte, J. B. Rousseau și Madame Dacier.

furia lor ar fi însuflețită de prezența unui dușman adevărat ?

Cei despre care ți-am vorbit discută în limba obișnuită ; dar trebuie deosebiți de un alt soi de oratori care se folosesc de o limbă barbară 1, ce pare să adauge ceva furiei și îndîrjirii combatanților. Sînt cartiere unde se pot vedea un fel de învălmășeli negre și dese produse de soiul acesta de oameni. Ei se hrănesc din distincții și trăiesc din raționamente obscure și concluzii false. Meseria aceasta cu care ar trebui să moară de foame, produce totuși venituri. O întreagă națiune 2 alungată din țara ei a fost văzută traversînd mările ca să se stabilească în Franța, neaducînd cu sine, pentru nevoile vieții, decît un talent de temut pentru discuții. Adio.

Din Paris, în ultima zi a lunii Zilhaje, 1713

Scrisoarea XXXVII

USBEC LUI IBBEN

La Smirna

Regele Franței e bătrîn. Noi n-avem în istoria noastră nici un exemplu de monarh care să fi domnit un timp atît de îndelungat. Se spune că posedă, în cel mai înalt grad, talentul de a se face ascultat. Dovedește același geniu în guvernarea familiei, a curții și a statului. A fost auzit adesea spunînd că, din toate formele de guvernă-■ mint din lume, îi place mai mult cea a turcilor și I cea a augustului nostru sultan ; atîta caz face de politica orientală.

I-am studiat caracterul în care am găsit atitea I contradicții, îneît mi-e peste putință să le explic.

De pildă, are un ministru de optsprezece ani și o amantă de optzeci. 3 își iubește religia, dar nu-i poate suferi pe cei ce spun că trebuie s-o respecte cu rigurozitate. Deși fuge de zgomotul ora-! șelor și nu se prea lasă văzut, nu se ocupă de dimineață pînă seara decît să-i facă pe oameni să vorbească despre el. îi plac trofeele și victoriile, dar se teme la fel de mult să vadă un bun general în fruntea trupelor sale pe cît s-ar teme i dacă l-ar vedea în fruntea unei armate dușmane. J Cred că nu i s-a întîmplat niciodată nimănui să fie în același timp copleșit de mai multe bogății decît ar putea spera un prinț și covîrșit de o sărăcie pe care un particular n-ar putea s-o suporte.

îi place să răsplătească pe cei care îl servesc ; I dar plătește cu aceeași dărnicie sîrguința sau mai degrabă trîndăvia curtenilor ca și victoriile bravilor săi căpitani. Preferă adesea un om care Să-1 dezbrace sau care să-i dea șervetul cînd se așază la masă, unuia care-i cucerește orașe și cîștigă | bătălii. Nu crede că măreția suverană trebuie să fie incomodată în împărțirea favorurilor și, fără ț să se întrebe dacă cel pe care îl răsplătește cu daruri e om cu merite, crede că alegerea lui o să-1 facă așa. De asemenea a fost văzut dînd o mică pensie unui om care a fugit două leghe și un post gras altuia care, a fugit patru.

E măreț, mai ales în palatele sale. In grădinile palatului se află mai multe statui decît cetățeni într-un oraș. Garda lui e la fel de puternică după cum e cea a regelui în fața căruia se răstoarnă toate tronurile. Armatele sale sînt la fel de numeroase, resursele la fel de

mari și bogățiile la fel de nesfîrșite.

Din Paris, în 7 ale lunii Maharram, 1713

Scrisoarea XXXVIII

RICA LUI IBBEN

La Smirna

E o mare întrebare pe care și-o pun bărbații și anume : e mai bine să le iei femeilor libertatea sau să le-o lași ? Mi se pare că sînt destule motive și pentru și contra. Dacă europenii spun că nu e o dovadă de generozitate să nefericești persoanele pe care le iubești, asiaticii noștri răspund că e o josnicie ca bărbații să renunțe la puterea pe care le-a dat-o natura asupra femeilor. Dacă le spui că numărul mare de femei închise e stîn-jenitor, ei răspund că zece femei supuse stînje-nesc mai puțin decît una nesupusă. Cînd li se obiectează că europenii nu pot fi fericiți cu femei ce nu le sînt credincioase, li se răspunde că această credință atît de mult lăudatˆ nu împiedică dezgustul care urmează întotdeauna după satisfacerea pasiunilor. Femeile noastre țin prea mult la noi. O pasiune atît de liniștită te face să nu mai dorești nimic și nici să nu mai ai temeri. Spun că puțină cochetărie e o sare care dă gust și care previne corupția. Poate că unui om mai înțelept decît mine i-ar fi greu să hotărască : pentru că, dacă asiaticii fac foarte bine căutînd mijloace potrivite ca să le potolească neliniștile, și europenii fac foarte bine că nu au aceste neliniști.

La urma urmei, zic ei, eînd sîntem nefericiți în calitate de soți, găsim întotdeauna mijlocul de a ne despăgubi in calitate de amanți. Pentru ca un bărbat să se poată plînge pe drept de necredința soției, ar trebui să nu existe pe lume decit trei persoane ; dar ar fi chit eînd ar exista patru.

O altă problemă e de a afla dacă legea naturală le supune pe femei bărbaților.

— Nu, îmi zicea mai zilele trecute un filozof foarte galant ! Natura n-a dictat niciodată o asemenea lege. Stăpînirea noastră asupra lor e o adevărată tiranie. Ne-au lăsat să le subjugăm numai pentru că sînt

mai blinde decît noi și deci mai umane și mai înțelepte. Avantajele acestea care ar fi trebuit fără îndoială să le dea superioritatea, dacă noi am fi fost oameni de înțeles, le-au făcut să și-o piardă pentru că n-am fost. Or, dacă e adevărat că n-avem asupra femeilor decît o putere tiranică, nu e mai puțin adevărat că ele au asupra noastră o putere naturală, acea a frumuseții, căreia nimic nu-i rezistă. Puterea noastră nu. se exercită în toate țările, dar cea a frumuseții e universală. De ce să avem noi vreun privilegiu ? Pentru că sîntem mai tari ? Dar asta este o adevărată nedreptate. Folosim tot felul de mijloace ca să le slăbim curajul. Forțele ar fi egale dacă și educația ar fi aceeași. Să le cercetăm talentele pe care educația nu ie-a slăbit și să vedem dacă sîntem atît de tari.

Trebuie să recunoaștem, deși asta ne cam jignește moravurile, că la popoarele cele mai civilizate femeile s-au bucurat totdeauna de autoritate în fața bărbaților lor. Autoritatea le-a fost stabilită prin lege la egipteni în cinstea zeiței Isis,*iar la babilonieni în cinstea Semiramidei. Despre romani se spune că porunceau tuturor popoarelor, dar ascultau de soțiile lor. Nu mai vorbesc de sauromați care erau intr-adevăr supuși femeilor. Exemplul lor nu poate fi citat, ei fiind prea barbari.

După cum vezi, dragă Ibben, am prins gust de țara asta în care oamenilor le place să susțină teorii extraordinare și să reducă totul la paradox. Profetul a hotărît asupra acestei probleme și a reglementat drepturile fiecărui sex. Femeile, spune el, trebuie să-și cinstească soții ; soții trebuie șă le cinstească la rîndu-le ; dar ei au avantajul să stea cu o treaptă mai sus.

Din Paris, în 26 ale lunii Jemmadi, 1713

Scrisoarea XXXIX

HAGI'.IBBI CÀTRE BEN JOSUA, EVREUL TRECUT LA MAHOMEDANISM

La Smirna

Mi se pare, Ben Josua, că nașterea oamenilor de seamă e prevestită de semne strălucite, ca și cum natura însăși ar trece printr-o criză pe care puterea cerească nu o poate plămădi fără caznă.

Nimic pe lume nu e mai minunat ca nașterea lui Mahomed. Dumnezeu, care a hotărît în înțe-

[1] Hagiu e un om care a făcut un pelerinaj la Mecca. lepciunea sa încă de la început să le trimită oamenilor acest mare profet ca să-1 pună în lanțuri pe Satana, a creat cu două mii de ani înaintea lui Adam o lumină care trecu din ales în ales, din strămoș în strămoș, pînă ajunse în cele din urmă la Mahomed, ca mărturie autentică a coborîrii lui din patriarhi.

Din pricina aceluiași profet Dumnezeu nu voi I ca vreun copil să fie conceput, ca natura femeii să nu înceteze de a fi impură și ca membrul bărbătesc să nu fie supus circumciziunii.

El veni pe lume circumcis și bucuria apăru pe fața lui de cum se născu. Pământul se cutremură de trei ori, ca și cum el însuși ar fi născut. Toți idolii se prosternară. Tronurile regilor fură răsturnate, Lucifer fu zvîrlit în fundul mării. Și abia după ce înotă patruzeci de zile ieși din abis și se réfugié pe muntele Cabes de unde, cu o voce teribilă, chemă îngerii.

În noaptea aceea Dumnezeu puse o stavilă între bărbat și femeie pe care niciunul să nu o poată trece. Arta vrăjitorilor și a necromanților rămase • fără efect. Se auzi din cer o voce care spuse aceste cuvinte : „L-am trimis în lume pe prietenul meu credincios".

După mărturia lui Isben Aben, istoric arab, neamul păsăresc, norii, vînturile și toate cetele de îngeri se strînseră să-1 crească pe copil, cer-tîndu-se între ei pentru această favoare. Păsările spuneau ciripind că era mai ușor să-1 crească ele, pentru că puteau să-i aducă mai lesne fructe din locuri diferite. Vînturile murmurau spunînd : „Mai degrabă să-1 creștem noi pentru că putem să-i aducem de pretutindeni miresmele cele mai plăcute". „Nu, nu, spuneau norii, să ne fie nouă încredințat, pentru că va avea oricînd prospețimea apelor.[11] La toate acestea, îngerii revoltați strigară : „Dar nouă ce ne mai rămîne de făcut ?“ Din cer se auzi însă o voce care puse capăt certurilor : „Nu va fi de loc luat din mîinile muritorilor, pentru că fericit va fi sînul care-1 va alăpta și mîinile care-1 vor atinge, casa în care va locui și patul în care se va odihni.“

După sumedenia de mărturii atît de strălucite, dragul meu Josua,

trebuie să ai o inimă de piatră ca să nu crezi în sfînta sa lege. Ce altceva ar fi putut face cerul pentru a-i întări misiunea divină, decît să răstoarne natura și să-i piardă chiar pe oamenii pe care voia sâ-i convingă ?

Din Paris, la 20 ale lunii Regeb. 1713

Scrisoarea XL

USBEC CĂTRE IBBEN

La Smirna

Cînd moare vreun om mare lumea se adună într-o moschee și îi ține o cuvîntare de înmor-mîntare, adică un panegiric, după care ți-ar fi foarte greu să-ți dai seama de meritele răsposa-tului.

Eu aș fi de părere să se renunțe la ceremoniile funebre. Oamenii trebuie plînși la naștere, nu eînd mor. La ce altceva servesc ceremoniile și tot alaiul lugubru ce i se arată unui muribund în ultimele clipe, chiar lacrimile familiei și durerea prietenilor, decît la a exagera pierderea ce o produce ?

Sîntem atît de orbi, încît nu știm cînd trebuie i să ne întristăm și cînd să ne bucurăm. Aproape I întotdeauna trăim false tristeți și false bucurii.

Cînd îl văd pe Mogul urcîndu-se prostește în fiecare an pe cintar și cîntărindu-se ca un bou, I cînd văd popoare bucurîndu-se că prințul acesta a devenit mai material, adică mai puțin capabil de a-i guverna, mi se face milă, Ibben, de ciudățenia omenească.

Din Paris, în 20 ale lunii Recjeb, 1713

Scrisoarea XLI

ȘEFUL· EUNUCILOR NEGRI CĂTRE USBEC

Ismail, mărite stăpîne, unul din eunucii tăi negri, a murit de curînd și trebuie să-1 înlocuiesc. Deoarece eunucii sînt foarte rari azi, m-am gîndit ■ să mă servesc de un sclav negru pe care îl ai la I țară. Pînă în prezent insă, nu l-am putut constrînge să suporte a fi

destinat acestui post. Deoarece cred că la urma urmei e spre binele lui, am vrut mai zilele trecute să folosesc față de el nițică asprime. M-am înțeles cu administratorul grădinilor taie și am poruncit ca, împotriva voinței lui, să fie adus în situația de a-ți face serviciile care-ți incintă inima și să trăiască la fel ca și mine în aceste locuri temute, pe care nici nu îndrăznește să le privească. începuse însă să urle ca și cum am fi vrut să-i luăm pielea de pe el. Și făcu ce făcu pînă 'ce scăpă din mîinile noastre evitînd astfel cuțitul fatal. Am aflat tocmai că vrea să-ți scrie ca să-ți ceară îndurare, susținînd că n-am născocit planul acesta decit dintr-o nesățioasă dorință de răzbunare pentru anumite batjocuri înțepătoare pe care zice că le-ar fi rostit la adresa mea. Jur pe cei o sută de mii de profeți că n-am făcut treaba asta decît spre a-ți sluji ție, singurul lucru scump mie, și în afară de care nu mai cunosc nimic de preț.

Mă plec la picioarele tale.

Din haremul Faimei, in 7 ale lunii Maharram, 1713

Scrisoarea LXII

FARAN CĂTRE USBEC, MĂRITUL LUI STĂPÎN

Dacă ai fi aici, mărite stăpîne, aș apărea în fața ta acoperit de hîrtie albă și tot n-ar fi destulă ca să scriu toate insultele pe care mi le-a făcut de la plecarea ta șeful eunucilor negri, cel mai rău dintre toți oamenii.

Sub motivul unor batjocuri la care l-aș fi supus în legătură cu nefericirea situației sale, îmi pregătește o nemaipomenită răzbunare. L-a aținat împotriva mea pe crudul administrator al grădinilor tale, care, de eînd ai plecat, mă chinuie cu munci peste puterile mele.

Fără ca totuși să pierd o clipă dorința de a te sluji, m-am gîndit de mii de ori să-mi pun capăt zilelor. De cite ori nu mi-am zis : „Am un stăpîn plin de blîndețe, iar eü sînt cel mai nefericit sclav de pe pămînt !“

îți mărturisesc, mărite stăpîn, nu mă credeam sortit unor nenorociri și mai mari, dar acest trădător de eunuc a vrut să atingă culmea

răutății. g Acum cîteva zile, din porunca lui, m-a rînduit să I păzesc sfintele tale femei, adică să mă supun unei B execuții care ar fi pentru mine de o mie de ori mai p crudă decît moartea. Cei ce născîndu-se au avut ; nefericirea să fie supuși de cruzii lor părinți unei I asemenea cazne, se mîngîie poate cu gîndul că n-au ! cunoscut niciodată altă stare decît a lor ; dar să cad din rîndul oamenilor, să nu mai fiu bărbat, aș muri de durere, dacă nu chiar din cauza acestei barbarii.

îți sărut tălpile cu adîncă umilință, înalte stă-pîn. Fă așa îneît să simt puterea acestei virtuți atît de respectate, ca să nu se spună că din po-I runca ta, e pe pămînt încă un nenorocit.

Din grădinile Fatmei, în 7 ale lunii Maharram, 1713

Scrisoarea XL,III USBEC CĂTRE FARAN

Grădinile Fatmei

Primească bucurie inima ta, recunoscînd aceste rînduri sfinte. Dă-le marelui eunuc și administratorului grădinilor mele să le sărute. Le interzic . să-și ridice mina asupra ta pînă la întoarcerea mea.

Spune-le să cumpere eunucul de care au nevoie. Fă-ți datoria ca și cum aș fi întotdeauna în fața ochilor tăi ; pentru că, să știi, cu cît e mai mare bunătatea mea, cu atît vei fi mai aspru pedepsit dacă abuzezi de ea.

È I Din Paris, in 25 ale lunii Regeb, 1713

Scrisoarea XLIV

USBEC CĂTRE RED!

La Veneția

In Franța există trei stări : clerul, militarii și magistrati!. Fiecare are un dispreț suveran pentru celelalte două : cutare, de exemplu, care ar merita să fie disprețuit pentru că e prost, nu e adesea disprețuit decît pentru că e magistrat.

Pînă și cei mai de jos meșteșugari se ceartă pentru superioritatea

meseriei pe care și-au ales-o. Fiecare se ridică împotriva celui ce are o altă profesiune, pe măsura ideii pe care și-a făcut-o despre superioritatea meșteșugului său.

Oamenii aceștia seamănă toți mai mult sau mai puțin cu femeia aceea din Erevan care, primind oarecari binefaceri de la unul din monarhii noștri, îi ură de mii de ori în binecuvîntările ce i le dădu, ca cerul să-1 facă guvernator în Erevan.

Am citit într-o povestire că pe un vas francez, rătăcind prin apropierea coastelor Guineei, cîțiva din oamenii echipajului voiră să meargă pe uscat să cumpere niște oi. Fură duși în fața regelui care, sub un copac, împărțea dreptate supușilor săi. Ședea pe tron, adică pe un buștean, atît de mîn-dru de parcă ar fi șezut pe tronul marelui Mogul. Avea o gardă de trei, patru oameni cu suliți de lemn ; o umbrelă în formă de baldachin îl ferea de arșița soarelui. Toate podoabele lui și cele ale reginei, soția lui, constau în pielea lor neagră și în cîteva inele. Acest prinț, mai mult vanitos decît· sărac, îi întrebă pe străini dacă se vorbea I mult despre el în Franța. Credea că numele lui

> ■ ar trebui dus de la un pol la altul, și spre deosebi bire de acel cuceritor despre care se spunea că a I'făcut să tăcă întreg pămîntul, acesta credea că în-

tregul univers ar trebui să vorbească despre el.

Cînd hanul tătarilor isprăvește masa, un crainic I vestește că toți regii pămîntului se pot duce să I mănînce și ei, dacă vor. Sălbaticul acesta care nu

> ■ mănîncă decît lapte, care n-are casă, care trăiește numai din tîlhării, îi privește pe toți regii din

i lume ca pe sclavii lui și îi insultă cu regularitate, de două ori pe zi.

Din Paris, în 28 ale lunii Regeb, 1713

■ 4

Scrisoarea XLV

RICA LUI USBEC

La ***

, Ieri dimineața, pe eînd eram încă în pat, auzii pe cineva bătînd puternic în ușa deschisă brusc, B ca smulsă din țîțîni, de un om cu care legasem oa-K recare prietenie și care mi se păru scos din minți.

îmbrăcămintea ii era într-un hal fără de hal. g Peruca pusă strîmb, nepieptănată ; nu avusese timp * E să-și mai cîrpească surtucul negru și renunțase în |· acea zi la grija atentă cu care de obicei își ascun-» dea sărăcia veșmintelor.

I — Scoală-te, îmi spuse el, am nevoie de dum-» neata pentru azi. Am de făcut mii de cumpărături I și aș fi îneîntat să le facem împreună. Va trebui să mergem întîi în strada Saint-Honoré să vorbim cu un notar căruia i s-a încredințat vînzarea unui petec de pămînt în valoare de cinci sute de mii de livre. Vreau să-1 cumpăr eu. Venind încoace m-am oprit cîteva clipe în cartierul Saint-Germain, unde am închiriat cu două mii de scuzi o locuință. Sper să semnez chiar azi contractul.

De îndată ce fui îmbrăcat sau aproape îmbrăcat, omul meu mă făcu să cobor în grabă.

— Să cumpăr întîi o trăsură și să găsim un echipaj. într-adevăr cumpărarăm nu numai o trăsură, ci și alte mărfuri în valoare de o sută de mii de franci, în mai puțin de o oră. Totul se făcu foarte repede, pentru că omul meu nu se tîrgui și nu plăti nimic. Nici nu se deplasă. Visam toate astea. Cînd l-am cercetat mai bine am găsit un ciudat amestec de bogăție și de mizerie, astfel îneît nu știam ce să cred. Dar în cele din urmă rupsei tăcerea și luîndu-1 de o parte i-am spus :

■— Bine, domnule, cine o să plătească toate astea ?

■— Eu, îmi răspunse el. Vino în camera mea ! Am să-ți arăt comori uriașe, bogății rîvnite de cei mai mari monarhi ! Dumneata însă n-o să le jin-duiești pentru,că le vei împărți totdeauna cu mine. L-am urmat. Ne-am cățărat la etajul al cincilea și pe o altă scară ne-am cocoțat la al șaselea, unde am dat de o încăpere deschisă celor patru

vînturi, în care nu se găseau decît două-trei duzini de vase de pămînt, pline cu felurite licori. M-am sculat în zori, îmi spuse el, și înainte de toate am făcut ceea ce fac de douăzeci și cinci de ani, adică : m-am dus să-mi Văd òpera. Am înțeles că a venit ziua cea mare în care trebuia să devin mai bogat decît oricare om de pe pămînt. Vezi licoarea [1] asta roșie ? Are acum toate calitățile ceruta de filozofi, ca să prefacă metalele. Am scos din ea grăunțele acestea, care după culoare Vînt aur adevărat, deși cam imperfect ca greutate. Secretul acesta descoperit de Nicolas Flamei[2], dar pe care Raymond Lulle [3] și alții un milion l-au căutat într-una, a ajuns la mine, care sînt azi posesorul fericit. Facă cerul să nu folosesc comorile ce mi le-a dat decît pentru gloria lui !

Am ieșit și am coborît sau, mai degrabă, m-am năpustit pe scări în jos, cuprins de mînie, lăsîndu-1 pe omul acela bogat în spitalul lui. Adio, dragul meu Usbec. O să viu miine să te văd, și, dacă vei vrea, o să ne întoarcem împreună la Paris.

Din Paris, în ultima zi a lunii Regeb, 1713

Scrisoarea XLVI

USBEC CĂTRE REDI

La Veneția

Văd pe aici oameni care discută la nesfîrșit despre religie, dar în același timp se pare că se întrec în a o respecta cit mai puțin.

* Probabil că, scriind această scrisoare, Montesquieu s-a gîndit la medicul Boudin, care crezu că a găsit secretul alchimiștilor și despre care Saint Simon a scris un incomparabil portret, prea lung pentru a putea să fie reprodus aci.

[2] Nicolas Flamei (1330—1418), jurist al universității din Paris, alchimist considerat de contemporani drept vrăjitor.

[1] Raymond Lulle (1235—1315), spaniol, teolog mistic și alchimist.

Nu numai că nu sînt mai buni creștini, dar nici măcar mai buni cetățeni și tocmai asta mă surprinde : pentru că, în orice credință ai trăi, respectarea legilor, dragostea de oameni, cinstirea părinților

sînt totdeauna primele fapte religioase.

Intr-adevăr principalul scop al unui credincios n-ar trebui oare să fie acela de a face pe placul divinității ce a întemeiat religia în care crede ? Dar mijlocul cel mai sigur pentru a-și atinge scopul e fără îndoială acela de a respecta legile societății și datoriile față de oameni. Deoarece, indiferent de credință, de îndată ce ai una, trebuie să deduci că Dumnezeu îi iubește pe oameni din moment ce a întemeiat o religie ca să-i facă fericiți. Și că, dacă el îi iubește pe oameni, poți fi sigur că-i faci pe plac iubindu-1 și tu, practicînd față de ei toate cele pe care iubirea și omenia le cere, neîncălcînd legile lor.

Ești mai sigur că vei fi prin aceasta plăcut lui Dumnezeu decît asistînd la cutare sau cutare ceremonie. Pentru că ceremoniile nu au prin ele însele nici un grad de bunătate. Ele nu sînt bune decît prin comparație și numai în măsura în care le-ar fi ordonat Dumnezeu. Dar aceasta formează su-bîectul unei mari discuții. Te poți ușor înșela pen-țru că ai de ales ceremoniile unei singure religii <Ûp.tre cele ale altor două mii.

tin om se ruga lui Dumnezeu în fiecare zi ·.'

— Doamne, nu înțeleg nimic din toate cite se vorbesc despre tine. Aș vrea să te slujesc după voința ta, dar fiecare om pe care îl întreb vrea Să te slujesc după a Iui. Cînd vreau să-mi iac rugă-tSÎUnea nu știu în ce limbă să-ți vorbesc. Nu știu nid. cum să stau ; unul zice că trebuie să mă rog E în picioare ; altul vrea să șed, al treilea îmi cere r să stau în genunchi. Dar asta nu e tot : sînt unii E care pretind că trebuie să mă spăl în fiecare dimi-0 neață cu apă rece. Alții susțin că m-ai privi cu Bscîrbă dacă nu m-aș lăsa să mi se taie o bucățică i de carne. Mi s-a întîmplat mai ieri să mănînc ie-r pure într-un han. Trei oameni care stăteau în apro-I piere, mă făcură să mă înspăimînt. Toți trei susțineau că te-am jignit grozav : primul ', pentru că Kacest animal e spurcat ; al doilea 4 5, pentru că iepu-I rele nu fiersese înăbușit ; în fine, al treilea 6, pen-I tru că iepurele nu era pește.

Un brahman care trecu pe acolo și pe care-1 lua-t'sem ca judecător, îmi spuse :

8; — N-au dreptate, pentru că, probabil, nu dum-I neata ai ucis

animalul ăsta.

■ ‘ — Ba da, îi răspunsei eu.

’ — Ah ! Ai făcut o nelegiuire și Dumnezeu n-o B să te ierte niciodată, îmi spuse el cu asprime. De unde știi că n-a trecut în animalul acesta sufletul tatălui dumitale ?

Toate lucrurile astea, Doamne, mă pun într-o E neînchipuită încurcătură. Nu pot să-mi întorc capul

■ fără să fiu amenințat că te-am jignit ; totuși eu aș I vrea să-ți fiu pe plac și în acest scop să-mi folo-Bsesc viața pe care mi-ai dat-o. S-ar putea să mă I înșel ; dar cred că cel mai bun mijloc pentru a t reuși e să trăiesc ca un cetățean în societatea în E care m-ai născut și ca tată bun al familiei pe care

mi-ai dat-o.

■ Din Paris, în 8 ale lunii Șahran, 1713

Scrisoarea XLVII ZĂCUI către usbec

La Paris

Am să-ți împărtășesc o mare noutate : m-am împăcat cu Zefis. Haremul, pe care îl disputam între noi, s-a unit. Numai tu lipsești din aceste locuri unde domnește pacea. Vino, dragul meu Usbec, vino aici să faci să triumfe iubirea.

Am dat în cinstea lui Zefis un mare ospăț la care au fost invitate mama ta, soțiile tale și cele mai de seamă dintre iubite. Au fost de asemenea de față mătușile tale și cîteva verișoare. Ele au venit călare, învăluite în norul întunecat al vălurilor și veștmintelor.

A doua zi am plecat la țară unde speram să fim mai libere. Ne-am urcat pe cămile, cîte patru în fiecare litieră. Deoarece călătoria a fost făcută în pripă n-am mai avut timp să trimitem înainte eunucul *, dar șeful-eunuc, isteț ca totdeauna, a luat o altă măsură de prevedere : puse peste pinza care împiedica să fim văzute, o perdea atît de groasă încît nu puteam vedea absolut pe nimeni.

Cînd am ajuns la acel rîu pe care trebuia să-I trecem, fiecare dintre noi, așa cum e obiceiul, se așeză într-o ladă și fu dusă pe corabie. Ni se spusese că pe rîu e multă lume. Un curios care se apropie prea mult de locul unde eram închise primi o lovitură mortală, care îi răpi pe veci lumina zilei. Un altul care se scălda gol, lingă mal, avu aceeași soartă. Eunucii tăi sacrificară pe acești doi nenorociți pentru onoarea ta și a noastră.

[1] Eunucii călări, împrejurul litierei, strigă „curuc, cu-ruc !“ (adică înapoi !) lovind cu bastoanele și străpungând cu săbiile pe curioși.

Dar ascultă urmarea aventurilor noastre. Cînd ajunserăm în mijlocul fluviului se ridică un vînt atît de puternic și un nor atît de îngrozitor acoperi cerul îneît mateloții începură să deznădăj-duiască. Înspăimîntate de pericolul acesta am leșinat aproape toate. îmi amintesc că am auzit vocea și cearta eunucilor dintre care unii ziceau că ar trebui să ne anunțe pericolul și să ne scoată din cușcă. Șeful lor însă o ținu una și bună că mai degrabă să moară decît să rabde ca stăpînul lui să fie necinstit în acest fel și că va înfige pumnalul în pieptul celui care ar mai face propuneri așa de îndrăznețe. Una din sclavele mele, pierzîndu-se cu firea, alergă dezbrăcată spre mine, să mă ajute. Un eunuc negru o apucă însă cu brutalitate și o făcu să-și reia locul. în acel moment am leșinat și nu mi-am revenit decît după ce pericolul trecuse.

Cît de supărătoare sînt pentru femei călătoriile ! Bărbații sînt supuși doar la primejdiile care le amenință viața pe cînd noi, în fiecare clipă, sîn-tem în pericol să ne pierdem viața sau virtutea. Adio, dragă Usbec ! Te voi adora întotdeauna !

Din haremul Fatmei, în 2 ale lunii Ramazan, 1713

Scrisoarea XLVIII

USBEC CĂTRE REDI

La Veneția

Cei cărora le place să învețe nu sînt niciodată leneși. Deși nu am nimic important de făcut sînt totuși ocupat în permanență. îmi trec vremea ob-servînd. Seara scriu ceea ce mi-a atras atenția, ceea ce

am văzut și auzit în timpul zilei. Totul mă interesează, totul mă uimește. Sînt un copil ale cărui simțuri delicate sînt puternic impresionate de cele mai mărunte lucruri.

Poate că n-ai să mă crezi ; sîntem primiți în toate cercurile, în toată societatea, datorită în mare parte, cred, spiritului viu și veseliei naturale ale lui Rica, daruri care îl fac să caute lumea și lumea să-1 caute în aceeași măsură. Aerul nostru de străini nu mai supără pe nimeni. Ne bucurăm chiar de surpriza ce le-o produce politețea noastră. Francezii nu-și închipuiau că și climatul țării noastre poate crea oameni. Totuși, trebuie să recunosc, merită să le dai o dezmințire.

Am petrecut cîteva zile într-o casă de țară, lingă Paris, la un om onorabil, încintat să primească oaspeți. Are o soție foarte drăgălașă, la tare simplitatea se unește cu o veselie ce le lipsește totdeauna doamnelor noastre din Persia, obișnuite cu o viață retrasă.

Străin cum eram, n-aveam nimic altceva mai bun de făcut decît să studiez, după obiceiul meu, mulțimea de oameni care se revărsa fără încetare, oameni ale căror caractere îmi ofereau mereu ceva nou. Am remarcat de la început unul a cărui simplitate mi-a plăcut. M-am simțit atras de el și el de mine, astfel încît eram mereu împreună, unul lingă altul.

într-o zi aflindu-ne într-un cerc larg și discu-tînd aparte, fără să ne sinchisim de conversația generală, i-am spus :

— Veți găsi poate că sînt mai mult curios decît politicos dar, vă implor, permiteți-mi să vă pun cîteva întrebări. Și asta pentru că m-am săturat să nu fiu la curent cu nimic și să trăiesc alături de oameni pe care nu-i pct înțelege. Mă muncesc de două zile : printre oamenii aceștia nu e nici măcar unul cu care să nu mă fi chinuit de două

sute de ori. totuși n-o să-i pot pricepe nici peste o mie de ani Mi-e mai greu să-i cunosc pe ei decît pe însăși soțiile marelui nostru monarh.

— Poți să mă întrebi, îmi răspunse el. O să-ți spun tot ce dorești. Cu atît mai mult cu cît te știu discret și că n-o să

abuzezi de încrederea mea.

— Cine e omul acela, întrebai eu, care ne-a vorbit atît despre mesele pe care le dă celor mari, care e atît de familiar cu ducii și vorbește atît de des cu miniștrii voștri despre care mi s-a spus că sînt atît de scumpi la vedere ? De bunăseamă, e un om deosebit. Dar are o figură atît de josnică$_2$ nu face de loc cinste oamenilor deosebiți și nu cred să aibă vreo educație aleasă. Eu sînt străin, dar mi se pare că există în general o anumită politețe comună tuturor națiunilor. Eu nu i-am găsit nici o urmă din asta. Oare oamenii voștri de seamă sînt mai prost crescuți ca ceilalți ?

— Omul acesta, îmi răspunse el rîzînd, e un fermier. E mai presus decît alții prin averi, dar cu mult mai prejos prin naștere. Ar putea avea cea mai bună masă din Paris, dacă s-ar putea hotărî să mănînce acasă. După cum vezi, e foarte obraznic, dar are un bucătar excelent : față de care nu e de fel nerecunoscător căd, ați auzit, l-a închiriat pe toată ziua.

— Dar omul acela mare îmbrăcat în negru, întrebai eu, pe care doamna aceea l-a așezat lingă dînsa, cum de are o îmbrăcăminte atît de mohorîtă și un aer atît de vesel, un obraz atît de proaspăt ? Surîde cu grație de îndată ce i se vorbește ; ținuta lui e mai simplă, dai- mai îngrijită chiar decît a femeilor.

— Acesta e un predicator, îmi răspunse, sau, ceea ce e chiar mai rău, un duhovnic. Așa cum îl

vezi, știe mai multe decît soții. Cunoaște slăbiciunile femeilor, dar și ele le știu pe ale lui.

— Cum așa ? spusei, vorbește tot timpul de ceva căreia îi spune '„virtute

— Nu tot timpul, îmi răspunse el. La urechea unei femei nostime vorbește mai bucuros de păcate. Tună și fulgeră eînd e în public, dai' e blind ca un miel în viața particulară. ·

— Mi se pare, spusei eu atunci, că i se dă multă considerație, multă importanță.

— Păi cum ! Importanță ! E un om necesar. Contribuie la a face plăcută viața retrasă. Dă sfaturi mărunte, face servicii, fixează vizite, împrăștie durerile de cap mai bine decît oricine pe lume ;n un om excelent.

— Dar dacă nu vă stingheresc, spuneți-mi, cine e cel din fața voastră, atît de prost îmbrăcat, care din eînd în eînd se schimonosește și vorbește altfel decît ceilalți, care n-are destul spirit ca să vorbească, dar care vorbește ca să arate că îl are ?

—- Acesta e un poet, mi se răspunse, bufonul speciei omenești. Oamenii de felul lui spun că s-au născut ceea ce sînt, asta e adevărat. Dar mai cred că vor fi așa toată viața. Cu alte cuvinte acești poeți sînt cei mai ridiculi dintre toți oamenii, aproape întotdeauna. De aceea nimeni nu-i cruță. Asupra lor se revarsă din belșug disprețul tuturor. Pe ăsta de-aici, foamea l-a făcut să intre în această casă. E bine primit de stăpîn și de stăpînă, a căror bunătate și politețe nu se dezmint în fața nimănui. Cînd s-au căsătorit, le-a scris un epita-lam. E cea mai bună lucrare a lui, pentru că însurătoarea acestora s-a dovedit a fi tot atît de fericită pe cît o prezisese.

Poate că n-o să mă crezi, adăugă el, plin cum ești de prejudecățile orientului. Există pe la noi căsă-I torii fericite și femei cărora virtutea le e un strașnic i' păzitor. Oamenii despre care vorbim se bucură îm-I preună de o pace netulburată. Sînt iubiți și pre-! țuiți de toată lumea, numai că firea lor bună îi face I să primească în casa lor tot felul de oameni. Asta face ca uneori să existe o societate cam proastă.

i Și nu că i-aș dezaproba : trebuie să trăiești cu oamenii așa cum sînt. Oamenii despre care se spune i că sînt de bună condiție nu-s adesea decît cei ale ■ căror vicii sînt mai rafinate. Și, poate că și cu ei I ca și cu otrăvurile, cele mai subtile sînt și cele mai periculoase.

— Dar bătrînul acela, spusei cu foarte încet, cu o înfățișare atît de tristă ? La început am crezut I că e vreun străin deoarece pe lingă că

e îmbrăcat altfel decît ceilalți, critică tot ce se face în Franța

și nu aprobă guvernul dumneavoastră.

— E un vechi luptător, îmi spuse el, care se face remarcat de auditori prin mulțimea faptelor sale de arme. Nu poate suporta ca Franța să cîș-tige bătălii la care el să nu se fi aflat sau să laude cineva un atac la care el să nu fi luat parte. Se crede atît de necesar istoriei țării noastre, încît își închipuie că istoria se sfîrșește o dată cu el. Rănile ce le-a primit le socotește ca un semn de dizolvare a monarhici și spre deosebire de acei filozofi care spun să te bucuri de clipa prezentă și că trecutul nu contează, el nu se bucură, dim

potrivă, decît de trecut și nu trăiește decît în campaniile pe care le-a făcut. Respiră aerul timpurilor I ce s-au scurs, după cum eroii trebuie să trăiască în cele ce vor veni după el.

— Dar pentru ce și-a părăsit serviciul ? întrebai eu.

— Nu și l-a părăsit de loc, îmi răspunse. Ser-■. viciul l-a părăsit pe el. A fost numit într-un post mărunt tinde tot restul zilelor sale o să povestească, dar mai departe n-o să ajungă ; drumul onorurilor îi e închis.

— Și pentru ce ? spusei eu.

— Noi, aici în Franța, avem un principiu, îmi răspunse el. „Să nu ridici ofițeri a?tăror răbdare a lîncezit în funcții de subalterni." Noi îi primim pe aceștia ca pe oameni al căror spirit s-a îngustat din cauza fleacurilor și care, datorită obișnuinței cu lucruri mărunte, au devenit incapabili de cele importante. Noi sîntem de părere că dacă un om, nu are la treizeci de ani calitățile unui general, n-o să le aibă niciodată. Omul lipsit de o privire care să-i arate dintr-o dată o întindere de mai multe leghe în diverse situații și lipsit și de acea prezență de spirit care face ca într-o Victorie să folosești toate avantajele și în caz de înfrîngere toate resursele, acest om nu va dobîndi niciodată talentele acestea. Din cauza asta avem funcții strălucite pentru acești oameni mari, sublimi, cărora cerul nu le-a dat numai inimă ci și geniu eroic, și funcții secundare pentru cei ale căror cusururi le sînt tot așa. Așa sînt

oamenii care au îmbătrînit în vreun război obscur. Ei nu reușesc să facă decît ceea ce au făcut toată viața și nu trebuie să te-apuci să le pui mai mult în cîrcă tocmai cînd li se înmoaie balamalele ! După cîteva clipe mă cuprinse iar curiozitatea și îi spusei :

— Mă oblig să nu vă mai pun întrebări, dacă îmi mai permiteți numai una : cine e tînărul acela înalt, cu păr bogat, puțin în minte și atît de obraznic ? De ce vorbește mai tare ca ceilalți și se simte atît de încîntat că e pe lume ?

— Asta e un om norocos, îmi răspunse el.

La vorbele acestea unii intrară, alții ieșiră, lumea se ridică... Cineva veni să-i vorbească gentilomului meu și eu rămăsei tot atît de nelămurit ca înainte. Dar după un răstimp, nu știu prin ce întîmplare, tînărul acela se găsi lîngă mine și-mi adresă cuvîntul :

■ — E timp frumos, n-ați vrea, domnule, să faceți o scurtă plimbare prin grădină ?

I-am răspuns cît am putut mai amabil :

I ·— Da ! și am ieșit împreună.

; — Am venit la țară, îmi spuse el, ca să-i fac plăcere stăpînei casei, cu care nu stau prea rău. ,E pe lumea asta o anumită femeie care n-o să fie tocmai încîntată de acest lucru, dar ce să-i faci ? Intîlnesc cele mai drăguțe femei din Paris ; dar nu mă opresc la nici una. Le dau multă bătaie de cap, pentru că, între noi fie vorba, eu însumi nu fac prea multe parale.

— Se vede, domnule, spusei eu, că aveți vreo ocupație sau vreo funcție care vă împiedică să fiți mai insistent pe lîngă ele.

? — Nu, domnule, n-am altă ocupație decît să-i fac pe soți să turbeze sau pe părinți să dispere, îmi place să pun pe jar o femeie care își închipuie că m-a dat gata și s-o aduc la doi pași de a mă pierde. Sîntem cîțiva tineri care ne-am împărțit astfel tot Parisul și îl facem să se intereseze de cele mai mici fapte ale noastre.

I — După cîte înțeleg eu, i-am răspuns, dumneavoastră faceți mai

mult tărăboi decît cel mai valoros războinic și sînteți mai respectat decît cel mai serios judecător. Dacă ați fi în Persia nu v-ați bucura de toate aceste avantaje. Mai nimerit ați fi pentru a ne păzi doamnele decît pentru a le place !

M-am înroșit de furie. Și chiar dacă i-am vorbit atît de puțin nu m-am putut împiedica să nu-1 bruschez.

Ce părere ai despre o țară unde sînt tolerați asemenea oameni ? Unde este lăsat să trăiască unul care are asemenea îndeletniciri, unde necredința, trădarea, furtul, perfidia și nedreptatea duc la stimă ? Unde un om e respectat pentru că răpește unui părinte fiica, unui bărbat soția și tulbură legăturile cele mai dulci și mai sfinte ? Fericiți copiii lui Ali, care își apără familiile de necinste și ademenire ! Lumina zilei nu e mai curată decît focul ce arde în inimile femeilor noastre. Fiicele noastre nu se gîndesc fără cutremurare la ziua care va trebui să le răpească acea virtute ce le face asemenea îngerilor și forțelor imateriale. Scumpă țară natală, asupra căreia soarele își aruncă primele lui raze, tu nu ești minjită de oribilele crime care obligă acest astru să se ascundă de îndată ce se ivește în Occidentul cel negru !

• Din Paris, în 5 ale lunii Ramazan, 1713

Scrisoarea XLIX

RICA LUI USBEC

La ***

Stînd acum cîteva zile în camera mea, văzui că intră un derviș îmbrăcat ciudat : barba îi cobora pînă la cingătoarea de frînghie și umbla desculț. Hainele îi erau cenușii și grosolan croite. Totul mi se păru atît de curios înеît primul meu gînd fu să trimit după un pictor să-i facă o schiță.

începu prin a-mi face complimente și aflai că era un om merituos, ba mai mult, un capuțin.

— Mi s-a spus, domnule, continuă el, că vă veți înapoia curînd la curtea Persici unde aveți un rang K mare. Am venit să vă cer

protecție și să vă rog I să obțineți de la rege un mic sălaș pe lingă Casbin pentru doi-trei călugări.

— Părinte, îi răspunsei, vrei așadar să mergi în Persia ?

— Eu, domnule, zise el, Doamne ferește ! Aici sînt mai mare peste multe mînăstiri și nu mi-aș I schimba situația cu nici un capuțin din lume.

— Dar atunci, ce naiba vrei de la mine ?

— Dacă am avea acolo un adăpost, spuse el, preoții noștri din Italia ar putea trimite doi-trei călugări de-ai lor !

' — Și cunoști probabil pe călugării aceia ? întrebai eu.

— Nu, domnule, nu-i cunosc !

— Ei, drăcie, atunci ce-ți pasă dacă ei se duc sau nu în Persia ? Strașnică idee să-i faci pe doi . capuțini să respire aerul din Casbin. Ar fi foarte folositor lucru și pentru Europa și pentru Asia. E foarte necesar să-i interesezi în treaba asta și pe monarhi : iată ce se cheamă colonii ’ Pleacă, dumneata și semenii dumitale nu sînteți de loc făcuți să fiți transplantați. Ați face mai bine să continuați să vă tîrîți prin locurile în care ați făcut ochi.

Din Paris, în 15 ale lunii Ramazan, 1713

Scrisoarea L

RICA LUI***

Am văzut oameni la care virtutea era atît de naturală, încît nici nu se făcea simțită. Se apucau de treabă fără să șovăie, ca din instinct. Departe de a dezvălui prin vorbe calitățile lor rare, s-ar părea că ei nici nu-și dau seama de ele. Iată oamenii care-mi plac. Nu acei virtuoși care parcă se miră de propria lor virtute și care privesc o faptă bună ca pe o minune a cărei istorisire trebuie să surprindă.

Dacă modestia este o virtute necesară celor cărora cerul le-a dat mari talente, ce să mai zici de insectele acestea care se încumetă să dea pe față o îngîmfare ce i-ar dezonora pe cei mai mari oameni ?

Pretutindeni întîlnești oameni care vorbesc fără încetare despre ei înșiși. Conversațiile lor sînt o oglindă care redă întotdeauna mutra lor obraznică, îți vorbesc de cele mai mărunte fleacuri ce li s-au întîmplat și vor ca interesul pe care-1 arată față de ele să-i ridice în ochii tăi. Au făcut tot, au văzut tot, au spus tot, au găsit tot ; sînt un model universal, un nesfîrșit subiect de comparație, un nesecat izvor de exemple. Oh ! ce searbădă e lauda care se întoarce de unde a plecat !

Acum cîteva zile un om de teapa asta ne-a îm-puiat capul timp de două ore cu meritele și talentele lui. Dar cum nu există pe lume perpetuum ■ mobile încetă să vorbească. Ne veni rîndul să mai vorbim și noi. Și o făcurăm.

Un om, ce părea destul de trist, începu prin a se plînge de plictiseala conversațiilor.

> — Ce ? Dai mereu de proști care se laudă ei pe ei și oare își atribuie tot ?
>
> — Aveți dreptate, reluă deodată vorbărețul nostru : ar trebui ca toți să facă la fel ca mine. Eu nu mă laud niciodată. Am avere, familie bună, cheltuiesc, iar prietenii mei spun că am oarecare spirit. De toate astea însă nu vorbesc niciodată. Dacă am cîteva calități, cea de care fac mai mult caz e modestia mea.

M-am mirat de obrăznicia Iui și, în timp ce vorbea tare, spusei foarte încet :

— Fericit cel care are destulă mîndrie ca să nu se laude singur niciodată ; care se teme de cei ce-1 ascultă și nu-și compromite meritele cu orgoliul altora ! -s*

Din Paris, în 20 ale lunii Ramazan, 1713

Scrisoarea LI

NARGUM, AMBASADORUL PERSIEÏ LA MOSCOVA, CĂTRE USBEC

La Paris

Mi s-a scris din Ispahan că ai plecat din Persia și că acum ești la Paris. IDe ce trebuie să aflu despre tine prin alții și nu chiar de la tine ?

Porunca regelui regilor mă reține de cinci ani în țara asta, unde am încheiat mai multe afaceri importante.

Tu știi Cei țarul este singurul dintre prinții creștini ale cărui interese sînt legate de ale Persici, pentru că și el e dușman al turcilor ca și noi.

Imperiul său este mai mare decît al nostru, căci de la Moscova pînă la cel mai depărrat colț de țară, la frontiera cu China, sînt două mii de leghe.

Țarul e stăpîn atotputernic asupra vieții și averii supușilor săi care-i sînt cu toții sclavi, afară doar de patru familii. Locțiitorul profeților, regele regilor, cel care are cerul sub picioare, nici chiar el nu-și arată puterea cu mai multă strășnicie.

De-ai cunoaște clima aspră a Moscovei nu ți-ar veni să crezi că a fi exilat acolo e o pedeapsă. To-

tuși cînd vreun om mare cade în disgrafie e trimis în Siberia.

După cum poruncile profetului ne opresc să bem vin, tot așa legile țarului sînt stavilă moscoviților.

Ei au un fel de a-i primi pe oaspeți care nu e de loc persan. Cînd un străin intră într-o casă soțul i-o prezintă pe nevastă-sa și străinul o sărută. Lucrul acesta trece drept o cinste făcută soțului.

In pofida faptului că părinții, în contractul de căsătorie al fiicelor lor, stabilesc că soțul nu le va biciui, nu-ți vine să crezi cît de mult le place femeilor din Moscova să fie bătute. Ele nu pot crede că stăpînesc inima soțului lor dacă acesta nu le bate cum trebuie. O purtare contrară, din partea lui, e semn de indiferență de neiertat. Iată o scrisoare pe care una din ele a scris-o mai zilele trecute mamei sale :

„Dragă mamă, (

Sînt cea mai nefericită femeie din lume. Nu există lucru să nu-1 fi încercat ca să mă fac iubită de soțul meu, dar n-am izbutit niciodată. Ieri aveam de făcut în casă mii de treburi. Am plecat și am umblat toată ziua prin oraș. Am crezut că, reîntoreîndu-mă acasă, o să mă bată strașnic ; dar nu mi-a spus o vorbă. Soră-mea o duce bine de tot : bărbOTul ei o snopește în bătăi în fiecare zi. Nu-și poate arunca ochii la un bărbat fără ca soțul ei să n-o atingă. Se iubesc grozav de mult și trăiesc în înțelegerea cea mai deplină din lume.

De-aia e atît de mîndră ; dar n-o să-i mai dau mult timp să mă disprețuiască. Am decis să mă fac cu orice preț iubită de soțul meu. O să-1 înfurii atît de tare încît va trebui să-mi dea dovezi de prietenie. N-o să se mai spună că pe mine nu 98

mă bate și că trăiesc în casă fără ca el să se gîn-dească la mine. Chiar dacă o să-mi dea doar un bobîrnac o să țip din răsputeri pentru ca lumea să creadă că totul merge bine. Cred că dacă mi-ar sări în ajutor vreun vecin atunci l-aș strînge de gît. Te rog, dragă mamă, arată-i soțului meu că se poartă cu mine cum nu se poate mai nedemn.

Tata, care e un om atît de cinstit, nu făcea așa. îmi amintesc că, pe eînd eram mică, mi se părea citeodată că te iubea prea mult. Te îmbrățișez, scumpa mea ! “

Moscoviții, dacă ar vrea să călătorească, nu pot ieși niciodată din țara lor. Astfel, despărțiți prin legile țării lor de celelalte națiuni, și-au păstrat vechile obiceiuri cu atît mai mult cu cît nu credeau că s-ar putea să existe și altele.

Prințul care domnește azi a vrut însă să schimbe totul. A avut multă bătaie de cap cu ei pînă să-i facă să-și taie bărbile. Popii și călugării s-au împotrivit și ei ca să-și apere ignoranța.

El ține la înflorirea artelor și nu pierde din vedere nimic ca să ducă în Europa și Asia faima națiunii sale, uitată pînă acum și cunoscută doar de ea singură.

Neliniștit și frămîntat fără încetare, cutreieră prin ținuturile lui nesfîrșite, lăsînd peste tot urmele asprimii lui firești.

Le părăsește apoi, ca și cum nu le-ar putea cuprinde și pornește să cutreiere, prin Europa, alte provincii și noi regate.

Te îmbrățișez, dragul meu Usbec, și te rog să-mi scrii.

Din Moscova, in 2 ale lunii Șalval, 1713

Scrisoarea LII RICA LUI USBEC

La ***

Eram mai zilele trecute într-o societate unde mă distram destul de bine. Se găseau acolo femei de toate vîrstele ; una de optzeci de ani, alta de șaizeci de ani, una de patruzeci, care avea o nepoată ce putea să aibă douăzeci, douăzeci și doi de ani. Un anumit instinct mă făcu să mă apropii de aceasta din urmă, care-mi spuse la ureche :

— Ce ziceți de mătușa mea care vrea la vîrsta ei, să mai aibă amanti și să facă pe cocheta ?

— Greșește ! îi răspunsei. Are intenții ce nu vi se potrivesc decît dumneavoastră.

Puțin mai tîrziu mă aflam lîngă mătușa ei care-mi zise :

— Ce spuneți de femeia asta care are cel puțin șaizeci de ani și căreia i-a trebuit azi mai midt de o oră ca să-și facă toaleta ?

— Timp pierdut ! îi spusei eu, pentru așa ceva ar trebui să aibă cineva farmecele dumneavoastră.

Mă găseam lîngă acea nefericită femeie de șaizeci· de ani pe care o deplângeam în gînd, cînd dînsa îmi șopti la ureche :

— Există oare ceva mai ridicul ? Uitați-vă la femeia aceea de optzeci de ani care și-a pus panglici de culoarea focului. Vrea să facă pe tînăra și reușește, căci pare să fi dat în mintea copiilor.

„Ah ! Doamne, îmi spusei, nu ne dăm oare seama decît de

caraghioslîcul altora ? S-ar putea să fie o fericire, să găsim mîngîiere în slăbiciunile altora !“ Totuși, pornit cum eram pe desfătare, îmi zisei : „Am urcat destul, acum să mai cobor. Să începem cu bătrîna care e culmea[11] ♦

— Doamna mea, semănați atît de mult cu î doamna căreia i-am vorbit adineauri, încît parcă I ați fi surori. Nu cred că una să fie mai în vîrstă decît cealaltă.

— Ah, într-adevăr domnule, îmi spuse ea. Cînd ■ una din noi va muri, celeilalte va trebui să-i fie o g teamă îngrozitoare, fiindcă nu cred că între ea și mine să fie o diferență de vîrstă mai mare, de două zile ! După ce o avui la mînă pe bătrîna asta prăpădită, mă dusei la cea de șaizeci de ani :

— Doamnă, trebuie să decideți asupra unui pariu făcut de mine ; m-am prins că doamna aceea și dumneavoastră (i-am arătat-o pe femeia de patruzeci de ani) sînteți de aceeași vîrstă.

— Pe onoarea mea, spuse ea, nu cred să fie între noi o diferență mai mare de șase luni !

Bun, să continuăm. Coborîi încă și mă dusei la femeia de patruzeci de ani.

— Doamnă, faceți-mi plăcerea și spuneți-mi dacă o numiți doar în glumă nepoată pe domnișoara de la masa vecină ? Sînteți la fel de tînără ca ea ! Ba, mai mult, „nepoțica“ are fața cam trecută, ceea ce, desigur, nu s-ar putea spune și despre dumneavoastră ! O, culorile acestea vii ale tenului domniei voastre...

F — Stați, îmi răspunse ea : îi sînt mătușă ; dar mama ei era cu cel puțin douăzeci și cinci de ani mai bătrînă decît mine. Nici nu eram născute din aceeași căsătorie. Am auzit-o pe sora mea spunînd că fiica ei și cu mine ne-am născut în același an.

— Asta spuneam și eu, doamnă ! Aveam prin urmare dreptate să mă mir !

Dragul meu Usbec, femeile care-și simt dinainte sfîrșitul prin pierderea frumuseții ar vrea să revină la tinerețe ! Ei ! Cum să nu

caute să-i înșele pe ceilalți ? De aceea își dau toată silința sa se înșele mai întâi pe ele singure și sa scape astfel de ideea cea mai tristă dintre toate.

Din Paris, în 3 ale lunii Șalval, 1713

Scrisoarea LIII

ZELIS CÀTRE USBEG

r« La Paris

Niciodată vreo pasiune n-a fost mai puternică și mai vie decît a lui Cosru, eunucul alb, pentru sclava mea Zelide. O cere în căsătorie atît de fierbinte încît nu i-o pot refuza. Și pentru ce m-aș opune cînd nici mama ei nu e împotrivă și cînd Zelide însăși pare încîntată de ideea acestei false căsătorii și de umbra zadarnică ce i se oferă.

Ce are de gînd să facă cu acest nenorocit care n-are din ceea ce îi trebuie unui soț decît gelozia, care n-o să-și părăsească răceala decît ca să intre într-o disperare inutilă ; care o să-și amintească mereu ceea ce a fost ca s-o facă să nu uite ceea ce nu mai e ; care e gata oricînd să se dăruie și nedă-ruindu-se niciodată se va înșela și o va înșela neîncetat. O va face în fiecare clipă să încerce toate suferințele situației sale.

Și ce ! Să trăiești mereu printre închipuiri și fantasme ? Să nu trăiești decît pentru năluciri ? Să te afli mereu alături de plăceri și niciodată în mijlocul lor ? Lîncezînd în brațele unui nenorocit, în loc să răspundă la suspinele sale să nu aibă parte decît de părerilfc lui de rău ?

Cum să nu disprețuiești un asemenea om făcut numai pentru a păzi și nu pentru a avea ? Caut dragostea, dar n-o găsesc.

îți vorbesc deschis pentru că ție îți place sinceritatea mea. Prefer felul meu liber de a fi și sensibilitatea mea pentru plăceri pudorii prefăcute a tovarășelor mele.

Te-am auzit spunînd de mii de ori că eunucii gustă cu femeile un soi de voluptate necunoscută nouă. Că natura se despăgubește de pierderi ; că ea are resurse care repară dezavantajul situației lor ; că

poți înceta de a fi bări > at, dar nu de a fi sensibil și că în această stare ești ca într-o a treia simțire unde nu faci, ca să zic așa, decît să înlocuiești plăcerile.

Dacă ar fi astfel, aș găsi pe Zelide mai puțin vrednică de plîns. E ceva să trăiești cu oameni mai puțin nefericiți.

Dă-mi porunci în legătură cu cele de mai sus. Vestește-mă dacă vrei ca această căsătorie să aibe loc în harem. Adio !

Din haremul din Ispahan, în 5 ale lunii Șalval, 1713

Scrisoarea LIV.

RICA LUI USBEC

La ***

Azi dimineața stăteam în camera mea, care, după cum știi, nu e despărțită de celelalte decît prin-tr-un perete foarte subțire, găurit în mai multe locuri, astfel îneît se aude tot ce se vorbește în camera vecinului. Un bărbat, ce se preumbla cu pași mari, spuse altuia :

> — Nu știu ce se întîmplă, dar totul se întoarce împotriva mea. Au trecut mai bine de trei zile de eînd n-am scos o vorbă care să-mi facă cinste și m-am și găsit amestecat în toate conversațiile fără să mi se acorde cuvîntul măcar. îmi pregătisem cîteva spirite ca să-mi împănez discursul, dar nu mi s-a permis să le rostesc. Aveam de povestit o istorioară foarte plăcută ; dar cum aduceam vorba despre ea, lumea se făcea că nu mă aude, ca și cum ar fi făcut-o dinadins. Am cîteva glume care îmbătrînesc de patru zile în mintea mea, fără să le fi putut folosi cătuși de puțin. Dacă situația asta continuă cred că pînă la urmă o să ajung un prost. Se pare că așa mi-e scris și că de ursita asta nu pot scăpa.

Ieri, sperasem să strălucesc alături de trei sau patru femei bătrine, care, desigur, nu mă intimidează de loc și ar fi trebuit să vorbesc despre cele mai frumoase lucxuri din lume. îmi trebuia mai mult de un sfert de oră ca să pot conduce conversația ; dar niciodată ele nu spuseră ceva cu șir și ca niște Parce fatale tăiară firul vorbelor mele.

Vrei să-ți spun ceva ? Reputația de om de spirit e greu de întreținut. Nu știu cum ai făcut tu de-ai reușit !

> — îmi vine în minte o idee, spuse celălalt : să lucrăm mînă în mînă ca să ne dăm spirit unul altuia. Să ne asociem în acest scop. O să ne spunem în fiecare zi despre ce va trebui să vorbim și o să ne ajutăm atît de bine încît dacă cineva o să vină să ne întrerupă cursul ideilor o să-1 atragem noi. Dacă n-o să vrea să vină de bunăvoie o să-1 silim, o să stabilim eînd trebuie să. aprobi, eînd să zîmbești și eînd să rîzi cu gura pînă la urechi. O să vezi că noi vom· da tonul tuturor conversațiilor și că lumea o să admire vioiciunea spiritului și dibăcia replicilor noastre. O să ne apărăm prin semne din cap. Dacă tu strălucești azi, mîine o să mă ajuți pe mine. Intrînd cu tine într-o casă o să strig arătînd u-te :
>
> — Trebuie să vă spun răspunsul foarte glumeț dat de către acest domn unui om pe care l-a întîl-nit pe stradă, și o să mă întorc spre tine : Nu se aștepta de loc ; a fost foarte miyit. O să recit niște versuri de-ale mele și tu o să spui :
>
> — Eram de față cînd le-a compus. Eram la masă, le-a făcut pe negîndite într-o clipă.

O să ne luăm adesea peste picior unul pe altul, și lumea o să spună :

> — Ia dite, cum se încaieră, cum se apără ! Nu se cruță ! Să vedem cum au să iasă din încurcătură. Minunat, cîtă prezență de spirit ! O adevărată bătălie !

Dar nimeni n-o să spună că am schimbat cîteva focuri cu o zi înainte. Trebuie să ne cumpărăm cîteva cărți cu culegeri de glume pentru folosința celor ce n-au spirit și vor să-1 imite. Totul depinde de modele. Aș vrea ca în mai puțin de șase luni să fim în stare să susținem o conversație de o oră, plină de cuvinte spirituale. Dar va trebui să le purtăm de grijă : să ne îngrijim de soarta lor. Nu e totul să spui o vorbă de spirit, trebuie s-o răspîn-dești și s-o semeni pretutindeni. Fără asta, totul e pierdut și, îți mărturisesc, nu există nimic mai trist decît să vezi o glumă bună spusă de tine, murind în urechea unui prost care a auzit-o. E adevărat că adesea e o compensație și că spunem la fel de multe prostii care trec incognito.

Acesta e singurul lucru care ne poate mîngîia în ocazia asta. Iată, dragul meu, ce avem de făcut. Fă ce îți spun eu și îți promit, în mai puțin de șase luni, un loc la Academie. Asta, ca să-ți spun că munca n-o să fie prea lungă, pentru că după aceea poți să renunți la meserie. O să fii om de spirit, chiar dacă nu ești. Se observă, în Franța, că de îndată ce un om intra într-o societate, își însușește de la bun început spiritul tagmei. Tu o să faci la fel. Nu mi-e teamă pentru ține decît să nu te ■fîstîeești cînd vei fi aplaudat !

Din Paris, în 6 ale lunii Zilcade, 1714

Scrisoarea LV

RICA LUI IBBEN

La Smirna

La popoarele Europei primul sfert de oră după căsătorie aplanează toate neajunsurile. Ultimele favoruri sînt totdeauna acordate o dată cu binecu-vîntarea nupțială. Femeile nu fac ca persanele noastre, care apăra terenul uneori luni întregi. Nu există nimic atît de complet. Și, dacă ele nu pierd nimic e pentru că n-au nimic de pierdut. Se știe însă întotdeauna, clipa căderii lor, ce rușine ! Și fără a cunoaște astrele, se poate prezice exact ora la care se vor naște copiii lor.

Francezii nu vorbesc aproape niciodată de soțiile lor. Le e frică să vorbească de ele în fața oamenilor care le cunosc mai bine decît ei.

Sînt printre ei oameni foarte nefericiți, pe care nu-i mîngîie nimeni : aceștia sînt soții geloși ; alții, pe care îi urăște toată lumea : aceștia sînt soții geloși. Sînt și unii pe care toți bărbații îi disprețuiesc : ăștia sînt tot soții geloși.

De aceea pu există țară în care ei să fie într-un număr atît de mic ca la francezi. Liniștea lor nu se întemeiază pe încrederea în soțiile lor ; dimpotrivă, pe proasta părere pe care o au despre ele. Toate măsurile de înțeleaptă prevedere ale asiaticilor, vălurile cu care le acoperă, închisorile în care sînt ținute, vigilența eunucilor li se par mijloace mai potrivite pentru a exersa șiretenia acestui sex decît pentru a i-o obosi. Aici soții se împacă cu soarta și consideră

infidelitatea ca lovitura unui destin inevitabil. Un soț care ar vrea ca soția să-i aparțină numai lui ar fi privit canin tulburător al bucuriei publice, ca un nesocotit caie ar vrea să se desfete de lumina soarelui înlăturîndu-i pe ceilalți oameni.

Aici, un soț care-și iubește soția este un bărbat într-adevăr lipsit de merite încît nu se poate face iubit de o alta. Unii abuzează de necesitatea legii ca să înlocuiască plăcerile ce le lipsesc. Alții se folosesc de toate avantajele în dauna unei societăți întregi. Sînt și unii ce se fac stăpîni pe ce nu li s-a dat decît cu drept de folosință și fac tot ce le stă în putință ca să surpe o convenție tacită ce fericește ambele sexe. Titlul de soț al unei femei frumoase, ascuns *cu atîta grijă în Asia, aici se poartă fără sinchiseală. Soțul se simte în stare să bage zîzanii peste tot. Un prinț se consolează de pierderea unei cetăți cucerind alta. Pe timpul eînd turcul ne lua Bagdadul, nu i-am răpit noi Mogo-lului cetatea Candahar ?

Un bărbat care îndură, în general, necredința soției sale nu e de loc dezaprobat. Dimpotrivă, lumea îl laudă pentru că e prudent. Numai cazurile excepționale dezonorează.

Asta nu înseamnă că nu există doamne virtuoase și se poate spune că ele se disting printre celelalte. Călăuza mea îmi atrăgea mereu atenția asupra lor ; dar erau toate atât de urite încît trebuia să fii un sfînt ca să nu urăști virtutea.

După toate cite ți-am spus despre obiceiurile țării acesteia, îți dai ușor seama că francezii nu fac de loc caz de statornicie. Ei cred că a jura unei femei dragoste veșnică e tot atît de ridicul ca a susține că vei fi mereu sănătos sau că vei fi totdeauna fericit. Cînd promit unei femei că o vor iubi întotdeauna, ei presupun că ea la rîndul ei le promite că va fi vrednică de dragoste și dacă ea își calcă promisiunea, ei nu cred că trebuie să și-o respecte pe a lor.

Din Paris, in 7 ale lunii Zilcade. 1714

Scrisoarea LVI USBEC CĂTRE IBBEN La Smirna

Jocurile de noroc sînt foarte la modă în Europa. A fi cartofor e o situație. Acest titlu singur ține loc de naștere aleasă, de avere, de cinste. îl pune pe oricine il poartă în rîndul oamenilor cinstiți, fără

să se mai cerceteze, deși fiecare știe că judecind astfel s-a înșelat adesea. Dar știm cu toții că oamenii sînt incorijibili.

Femeile, în special, sînt foarte pătimașe. E adevărat că, în tinerețe, nu se dedau jocului decît pentru a favoriza o pasiune mai prețioasă, dar pe măsură ce îmbătrînesc, pasiunea lor pentru acest joc pare să reîntinerească și această pasiune umple golul lăsat de celelalte.

Ele vor să-și ruineze soții și ca să reușească au mijloace potrivite tuturor vîrstelor, de la cea m»[4] fragedă tinerețe pînă la bătrînețea cea mai neputincioasă. Rochiile și trăsurile încep ruina, cochetăriile o măresc, iar jocurile îi pun capăt.

Am văzut adesea nouă sau zece femei, ori mai de grabă nouă sau zece secole șezînd în jurul unei mese. Le-am văzut sperând, temîndu-se, bucurân-du-se și mai ales le-am văzut înfuriindu-se. Ai fi zis că nu vor mai apuca să se liniștească și că își vor da ortul popii înainte de a le trece desperarea. Ai fi stat la îndoială, neștiind dacă cele cărora le plăteau era creditorii sau moștenitorii lor.

Se pare că sfîntul nostru Profet a urmărit îndeosebi să ne scutească de tot ceea ce ar putea să ne tulbure mințile. Ne-a interzis să bem vin pentru că întunecă gîndul. Printr-o poruncă anume ne-a interzis jocurile de noroc, iar cînd i-a fost cu neputință să îndepărteze cauza unor pasiuni, le-a îndulcit. La noi, dragostea nu riscă nici tulburări, nici nebunii. Dragostea e la noi o pasiune duioasă care lasă sufletului pacea. Fiindcă avem mai multe soții ea ne scapă de dominația lor și temperează violența dorințelor noastre.

Din Paris, la 10 ale lunii Zilcade, 1714

Scrisoarea LVII

USBEC CĂTRE REDI

La Veneția

Desfrînații de aici întrețin un nesfîrșit număr de femei ușoare, iar credincioșii un infinit număr de preoți. Acești preoți fac trei jurăminte : de supunere, de sărăcie și de castitate. Se spune că primul e cel mai bine respectat dintre toate ; cît des-pre al doilea îți

spun eu că nu e de loc. Despre cel de al treilea te las să judeci singur.

Dar oricît de bogați ar fi, dervișii aceștia nu renunță niciodată la calitatea lor de oameni săraci. Mai degrabă ar renunța gloriosul nostru sultan la titlurile sale mărețe și strălucite. Și au dreptate preoții, pentru că titlul acesta pe care și-1 dau, de oameni săraci, ii împiedică să fie săraci.

Medicii și unii din dervișii aceștia numiți duhovnici sînt aici sau prea de vază sau prea disprețuiți. Se spune totuși că moștenitorii se înțeleg mai bine cu medicii decît cu duhovnicii.

Am fost mai zilele trecute într-o mănăstire a acestor dervișI. Unul dintre ei. căruia părul alb îi dădea un aer venerabil, mă privi cu mare cinste și după ce îmi arătă toată clădirea, mă duse în grădină unde începurăm să discutăm.

— Părinte, l-am întrebat, ce funcție' îndeplinești în comunitate ?

— Domnule, îmi răspunse el foarte încîntat de întrebarea mea, eu sînt cazuist !

— Cazuist ? zisei eu, de eînd sînt în Franța n-am auzit de funcția asta.

— Dar cum ? Nu știți ce e un cazuist ! Ei bine, ascultați, o să vă dau o explicație care vă va mulțumi. Există două categorii de păcate : păcate de moarte, care exclud cu totul paradisul, și păcate venale care îl supără într-adevăr pe Dumnezeu, dar nu-1 înfurie pînă într-atît încît să ne refuze fericirea veșnică. Or, toată treaba noastră e să deosebim bine aceste două felurite păcate ; căci cu excepția cîtorva deșuchiați, toți creștinii vor să ajungă în rai. Dar nu găsești pe nici urul care să nu vrea să ajungă în rai cît mai ieftin cu putință. Cînd cunoști bine păcatele de moarte, te străduiești să nu ˆcomiți de-astea și îți aranjezi treburile. Sînt însă F oameni care nu aspiră la o perfecție atît de mare și, deoarece nu au nici un fel de ambiție, nu-î interesează primele locuri ; astfel că ei intră în rai I cum pot. Important e să fie acolo. Asta le ajunge.

Scopul lor e să nu facă nici mai mult nici mai puțin decît se cere. Aceștia sînt oamenii care mai degrabă I cuceresc cerul decît să-1 dobîndească prin merit și care-i spun lui Dumnezeu ;

t ·— Stapine, am îndeplinit condițiile cu strictețe ! Tu nu poți să nu-ți ții promisiunile ! Dar cum eu n-am făcut mai mult decît ai cerut, te scutesc să-mi ■ dai mai mult decît ai promis.

Prin urmare, sîntem oameni trebuincioși, domnule. Totuși, asta nu e încă tot. Veți vedea, îndată. Crimă nu e fapta în sine, ci cunoașterea celui care a comis-o. Cel care face un rău are conștiința împăcată atîta timp cît crede că nu e rău ceea ce a făcut. Și, deoarece există un număr nesfîrșit de acțiuni echivoce, un cazuist poate să le atribuie un grad de bunătate pe care nu-1 au, calificîndu-le ca atare și, cu condiția de a reuși să convingă că acele fapte nu au pic de venin, el li-1 scoate cu totul.

Iată, v-am spus acum, taina unui meșteșug în care am îmbătrînit. Am arătat subtilitățile lui. Există un aspect ce' se poate da tuturor lucrurilor, chiar și celor care par cel mai puțin susceptibile.

— Părinte, îi zisei eu, toate bune și frumoase, dar[1] cum o să vă împăcați cu cerul ? Dacă marele înțelept ar avea la curte un om ca dumneata, care ar face față de el ceea ce faci dumneata față de dumnezeul dumitale, care ar face deosebiri între poruncile lui, arătîndu-le supușilor cînd să le respecte

și cînd pot să le calce, l-ar trage în țeapă numai-decît !

.

Cu aceste cuvinte, îl salutai pe dervișul acesta >i-l părăsii fără să-i aștept răspunsul.

Din Paris, în 23 ale lunii Maharram, 1714

Scrisoarea LVIIJ

RICA LUI REDI

La Veneția

La Paris, dragul meu Redi, sînt multe meserii. Un om amabil vine

să-ți ofere pe o sumă mică secretul de a face aur.

Un altul îți promite că o să te culce cu spiritele văzduhului cu condiția ca să nu fi cunoscut femeie timp de numai treizeci de ani.

Vei găsi pe urmă prezicători atît de destoinici îneît pot să-ți spună întreaga viață cu condiția să fi stat de vorbă un sfert de oră cu servitorii tăi.

Femei dibace fac din virginitate o floare ce piere și renaște în fiecare zi, a suta oară culegîndu-se cu mai multă durere decît prima oară.

Sînt altele pare reparînd, datorită artei lor, toate stricăciunile timpului, știu să restabilească pe față o frumusețe îndoielnică și chiar să readucă o femeie în culmea bătrîneții la tinerețea cea mai fragedă.

Toți oamenii aceștia trăiesc sau caută să trăiască într-un oraș care e mama inventivității.

Veniturile cetățenilor nu sînt de loc sigure. Ele constau doar în-Spirit și iscusință. Fiecare le are pe ale lui și încearcă a le pune cît mai bine în valoare.

Cine ar vrea să numere pe toți oamenii legii care urmăresc veniturile unei moschei, ar număra în același timp nisipul mării și sclavii monarhului

nostru.

Un nesfîrșit număr de maeștri de limbi străine, de artă și de știință învață pe alții ceea ce ei înșiși nu știu. Și talentul acesta e intr-adevăr considerabil, pentru că n-ai nevoie de prea multă inteligență ca să arăți ceea ce știi ; dar îți trebuie mult mai mult să înveți pe alții ceea ce nu știi.

Aici oamenii nu mor decît subit, altfel moartea nu și-ar putea exercita puterea, pentru că la toate colțurile se găsesc oameni care au leacuri ce nu dau greș împotriva tuturor bolilor ce-ți trec prin minte. în toate prăvăliile sînt întinse plase invizibile în care se prind toți cumpărătorii. Dar cîte-odată scapi totuși ieftin : o vînzătoare

tînără îi face unui bărbat curte o oră întreagă ca să-1 convingă să cumpere o cutie de scobitori.

Nu e nimeni care să nu plece din orașul acesta mai prevăzător decît a venit. Nevoit să-ți lași altora avutul, înveți să ți-1 păstrezi. Singurul avantaj pentru străini în acest oraș încîntător,

Din Paris, în 10 ale lunii Safar, 1714

Scrisoarea LIX

RICA LUI REDI

La ***

Eram deunăzi într-o casă unde se afla un cerc de oameni de toate categoriile. Conversația o purtau două femei bătrîne care se siliseră zadarnic în acea dimineață să se întinerească.

— Trebuie să recunoaștem, spunea una dintre ele, că bărbații de azi sînt cu totul altfel decît cei pe care i-am cunoscut în tinerețe. Pe atunci erau politicoși, amabili, curtenitori... Azi, însă, îi găsesc de o brutalitate de nesuferit !

— Toate s-au schimbat, spuse atunci im bărbat ce părea suferind de gută, timpurile nu mai sînt ca altădată. Acum patruzeci de ani toți oamenii erau sănătoși, veseli, n-aveau altceva de făcut decît să rîdă și să danseze. Astăzi, sînt toți de o tristețe insuportabilă.

O clipă mai tîrziu, conversația se ocupă de politică.»

— La naiba ! spuse un bătrînel, statul e prost guvernat ! Găsiți-mi azi un ministru ca domnul Colbert. îl cunoșteam bine pe domnul Colbert. Era unul din prietenii mei, dădea ordin să mi se plătească pensia înaintea oricui. Ce ordine era pe atunci în finanțe ! Toată lumea era mulțumită ! Azi, însă, sînt ruinat !

— Domnule, spuse atunci o față bisericească, vorbiți de perioada cea mai minunată a monarhului nostru de neînvins. A existat vreodată ceva mai măreț decît ceea ce întreprindea

el împotriva ereziilor ?

— Dar interzicerea duelurilor nu înseamnă nimic ? spuse cu un aer mulțumit un bărbat care pînă atunci nu vorbise.

— Observația Iui e judicioasă, îmi spuse la ureche cineva. Omul acesta e încântat de edict și-1 respectă atît de riguros, încît acum șase luni a încasat o sută de lovituri de baston, nevrînd să calce legea.

Mi se pare, dragă Usbec, că nu judecăm lucrurile decît în legăturile loi' tainice cu noi înșine. Nu mă miră că negrii îl zugrăvesc pe drac de o albeață 114

'strălucitoare iar pe zei negri ca tăciunele. Nu mă mir că Venus Ia anumite popoare are sinii atîr-nînd pînă la coapse și că, în sfârșit, toți cei ce se închină la idoli îi reprezintă pe zeii lor cu figuri omenești, atribuindu-le toate înclinările lor. S-a spus, pe drept cuvînt, că dacă triunghiurile și-ar face un zeu, acesta ar avea desigur trei laturi.

Dragul meu Usbec, cînd văd oamenii ce se tîrăsc pe un atom, adică pe Pămînt. care nu e decît un punct în Univers, propunîndu-se de-a dreptul ca modele Providenței, nu știu cum se împacă una cu alta, atîta extravaganță cu atîta nimicnicie.

Din Paris, în 14 ale lunii Safar, 1714

Scrisoarea LX USBEC CĂTRE IBBEN

La Smirna

Mă întrebi dacă în Franța sînt evrei ? Află că pretutindeni unde se găsesc bani se găsesc și evrei. Mă întrebi ce fac ei aici ? Ceea ce fac și în Persia. Nimic nu seamănă mai mult cu un evreu din Asia decît un evreu din Europa.

Ei fac să apară printre creștini, ca și printre noi, o încăpățînate neînduplecată pentru religia lor. Această încăpățînate merge pînă la nebuni.?.

Religia ebraică e un vechi trunchi care a născut două ramuri ce au

acoperit tot pămîntul : mahomedanismul și creștinismul; sau, e mai degrabă o mamă care a născut două fete, iar acestea au acoperit-o de răni ; căci în materie de religie, cele mai apropiate sînt cele mai dușmane. Dar oricît de rău a fost tratată, ca nu încetează să se laude că le-a adus pe lume. Se servește și de una și de alta ca să cuprindă lumea întreagă, în timp ce, pe de altă parte, bătrînețea ei venerabilă îmbrățișează toate timpurile.

Evreii se cred, deci, izvorul oricărei cucernicii și originea oricărei religii. Pe noi, dimpotrivă, ne privesc ca pe niște eretici care și-au schimbat legea sau mai degrabă ca pe niște evrei nesupuși.

Dacă schimbarea s-ax- fi produs pe nesimțite ei cred că ar fi fost cuceriți cu ușurință. Dar cum s-a făcut dintr-o dată și violent și cum pot însemna ziua și ora nașterii fiecăreia, se scandalizează găsind și la noi vechime și se țin tare de o religie pe care nici chiar facerea lumii nu a precedat-o.

N-au avut niciodată, în Europa, mai multă liniște decît în prezent. Creștinii încep să se depărteze de spiritul de intoleranță care îi însuflețea. Le-a părut rău că i-a alungat pe evrei din Spania, iar în Franța au regretat că au necăjit niște creștini a căror credință se deosebea întrucîtva dé a regelui. S-a constatat că zelul pentru propășirea religiei e diferit de dragostea pe care ar trebui să o aibe cineva față de ea, și că, pentru a o iubi și respecta nu e nevoie să urăști și să persecuți pe cei ce nu o respectă.

Ar fi de dorit ca musulmanii noștri să gîn-dească cu la fel de mult bun simț asupra acestui paragraf ça și creștinii. Ar fi de dorit ca o dată pentru totdeauna să se facă pace între Aii și Abu-Bekhr[1] și să-1 lăsăm pe Dumnezeu să hotărască meritele acestoi' sfinți profeți.

[1] Abu-Bekhr, tatăl vitreg și succesorul lui Mohamed, primul calif. Mort la Medina în anul 634.

K Aș vrea ca ei să fie cinstiți prin gesturi de venerație și respect și nu prin preferințe deșarte, iar oamenii să caute să le dobîndească bunăvoința indiferent de locul dat de Dumnezeu, fie la dreapta sa, fie pe treptele tronului său.

Din Paris, în 18 ale lunii Safar, 1714

Scrisoarea LXI USBEC CĂTRE REDI

La Veneția

Intrai zilele trecute într-o frumoasă biserică numită Notre-Dame. Pe cînd admiram acest superb edificiu, avui ocazia să stau de vorbă cu o față bisericească pe care o atrăsese acolo, ca și pe mine, curiozitatea. Conversația se opri asupra vieții liniștite a profesiunii sale.

—- Cea mai mare parte a oamenilor, îmi spuse el, invidiază fericirea situației noastre și pe drept cuvînt. Totuși, avem și noi neplăceri. Nu sîntem de loc atît de desprinși de lume încît să nu fim chemați de mii de ori în mijlocul ei, unde avem de susținut un rol foarte dificil.

Oamenii de lume ne umplu de mirare. Ei nu pot suporta nici încuviințările noastre, nici opreliștile. Dacă vrem să-i îndreptăm ne găsesc ridicoli ; dacă îi aprobăm ne privesc ca pe niște oameni mai prejos de misiunea noastră. Nimic nu e mai umilitor decît gîndul că ai indignat niște credincioși. Sîntem așadar constrînși să păstrăm o conduită echivocă și să ne impunem păcătoșilor nu printr-un caracter hotărît, ci prin nesiguranța în care îi ' punem prin felul în care primim mărturisirea lor. Pentru asta trebuie să ai mult spirit. Situația 1 aceasta de neutralitate e grea : oamenii de lume ’ care încearcă totul, care se lasă în voia tuturor 1 pornirilor ce — după cum le e reușita — îi atrag } sau îi resping, izbutesc mult mai bine.

Și asta nu e tot. Starea aceea atît de fericită și] de liniștită pe care lumea o laudă atîta, n-o păstrăm și în lume. De îndată ce apărem în mijlocul oamenilor sîntem nevoiți să discutăm. Ne pun, de pildă, să dovedim unuia care nu crede în Dumnezeu, utilitatea rugăciunii, altuia care a negat toată viața nemurirea sufletului să-i dovedim necesitatea postului. Cazna aceasta e istovitoare și cei puși pe rîs nu-s de partea noastră. Ba chiar mai mult : ne chinuie într-una o anumită dorință de a-i atrage la convingerile noastre și pe alții, dorință care, să zic așa, e legată de însăși profesiunea noastră. Lucrul acesta e la fel de ridicol ca și cum i-ai vedea pe europeni străduindu-se în favoarea naturii umane să înălbească fața africanilor. Tulburăm statul, chinuindu-ne să facem să fie acceptate puncte de credință ce nu-s de loc fundamentale. Semănăm cu acel cuceritor al Chinei care își împinsese supușii la o revoltă generală

voind să-i oblige să-și reteze părul și să-și taie unghiile.

însuși zelul nostru în a-i face pe cei de care răspundem să-și îndeplinească datoria față de sfînta noastră religie este adesea periculos și niciodată însoțit de prea multă prudență. Un împărat, pe nume Theodosie, trecu prin sabie pe toți locuitorii unui oraș chiar și pe femei și copii ; vrînd apoi să intre într-o biserică, un episcop, anume Ambrozie, îi închise ușile ca unui ucigaș sau eretic. Prin asta făcu o faptă eroică. împăratul, însă, după ce făcu penitența cerută de canoanele bisericești pentru asemenea crimă, fiind apoi îngăduit în biserică, vini să stea printre preoți. Atunci, același episcop îl dădu afară. Prin asta făcu o ispravă de fanatic sau de nebun. Iată cît e de adevărat că nu trebuie să te încrezi în zel. Ce importanță avea pentru stat sau biserică dacă acel cap încoronat avea sau nu loc printre preoți ?

I Din Paris, in 1 ale lunii Rebiab 1, 1714

Seri sˆo area LXII

ZEUS CĂTRE USBEC

La Paris

Deoarece fiica ta a împlinit șapte ani am socotit că e timpul să o mut în încăperile mai dinlăuntru ale haremului și să nu aștept pînă o avea zece ani ca s-o încredințez eunucilor negri. Nu e niciodată prea devreme să cruți o tînără ființă de libertățile copilăriei și să-i dai o cuvioasă educație între pereții sfinți care adăpostesc neprihănirea.

Am procedat astfel, pentru că eu nu gîndesc ca acele mame care nu-și închid fiicele decît cu puțin înainte de măritiș, condamnîndu-le astfel, în loc să le consacre la o viață de harem și silindu-le, în mod violent, la un trai pe care ar fi trebuit mai curînd să li-1 inspire. Oare trebuie să aștepți totul do la rațiunea cea puternică și nimic de la dulcea obișnuință ?

E zadarnic să ni se vorbească de supunere față de natură. Nu e destul să ne facă să simțim aceasta, trebuie să fim îndemnate să dominăm natura, pentru ca ea să nu ne susțină în acea pe-

rioadă critică, atunci cînd încep să se nască în noi pasiunile care ne încurajează să fim independente.

Dacă n-aţn fi legate de voi decît prin datorie am putea s-o uităm cîteodată. Dacă n-am fi îndemnate s-o facem decît din înclinare, o altă înclinare, mai puternică, ar reuşi poate s-o slăbească. Dar cînd legea ne dă unui bărbat ea ne răpeşte tuturor celorlalţi, situîndu-ne atît departe de ei, de parcă am fi la o sută de mii leghe.

de

de

Natura, darnică cu bărbaţii, nu s-a mărginit să le dea dorinţe ; ea a vrut să avem şi noi dorinţe şi să fim astfel unelte însufleţite de fericirea lor. Ne-a vîrît în focul pasiunilor, ca să-i facem pe ei să trăiască liniştiţi. Dacă ies din insensibilitatea lor, natura ne-a sortit tot pe noi să-i facem să şi-o recapete, fără ca noi să putem gusta vreodată această stare[1] fericită pe care le-o dăruim.

Cu toate acestea, Usbec, să nu-ţi închipui că situaţia ta e mai felicită decît a mea. Am gustat aici mii de plăceri pe care tu nu le cunoşti. Imaginaţia mea a lucrat fără încetare pentru a mă face să le ştiu preţui. Eu am trăit, pe cînd tu ai lîncezit.

Chiar în închisoarea în care mă ţii sînt mai liberă decît tine. Oricît ţi-ai îndoi atenţia, ca să mă ştii păzită, eu mă bucur de neliniştea ta, Bănuielile, gelozia, supărarea sînt tot atîtea dovezi ale dependenţei faţă de mine.

Continuă tot aşa, dragă Usbec. Pune-ţi oamenii să vegheze asupră-mi zi şi noapte. Nu te încrede în precauţiile· obişnuite. Măreşte-mi fericirea asi-gurîndu-ţi-o pe a ta şi află că nu mă tem decît de nepăsarea ta. . ·

Din haremul din Ispahan, în 2 ale lunii Rebiab 1, 1714

Scrisoarea LXIII

I RICA LUI USBEC

La ***

îmi vine să cred că vrei să-ți petreci viața la țară. La început nu te pierdeam decît două, trei zile, iar acum, iată, sînt cincisprezece zile de cînd nu te-am văzut ! E adevărat că locuiești într-o casă încîntătoare unde găsești o societate pe placul tău și unde poți discuta în voie. Nu-ți trebuie mai mult ca să dai uitării întreaga lume.

în ce mă privește, duc aproape aceeași viață obișnuită. Mă plimb prin lume și încerc s-o cunosc Fără să-mi dau seama, spiritul meu pierde tot ce îi mai rămăsese asiatic, și mă obișnuiesc lesne cu moravurile europene. Nu mă mai mir atît de mult văzînd într-o casă cinci-șase femei și cinci-șase bărbați și găsesc că asta nu e chiar atît de rău.

Pot să spun că le cunosc pe femei numai de cînd sînt aici. Am aflat despre ele într-o lună mai mult decît aș fi aflat în treizeci de ani într-un harem.

La noi firile sînt asemănătoare, pentru că sînt constrînse. Nu-i vezi pe oameni așa cum sînt, ci așa cum sînt obligați să fie. în slugărnicia inimii și a minții de la noi nu vorbește decît frica, cea care nu are decît un singur limbaj și nu natura care se exprimă atît de diferit și se înfățișează sub atîtea forme.

Prefăcătoria, această artă atît de mult practicată la noi și atît de necesară acolo, aici e necunoscută. Totul vorbește, totul se vede, totul se aude. Inima se arată ca și fața. în obiceiuri, în virtute, în viciu chiar se străvede totdeauna o oarecare naivitate.

Pentru a place femeilor, îți trebuie un anumit talent, deosebit de cel care le place încă și mai

tl — Scrisori persene — Montesquieu

mult : el constă într-un fel de șăgălnicie a spiritului care le amuză, părînd să le promită în fiecare clipă ceva ce nu se poate înfăptui decît după intervale prea lungi.

Această șăguială, firească femeilor, pare a fi ajuns să formeze trăsătura generală de caracter a națiunii : se glumește în consiliu, se glumește în fruntea armatei, se glumește cu ambasadorii. Profesiile

n-ar părea caraghioase decît în măsura aerului de seriozitate ce și-1 iau. Un medic n-ar mai părea ridicol dacă ar purta haine mai puțin lugubre și dacă și-ar omorî bolnavii glumind.

Din Paris, în 10 ale lunii Rebiab 1, 1714

Scrisoarea LXIV .

ȘEFUL EUNUCILOR NEGRI CĂTRE USBEC

La Paris

Mă aflu intr-o încurcătură pc care, mărite stă-pîne, nici nu pot să ți-o descriu. Haremul e într-o neorânduială și o zăpăceală înspăimîntătoare. între soțiile tale s-a iscat război. Eunucii s-au dezbinat : nu se aud decît plîngeri, murmure, reproșuri. Dispozițiile mele sînt călcate în picioare ; totul pare a fi îngăduit în timpurile acestea de nesupunere și eu nu mă mai bucur în harem de nici un prestigiu.

Nu e nici una printre femeile tale, care să nu se creadă mai presus decît celelalte, prin naștere, prin frumusețe, bogăție, spirit, prin dragostea ta, și care să nu pună în valoare cîteva din calitățile acestea ca să obțină tot ceea ce dorește. îmi pierd din ce în ca mai mult acea răbdare îndelungată cu care totuși am avut nefericirea să le nemulțumesc J' pe toate. Prudența mea, chiar complezența — vir-| tute atît de rară și de nepotrivită în postul pe f care-1 ocup — au fost de prisos.

Vrei, mărite stăpîne, să-ți arăt cauza tuturor acestor dezordini ? Ea se află întreagă în inima ta R și în blîndețea față de ele. Dacă nu mi-ai lega mîi-! nile, dacă în locul mustrărilor m-ai lăsa să pedepsesc, dacă fără a te înmuia la văicărelile și lacrimile lor le-ai trimite să plîngă înaintea mea, cel I care nu mă înduioșez niciodată, le-aș ciopli curînd pe măsura jugului ce trebuie să-1 poarte și le-aș tăia pofta de a porunci și de a fi independente.

Răpit la vîrsta de cincisprezece ani din fundul Africii, patria mea, la început am fost vîndut unui stăpîn care avea mai mult de douăzeci de neveste și concubine. Judecind după înfățișarea mea gravă și tăcută că aș fi potrivit pentru harem, porunci să fiu pentru așa ceva

și mi se făcu o operație penibilă la început, dar favorabilă mai târziu, pentru că mă apropie de urechea și încrederea stăpînilor mei. Intrai în haremul care mi se părea o altă lume. Primul eunuc, omul cel mai sever pe care l-am văzut în viața mea, stăpînea acolo eu puteri depline. Nu se pomeneau nici neînțelegeri, nici I certuri. O liniște profundă domnea peste tot. Toate femeile acelea trebuiau să se culce și să se scoale la aceeași oră în tot timpul anului. Intrau în baie pe rînd și ieșeau la cel mai mic semn pe care li—1 faceăm. Restul timpului, erau aproape întotdeauna I închise în iatacurile lor. Era obiceiul să le țină în • · cea mai mare curățenie și în scopul acesta avea neasemuite atenții. Cel mai mie refuz de a se supune era pedepsit fără milă. „Sînt sclav, spunea el, i dar al unui om care e stăpînul vostru și al meu și folosesc puterea pe care mi-a dat-o asupra voastră. I El vă pedepsește, nu eu, care nu fac altceva decît să-i împrumut mina mea !“ Femeile acestea nu intrau niciodată în camera stăpânului nechemate. Primeau această favoare cu bucurie și cînd erau lipsite de ea, nu se plîngeau. în sfirșit, eu, ultimul dintre negrii acestui harem pașnic, eram de o mie de ori mai respectat decît în haremul· tău unde poruncesc tuturor.

De îndată ce acest mare eunuc află despre priceperea mea, puse ochii pe mine. Ii vorbi stăpînului ca despre un om capabil să lucreze în vederile lui și să-1 urmeze în funcția pe care o îndeplinea. Nu se miră de tinerețea mea și socoti că atenția o să-mi țină loc de experiență. Ce să-ți mai spun ? îi cîștigai atît de mult încrederea încît nu se dădu în lături să-mi încredințeze cheile acelor locuri teribile, pe care le păzea de atîta vreme. Sub acest mare maestru învățai arta dificilă de a porunci și mă formai în principiile unei stăpîniri neînduplecate. Sub îndrumarea iui studiam inima femeilor. Mă învață să profit de slăbiciunile lor și să nu mă mir de loc de îngîmfarea lor. Adesea îi plăcea să mă pună să le ordon chiar eu și să le împing pînă la ultima limită a supunerii. Apoi le făcea să revină pe nesimțite și voia să par eu însumi înduplecat. Trebuia să-1 fi văzut însă în acele momente cînd le găsea la marginea disperării, între rugăminți și reproșuri ; le suporta lacrimile fără să se emoționeze. „Iată, spune el cu un aer mulțumit, cum trebuiesc stăpînite femeile ! Numărul lor nu mă stingherește de loc. Aș stăpîni la fel toate femeile marelui nostru monarh. Cum ar putea un bărbat să spere să le captiveze inima, dacă eunucii săi credincioși nu au început prin a le supune mintea ?“

Și nu era numai hotărît, avea și un spirit pă- j trunzător. Le citea gîndurile și prefăcătoriile.

I Gesturile lor studiate, figurile fățarnice. Nu-i ascundeau nimic. Cunoștea pînă și faptele lor cele mai ascunse și vorbele cele mai tainice. Se servea de unele ca să le cunoască pe celelalte și îi plăcea să răsplătească cele mai mărunte destăinuiri. Și, deoarece nu-și întîlneau soțul decît atunci eînd erau anunțate, eunucul chema pe cine voia și îndrepta privirile stăpînului spre cea pe care o avea el în vedere. Această favoare era răsplata vreunui secret descoperit : îl convinsese pe stăpîn că era în interesul ordinei să-i lase lui alegerea aceasta, ea eă-i dea mai multă autoritate. Iată cum se cînnuia, mărite stăpîn, un harem care era, cred eu, cel mai bine rînduit din toată Persia.

Dă-mi mînă liberă, îngăduie să mă fac ascultat, în opt zile pun ordine în zăpăceala asta. Iată ce cere gloria ta și ceea ce pretinde liniștea ta.

Din haremul tău din Ispahan, in 9 ale lunii Rebiab 1, 1714

Scrisoarea LXV USBEC CĂTRE SOȚIILE SALE

In haremul din Ispahan

Aflu că haremul e în neorînduială. Plin de certuri și de discordii lăuntrice. Nu v-am sfătuit, eînd am plecat, să trăiți în pace și bună înțelegere ? Mi-ați promis-o ! Oare numai ca să mă înșelați ?

Vă înșelați pe voi înșivă ! Dacă nu urmez sfaturile pe care mi le dă marele eunuc, este pentru că doresc să-mi folosesc autoritatea ca să vă oblig să trăiți așa cum v-o cer îndemnurile mele.

Nu m-aș putea servi de aceste mijloace violente decît după ce le-aș fi încercat pe toate celelalte. Faceți deci din considerație pentru voi înșivă, ceea ce n-ați vrut să faceți din considerație pentru mine.

Primul eunuc are multe motive să se plîngă. Spune că n-aveți pic de respect pentru el. Cum puteți socoti nimerită purtatea aceasta cu umila voastră situație ? Oare nu lui îi e încredințată virtutea voastră, pentru cit timp voi lipsi eu ? Aceasta e o comoară sfîntă, al

cărei păstrător e el. Dar disprețul pe care i-1 arătați este mărturia că cei însărcinați să vă facă să trăiți în legile onoarei vă sînt o povară.

Schimbați-vă deci purtarea, vă rog, și faceți în așa fel încît să pot respinge și altă dată mijloacele ce mi se recomandă împotriva libertății și liniștii voastre.

Pentru că aș vrea să vă fac să uitați că sînt stăpîn și să nu-mi amintesc decît că vă sînt soț.

Din Paris, în 5 ale lunii Șahban, 1714

Scrisoarea LXVI

RICA LUI***

Aici oamenii se prăpădesc după știință, dar nu știu chiar dacă-s așa de săvanți. Cel care se îndoiește ca filozof de toate nu îndrăznește să nege nimic ca teolog. Omul acesta contradictoriu e întotdeauna mulțumit de sine, cu condiția să-i fie recunoscute calitățile.
ț

Dorința cea mai vie a multor francezi e să aibă spirit, iar a celor care vor să aibă spirit este să scrie cărți. ,

Totuși, nimic nu e mai nepotrivit. Se pare că, în înțelepciunea ei, natura a avut grijă ca prosti-ile oamenilor sa fie trecătoare, dar cărțile le imortalizează. Proștii ar trebui să se mulțumească cu faptul că i-au plictisit pe toți ce trăiesc o dată cu ei, dar ei vor să chinuie și generațiile viitoare, vor ca prostia lor să înfrîngă uitarea de care s-ar fi putut bucura ca de un mormînt ; vor ca posteritatea să afle că ei au trăit și să știe pentru totdeauna că au fost proști.

Dintre toți autorii disprețuiesc cel mai mult pe compilatorii care aleargă în toate părțile după petece din lucrările altora pe care le așază într-ale lor, ca pe niște brazde de iarbă intr-un rond cu flori. Aceștia nu-s cu nimic mai presus decît tipografii care rânduiesc literele ce, combinate împreună, dau o carte, la realizarea căreia ei n-au contribuit decit cu mina de lucru. Aș vrea să fie respectate cărțile originale și mi se pare că e o profanare să scoți părțile care le compun din sanctuarul lor și să le expui unui dispreț pe care nu-1

merită de loc.

Dacă un om n-are nimic nou de spus, să tacă. Cine are nevoie de repetările lui ? Dar, o să zică acest om, aduc o ordine nouă. E un om îndemânatic, va veni în biblioteca mea și va așeza în rafturile de jos cărțile care erau sus și va pune deasupra cele de dedesubt. Se va lăuda că a făcut o capodoperă.

îți scriu toate acestea, *, pentru că sînt indignat de o carte pe care tocmai am aruncat-o din mină. O carte atît de voluminoasă încît părea să c uprindă toată știința lumii.

Mi-afn spart insă capul cu ea fără să învăț nimic. Adio.

Din Pans, in 8 ale lunii Șahban, 1714

Scrisoarea LXVII

IBBEN către usbec

La Paris

Trei corăbii au sosit aici fără să-mi aducă vești de la tine. Ești bolnav sau îți place să mă neliniștești ?

Dacă fiind înt/-o țară unde nimic nu te leagă și tot nu mă iubești, ce s-ar întîmpla dacă ai fi în inima Persiei și în sinul familiei tale ? Dar poate că mă înșel. Ești destul de atrăgător ca să-ți găsești prieteni pretutindeni. Inima e acasă la ea în toate țările. Cum s-ar putea feri un suflet ales să nu facă legături ? îți mărturisesc că respect prieteniile vechi, dar nu mă supără să fac în tot locul altele noi.

în orice țară am fost, am trăit ca și cum ar fi tre. buit să-mi petrec acolo tot restul vieții. Am simțit atracție pentru oamenii virtuoși, aceeași milă sau mai degrabă dragostea pentru nenorociți, aceeași stimă pentru cei pé care bogăția nu i-a orbit. Așa e firea mea, Usbec ; oriunde voi găsi oameni îmi voi alege prieteni.

Se află aici un ghebru, care după tine, ocupă cred cel dintîi loc în inima mea : e cinstea întruchipată. Motive speciale l-au obligat să se retragă cu o femeie pe care o iubește, în acest oraș, unde trăiește liniștit, din veniturile unui negoț cinstit, întreaga lui viață e

presărată cu fapte generoase și, deși caută viața retrasă, în inima lui e mai mult eroism decît în inima celor mai mari împărați.

I-am vorbit despre tine.de mii de ori, îi arăt toate scrisorile tale. Văd că asta îi face plăcere și știu de pe acum că ai un prieten pe care nu-1 cunoști.

Vei găsi aici cele mai de seamă întîmplări din viața lui : oricît de neplăcut i-ar fi fost să le scrie, n-a putut să le refuze prieteniei mele, iar eu ți le încredințez ție.

POVESTEA LUI AFERIDON ȘI A ASTARTEEI

„M-am născut printre ghebri, într-o religie care poate e cea mai veche din lume. Dragostea a venit înaintea rațiunii și am fost foarte nenorocit. N-aveam mai mult de șase ani și aproape că nu mai puteam trăi fără sora mea. Ochii mi se îndreptau mereu spre ea și, eînd mă părăsea o clipă, mi-i regăsea scăldați în lacrimi. Zilele ce treceau îmi sporeau mai mult dragostea decît vîrstă. Tatăl meu, surprins de acest puternic simțămînt, ar fi dorit să ne căsătorească după vechiul obicei al ghebrilor, ce dăinuie de pe vremea lui Camnise (iar, teama de mahomedani, sub jugul cărora trăiam, îi împiedică pe cei din neamul nostru să ge gindească la aceste căsătorii sfinte, pe care religia noastră le ordonă mai mult decît le permite .și care sînt imagini atît de nevinovate ale unirii rînduite de natură.

Tatăl meu, văzînd așadar că ar fi primejdios să dea ascultare înclinării mele și înclinării lui, hotărî să stingă flacăra pe care o credea încă abia pîlpiind, dar care de fapt era o mare vîlvătaie și, pretextînd o călătorie mă luă cu el, lăsînd-o pe sora mea în seama unei rude. Mama murise de vreo doi ani. N-o să vă spun cîtă desperare stîrni această despărțire. O îmbrățișai pe sora mea, scăldată în lacrimi, dar eu nu plînsei de loc, pentru ca durerea mă făcuse aproape nesimțitor. Sosirăm la Tiflis. Tata mă dădu pe mina unei rude ca să-mi facă educația și mă lăsă acolo. El se întoarse acasă.

După cîtva timp aflai că prin mijlocirea unui prieten o băgase pe sora mea în seraiul regelui unde era în slujba unei sultane. Dacă mi s-ar fi adus la cunoștință moartea ei tot n-aș fi fost mai lovit

deoarece, pe lingă că nu mai speram s-o revăd, prin intrarea ei în serai devenise mahomedană și ea nu mai putea, după prescripțiile acestei religii, să mă privească decît cu silă. Totuși, ne-maiputînd trăi la Tiflis, scîrbit de mine însumi și de viață, mă întorsei la Ispahan. Primele mele cuvinte nu-i căzură bine tatălui meu. I-am reproșat că-și trimisese fiica într-un loc unde nu putea să intre fără să-și 'schimbe religia.

— Ai atras asupra familiei dumitale, îi spusei eu, minia lui Dumnezeu și a soarelui care te luminează ; ai făcut mai rău decît dacă ai fi profanat Elementele, pentru că ai profanat sufletul fiicei dumitale, care nu e mai puțin curat. O să mor de durere și de dragoste, dax- fie ca asta să fie singura pedeapsă pe care ți-o va da Dumnezeu ! După aceSte cuvinte plecai. Timp de doi ani îmi trăii viața ducîndu-mă să privesc zidurile seraiului și să cercetez locurile unde ar putea să se afle sora mea, expunîndu-mă de mii de ori în fiecare zi să fiu sugrumat de eunucii care fac de gardă în jurul acelor locuri înspăimântătoare.

In cele din urmă, tata muri. Sultana pe care o slujea sora mea, văzînd-o că se face din zi în zi mai frumoasă începu să fie geloasă și o mărită cu un eunuc care o rîvnea cu pasiune. în felul acesta, sora mea ieși din harem și împreună cu eunucul ei își luară o casă la Ispahan.

Trecură mai mult de trei luni fără să-i pot r vorbi, deoarece eunucul acela era cel mai gelos om din lume și mă refuza mereu sub diferite motive. în cele din urmă pătrunsei în haremul lui și îmi permise să-i vorbesc prin niște .jaluzele. Nici ochiul unui linx n-ar fi putut s-o descopere, atît era de înfășurată în haine și în văluri și n-o putui recunoaște decît după sunetul glasului ei. j- Cit de mișcat eram, cînd mă văzui atît de aproape și totuși atît de departe de ea ! Mă stăpînii, fiindcă I eram supravegheat Ea însă, mi se păru că vărsă I citera lacrimi. Soțul ei vru să-mi ceară scuze, neîntemeiate, dar îl tratai ca pe ultimul sclav. Fu foarte încurcat cînd auzi că vorbeam cu sora mea într-o limbă necunoscută lui : era vechea persană, limba noastră sacră.

— Bine, dragă soră, îi spusei eu, e oare adevă-rat că ai părăsit religia părinților noștri ? Știu că ■ intrînd în serai a trebuit să îmbrățișezi mahomedanismul ; dar spune-mi, inima ta a putut

consimți, cum au făcut buzele, să părăsești o religie ■care îmi îngăduia să te iubesc ? Și pentru ce ai părăsit acea religie care ar trebui să ne fie atît de scumpă ? Pentru un mizerabil care poartă încă semnele lanțurilor ; care, dacă ar fi om, ar fi ultimul dintre toți.

— Frate, îmi spuse ea, omul de care vorbești e soțul meu. Trebuie să-1 respect, oricît de nevrednic ți s-ar părea ; aș fi ultima dintre femei dacă...

— Ah ! surioară, îi spusei eu, tu ești ghebră. , El nu ți-e soț și nici nu-ți poate fi. Dacă ai fi credincioasă ca părinții noștri, n-ar trebui să-1 privești decît ca pe un monstru.

— Vai, spuse ea, cît de departe de mine e acum acea religie ’ De abia mai știu preceptele ei, pe care a trebuit să le uit. Vezi că limba pe care o vorbesc nu mai mi-e familiară și că îmi vine peste măsură de greu să mă exprim. Dar, crede-mă că amintirea copilăriei noastre mă incintă într-una. Din vremea aceea, n-am mai avut bucurii adevărate. N-a trecut zi să nu mă gîn-desc la tine. Tu ești vinovat mai mult decît ai crede de căsătoria mea, la care nu m-am hotărît decît în speranța că te voi revedea. Dar oricît m-a costat ziua aceea, o să mă mai coste încă ! Te văd plin de mînie. Soțul meu tremură de furie și de gelozie. N-o să te mai văd niciodată. Fără îndoială că îți vorbesc pentru ultima oară. Și de va fi așa, viața mea nu va fi lungă !

La aceste cuvinte se înduioșă și văzîndu-se în neputință de a vorbi, mă părăsi, lăsîndu-mă cel mai nefericit dintre oameni.

După trei sau patru zile mă rugai să mi se îngăduie s-o văd pe sora mea. Crudul eunuc ar fi vrut să mă împiedice, dar pe lîngă că soiul acesta de soți nu au asupra nevestelor lor atîta autoritate ca ceilalți, o iubea atît de nebunește pe so-ră-mea încît nu putea să-i refuze nimic. O văzui iarăși, în același loc și în aceleași condiții, însoțită de două sclave, ceea ce mă făcu să recurg la limba noastră.

—· Surioară, îi spusei, cum se face să nu pot să te văd, fără să fiu pus în această îngrozitoare situație ? Zidurile care te țin închisă, lacătele și gratiile acestea, paznicii ăștia mizerabili care te supraveghează, mă înfurie ! Cum de ți-ai pierdut dulcea libertate de care se bucurau strămoșii noștri ? Mama, care era atît de

neprihănită, nu-i dădea soțului ei, ca paznic al virtuții sale, decît însăși virtutea ei. Trăiau fericiți și unul și altul, într-o încredere mută, iar simplitatea obiceiurilor lor era pentru ei o bogăție de mii de ori mai pre-țioasă decît falsa strălucire de care pari să te bucuri în această casă somptuoasă. Pierzîndu-ți religia, ți-ai pierdut libertatea și fericirea, precum și acea scumpă egalitate care face cinste sexului vostru. Dar ceea ce e și mai grav încă e că nu ești soția (pentru că nu poți fi), ci sclava unui sclav exclus din rândurile oamenilor.

— Ah, frățioare, îmi spuse ea, respectă-1 pe soțul meu, respectă religia pe care am îmbrățișat-o! După această religie, nu te-aș putea asculta și nu ți-aș putea vorbi fără a face o crimă.

— Cum, surioară, îi spusei eu scos din minți, crezi că religia asta e cea adevărată ?

—· Ah, spuse ea, cît de ușor ar fi pentru mine, dacă ea n-ar fi adevărată ! Am făcut pentru ea un sacrificiu prea mare ca să-mi permit să nu o cred; iar dacă îndoielile mele...

La aceste cuvinte, tăcu.

— Da, surioară, îndoielile tale, oricare ar fi, sînt foarte întemeiate. La ce te poți aștepta de la o religie care te face nefericită pe lumea asta și nu-ți lasă nici o speranță pentru cealaltă ? Gîn dește-te ; religia noastră e cea mai veche religie din lume. Ea a-înflorit totdeauna în Persia și nu are altă origine decît imperiul acesta ale cărui începuturi sînt necunoscute. Doar întîmplarea a adus aici mahomedanismul. Secta aceasta a fost stabilită nu pe calea convingerii, ci a cuceririi Dacă regii noștri firești n-ar fi fost slabi, ai mai vedea domnind încă cultul vechilor magi. Du-te cu gîndul la acele vremuri trecute. Totul o să-ți vorbească despre magie și nimic despre secta mahomedană, care, după mai multe milenii, nu ajunsese nici măcar la vîrsta copilăriei.

I ■— Dar, spuse ea, chiar dacă religia mea e mai ' nouă decît a ta, ea e cel puțin mai pură, pentru că nu-l adoră decît pe Dumnezeu în timp ce voi adorați încă soarele, stelele, focul și chiar elementele.

— Văd, surioară, că printre musulmani ai învățat să batjocorești

sfînta noastră religie ! Noi nu adorăm nici astrele, nici elementele și nici părinții noștri nu le-au adorat vreodată. Nu le-au ridicat niciodată temple, nu le-au adus niciodată sacrificii. Le-au făcut un cult religios, inferior însă, ca unor creații și manifestări ale Divinității. Dar, surioară, în numele lui Dumnezeu care ne luminează, primește această sfîntă carte pe care ți-am adus-o. E cartea legiuitorului nostru Zo-roastru. Citește-1 fără nici o prejudecată. Primește în inima ta razele de lumină ce te vor lumina în timpul lecturii. Amintește-ți de părinții tăi care au cinstit atât de multă vreme Soarele, în sfîntul oraș Balk și, în sfîrșit, amintește-ți de mine care nu pot spera liniște, bogăție, viață decît din schimbarea ta !

Am părăsit-o foarte mișcat, lăsînd-o să hotărască singură asupra celei mai de seamă probleme ce aș fi putut avea în toată viața mea.

M-am reîntors la ca după două zile. Nu-i vorbii. Așteptai în tăcere sentința mea de viață sau de moarto.

— Ești iubit, frate, îmi spuse ea, de către o ghebră. M-am luptat mult timp, dar, Doamne, cite piedici ridică dragostea ! Cît de ușurată mă simt '. Nu mai mi-e teamă că te iubesc prea mult, nu mai pot 'stăvili iubirea mea. Excesul chiar, a devenit legitim. Ah ! cît de mult se potrivește asta cu starea inimii mele ! Dar tu, care ai știut •să rupi lanțurile pe care mi le făurise spiritul meu, cînd o să le rupi și pe cele care îmi leagă mi inii e ? Din clipa aceasta sînt a ta ! Fă-mă să văd prin P graba cu care mă primești cît de drag îți e acest I dar. Frate, cred că voi muri în brațele taie, atunci ' eînd te voi putea îmbrățișa întiia oară.

K N-o să pot arăta niciodată bucuria pe care am simțit-o la auzul acestor dulci cuvinte. Mă crezul și mă văzui aievea, într-o clipă, cel mai fericit ; om. Văzui împlinindu-se aproape toate dorințele I ce le-am avut în douăzeci și cinci de ani de viață.

Toate tristețile ce-mi făcuseră traiul atît de chi-nuit dispăruseră și ele ! Dar, după ce mă obișnuii întrucîtva cu aceste plăcute gînduri, văzui că nu I eram aproape de fericire, atît pe cit îmi închipuisem înainte, deși trecusem de cea mai grea dintre piedici. Trebuia să surprind strășnicia paznicilor ei. Secretul vieții mole nu îndrăznii să-1 încredințez nimănui. Trebuia să facem noi totul, ea și cu mine.

Dacă planul eșua, riscam să fiu tras în țeapă. Nu vedeam pedeapsă mai crudă decît să greșesc. M-am înțeles cu ea să trimită pe cineva după un ceas de perete pe care i-1 lăsase tatăl ei, iar eu să pun înăuntru o pilă — ca să-și pilească gratiile Se fier ce dădeau spre uliță — și o funie Înnodată să poată coborî. Pînă atunci urma să n-o mai văd, dar în fiecare noapte mă duceam sub fereastra ei, așteptînd să-și poată duce la capăt planul. Cincisprezece nopți trecură fără să văd pe nimeni, căci nu găsise momente prielnice, eînd să pilească gratiile. în sfîrșit, în-tr-a șaisprezecea noapte auzii zgomotul pilei. Din eînd în eînd se oprea și în aceste răstimpuri teama mea era nemărginită. După un ceas de strădanie o văzui legînd frînghia. își dădu drumul și ; alunecă în brațele mele. Habar nu mai avea de | existența primejdiei. Rămăsei multă vreme ne-! mișcat. O dusei la marginea orașului unde îmi F pregătisem din vreme un cal. O așezai pe crupa calului, în spatele meu, și ne depărtarăm cu mare grabă de locul ce ne putea fi fatal. înainte de revărsatul zorilor ajunserăm într-un loc pustiu, la un ghebru, care trăia retras, muncind cu brațele. N-am socotit că e bine să rămînem la el și după sfatul său, intrarăm într-o pădure deasă și ne as-cunserăm în scorbura unui stejar bătrîn, pînă cînd zvonul despre fuga noastră se va fi risipit. Trăiam în acest adăpost ascunși, numai noi doi, spunîn-du-ne neîncetat că ne vom iubi întotdeauna. Așteptam prilejul ea vreun preot ghebru să ne poată cununa după litera sfintelor noastre cărți.

— Surioară, îi spusei, cît de sfîntă e unirea noastră ! Natura ne-a legat și religia noastră sacră ne va uni și mai mult.

în cele din urmă un preot veni să liniștească nerăbdarea iubirii noastre. întregul ritual al căsătoriei avu loc în casa țăranului. Ne binecuvîntă și ne ură de mii de ori tăria lui Gustasp și sfințenia lui Hohorasp7. Curînd după aceea am părăsit Persia unde nu eram în siguranță, retrăgîn-du-ne în Georgia. Am trăit acolo un an, din zi în zi mai fermecați unul de celălalt. Dar, pentru că banii îmi erau pe sfîrșite și mă temeam de sărăcie, pentru sora mea, nu pentru mine, o părăsii să mă duc să caut ajutoare la rudele noastre. Niciodată o despărțire n-a fost mai duioasă. Dar călătoria nu-mi fu numai zadarnică, ci și tragică. Găsii toate averile noastre zălogite și neamurile nu fură în stare să mă ajute de loc. Nu adusei mai mulți bani decît îmi trebuiau pentru a mă întoarce la iubita mea.

Desperarea îmi fu fără margini ! Nu-mi mai găsii sora. Cu cîteva zile înainte de sosirea mea, tătarii năvăliseră în orașul în care se afla ea. Găsind-o frumoasă, o răpiră și o vîndură unor evrei, ce se duceau în Turcia, nelăsînd decît o fetiță pe care o născuse cu cîteva luni înainte. îi urmării pe evreii aceia și îi ajunsei cam la trei leghe. Rugămințile, lacrimile mele, fură zadarnice. îmi cereau mereu treizeci de tomani, și nu-mi scăzură prețul cu nici o para. După ce mă adresasem tuturor, cerînd protecția preoților turci și creștini, mă adresai și unui negustor armean. îi vîndui fetița și mă vîndui și pe mine pentru treizeci și cinci de tomani. Mă dusei la evrei, le dădui treizeci de tomani și îi dusei cinci surorii mele, pe care încă nu o văzusem.

— Ești liberă, surioară, îi spusei, și pot să te îmbrățișez ! Iată, îți aduc cinci tomani. îmi pare rău că nu m-au cumpărat cu mai mult.

— Cum ! spuse ea, te-ai vîndut ?

■— Da, răspunsei.

— Ah! nefericitule, ce-ai făcut? Nu eram destul de nenorocită și fără să-ți dai osteneala să mă fad și mai mult ? Libertatea ta mă consola, iar robia ta o să mă bage în mormînt. Ah ! frate, cît de crudă e iubirea ta ! Și fetița ? N-o văd nicăieri.

— Am vîndut-o și pe ea, spusei. Izbucnirăm amîndoi în lacrimi și nu avurăm puterea să ne spunem nimic. Mă dusei apoi să-1 caut pe stăpînul meu și sora mea ajunse la el aproape o dată cu mine. I se aruncă la picioare.

— Vă cer robia, spuse ea, așa cum alții vă cer libertatea ! Luați-mă ! O să mă vindeți mai scump decît pe soțul meu. Atunci se iscă o luptă care stoarse lacrimi din ochii stăpînului meu. Neferi

ta? citule, îmi spuse ea, ai crezut că o să pot primi eliberarea mea în schimbul libertății tale ? Stăpîne, iată, doi nenorociți care vor muri dacă îi desparți. Eu mă dăruiesc ! Plătiți-mă ! Poate că banii aceștia și serviciile mele vor putea dobîndi într-o zi ceea ce nu îndrăznesc să vă cer. E în interesul dumneavoastră să nu ne despărțiți. Gîndiți-

vă că viața lui îmi aparține !

Armeanul era un om blind care fu mișcat de nenorocirea noastră :

—- Slujiți-mă cu credință și cu zel fiecare și vă promit că peste un an vă voi reda libertatea. Văd că nu meritați nici unul nenorocirea ce s-a abătut pe capul vostru. Dacă atunci cînd o să fiți liberi veți fi atît de fericiți pe cît meritați, dacă norocul o să vă surîdă, sînt sigur că o să mă despăgubiți de pierderea pe care o voi avea !

Amîndoi îi îmbrățișarăm genunchii și îl întovărășirăm în călătorie. Ne ușuram unul altuia muncile de robi. Eram îneîntat cînd puteam face munca ce-o avea de făcut sora mea.

Sosi sfîrșitul anului. Stăpînul nostru se ținu de cuvînt și ne liberă. Ne-am reîntors Ia Tiflis. Acolo găsii un vechi prieten de-al tatii care practica cu succes medicina în acel oraș. îmi împrumută niște bani cu care făcui negoț. Afacerile mă chemară mai apoi la Smirna unde mă și stabilii. Trăiesc aci de șase ani și mă bucur de cea mai plăcută și blinda societate din lume. în 'familia mea domnește înțelegerea și nu mi-aș schimba această situație nici pe a tuturor regilor lumii. Am avut norocul să-1 regăsesc și pe negustorul armean căruia îi datorez totul și să-i fac servicii însemnate."

Din Smirna, in 27 ale lunii Jemmadi 2, 1714

Scrisoarea LXVIII

RICA LUI USBEC

Deunăzi m-am dus să iau masa la un magistrat care mă invitase de mai multe ori. După ce am vorbit de foarte multe lucruri îi spusei :

— Domnule, am impresia că profesia dumneavoastră e destul de penibilă.

— Nu în măsura în care-ți închipui, răspunse el. în felul în care o facem nu e decît o distracție. Ì■ ‘— Dar cum ? Nu vă e plin capul de treburile altora ? Nu sînteți tot timpul ocupați cu lucruri ce nu-s de loc interesante ?

p — Aveți dreptate ! Lucrurile acestea nu sînt de loc interesante, pentru că nu vedem în ele nici un interes. Dai- tocmai asta face ca meseria noastră să nu fie atît de obositoare cum spuneți.

Cînd văzui că privea chestiunea într-un mod atît de degajat, continuai, spunlnidu-i :

i* — Domnule, nu v-am văzut cabinetul !

— Cred și eu, pentru că nici nu-1 am Cînd am ocupat această funcție am avut nevoie de bani, ca să-mi plătesc taxele. Mi-am vîndut biblioteca, iar anticarul care a cumpârat-o, dintr-un număr imens de volume nu mi-a lăsat decît Cartea de judecății. Nu că le-aș regreta. Noi, judecătorii, nu ne umflam în pene cu o știință goală ? Ce să facem și cu sumedenia de volume de legi? Aproape toate cazurile sînt ipotetice și se abat de la regula generală. B— Dar oare, domnule, nu se abat tocmai pentru că dumneavoastră le faceți să se abată ? Pentru că, în sfîrșit, dc ce ar exista legi, la toate popoarele lumii, dacă nu și-ar găsi nici un fel de aplicare ? Și cum ai putea să le aplici «iacă nu le cunoști ?

Dacă ați cunoaște palatul de justiție, reluă magistratul, n-ați vorbi așa ! Noi avem cărți vii : avocații. Ei lucrează pentru noi și se ostenesc să ne lămurească.

— Dar nu se ostenesc, oare, să vă și înșele ? îi răspunsei. N-ați face rău dacă v-ați feri de cursele lor ? Au arme cu care atacă spiritul dumneavoastră de dreptate. Ar trebui ca dumneavoastră să aveți alte arme ca să vă apărați, și să nu mergeți să vă amestecați în luptă fără armură și cu mina goală, printre oameni înzăuați și înarmați pînă în dinți.

Din Paris, în 13 ale lunii Șahban, 1714

Scrisoarea LXIX

USBEC CĂTRE RED!

La Veneția

Nu ți-ai închipuit vreodată că aș putea deveni un metafizician mai

mare decît eram. Totuși acesta este adevărul și ai să te convingi după ce ai să sorbi pînă ai s-o seci, această revărsare a filozofiei mele.

Filozofii cei mai înțelepți, care au cugetat astipra naturii lui Dumnezeu, au spus că El era o ființă absolut perfectă. Au abuzat însă, de această idee, pînă la extrem. Au făcut o enumerare a tuturor perfecțiunilor diferite, pe care un om ar putea să le aibă sau să și le închipuie și cu ele au încărcat ideea de Divinitate fără să se gîndească deloc că adesea aceste calități se contrazic și că nu pot subsista în același subiect fără să se anuleze.

Poeții din Apus spun că un pictor care voia să facă portretul zeiței frumuseții adună pe cele mai frumoase grecoaice, luă de la fiecare ce avea mai frumos și făcu un tot, ca să semene cu cea mai frumoasă dintre toate zeițele. Dacă vreun om ar fi tras concluzia că ea ar fi blondă sau brună, că I . ar avea ochii negri sau albaștri, că ar fi blinda și mindră, ar fi trecut drept ridicol.

Adesea lui Dumnezeu ii lipsește acea perfecțiune care ar putea să-i dea o mare imperfecțiune. El nu e niciodată mărginit decît de el însuși. își este însuși necesitatea. Astfel, deși Dumnezeu e atotputernic, nu poate să-și calce promisiunile și nici să-i înșele pe oameni. Adesea chiar, neputința nu e în El, ci în relativitatea lucrurilor. Acesta e motivul pentru care El nu poate schimba esențele.

De aceea nu e de mirare că unii dintre învățații noștri au îndrăznit să nege prestiința nemărginită a lui Dumnezeu, pe motiv că ea ar fi incompatibilă cu dreptatea Lui.

Oricît de îndrăzneață ar fi această idee, metafizica i se potrivește de minune. După principiile ei nu e posibil ca Dumnezeu să prevadă lucrurile ce depind de determinarea cauzelor libere, pentru că ceea ce nu s-a întîmplat nu există și, în consecință, nu poate fi cunoscut. Căci, nimicul, care n-are nici Io însușire, nu poate fi zărit. Dumnezeu nu poate citi într-o voință care nu există și nici nu poate să vadă într-un suflet lucruri care nu sînt în el : căci, pînă cînd sufletul nu se va fi determinat, acea acțiune care să-1 determine nu e în suflet.

Sufletul e făuritorul determinării sale ! Sînt, însă, situații cînd e atît de nedeterminat, încît nici nu știe cum să se determine. Adesea nici nu o face decît pentru a-și folosi libertatea. în felul acesta Dumnezeu nu poate prevedea această deferminare, nici în acțiunea sufletului nici în acțiunea lucrurilor asupra sufletului.

Cum ar putea Dumnezeu să prevadă lucruri care depind de determinarea unor cauze libere ? Nu le-ar putea vedea decît în două feluri : prin presupunere, ceea ce e în contradicție cu prestiința infinită : sau, le-ar vedea ca efecte necesare ce ar urma fără greș după o cauză ce ea însăși le produce. Ce.ea ce e încă și mai contradictoriu, deoarece se presupune că sufletul ar fi liber. Și, în cazul acesta, n-ar fi mai liber decât o bilă de biliard, liberă și ea să se miște atunci eînd e împinsă dc alta.

Să nu crezi, totuși, că aș vrea să delimitez știința lui Dumnezeu. Deoarece el face ca toate creaturile sale să acționeze după bunul său plac, cunoaște tot ceea ce vrea să cunoască. Dai', deși poate vedea tot, nu se slujește totdeauna de această facultate. De obicei îi lasă creaturii facultatea de a acționa sau de a nu acționa, ca să-i rămină aceea de a merita sau a nu merita. Atunci renunță la dreptul ce-1 are de a acționa asupră-i și de a o hotărî. Dar eînd vrea să știe ceva, știe totdeauna, întrucît nu are decît să vrea, pentru ca ceva să se și întîmple așa cum vede El și să determine creaturile după voința Sa. Astfel, alege ceea ce trebuie.să se întâmple din numărul de lucruri doar posibile, stabilind prin ho-tărîrile Sale determinările viitoare ale spiritelor și lipsindu-le de puterea pe care le-o dăduse de a acționa sau nu.

Dacă aș putea folosi o comparație într-o chestiune care e mai presus de orice comparație, aș spune că un monarh nu știe ce va face ambasadorul său într-o problemă importantă. Dacă vrea să știe, n-are decît să-i poruncească să se comporte într-un anumit mod și se poate asigura că lucrurile se vor întîmpla așa cum proiectase.

Coranul și cărțile ebraice se ridică într-una împotriva dogmei prestiinței absolute. în ele, Dumnezeu apare pretutindeni ca ignorînd determinarea viitoare a spiritelor ; și se pare că acesta e primul adevăr pe care Moise l-a arătat oamenilor.

Dumnezeu îl pune pe Adam în raiul pămîntesc cu condiția să nu

mănînce dintr-un anumit fruct, Precept absurd la o ființă care ar cunoaște determinările viitoare ale sufletelor, pentru că la urma urmei o atare ființă ar putea pune condiții bunului său plac fără a-1 face derizoriu ? E ca și cum un om care ar ști că Bagdadul va fi cucerit, i-ar spune altuia : „îți dau o mie de scuzi dacă Bagdadul n-o să fie cucerit". N-ar face el o glumă, proastă ?

Dar la ce .bun atîta filozofie, dragul meu Redi ? Dumnezeu e atît de sus îneît nu-i vedem nici măcar umbra. Nu-1. cunoaștem bine decît din învățăturile Sale. E imens. Numai duh nesfârșit Măreția Lui să ne amintească nimicnicia noastră. A te umili me« reu, înseamnă a-1 adora necontenit.

Din Paris, in ultimele zile ale lunii Șahban, 1714

Seri ,s o a r e a ■ LXX

ZEUS către usbec

ta Paris ;

Soliman, pe care tu îl iubești, e desperat dm pricina unei jigniri ce i s-a făcut. Un tînăr zănatec, pe nume Sufis, îi cerea de trei luni fiica în căsătorie. Părea mulțumit de înfățișarea fetei, după cele spuse și după descrierea pe care io făcuseră feme-ile care o văzuseră cînd era mica. Căzuseră la învoială asupra zestrei și totul s-a petrecut fără nici un incident. Ieri, după primele ceremonii, fata ieși călare, însoțită de eunucul ei și acoperită, după obicei, din creștet pînă în tălpi. Dar cînd ajunse în fața casei celui care o cerase de soție, acesta îi închise poarta și jură că n-o va primi în ruptului capului dacă nu i se va mări zestrea. Rudele alergară și într-o parte și în alta ca să aranjeze afacerea. După multă ciorovăială îl convinseră pe Soliman să facă ginerelui un mic dar. In sfîrșit, după cununie, fata fu dusă în odaia nupțială cu destulă violență ; dar după o oră zănatecul de soț se ridică furios, tăie obrazul fetei în cîteva locuri susținînd că nu fusese fecioară și o trimise la tatăl ei. Nimeni n-ar putea fi mai lovit decît el de insulta aceasta. Unii susțin că fata ar fi nevinovată. Nefericiți! părinți, pradă unei asemenea jigniri ! Dacă fiicei mele i s-ar întîmpla așa ceva aș muri de durere. Adio.

Din haremul Fatmei, în 9 ale lunii Jemmadi 1, 1714

'Scrisoarea LXXI

USBEC CĂTRE ZELIS

îl plîng pe Soliman cu atît mai mult cu cît răul e fără leac, iar ginerele n-a făcut decît să se servească de libertatea legii. Găsesc că legea aceasta e foarte aspră, expunînd cinstea unei familii capriciilor unui nebun. Degeaba se spune că există indicii sigure pentru a cunoaște adevărul. E o veche greșeală în care nu mai credem astăzi. Medicii noștri au argumente de ngînvins despre nesiguranța * acestoi· probe. Pînă și creștinii nu le socotesc decît g niște himere, deși sînt hotărîte prin cărțile lor f sfinte, iar străvechiul legiuitor a făcut să depindă I de ele nevinovăția sau învinuirea tuturor fetelor.

Aflu, cu plăcere, grija pe care ți-o dai pentru I creșterea fiicei tale. Să dea Dumnezeu ca soțul ei ' s-o găsească la fel de frumoasă și de curată ca pe Fatma. Să aibe zece eunuci care s-o păzească. Să fie cinstea și podoaba haremului căruia îi e hărăzită. Să n-aibă deasupră-i decît tavane aurite, să , nu calce decît pe covoare mîndre ; și ca o cuhne a urărilor, să dea Domnul ca ochii mei s-o vadă în toată splendoarea.

Din Paris, în 5 ale lunii Salvai, 1714

Scrisoarea LXXII

RICA LUI USBEC

La ***

Mă găseam mai zilele trecute într-o societate unde văzui un om foarte mulțumit de sine. într-un sfert de oră hotărî asupra a trei probleme de morală, patru probleme de istorie și cinci chestiuni dc fizică. N-am văzut niciodată un „judecător[11] atît de universal ! Spiritul lui nu se poticni de nici o îndoială. Lăsarăm științele de-o parte și se vorbi despre noutățile timpului. Și despre aceasta își dădu cu părerea. Am vrut să-1 prind și îmi spusei :

I „Trebuie să recurg la ceea ce știu bine. O să mă refugiez în .țara mea.“ Ii vorbii despre Persia. Dar,

I abia spusei patru cuvinte că îmi dădu două dez-I mințiri, bazate pe autoritatea domnilor Tavernier I și Chardin. „Air, Dumnezeule ! îmi spusei, ce fel I de om e ăsta ? Acum o să-mi arate că el cunoaște străzile din Ispahan mai bine decit mine 1“ Luai de 1 îndată o hotărîre. Tăcui și-1 lăsai să vorbească. El continuă să-și expună punctul de vedere.

Din Paris, in 8 ale lunii Zilcade, 1715

Scrisoarea LXXII1

RICA LUI ***

Am auzit vorbindu-se de un fel de tribunal căruia i se spune Academia Franceză. Nu există, însă, nici unul în lume atît de puțin respectat. Se spune că îndată ce ia vreo hotărîre, poporul i-o casează și îi impóne legi pe care e obligat să le respecte.

A trecut cîtăva vreme de cînd, pentru a stabili autoritatea, dădu un cod cu hotărîrile sale L Copil al atâtor părinți, era aproape bătrin cînd s-a născut și deși era legitim, un bastard [2] care apăruse ■între timp, l-a înăbușit încă din fașă.

Cei care compun acest tribunal, n-au altă treabă decît să pălăvrăgească într-una. în această veșnică trăncăneală laudele vin di' la sine. Și, de îndată ce s-au inițiat în tainele sale, îi apucă furia panegiricelor și nu-i mai slăbește.

Acest corp are patruzeci de capete, pline viri, cu figuri, metafore și antiteze ; tot atîtea guri, care nu vorbesc decît prin exclamații. Urechile loi’ vor să fie atinse totdeauna numai de cadență și de ar-

» Dicționarul Academiei. a cărui primă ediție a apărut în 1(594.

[2] Dicționarul lui Purelière, publicat în 1685, care a făcut ea autorul lui să fie exclus din Academia Franceză pentru că încăkase privilegiul exclusiv al societății. Se știe că această carte, de pe urma numeroaselor modificări ce-i aduseseră iezuiții, după Basnage de Beauval, e cunoscută azi sub numele de Dicționarul lui Trévoux.
monie, Cît despre ochi, nici nu poate fi vorba. Par a fi făcuți ca să vorbească și nu ca să vadă.

Tribunalul nu stă prea solid pe picioare. Deoarece timpul, care e pacostea lui, ruinează în fie-

care clipă și distruge tot ce a făcut. Odinioară se spunea că avea inimi lacome : despre asta nu-ți spun nimic, las să hotărască cei care o știu mai bine decît mine.

Iată, ***, ciudățenii care nu se văd de loc în Persia noastră. Spiritul nostru nu e înclinat spre asemenea instituții ciudate și năstrușnice. Noi căutăm întotdeauna natura în obiceiurile noastre sim

ple și în moravurile noastre nevinovate.

Din Paris, in 27 ale lunii Zilhaie, 1715

Scrisoarea LXXIV

RICA LUI USBEC

La *** .. }

Acum cîteva zile unul dintre cunoscuții mei îmi spuse :

— V-am promis că am să vă introduc în cele mai bune case din Paris. Am să vă conduc acum la un mare senator, unul din oamenii regatului, cu o ținută foarte bună !

• — Ce vreți să spuneți prin asta, domnule, că e mai politicos și mai îndatoritor decît alții ?

E — Nu, îmi spuse.

I — Ah ! înțeleg : te face să simți la tot pasul superioritatea lui asupra celor ce-1 înconjoară. Dacă-i I ușa, n-am de ce să mă duc la el. îi las întreaga I superioritate și accept să mă condamne.

A trebuit, totuși, să mă duc. Văzui un omuleț atît de mîndru, prizînd tabac cu atîta măreție, suflîn-du-și nasul atît de nemilos, scuipînd cu atîta liniște și mîngîindu-și cîinii într-un fel atît de jignitor pentru oameni, încît nu mai osteneam ad~ mirîndu-1. „Ah, Doamne ! îmi zisei, dacă atunci eînd eram la curtea Persiei m-aș fi arătat și eu așa, aș fi reprezentat un mare prost.“ Ar fi trebuit, Usbec, să fi avut un

caracter foarte prost ca să aducem o sută de mici insulte oamenilor care veneau zilnic la noi să ne dovedească bunăvoința lor. Știau prea bine că noi sîntem situați mai sus decît ei, iar, dacă n-ar fi știut, binefacerile noastre le-ai' fi arătat-o în fiecare zi, Neavînd nimic de făcut ca să fim respectați, făceam totul ca să fim îndrăgiți. Vorbeam chiar și cu cei mai mici. în mijlocul mărețiilor care întotdeauna înăspresc, ei ne găseau simțitori ; vedeau că sîntem mai presus ca ei doar prin inima noastră simțitoare. Ne coboram pînă la nevoile lor. Dar, atunci eînd trebuia să susținem măreția prințului în ceremoniile publice, atunci eînd trebuia să-i facem pe străini să respecte națiunea, atunci eînd, în sfîrșit, în ocazii primejdioase trebuia să însuflețim soldații, ne ridicam de o sută de ori mai sus decît coborîsem. Readuceam pe fața noastră mîndria și, uneori, se spunea că aveam o ținută bună.

pin Paris, la 10 ale lunii Sajar, 1715

Scrisoarea LXXV

USBEC CĂTRE REDI

La Veneția

Trebuie să-ți mărturisesc că n-am observat de loc la creștini, în ceea ce privește religia lor, acea convingere vie pe care o au musulmanii. La ei e

cale lungă de la mărturisire la credință, dé la (reci ință la convingere și de la convingere la practică.

I Religia e mai puțin un subiect de simțire decît un subiect de dispute ce aparțin tuturor. Curtenii, g militarii, chiar femeile se ridică împotriva clericilor, cerindu-le să le dovedească ceea ce sînt hotărîți

I să nu creadă. Dar ei nu sînt împinși de rațiune și nici nu și-au dat osteneala să cerceteze adevărul ! sau falsitatea religiei pe care o resping. Sînt răzvrătiți care au simțit jugul și l-au scuturat înainte de a-1 fi cunoscut. De aceea nu sînt mai hotărîți în necredință decît în credință. Trăiesc într-un continuu flux și reflux care-i poartă fără încetare într-un sens sau altul. Unul dintre ei îmi spuse într-o zi :

— Cred în nemurirea sufletului cîte o jumătate. ! de an. Opiniile mele depind în mod absolut de constituția corpului. După cum am mai mult sau mai puțin spirit de animal in mine, după cum stomacul digeră bine sau rău, după cum aerul pe care-1 respir e curat sau stătut, după cum carnea cu care mă hrănesc îmi cade bine sau greu, devin spinozist, socinian, catolic necredincios sau evlavios. Cînd medicul e lîngă patul meu, duhovnicul mă va găsi de partea lui. Știu foarte bine să împiedic religia să mă întristeze cînd sînt sănătos. îi dau voie să mă mîngîie cînd sînt bolnav. Cînd nu mai am nimic de sperat, religia se prezintă și mă cîștigă cu promisiunile ei. Mult aș vrea să mă dăruiesc ei și să mor sperînd.

Prinții creștini i-au dezrobit de multă vreme pe \ sclavii din statele lor, pentru că, spun ei, crești-ț nismul îi face egali pe toți oamenii. E adevărat că l. acest act religios le era foarte util, întrucît dobora I seniorii de sub puterea cărora scoaseră poporul i de jos. Pe urmă au făcut cuceriri în țări în care au

văzut că era bine să aibă sclavi. Au îngăduit ca aceștia să fie vînduți și cumpărați uitînd învățătura religioasă, care îi mișcase atîta. Ce să-ți mai spun ? Adevăr într-o epocă, minciună în alta. De ce nu facem și noi cum fac creștinii ? Sîntem destul de proști că refuzăm să ne stabilim și să facem cuceriri ușoare în regiuni cu climă blîndă *, pentru că apa de acolo nu e destul de pură să ne putem spăla după preceptele sfîntului Coran !

Să mulțumim Domnului atotputernic că ni l-a trimis pe Aii, marele său profet și că mărturisesc o religie ce se face preferată peste toate interesele omenești și care e pură ca cerul de unde a pogorît.,

s Din Paris, in 13 ale lunii Safar, 1715

Scrisoarea LXXVI

USBEC CĂTRE PRIETENUL SĂU IBBEN

La Smirna

în Europa legile sînt foarte aspre cu cei ce se sinucid : îi fac să moară a doua oară, ca să zic așa. Sînt tiriti în batjocură pe ulițe ; sînt acuzați de infamie ; li se confiscă averile.

Mi se pare, Ibben, că legile acestea sînt nedrepte. Cînd sînt copleșit de durere, de mizerie, de dispreț, de ce să fiu împiedicat să-mi pun capăt suferințelor și să mi se răpească un leac ce se află în mîinile mele ?

De ce să muncesc pentru o societate din care admit să nu mai fac parte ? De ce să respect, împotriva voinței mele, o convenție ce s-a încheiat

’ Mohamedanii nu-și ijâleau capul să cucerească Veneția, deoarece n-ar fi găsit apă pentru purificare. fără mine ? Societatea se bazează pe nn avantaj mutual ; dar atunci eînd îmi devine o povară, cine mă împiedică să renunț la ea ? Viața mi-a fost dată ca o favoare ; pot deci s-o restitui atunci eînd nu mai e pentru mine o favoare. Cauza încetează, trebuie să înceteze și efectul.

Regele vrea să-i fiu supus, atunci eînd eu n-am nimic de cîștigat din această supunere ? Concetățenii mei pot oare pretinde o împărțire nedreaptă a foloaselor lor și a desperării mele ? Dumnezeu, deosebit de toți binefăcătorii, vrea, oare, să mă condamne să primesc daruri ce mă copleșesc ?

. Sînt obligat să urmez legile eînd trăiesc sub legi ; dar eînd nu mai trăiesc, mă mai pot oare ele lega ?

Dar, mi se va spune, tulburi ordinea providenței. Dumnezeu a unit sufletul tău cu trupul tău și tu vrei să le desparți. Te opui, așadar, planurilor sale și -i reziști.

I Ce înseamnă asta ? Tulburi oare ordinea providenței atunci eînd schimbi modificările materiei, fftcînd patrată o sferă pe care cele dintîi legi ale mișcării, adică legile creației, au făcut-o rotundă ? Nu, fără îndoială, nu fac altceva decît să uzez de I' drepturile ce mi-au

fost date. Și în acest sens pot I să tulbur, după cum mă taie capul, toată natura, fără să se poată spune că mă opun providenței.

Atunci eînd sufletul meu se va despărți de trup Eo să fie mai puțină ordine și mai puțin echilibru in univers ? Crezi oare că această nouă combinație ar fi mai puțin perfectă și mai puțin dependentă de legile generale, că lumea pierde ceva sau că ορoί, n4e lui Dumnezeu ar fi mai puțin mari sau, mai ' bine spus, mai puțin uriașe ?

Crezi că trupul meu, devenit spic de grîu, vierme, fir de iarbă s-ar preface într-o lucrare a naturii mai puțin demnă de ea și că sufletul meu, dezlegat ile tot ce avea pămîntesc, ar deveni mai puțin sublim ?

Toate aceste idei, dragă Ibben, n-au alt izvor decît mîndria. Nu ne simțim de loc micimea și, cu toate că o avem, vrem să însemnăm ceva în univers, să fim pomeniți în el, să fim un lucru de seamă în el. Ne închipuim că nimicirea unei ființe, atît de perfecte ca noi, ar degrada toată natura. Și, nu concepem că un om mai mult sau mai puțin pe lume, ce zic eu ? toți oamenii împreună, o sută de milioane de capete ca ale noastre, nu sînt decît un atom firav, mărunțel, pe care Dumnezeu nu-1 zărește decît datorită imensității cunoștințelor lui.

Din Paris, în 15 ale lunii Safar, 1715

Scrisoarea LXXVII

IBBEN CĂTRE USBEC

La Paris

Dragă Usbec, cred că pentru un musulman adevărat, nenorocirile sînt mai puțin pedepse și mai mult amenințări. Sînt foarte prețioase zilele care ne constring să ne ispășim păcatele. Ar trebui să scurtăm timpul cînd ne e bine. La ce folosește nerăbdarea decît să arate că vrem să fim fericiți independent de cel care dă fericirea, întrucît el însuși e fericirea.

Dacă o ființă se compune din două, nevoia de a le păstra unite dovedește o dată mai mult supunere față de poruncile Creatorului.

Din acest fapt s-ar fi putut scoate o lege religioasă. Dacă necesitatea de a păstra unite cele două ipostaze ale ființei este și o bună chezășie pentru acțiunile oamenilor, din acest fapt s-ar fi putut elabora o lege civilă.

Din Smirna, în ultima zi a lunii Safar, 1715

Scrisoarea LXXVIII

RICA LUI USBEC

Din *** ' 4

îți trimit copia unei scrisori pe care a scris-o un francez din Spania. Cred că-ți va face plăcere s-o citești :

„De șase luni rătăcesc prin Spania și Portugalia trăind printre popoare care le disprețuiesc pe toate celelalte, numai francezilor făcîndu-le cinstea de a-i urî.

Trăsătura de caracter cea mai strălucită a acestor două popoare e gravitatea. Ea se manifestă mai ales în două moduri : prin ochelari și prin mustață.

Ochelarii arată cu toată evidența că cel ce-i poartă e un om încercat în știință, îngropat pînă în-tr-atîta în lecturi adinei, îneît i-a slăbit vederea ; și orice nas împodobit sau împovărat de ochelari poate trece fără discuție drept nasul unui savant.

Iar mustața, e respectabilă prin ea însăși. Independent de consecințe, oamenii nu omit ca, aju-tindu-se de ea, să tragă mari foloase pentru rege și

13 — Scrisori persane — Montesquieu

pentru onoarea națiunii. Acest lucru l-a ilustrat un faimos general portughez clin Indii8. Întîmplîn-du-se să aibă nevoie de bani, își rase mustața și punînd-o zălog locuitorilor din Goa le ceru douăzeci de mii de pistoli ; banii i-au fost împrumutați și, mai tîrziu, eînd îi înapoie își redobîndi cu cinste mustața.

Ușor îți vine să crezi că popoare grave și flegmatice ca acestea ar

putea fi și vanitoase. Și totuși sînt. Vanitatea 1er se bazează de obicei pe două lucruri considerabile : Cei ce trăiesc pe pămîntul Spaniei și al Portugaliei se simt cu inima nespus de ușoară atunci eînd sînt ceea ce se cheamă creștini vechi ; adică, nu sînt din cei pe care în ultimele secole inchiziția i-a convins să îmbrățișeze religia creștină. Cei care trăiesc în Indii nu-s mai puțin măguliți atunci eînd consideră că au sublimul merit de a fi, după cum spun ei, oameni cu carnea albă. N-a existat niciodată în haremul Marelui Stăpîn o sultană atît de mîndră de frumusețea ei ca cel mai de jos mccofan mîndru de albeața măslinie a tenului său, atunci eînd e într-un oraș din Mexic și stă pe prag cu brațele încrucișate. Un om atît de important, o creatură atît de perfectă n-ar munci nici de i s-ar da toate comorile lumii și nu s-ar hotărî niciodată să compromită onoarea și demnitatea pielei sale printr-o muncă manuală josnică.

Trebuie să se știe că în Spania, atunci eînd un om are oarecare merit, ca, de pildă, eînd poate adăuga calităților de care am vorbit mai sus și pe aceea de a fi în posesia unei spade grele sau de a fi învățat de la tatăl lui arta de a zdrăngăni din-tr-o ghitară dezacordată, atunci nu mai face nimic. Onoarea îi e prea preocupată de odihna membrelor sale. Cel ca.e șade pe scaun zece ore pe zi dobîn-dește sigur îndoită considerație decît cel care stă numai cinci, pentru că noblețea se dobîndește șe-zînd pe scaun.

Dar, cu toate că acești dușmani de neînvins ai muncii fac paradă de liniștea lor filozofică ei nu o au în inimi. Fiindcă sînt veșnic îndrăgostiți. Sînt primii oameni din lume gata să moară de dor sub Fereastra iubitei. Spaniolul care n-are guturai nu poate trece drept crai.

Întîi sînt evlavioși și apoi geloși. Se feresc să-și expună femeile atacurilor unui militar acoperit de răni sau ale unui magistrat ramolit. Dar le-ar închide cu un călugăr novice, plin de ardoare, care își ține ochii în pămînt sau cu un franciscan voinic care și-i ridică.

Cunosc mai bine decît alții slăbiciunea femeilor. I.c îngăduie să apară cu sinii goi, dar nu le permit să li se vadă călcîiul sau. să fie călcate pe degete.

Se spune pretutindeni că suferințele dragostei sint crude. Mult mai

crude sînt însă pentru spanioli. Femeile ii vindecă de suferințe ; dar nu fac decit să le schimbe pe unele cu altele și după o pasiune stinsă, le rămîne întotdeauna o lungă și supărătoare amintire.

Au mici atenții care în Franța ar părea nelalocul lor De pildă, rin căpitan nu bate un soldat fără să-i fi cerut voie, iar inchiziția nu condamnă la rug un evreu fără să-i fi cerut scuze.

Spaniolii care nu sint arși de vii, par atît de legați de inchiziție, încît ar fi foarte nemulțumiți dacă nu ar mai avea-o. Eu aș dori numai să se înființeze o alta, nu împotriva ereticilor, ci împotriva celor care născocesc erezii, care atribuie unor mărunte practici monahale aceeași eficacitate ca și celor șapte sfinte taine ; care adoră tot ceea ce venerează și care sînt atît de evlavioși, îneît abia dacă mai sînt creștini.

Poți găsi spirit și bun simț la spanioli ; dar nu le căuta în cărțile lor. Uită-te într-o bibliotecă de-a lor, romanele de-o parte, cărțile filozofice de alta, îți vine să crezi că au fost împărțite și strînse de vreun dușman secret al rațiunii umane.

Singura carte bună a lor e cea care te face să vezi ridicolul celorlalte. 9

Spaniolii au făcut descoperiri uriașe în lumea nouă, dar nu cunosc propriul lor continent. Pe fluviile lor există cutare port pe care încă nu l-au descoperit, iar în munții lor, nații necunoscute10.

Ei susțin că soarele răsare și apune în țara lor; dar trebuie să adăugăm că în drumul lui nu întîl-nește decît cîmpii părăginite și ținuturi pustii.“

Nu m-aș supăra, Usbec, dacă aș vedea o scrisoare scrisă la Madrid de un spaniol care ar călători în Franța. Cred că și-ar răzbuna din plin poporul. Ce teren vast pentru un om flegmatic și predispus la cugetare ! îmi închipui că ar începe cam așa descrierea Parisului :

„Se află aici o casă de nebuni : la început îți vine să crezi că e cea mai mare din oraș. Nu : remediul e prea neînsemnat pentru asemenea boală. Desigur, francezii defăimați fără de margini de vecinii lor, închid cîțiva nebuni într-o casă, ca să se convingă că cei

care sînt lăsați pe dinafară sînt zdraveni la minte.“

11 părăsesc aici pe spaniolul meu. Adio, dragul meu Usbec.

Scrisoarea LXXIX

USBEC CĂTRE REDI

La Veneția

Cei mai mulți dintre legiuitori au fost oameni mărginiți, pe care întîmplarea i-a cocoțat în fruntea celorlalți și care nu s-au sfătuit decît cu prejudecățile și cu închipuirile lor.

Se pare că nu și-au dat seama de măreția și cinstea ce se cuvenea operei lor. S-au distrat făcînd instituții copilărești. Cu acestea s-au conformat în-tr-adevăr spiritelor mărunte, dar s-au discreditat în fața oamenilor de bun simț.

S-au pierdut în amănunte inutile. S-au ocupat de cazuri particulare. Acest lucru dovedește minte îngustă, care nu vede decît părți din ceva și nu îmbrățișează nimic dintr-o vedere de ansamblu.

Unii au preferat să se folosească de o altă limbă decît cea obișnuită. Lucru absurd pentru unul care face legi. Cum ar putea oamenii să le respecte dacă nu le cunosc ?

Adesea au desființat, fără să fie nevoie legi deja stabilite. Cu alte cuvinte au împins poporul la dezordinile inerente schimbărilor.

E adevărat că printr-o ciudățenie ce ține mai degrabă de natură decît de spiritul omenesc, uneori e nevoie să se schimbe anumite legi. Dar acest caz e rar și eînd se ivește nu trebuie să fie făcut decît cu o mînă tremurătoare. Atunci trebuie să

se tină seama de multă solemnitate și să se ia atitea precauții, îneît în mod firesc poporul să tragă concluzia că legile sînt sfinte, din moment ce e nevoie de atîtea formalități ca să le înlături.

Adesea le-au făcut prea subtile, dînd ascultare mai mult unor idei logice, decît spiritului înnăscut de dreptate. Mai tîrziu au fost găsite prea aspre și din spirit, de dreptate s-a crezut că trebuie înlăturate.

Remediul acesta era un nou rău. Oricum ar fi legile, ele trebuie respectate și privite ca o conștiință publică și căreia trebuie să i se conformeze întotdeauna cea a particularilor.

Trebuie, totuși, să recunosc că unii dintre ei au avut o preocupare care dovedește multă înțelepciune. Aceștia au dat părinților o mare autoritate asupra copiilor. Nimic nu-i ușurează mai mult pe magistrati, nimic nu golește într-o mai mare măsură tribunalele, în sfîrșit, nimic nu răspîndeștc mai multă liniște într-un stat in care obiceiurile îi fac întotdeauna mai buni pe cetățeni, decît legile.

Dintre toate puterile aceasta e cea de care se abuzează mai puțin. E cea mai sacră dintre toate demnitățile. Singura care nu depinde de convenții și care, chiar, le-a precedat.

Se observă că în țările unde se dau pe mîna părinților mai multe recompense și pedepse, familiile sînt mai bine conduse. Părinții sînt imaginea Creatorului universului, care, deși poate să-i conducă pe oameni cu dragostea lui, nu omite să și-i lege și mai mult, dîndu-le motive să spere și să se teamă.

Nu închei această scrisoare fără să-ți atrag lua-rea-aminte asupra ciudățeniei spiritului francez. Se spune că au reținut, din legile romane, un nc-358

1

Teologii de la Sorbona.

2

O întreagă națiune era, după afirmația domnului Laboulaye, o aluzie la „Seminarul irlandez" întemeiat în 1677 de preoții refugiați și care ocupa clădirea colegiului Lombarzilor, întemeiat în 1334 și părăsit în 1581.

3

Cine e acel ministru de optsprezece ani ? Mai mulți comentatori au crezut că e vorba de Barbezieux, fiul lui Louvois, ministru* de război la douăzecișipatru de ani ; I dar acesta a murit în 1701. Amanta de optzeci de ani e I Madame de Maintenon. In 1713 avea

șaptezeci și opt I de ani.

4

r [1] Un evreu.

5

Un turc

6

’ Un armean.

7

Gustasp și Hohorasp — divinități persane.

8

Jwan de Castro, explorator și savant portughez.

9

Don Quijotte.

10

Aluzie la valea „Las Batuecas“ în Estremadura.

Γ -

sfîrșit număr de lucruri de prisos, ba chiar și mai rău ; n-au luat însă de la romani puterea paternă stabilită dc legi ca cea dinții autoritate legitimă.

Din Paris, în 18 ale lunii Safar, 1715

Scrisoarea LXXX MARELE EUNUC CĂTRE USBEC

La Paris

Ieri, niște armeni au adus la harem o sclavă tî-nără din Caucaz pe care voiau s-o vîndă. Am poruncit să fie dusă în apartamentele secrete. Am dezbrăcat-o și am examinat-o cu priviri de judecător. Cu cît mă uitam mai mult la ea cu atît o găseam mai frumoasă. O pudoare feciorelnică părea I că vrea să o sustragă vederii mele. Am văzut cît dc greu îi venea să-mi dea ascultare ; roșea văzîn-du-se goală, chiar în fața mea, care, scutit de pasiuni ce ar putea să-i alarmeze neprihănirea, sînt neînsuflețit în fața acestui sex. Stăpînit de simplitate în gesturile cele mai libere, nu am decît priviri caste și nu pot inspira decît nevinovăție.

De îndată ce am judecat-o vrednică de tine mi-am plecat ochii. I-am aruncat o mantie de purpură pe umeri și i-am pus în deget un inel de aur. M-am prosternat la picioarele ei, am adorat-o ca pe regina inimii tale. Le-am plătit armenilor. Am ferit-o de toate privirile. Fericite Usbec ! Ai mai multe frumuseți decît toate palatele Orientului. Ce bucurie pe tine să regăsești la întoarcere tot ceea ce are Persia mai fermecător și să vezi în ha-! remul tău cum renaște frumusețea, pe măsură ce timpul și posesiunea se străduiesc să o distrugă >.

Din haremul Faimei, în 1 ale lunii flebiab, 1715

Scrisoarea LXXXI

USBEC CĂTRE REDI

■La Veneția

De eînd sînt în Europa, dragul meu Redi, am cunoscut felurite guvernări. Aici nu e ca în Asia unde regulile politice sînt pretutindeni aceleași.

Am căutat adesea să aflu care din formele de guvernămînt e cea mai potrivită rațiunii. Mi s-a părut că cel mai bun guvernămînt e cel care-și atinge scopul mai ușor. Astfel, cel care cîrmuiește oamenii în modul care se potrivește mai bine năzuințelor și înclinărilor lor, este perfect.

Dacă într-un mod de guvernare blajină, poporul e la fel de supus ca sub o conducere aspră, primul e de preferat pentru că este mai potrivit rațiunii și pentru că severitatea este străină acesteia.

Gîndește-te, dragă Redi, că într-un stat pedepsele mai mult sau mai puțin crude nu-i fac pe oameni mai supuși legilor. în țările care prevăd pedepse moderate oamenii se tem de ele întocmai ca în țările în care pedepsele sînt aspre, îngrozitoare.

Fie că modul de guvernămînt e blind, fie că e crud, pedepsele se dau proporțional cu fapta. Se aplică o pedeapsă mai mare sau mai mică unei crime mai mari sau mai mici. închipuirea se supune de la sine moravurilor din țara unde te afli ; opt zile de închisoare sau o amendă ușoară lovesc la fel spiritul unui european crescut într-o țară blîndă ca pierderea unui braț prea îndrăzneț pentru un asiatic. El atribuie un anumit grad de teamă unui anumit grad de pedeapsă și fiecare o primește în felul său. Desperarea produsă de o faptă infamantă l-ar distruge pe un francez condamnat la o

pedeapsă care n-ar tulbura nici un sfert de oră somnul unui turc.

De altfel nu văd mai mult respect pentru administrație, pentru justiție, pentru dreptate în Turcia, în Persia sau printre supușii Mogulului, decît în republicile din Olanda, Veneția sau chiar Anglia. Nu văd comițîndu-se acolo mai puține crime și nici oamenii intimidați de asprimea pedepselor, mai supuși legilor.

Dimpotrivă, observ o sursă de nedreptăți și de vexațiuni chiar în sînul acestor state. Găsesc că prințul care e însăși legea, e mai puțin

stăpîn ca oriunde.

Văd că în asemenea momente critice, există totdeauna tulburări cînd nimeni nu mai e șef și cînd autoritatea violentă, o dată înlăturată, nimănui nu-i mai rămîne destulă ca să o poată readuce.

Nenorocirea adusă de lipsa pedepselor alimentează dezordinea și o mărește.

Observ că în această stare nu se naște niciodată o revoltă neînsemnată și că între murmur și răzvrătire nu există răgaz.

Evenimentele importante nu sînt pregătite acolo de cauze majore ; dimpotrivă, cel mai mărunt neajuns iscă o mare revoluție, adesea la fel •de neprevăzută de cei care o produc ca și de cei care o îndură.

Atunci cînd Osman \ împăratul turcilor, a fost răsturnat, nici unul din cei care au comis acest atentat nu avuseseră de gînd să-1 săvîrșească. Implorau doar să li se facă dreptate într-o privință. Numai o voce din mulțime, rămasă pentru totdea-

[1] Osman al II-lea răsturnat în 1618 și înlocuit cu Mustafa I, unchiul său.

una necunoscută, se auzi ca din întîmpla're : fu strigat numele lui Mustafa și deodată Mustafa ajunse împărat.

Din Paris, în 2 ale lunii Rehiab 1, 1715

Scrisoarea LXXXII

NERGUM, TRIMISUL. PERSIEI LA MOSCOVA CĂTRE USBEC

La Paris

Dintre toate națiunile din lume, dragă Usbec, nu există nici una care să fi depășit pe tătari in glorie și în mărimea cuceririlor. Acest popor e adevăratul stăpîn al universului. Toate celelalte neamuri

pai* a fi făcute să-1 servească. E în aceeași măsură întemeietor și distrugător de imperii. în toate timpurile a dovedit pământului puterea sa. în toate epocile a fost urgia celorlalte popoare.

Tătarii au cucerit de două ori China, și o țin încă sub ascultarea lor. Stăpînesc uriașele întinderi care alcătuiesc imperiul mongol.

Stăpîni ai Persici, s-au înscăunat pe tronul lui Cirus și al lui Gustaspe. Au supus Moscova. Sub numele de turci au făcut imense cuceriri în Europa, Asia și Africa și stăpînesc în aceste trei părți ale lumii.

Ce sînt cuceririle lui Alexandru pe lingă cele ale lui Gingis Han ?

Acestei națiuni victorioase nu i-au lipsit decît istoricii ca să slăvească memoria faptelor sale minunate.

Cîte fapte nemuritoare au fost îngropate în uitare ? Cite imperii întemeiate de el, imperii a că-

ror origine n-o cunoaștem ! Această națiune războinică, preocupată numai de gloria ei prezentă, sigură că va învinge în toate timpurile, nu s-a gîndit să semnaleze viitorului amintirea cuceririlor sale trecute.

Din Moscova, la 4 ale lunii Rebiab 1, 1715

Scrisoarea LXXXIII

RICA LUI IBBEN

La Smirna

Deși francezii vorbesc mult, există totuși printre ei un soi de călugări care nu vorbesc, numiți „chartreux“. Se spune că intrind în mînăstire își taie limba. Ar fi de dorit ca și toți ceilalți dervișii să reteze la fel tot ceea ce, prin profesia lor, au de prisos.

Asta despre cei tăcuți. Există, însă, alții mult mai ciudați ca aceștia și care au un talent cu totul extraordinar. Sînt cei care știu să vorbească fără a spune ceva și care înveselesc conversația timp de două ore fără să-i poți cunoaște, fără să fii în stare să-i imiți sau să

reții un cuvînt din ceea ce au sporovăit.

Acest fel de oameni ybtee femeilor. Totuși, ei nu sînt atît de iubiți cît alții care au fost damiti de natură cu atrăgătorul talent de a surîde cu înțeles, în fiecare clipă, și care aduc îneîntarea unei aprobări vesele pentru tot ceea ce se spune.

Dar ei ating culmea ascuțimii de spirit eînd știu să găsească finețe oriunde și să descopere mii de trăsături mărunte ingenioase în cele mai obișnuite lucruri.

Cunosc alții care se simt foarte bine cînd pot introduce în conversație obiecte neînsuflețite și pot face să vorbească haina lor brodată, peruca lor blondă, tabachera, bastonul și mănușile. E preferabil să înceapă a anima lucrurile încă din stradă prin a face ascultat zgomotul trăsurii și al ciocanului care izbește puternic în poartă. Introducerea aceasta dă o idee despre restul discursului. Și, cînd începutul e frumos, face să fie înghițite toate prostiile ce urmează, dar care din fericire sosesc prea tîrziu.

Te asigur că, aceste mici talente de care la noi nu se face de loc caz, aici folosesc de minune celor care sînt fericiți că le au și că un om de bun-simț nu strălucește de loc în fața acestui fel de indivizi.

Din Paris, în 6 ale lunii Rebiab 2,1715

Scrisoarea LXXXIV

USBEC CĂTRE REDI

La Veneția

Dacă există Dumnezeu, dragul meu Redi, trebuie neapărat ca el să fie drept, pentru că, dacă n-ar fi așa, ar fi cel mai rău și mai imperfect din toate făpturile.

Dreptatea este un raport de convenienţă ce se găsește în mod real între două lucruri. Acest raport este întotdeauna același, oricine l-ar lua în considerare, fie Dumnezeu, fie un înger, fie, în sfîrșit, un om.

E adevărat că oameuii nu văd întotdeauna aceste raporturi. Chiar cînd le văd, se depărtează de ele, interesîndu-se totdeauna de ceea

ce văd mai bine. Dreptatea ridică glasul, dar îi vine greu » să se facă auzită în tumultul pasiunilor.

Oamenii pot comite nedreptăți pentru că au interes să le săvîrșească și pentru că preferă să se satisfacă pe ei, nu pe alții. Oamenii acționează întotdeauna în funcție de ei înșiși. Nimeni nu e rău pe degeaba. Trebuie să existe o cauză care-1 determină și aceasta e totdeauna un interes.

Dar nu e posibil ca Dumnezeu să facă vreodată o nedreptate. Din moment ce se presupune că el cunoaște dreptatea trebuie, cu necesitate, să o urmeze. Deoarece nu are nevoie de nimic și își ajunge Lui însuși, ar fi cea mai rea dintre toate ființele dacă ar face acea nedreptate fără interes.

Astfel, chiar dacă n-ar exista Dumnezeu, ar trebui să iubim totuși dreptatea. Cu alte cuvinte să ne străduim să semănăm cu ființa despre care avem o idee atît de frumoasă și care dacă ar exista, ar fi cu necesitate dreaptă. Deși sîntem liberi de jugul religiei, nu ar trebui totuși să fim și de cel al dreptății.

Iată, Redi, ce m-a făcut să mă gîndesc că dreptatea e veșnică și că nu depinde de convenții omenești. Dacă ar depinde de aceste convenții, faptul că ar trebui să scapi de tine însuți, ar fi un adevăr teribil.

Sîntem înconjurați de oameni mai puternici decît noi. Ei ne pot distruge în mii de chipuri. Pe trei sferturi pot s-o facă fără a fi măcar pedepsiți. Cîtă mîngîiere e pentru noi să știm că în inima tuturor acestor oameni se găsește un principiu lăuntric care luptă în favoarea noastră și ne pune la adăpost de faptele lor.

Fără asta ar trebui să ne fie într-una frică. Am trece pe lîngă oameni ca pe lîngă niște lei. N-am fi niciodată siguri, măcar o clipă, de viața, avutul și cinstea noastră.

Toate gîndurile acestea mă ațință împotriva acelor învățați care-1 înfățișează pe Dumnezeu ca pe o ființă ce își încearcă puterea 4n mod tiranic. Ii fac să săvîrșească fapte pe care n-am vrea să le făptuim noi înșine, temîndu-ne să nu-1 jignim. îl împovărează cu toate defectele pedepsite de el la noi și, în părerile lor care se bat

cap în cap, îl reprezintă pe Dumnezeu eînd ca pe o ființă rea, eînd ca pe unul care urăște răul și-1 pedepsește.

Cînd un om se analizează, cită mulțumire îl încearcă dacă are o inimă dreaptă ! Această plăcere, cit de mult l-ar costa, trebuie să-1 incînte.

își vede ființa cu atît mai presus de cei ce n-o au, cu cît se vede mai presus decît fiarele sălbatice. Da, Redi, dacă aș fi sigur că voi urma întotdeauna fără greș această dreptate pe care o am în fața ochilor' m-aș socoti cel dintîi dintre oameni.

Din Paris, în prima zi a lui Jemmadi 1. 1715

Scrisoarea LXXXV

RICA LUI ***

Am fost ieri la „Invalizi" [x]. Dacă aș fi fost· rege mi-ar fi plăcut la fel de mult să fi înălțat acest edificiu și să fi cîștigat trei bătălii. Găsești pretutindeni mina unui mare monarh. Cred că acesta e locul cel mai vrednic de respect din lume.

Ce măreț spectacol să vezi strînse la un loc toate aceste victime ale patriei, care nu trăiesc decît pentru ca s-o apere și care, simțind n-și ace-

[1] Spital militar, la Paris, pentru invalizii de rSzboi. lași suflet, dar nu și aceeași tărie, nu se plîng decît de neputința în care se află de a nu se mai putea jertfi pentru ea !

Ce este oare mai demn de admirație decît să vezi acești războinici fără putere, în acest refugiu, păs-trînd o disciplină atît de precisă, ca și cum ar fi constrînși Ia asta de prezența dușmanului. Să-i vezi căutînd ultima lor satisfacție în această imagine a războiului și împărțindu-și inima și mintea între îndatoririle față de religie și cele față de arta militară !

Aș vrea ca numele celor ce mor pentru patrie să fie înscrise în registre și păstrate în temple considerate ca un izvor de glorie și de noblețe.

Din Paris, in 15 ale lunii Jemmadi 1, 1715

Scrisoarea LXXXVI

USBEC CĂTRE MIRZA

La Ispahan

Tu știi, Mirza, că unii miniștri ai șahului Soliman făuriseră planul de a-i obliga pe toți armenii din Persia să părăsească regatul sau să se facă mahomedani, gîndindu-se că împărăția noastră va fi pîngărită într-una atîta timp cît îi va păstra în sînul ei pe acești necredincioși. Ar fi apus măreția persană dacă în acea împrejurare evlavia oarbă ar fi fost ascultată.

Nu se știe cum de nu izbuti planul. Nici cei care l-au propus, nici cei care l-au respins nu i-au cunoscut urmările.

Hazardul făcu ceea ce trebuia să facă rațiunea și politica. Salvă imperiul de o primejdie mai mare decît dacă ar fi pierdut trei bătălii și două orașe.

Proscriindu-i pe armeni, s-au gîndit să-i distrugă într-o singură zi pe toți negustorii și aproape pe toți meseriașii împărăției. Sînt sigur că marele șah Abas ar fi preferat să i se taie amîndouă mîi-nile decît să iscălească asemenea poruncă și că trimițîndu-i pe supușii săi cei mai harnici Mogu-lului și celorlalți regi ai Indiilor i s-ar fi părut că le dă o jumătate din țările lui.

Persecuțiile la care mahomedanii noștri zeloși i-au supus pe ghebri, i-au obligat pe aceștia să plece în masă în Indii și au făcut ca Persia să se lipsească de această națiune harnică, atît de pricepută la agricultură, nație care, ea singură, prin munca ei, ar fi fost în măsură să învingă nerod-nicia pămînturilor noastre.

Evlaviei nu-i mai rămînea decît să mai dea o lovitură. Și anume : să ruineze industria. Dacă ar fi făcut și asta, împărăția s-ar fi prăbușit de la sine și, o dată cu ea, ca o urmare fatală, însăși acea religie pe care voiau să o facă atît de înfloritoare.

Dacă trebuie să raționăm fără prejudecăți, nu știu, dragă Mirza, dacă nu e bine ca într-un stat să fie mai multe religii.

Se observă că acei care trăiesc în religii tolerate, se fac deobicei mai folositori patriei lor decît cei care trăiesc în religia dominantă pentru că, îndepărtați fiind de la onoruri, neputîndu-se distinge decît prin belșug și bogăție, sînt constrînși să și le cîștige prin muncă și să îmbrățișeze îndeletnicirile cele mai neplăcute ale societății.

De altfel, deoarece toate religiile conțin precepte folositoare societății, e bine ca ele să fie respectate cu toată rîvna. Oare ce altceva e în ■ măsură să însuflețească acest zel, decît numărul lor mare ?

Sînt rivale și nu-și iartă nimic. Gelozia coboară pînă la indivizi. Fiecare e cu ochii în patru și se teme să facă lucruri care ar dezonora patria și ar Ü expune-o disprețului și judecății neiertătoare a partidei adverse.

De asemenea s-a observat întotdeauna că o sectă nouă introdusă într-un stat este mijlocul cel mai sigur pentru a corecta abuzurile celei vechi.

S-a spus degeaba că nu e în interesul regelui să tolereze mai multe religii în statul său. Chiar dacă s-ar aduna acolo toate sectele din lume, acestea nu i-ar aduce nici un prejudiciu, pentru că nu e nici una care să nu prescrie ascultarea și să nu predice supunerea.

Recunosc că istoria e plină de lupte religioase. Dar să fim atenți, nu marele număr de religii a produs aceste războaie, ci spiritul de intoleranță care însuflețește pe cea care se crede religia dominantă.

Acesta e acel spirit de prozelitism pe care evreii l-au luat de la egipteni și care, de la ei, a trecut ■ ca o molimă — epidemică și vulgară — la mahomedani și la creștini.

In sfîrșit, e acel spirit de rătăcire a cărui dezvoltare nu poate fi considerată decît ca o eclip-

I sare totală a rațiunii umane.

Căci, de n-ar fi neomenia de a lovi în conștiința altora, dacă n-ar rezulta din aceasta relele efecte î care se nasc cu miile, ar trebui să

fii nebun să le

I găsești. Cel ce vrea să mă facă să-mi schimb re-

II ligia nu o face fără îndoială decît pentru că el nu și-ar părăsi-o pe a lui chiar dacă l-ai forța. 1 se pare deci ciudat ca eu să nu fac un lucru pe care el însuși nu l-ar face, poate nici pentru lumea întreagă.

Din Paris, în 26 ale lunii Jemmadi 1, 1715

Scrisoarea LXXXVII

RICA LUI***

Se pare că aici familiile se conduc singure. Soțul n-are decît o umbră de autoritate asupra soției, la fel tatăl față de copii, stăpînul față de slugi. Justiția se amestecă în toate neînțelegerile lor. Și, fii sigur, că e totdeauna împotriva soțului gelos, a tatălui întristat și a stăpînului aspru.

M-am dus ieri în locul unde se împarte dreptatea. înainte de a ajunge trebuie să treci pe sub armele unui nesfîrșit număr de negustoresc tinere care te cheamă cu o voce înșelătoare[1]; Acest spectacol, la început, e destul de vesel, dar devine lugubru atunci cînd intri în sălile mari unde nu vezi decît oameni a căror îmbrăcăminte e încă și mai tristă decît figurile. In urmă, intri în locul sacru unde se dezvăluie toate tainele familiilor și unde cele mai ascunse fapte sînt date la iveală. Acolo vine o fată modestă să mărturisească chinurile unei virginități păstrate prea mult timp, luptele și rezistența ei dureroasă. E atît de puțin mîndră de

[1] E vorba de galeriile Palatului de Justiție care, pînă la Revoluție, au fost lbcul de întîlnire atît al îndrăgos-tiților cît și al oamenilor de afaceri. victoria ei, încît amenință mereu cu o apropiată înfrîngere. Și pentru ca tatăl ei să nu-i nesocotească trebuințele, fata le dă în vileag în fața întregii lumi.

Pc urmă vine o femeie căreia nu-i e rușine să prezinte jignirile pe care le-a adus soțului ei, ca motiv pentru a fi despărțită de el.

Cu tot atîta modestie, vine o alta să declare că s-a săturat să poarte

titlul de femeie fără să se și bucure de el. Ea vine să dezvăluie tainele din noaptea nunții. Vrea să fie pusă în fața celor mai abili experți și printr-o sentință să i se restabilească toate drepturile virginității. Sînt unele care îndrăznesc să-și provoace bărbații și să le ceară, in public, o luptă pe care martorii o fac atît de dificilă. Probă dezonorantă și pentru femeia care o susține ca și pentru bărbatul învins.

Un număr nesfîrșit de fete răpite sau seduse îi fac pe bărbați mult mai răi decît sînt. Amorul face să răsune întreg tribunalul. Nu auzi vorbindu-se decît de părinți furioși, de fete înșelate, de amanți necredincioși și de soți amărîți.

Prin legea ce se aplică acolo, orice copil născut în timpul căsătoriei e socotit al soțului. Oricît ar .ivea motive să n-o creadă, legea crede în locul lui și-1 scutește de gînduri și de scrupule.

în acest tribunal hotărîrile le ia majoritatea. S-a recunoscut însă — prin experiență — că ar fi mult mai bine să le ia minoritatea. Asta e cît se poate de natural, pentru că există foarte puține spirite drepte și toată lumea e de acord că există o infinitate de capete strimte.

Din Paris, in... ale lunii Jemmadi 2, 1715

Scrisoarea LXXXVIII

RICA LUI*** .

Se spune că omul e un animal sociabil. Din acest punct de vedere mi se pare că francezul e mai om decit alții. E omul prin excelență : pentru că pare a fi făcut numai pentru societate.

Dar am remarcat printre ei unii care, nu numai că sînt sociabili, ci sînt ei înșiși societatea universală. Ei se înmulțesc prin toate ungherele și populează într-o clipă cele patru cartiere ale orașului. O sută de oameni din această specie pot înlocui mai mult de două mii de cetățeni. Ei ar putea înlătura din ochii străinilor ravagiile ciumii și ale foametei. In școli se pune întrebarea dacă un corp poate fi în aceeași clipă în mai multe locuri. Ei sînt o dovadă pentru ceea ce se tot întreabă filozofii.

Sînt întotdeauna grăbiți, se află mereu în treabă, întrebînd pe toți cîți îi văd : Unde se -duc ? Și de unde vin ?

Niciodată nu le-ai putea scoate din cap ideea că e o dovadă de politețe să facă vizite zilnice, fără să pui la socoteală vizitele pe care le fac cu toptanul în locuri unde se strînge lume multă. Dar această cale fiind prea lesnicioasă, vizitele de acest fel sînt desconsiderate de regulile ceremonialului lor.

Ei, cu loviturile de ciocan, strică porțile mai mult decît o fac vîntul și furtunile. Dacă te-ai duce să cercetezi lista tuturor portarilor, le-ai găsi scris numele în fiecare zi, pocit în mii de feluri, cu litere gotice. Ei își petrec viața ducîndu-se la înmormîntări, făcînd condoleanțe sau cereri în căsătorie. Regele nu face unuia dintre supușii săi

I

I vreo gratificație, fără ca pe ei să nu-i coste asta o trăsură, cu care să se ducă să-i exprime bucuria, în sfîrșit, se întorc acasă istoviți, ca să se odihnească și să poată să-și reia a doua zi grelele lor ocupații.

Unul dintre ei muri zilele trecute, de oboseală. Pe mormînt i se puse acest epitaf :

„Aici odihnește cel care nu s-a odihnit niciodată. A asistat la cinci sute treizeci de înmormîn-tări. S-a bucurat de nașterea a două mii șase sute optzeci de copii. Pensiile pentru care și-a felicitat prietenii, mereu în termeni diferiți, se ridică la două milioane șase sute de mii de livre ; drumurile parcurse pe trotuar se ridică la nouă mii șase sute de stadii ; cele făcute la țară, la treizeci și șase. Conversația cu el era plăcută. Ținea minte trei sute șaizeci și cinci de povestiri. Din fragedă tinerețe știa pe de rost o sută optsprezece citate din scriitori antici, pe care le folosea în ocazii strălucite. S-a săvîrșit în al șaizecilea an al vieții sale. Tac acum, călătorule, cum aș putea isprăvi de spus toate cîte le-a făcut și tot ceea ce a văzut el ?“

Din Paris, în 3 ale lunii Jemmadi 2, 1715

Scrisoarea LXXXIX

USBEC CĂTRE REDI

La Veneția

La Paris domnește libertatea și egalitatea. Nașterea, virtutea, chiar meritele dobîndite în război, oricît de strălucite ar fi, nu-1 scapă pe om de mulțimea cu care se confundă. Invidia rangu-lui e aici necunoscută. Se spune că cel dința om în Paris e cei care are la trăsură cei mai buni cai. Un mare senior e unul care îl vede pe rege, care vorbește cu miniștri, are strămoși, datorii și pensii. Dacă sub acestea își poate ascunde trîndăvia printr-un aer de om grăbit sau printr-o falsă atracție spre plăceri, se crede cel mai fericit dintre toți oamenii.

In Persia nu sînt mari decît cei cărora monarhul le dă o funcție în conducerea statului. Aici, există oameni mari prin naștere, dar nu au nici o căutare. Regii de aici procedează ca acei meșteșugari iscusiți care pentru a-și face o treabă se ajută totdeauna cu uneltele cele mai simple.

Favoarea e marea zeitate a francezilor. Ministrul e marele pontif căruia îi jertfesc cele mai multe victime. Cei care îl înconjoară nu sînt de loc înveșmântați în alb. Cînd sacrificatori, cînd sacrificați, se consacră ei înșiși idolului lor, ca tot poporul.

Din Paris, în ale lunii Jemmadi 2, 1715

Scrisoarea XC

USBEC CÀTRE IBBEN

La Smirna

Dorința de glorie nu e de loc diferită de acel instinct de conservare pe care îl au toate creaturile. S-ar părea că ne mărim ființa atunci cînd putem să o vîrîmîn memoria celorlalți. Dobîn-dim astfel o nouă viață ce ne devine la fel de pre-j țioasă ca cea pe care am primit-o de la Dumnezeu.

Așa după cum oamenii nu sînt toți la fel de legați de viață, tot așa nu sînt deopotrivă de sensibili în glorie. Această nobilă pasiune este, desigur, întotdeauna săpată în inimile lor ; dar imaginația și educația o modifică în mii de chipuri.

Deosebirea aceasta dintre om și om se face și mai simțită între popor și popor.

Se poate lua drept maximă ideea că în fiecare stat dorința de glorie crește o dată cu libertatea supușilor și scade o dată cu ea. Gloria nu e niciodată tovarășă cu supunerea.

Ì Un om de bun-simț îmi spunea deunăzi :

— în Franța, ești din multe puncte de vedere mai liber decît în Persia. De asemenea gloria e aici mai prețuită. Această fericită fantezie îl face pe un francez să muncească și cu plăcere și cu tragere de inimă, lucru pe care sultanul nostru nu-1 scoate de la supușii lui decît punîndu-le necontenit, sub ochi, pedepse și recompense.

De asemenea, la noi, regele e gelos pe onoarea ultimului dintre supușii săi. Pentru a o menține, există tribunale vrednice de respect. Onoarea e tezaurul scump al națiunii, singurul pe care suveranul nu e stăpîn, pentru că n-ar putea fi fără n-și știrbi interesele. Astfel, dacă un supus se simte jignit de către rege, fie prin vreo preferință, fie prin cea mai mică dovadă de dispreț, părăsește numaidecît curtea, funcția, serviciul și se închide Jn casă.

Deosebirea dintre trupele franceze și cele ale voastre e că acestea din urmă, formate din sclavi, lași de la natură, nu-și învinq teama de moarte decît prin frica de pedeapsă. Asta produce în suflet o altă teroare care aproape că îi prostește. Pe cînd ceilalți înfruntă loviturile chiar cu plăcere și înlătură teama printr-o satisfacție ce le e superioară.

Dar sanctuarul onoarei, al reputației și al virtuții pare a fi stabilit în republici și în țări unde se poate pronunța cuvîntul patrie. La Roma, în Atena, în Lacedemonia,.onoarea singură plătea serviciile cele mai de seamă. O cunună de frunze de stejar sau de lauri, o statuie, o laudă era o imensă răsplată pentru o bătălie cîștigată sau pentru cucerirea unui oraș.

Acolo, un om care a făcut o faptă frumoasă era deplin răsplătit prin însăși acea faptă. Nu putea să vadă un compatriot fără să resimtă plăcerea de a-i fi binefăcător. Socotea numărul serviciilor sale, prin

cel al concetățenilor săi. Oricine e în stare să facă un bine unui om. Contribuind la fericirea unei societăți întregi, înseamnă că te poți asemăna cu zeii.

Dar oare această nobilă rîvnă nu s-a stins cu totul în inimile persanilor dumneavoastră, la care funcțiile și demnitățile nu sînt decît atributele fanteziei suveranului ? Reputația și virtutea sînt considerate acolo ca fiind născociri dacă nu sînt însoțite de favoarea regelui, o dată cu care se nasc și mor. Un om care și-a cîștigat cinstirea publică nu e niciodată sigur că mîine nu va fi dezonorat. Iată-1 azi general de armată. Poate că regele vrea să și-1 facă bucătar și nu va mai putea spera altă laudă decît pentru că a gătit o tocană strașnică.

Din Paris, în 15 ale lunii Jemmadi 2, 1715

USBEC CĂTRE ACELAȘI

La Smirna

Din această pasiune unanimă pe care poporul francez o are pentru glorie, s-a alcătuit în spiritul indivizilor un fel de nu știu ce căruia i se spune punct de onoare. La drept vorbind e trăsătura de caracter a fiecărei îndeletniciri, dar e mai vădit la oamenii de arme unde punctul de onoare e totul. Mi-ar fi foarte greu să te fac să simți ce e asta, fiindcă noi n-avem habar de așa ceva.

Odinioară francezii, mai ales cei noblii, nu urmau deloc alte legi decît cele ale acestui punct dc onoare. Ele orînduiau toată comportarea vieții lor și erau atît de aspre încît nu puteai, fără o pedeapsă mai crudă decît moartea, nu zic să le calci, dar nici să desconsideri cea mai mică dispoziție.

Cînd era vorba de a rezolva neînțelegeri ele nu prcscriau decît un singur fel de hotărîre, aceea prin duel. Duelul rezolva dificultățile. Ceea ce era rău în ei, era faptul că, adesea, judecata se făcea între alte părți decît cele interesate.

Oricît de puțin s-ar fi cunoscut unul pe altul, Irebuiau să se angajaze în luptă și să plătească cu ființa lor, ca și cum unul din acești mercenari angajați ar fi fost el însuși călcat pe picior. Duel-giul se

simțea onorat întotdeauna de asemenea alegere și de o preferință atît de măgulitoare. Cutare, care n-ar fi dat patru pistoli unui om ca să-1 scape de spînzurătoare pe el și întreaga lui familie, nu se dădea înapoi de a-și risca viața de mii de ori.

Acest fel de a hotărî a fost destul de rău închipuit, fiindcă nu înseamnă că un om are dreptate dacă e mai îndemînatic și mai puternic decît altul.

De aceea regii au interzis duelul sub pedepse foarte aspre, dar zadarnic : onoarea care vrea să domnească întotdeauna, se revoltă și nu recunoaște nici un fel de legi.

Astfel, francezii se află într-o situație foarte grea. Aceleași legi ale onoarei îl obligă pe un om cinstit să se răzbune atunci eînd a fost jignit. Dar pe de altă parte, justiția îl lovește cu pedepse din ce în ce mai crude atunci eînd se răzbună. Dacă te supui legilor onoarei mori pe eșafod. Dacă te supui celor ale justiției ești azvîrlit pentru totdeauna în afara societății omenști. Nu există deci decît această crudă alternativă. Sau să mori sau să nu fii vrednic de a trăi.

Din Paris, în ultima zi a lunii Jemmacli 2, 1715

Scrisoarea XCIl

USBEC CĂTRE RUSTAN

La Ispahan

A apărut aici un personaj travestit în ambasador al Persiei care-și bate joc, cu obrăznicie, de cei doi regi mai mari din lume. I-a adus regelui Franței daruri pe care regele nostru nu le-ar fi făcut decît unui rege din Irimeta sau din Georgia și, în josnica lui zgîrcenie, a dezonorat măreția celor două imperii, ’

S-a făcut caraghios în fața unui popor care pretinde a fi cel mai politicos din Europa și a făcut să se spună în Occident că regele regilor nu domnește decît peste niște barbari.

A primit onoruri pe care se părea că ar fi vrut să și le refuze lui însuși. Și, deoarece curtea Franței are mai la inimă decît ol măreția persană, l-a făcut să pară demn înaintea unui popor care-1

disprețuiește.

Nu spune lucrurile acestea la Ispahan. Cruță capul unui nenorocit. Nu vreau ca miniștrii noștri să-1 pedepsească pentru propria lui imprudență și pentru alegerea nepotrivită pe care au făcut-o.

Din Paris, în ultima zi a lunii Jemmadi 2, 1715

Scrisoare a XCIII

USBEC CĂTRE REDI

La Veneția

Monarhul care a domnit atît de multă vreme a încetat din viață [1]. I-a făcut pe oameni să vorbească mult despre el cit a trăit ; la moartea sa toată lumea a tăcut. Hotărît și curajos în ultimele lui clipe, părea să nu cedeze decît destinului. Așa a murit Abbas[2] după ce a umplut lumea întreagă cu faima lui.

Să nu crezi că acest mare eveniment n-a iscat aici decît reflecții morale. Fiecare s-a gîndit la

* Ludovic al XlV-lea a murit la 1 septembrie 1715.

[2] Unchiul lui Mahomet af ac urile lui și la a scoate cîștiguri din această schimbare. Regele, strănepot al monarhului răposat, neavînd decît cinci ani, un prinț, unchiul lui, a fost declarat regent al regatului.

Fostul rege făcuse un testament care îngrădea autoritatea regentului. Acest prinț abil s-a dus în Parlament și exprimîndu-și toate drepturile de naștere a făcut să fie casată dispoziția monarhului [1] care voind să-și supraviețuiască părea să pretindă a domni și după moarte.

Parlamentele seamănă cu acele ruine ce se calcă în picioare, dar care îți aduc în minte ideea unui templu faimos prin vechea religie a popoarelor. Nu se mai interesează decît a face dreptate, iar autoritatea lor e mereu slăbită, afară de cazul cînd vreo împrejurare neprevăzută nu vine să-i dea forță și viață. Aceste mari organisme au urmat destinul lucrurilor omenești ; au cedat timpului care

distruge totul ; corupției moravurilor care slăbește totul, autorității supreme care a doborît totul.

Dar regentul, care dorea să se facă plăcut poporului, părea, la început, că respectă această imagine a libertății publice. Și, ca și cum ar fi avut de gînd să ridice de jos și templul și idolul, a vrut ca ele să fie privite ca sprijin al monarhiei și ca bază a oricărei autorități legitime.

Din Paris, în 4 ale lunii Regeb, 1715

Scrisoarea XCIV

USBEC către fratele sau pustnic LA M1NASTIREA din casbin

Mă umilesc în fața ta, sfinte sihastru, și mă închin ție ! Prețuiesc urmele pașilor tăi ca lumina ochilor mei. Sfințenia ta e atît de mare, încît s-ar părea că ai inima sfîntului nostru profet. De pătimirile tale se miră pînă și cerul. îngerii te-au privit de pe culmea gloriei și au spus : „Cum de e încă pe pămînt, eînd spiritul lui e cu noi și zboară în jurul tronului susținut de nouri ?“

Și cum nu te-aș cinsti eu, care am aflat de la învățații noștri că dervișii, chiar cei necredincioși, au totdeauna un caracter de sfințenie care îi face vrednici de respect în fața credincioșilor și pe care Dumnezeu și i-a ales din toate colțurile pămîntu-lui, dintre sufletele cele mai curate, suflete pe care le-a despărțit de lumea păcătoasă pentru ca posturile și rugăciunile lor fierbinți să-i împiedice minia ce era gata să cadă asupra atîtor popoare nesupuse ?

Creștinii povestesc minuni despre primii lor sihaștri care s-au refugiat cu miile în pustiurile îngrozitoare ale Tebaidei, și au avut drept îndrumători pe Paul, Anton și Pahomie. Dacă ceea ce spun ei e adevărat, viețile lor sînt la fel de pline de minuni ca cele ale celor mai sfinți dintre imamii noștri. Petreceau citeodată zece ani încheiați fără să vadă țipenie de om. Trăiau zi și noapte cu demonii. Erau chinuiți fără încetare de aceste spirite rele. Le găseau în pat, la masă. Nu se puteau ascunde niciodată de ele. Dacă toate acestea sînt adevărate, venerabile pustnic, trebuie să recunoaștem că nimeni n-a trăit vreodată intr-o mai proastă tovărășie.

Creștinii cu judecată privesc toate istoriile acestea ca pe o scornitură foarte firească ce poate face să ne dăm seama de nenorocirea neamului omenesc. în zadar căutăm în deșerturi liniștea, ispitele ne urmăresc pretutindeni. Patimile noastre întruchipate de demoni nu ne părăsesc nici acolo. Acești monștri ai inimii, aceste născociri ale minții, aceste fantasme deșarte ale greșelii și minciunii ni se arată mereu, ca să ne momească și să ne lovească pînă și în posturile și în cămășile de tortură, cu alte cuvinte chiar în forța noastră.

în ce mă privește, venerabile pustnic, știu că trimisul Domnului l-a înlănțuit pc Satan și l-a prăvălit în abis. A purificat pămîntul, pînă atunci sub . stăpînirea diavolului, făcîndu-1 vrednic să adăpostească îngerii și profeții.

Din Paris, în 9 ale lunii Șahban, 1715

Scrisoarea XCV

USBEC CĂTRE REDI

La Veneția

N-am auzit vorbindu-se vreodată despre dreptul pubilc, fără să se înceapă de îndată să se caute cu grijă care e originea societății. Asta mi se pare ridicol, Dacă oamenii n-ar forma o societate, dacă ar fugi unii de alții, ar trebui să cauți cauza și să afli de ce stau despărțiți. Ei se nasc însă cu toții legați unii de alții. Fiul se naște lîngă tatăl său și acolo rărrtîne. Iată societatea și cauza societății.

Dreptul public e mai cunoscut în Europa decit în Asia. Totuși se poate spune că pasiunile regilor, I răbdarea popoarelor, lingușeala scriitorilor i-a.u corupt toate principiile.

Acest drept, așa cum este el astăzi, e o știință care învață pe regi pînă unde pot călca justiția fără să dăuneze intereselor lor. Cc idee, Redi, să vrei, pentru a le înăspri conștiința, să faci din nedreptate un sistem, să-i dai legi, să-i formezi principii și să tragi concluzii !

Puterea nemărginită a sublimilor noștri sultani, care n-are altă lege decît pe ea însăși, nu dă naștere la mai mulți monștri decît această

artă ticăloasă care face să se încovoaie justiția, oricît de inflexibilă ar fi ?

S-ar spune, Rodi, că există două dreptăți complet diferite una ele alta. Una care orînduicște treburile indivizilor și care domnește în dreptul civil ; cealaltă care rezolvă neînțelegerile ce se ivesc între popor și popor și care tiranizează drep-• tul public. Ca și cum dreptul public n-ar fi el însuși drept civil, nu al unei anumite țări, ci, cu adevărat, al lumii întregi.

Am să-ți explic într-o altă scrisoare gîndurile inele în legătură cu cele de mai sus.

Din Paris, în prima zi a lunii Zilcade, 1716

Scrisoarea XCVl

USBEC CÂTHE ACELAȘI

Magistrali au datoria să facă dreptate între cetățeni. Fiecare popor are datoria să facă și el dreptate altui popor. Și în acest caz se folosesc aceleași principii ca și în primul caz.

Intre popor și popor, rareori e nevoie de un al treilea care să judece, pentru că motivele neînțelegerii sînt aproape întotdeauna limpezi și ușor de lămurit. Interesele a două națiuni sînt de obicei atît de distincte, încît, pentru a găsi dreptatea, nu e nevoie decît să o iubești. In propria ta cauză nu poți fi prevenit.

Nu același lucru e cu neînțelegerile ce se ivesc între particulari. Fiindcă trăiesc în societate, interesele lor sînt amestecate și confuze. Există atâtea feluri de neînțelegeri încît e nevoie ca un al treilea să descurce ceea ce lăcomia părților caută să în-cîlcească.

Sînt doar două feluri de războaie drepte : unele se duc pentru a respinge un dușman care atacă, altele pentru a ajuta un aliat care a fost atacat.

Nu e de loc just să duci războaie pentru certurile particulare ale regelui. Cu condiția : cazul să nu fie atît de grav încît să provoace moartea regelui sau a poporului care l-a comis. Astfel, un rege nu poate purta război pentru că i s-au refuzat onoruri ce i se cuvin sau

pentru că s-a procedat cum nu trebuie cu ambasadorii săi și alte asemenea lucruri, după cum un individ nu poate să-1 omoare pe cel ce i-o ia înainte. Motivul e că, după cum declarația de război trebuie să fie un act de dreptate în care pedeapsa să fie pe măsura greșelii, tot așa trebuie să se țină seama dacă cel căruia i se declară război merită sau nu moartea. Pentru că a purta război împotriva cuiva înseamnă că vrei să-1 pedepsești cu moartea.

în dreptul public, cel mai aspru act de justiție e războiul, pentru că scopul său este distrugerea societății.

Represaliile sînt de gradul al doilea. Ele constine o lege pe care tribunalele nu se pot împiedica ft n-o respecte, adică să nu măsoare pedeapsa lupă crimă.

Un al treilea act de justiție este acela de a-1 priva pe un rege de avantajele pe care le poate avea de la noi, măsurînd totdeauna pedeapsa cu jignirea.

Al patrulea act de justiție, care trebuie să fie cel mai frecvent, este renunțarea la alianța cu poporul împotriva căruia ai a te plînge. Această pedeapsă corespunde exilului stabilit de tribunale, exil care-i scoate pe vinovați din societate. Astfel, Un rege la a cărui alianță renunțăm este prin aceasta exclus din societate și nu mai e unul de-ai noștri.

Nu se poate aduce unui rege un mai mare afront ițlecît să renunți la alianța cu el. Și nici nu i se poate face o mai mare cinste decît a o încheia. Nu există printre oameni nimic mai glorios și chiar mai util decît să vezi pe alții interesați de Kituația lor.

Dar, pentru ca o alianță să ne lege, trebuie ca ©a să fie dreaptă. O alianță făcută între două națiuni pentru a oprima o a treia nu este legitimă și poate fi încălcată fără să te faci vinovat.

Nu e de demnitatea unui rege să se alieze cu un tiran. Se spune că monarhul Egiptului i-a atras atenția regelui Samosului că e crud și tiran și l-a somat să se corecteze. Deoarece regele Samosului a rămas neschimbat i-a trimis vorbă că renunță la prietenia și la alianța cu el.

J5 — Scrisori persane — Montesquied

Cucerirea nu dă drepturi prin ca însăși. Atunci cînd poporul subsista cucerirea e o garanție a păcii, a reparării nedreptățiˆ iar dacă poporul a fost nimicit sau împrăștiat, ea este baza unei tiranii.

Tratatele de pace sînt atît de sfinte pentru oa-| meni, încît par a fi glasul firii care își cere drepturile. Ele sînt legitime dacă condițiile lor sînt. astfel întocmite încît cele două popoare se pot menține. Fără de asta, aceea dintre cele două so-l cietăți care urmează să piară, lipsită fiind de apărarea naturală prin pace, o poate căuta prin război.

Pentru că natura care a stabilit diferite grade de putere și de slăbiciune printre oameni a egalat adesea slăbiciunea cu forța, prin disperare.

Din Paris, în 4 ale lunii Zilhaje, 1716

S c r i s oarea XCVII

PRIMUL EUNUC CĂTRE USBEC

La Paris

Au sosit aici multe femei galbene din regatul Visapur. Am cumpărat una pentru fratele tău, guvernatorul din Mazenderan, care mi-a trimis acum o lună sublima lui poruncă și o sută do! tomani.

Eu mă pricep la femei, cu atît mai mult cu cit. ele nu mă surprind și cu cît ochii mei nu sînt tulburați de bătăile inimii.

N-am văzut niciodată o frumusețe atît de echilibrată și de perfectă. Ochii ei strălucitori dădeau viață feții și trădau strălucirea unei culori care ari putea pune în umbră toate farmecele Circhizici.

Primul eunuc al unui negustor clin Ispahan se Γ firguia în același timp cu mine. Ea îi evita, disprețuitoare, privirile și părea că le caută pe ale mele, tu și cum ar fi vrut să-mi spună că un negustor I necioplit nu era demn dc ea, vrednică a fi sortită Unui soț mai ilustru.

Mărturisesc că simt o bucurie ascunsă eînd mă flhidesc la farmecele acestei ființe frumoase. Mi se ‘ btire că o și văd intrînd în haremul fratelui tău. lini place să prevăd mirarea tuturor soțiilor lui. ' Durerea mîndră a unora ; tristețea mută, dar și «Ioí feroasă, a altora : consolarea răutăcioasă a acelora i Cure nu mai speră nimic·, și ambiția mînioasă a |•celor care mai speră încă.

I Cdtreier dintr-un capăt într-altul regatul ca să lldiimb fața unui întreg harem. Cîte pasiuni voi Iției ! Cîte temeri și cîte griji voi pregăti !

I Cu toată tulburarea lăuntrică exteriorul va fi 'la fel de liniștit. Marile răzvrătiri vor fi tăinuite i In fundul inimii. Tristețile vor fi rumegate și j bucuriile stăpînite. Supunerea nu va fi mai puțin «Hirbă și legile’ vor ramine neînduplecate. Blîncle-I țvu, temîndu-se mereu să apară, va ieși chiar din g Ml i afundul desperării.

I Am băgat de seamă că, cu cît avem mai multe I femei sub ochi, cu atît ne dau mai puțină bătaie |il<· cap. O mai marc nevoie de a place, o mai mică

■ Ușurință în a se uni, mai multe exemple de supu-fcure, toate acestea le făuresc lanțuri. Unele sînt ■fără încetare atente la faptele celorlalte. S-ar

■ părea că în înțelegere cu noi, sc străduiesc a fi și priai supuse. Ele fac aproape jumătate din munca |hoastră și atunci eînd închidem ochii, ni-i des-Kliid ele. Ce spun ? Ele se mînie mereu pe stă-|pln împotrva rivalelor lor și nu văd cît de aproape

hr află de cele ce sînt pedepsite.

Dar toate acestea, nimic fără prezența

mărite Doamne, nu prețuiesc

stăpînului.

Ce putem face

nălucirea deșartă a unei autorități ce nu ni se dă niciodată întreagă

? Noi nu reprezentăm decît prea palid jumătate din tine. Noi nu putem arăta decît

o asprime odioasă. Tu, tu liniștești teama prin speranțe, mai stăpîn cînd le mîngîi decît atunci cînd le amenințI.

Revino deci, mărite stăpîne, revino în aceste locuri ca să aduci peste tot semnele stăpînirii tale. Vino, să îndulcești pasiunile disperate !

Vino, să înlături orice pretext de greșeală ! Vino, să potolești iubirea ce murmură și să faci plăcută pînă și datoria ! Vino, să scapi pe credincioșii tăi eunuci de o povară ce devine din ce în ce mai grea pe zi ce trece.

Din haremul din Ispahan, în 8 ale lunii Zilhaje, 1716

S cri so ar ea XCVII1

USBEC CÀTRE HASEIN, DERVIȘ DIN MUNTELE JARON

O, tu, înțeleptule derviș, a cărui minte curioasă strălucește de atîtea cunoștințe, ascultă cele ce-ți voi spune.

Există pe aici filozofi care, la drept vorbind, n-au atins culmea înțelepciunii orientale. Niciodată nu s-au ridicat pînă la tronul luminii, nici nˆau auzit vorbele de nespus, de care răsună corurile îngerilor, nici n-au simțit accesele formidabile ale furiei divine. Lăsați de capul lor, lipsiți de sfintele minuni, ei calcă, în liniște, pe urmele rațiunii umane.

I N-o să-ți vină să crezi cît de departe i-a împins in castă călăuză. Au dezlegat enigma haosului și «tu explicat, printr-o mecanică simplă, ordinea arhitecturii divine. Autorul naturii a dat mișcare materiei. De mai mult nici n-a fost nevoie ca să pioducă această extraordinară varietate de efecte ■e care o vedem în univers.

g Legiuitorii obișnuiți ne propun legi pentru a Organiza societățile omenești, legi la fel de supuse I Jk'llimbării ca și spiritul celor ce le propun și al popoarelor care le respectă. Aceștia nu ne vorbesc flccît de legi generale, imuabile, veșnice, care în Imensitatea spațiilor se respectă fără excepție, cu By regularitate și promptitudine infinită.

• Și ce crezi tu, om sfînt, că sînt aceste legi ?

Iții închipui poate că intrînd în sfatul celui veșnic S te vei mira de sublimul tainelor. Renunți dinainte [« înțelege. Nu-ți propui decît să admiri.

! îți vei schimba însă în curînd gîndurile. Legile |,#i'ostea nu uimesc printr-un fals respect. Simpli-f lutea lor le-a făcut să fie multă vreme disprețuite | țl numai după multă gîndire s-a cunoscut fecunditatea lor întreagă și tot cuprinsul lor.

I Prima lege e că orice corp tinde să descrie o I linie dreaptă, cu condiția să nu întîlnească un ob-[il.tcol care să-1 abată. A doua lege nu e decît H· consecință a celei dinții și anume : orice corp ce Mb învîrte în jurul unui centru, tinde a se înde! purta de el, deoarece, cu cît e mai depărtat, cu nid linia pe care o descrie se apropie mai mult i ih linia dreaptă.

fată, sublime derviș, cheia naturii ! Iată, princi-HMi rodnice din care se scot nesfîrșite consecințe, ■icestea ți le voi arăta într-o scrisoare anume.

g Cunoașterea a cinci sau șase adevăruri a umplut iltì·' minuni filozofia lor și le-a permis să facă mai multe minuni decît tot ce ni se povestește despre sfinții noștri profeți.

Sînt convins că printre învățații noștri nu e nici unul care să nu se fi încurcat cînd i s-ar fi spus să cîntărească într-o balanță tot aerul ce înconjoară pămîntul, sau să măsoare toată apa ce cade în fiecare an pe suprafața lui, și care să nu se fi gîndit de cel puțin patru ori înainte de a spune cite leghe face sunetul într-o oră ? Cît timp îi trebuie unei raze de lumină ca să vină de la soare pînă la noi ? Cîți stînjeni sînt de aici pînă la Saturn ? După ce curbă trebuie tăiat un vas pent! u a pluti cît mai repede posibil ?

Poate că dacă vreun om divin ar fi împodobit operele acestor filozofi cu cuvinte alese, cu glume, dacă ar fi presărat figuri de stil îndrăznețe și alegorii misterioase, ar fi întocmit o lucrare ce n-ar fi fost întrecută decît de sfîntul Coran.

Totuși, dacă trebuie să spun ceea ce gîndesc, nu pot să mă împac cu

stilul figurat. în Coranul nostru există un număr mare de lucruri copilărești, care îmi par așa întotdeauna, deși sînt înălțate prin puterea și viața expresiei. In primul rînd s-ar părea că inspiratele cărți nu sînt decît idei divine redate în limbaj omenesc : dimpotrivă, în cărțile noastre se găsește limbajul lui Dumnezeu și ideile oamenilor ; ca și cum printr-un surprinzător capriciu, Dumnezeu ar fi dictat cuvintele, iar omul ar fi procurat ideile.

O să spui poate că vorbesc prea liber despre ceea ce e mai sfinì la noi. Vei crede că asta este rodul independenței în care se trăiește în țara asta. Nu, slavă Domnului, mintea nu mi-a stricat sufletul și, cît voi trăi, Aii va fi profetul meu.

Din Paris, in 15 ale lunii Șahban, 1716

Scrisoarea XCIX

USBEC CĂTRE IBBEN

La Smirna

Nu există țară în lume unde bogăția să fie atît de nesigură ca în țara asta. Din zece în zece ani izbucnesc revoluții care-1 aruncă pe bogat în mizerie și-l ridică pe sărac, cu aripi repezi, în culmea bogăției. Unul e uimit de sărăcia lui, celălalt de belșug. Noul îmbogățit admiră înțelepciunea providenței ; săracul, oarba fatalitate a sorții.

Cei ce ridică dările înoată în comori : printre ci sînt puțini Tantali. își încep meseria asta din cea mai neagră mizerie. Cît sînt săraci, sînt disprețul ți ca noroiul. Cînd s-au îmbogățit sînt destul de stimați : de aceea nu neglijează nimic pentru a do-bîndi stimă.

Actualmente sînt într-o situație îngrozitoare. De curînd s-a înființat o cameră zisă de justiție pentru că urmează să le ia toate averile. Ei nu pot nici să deturneze nici să-și ascundă fondurile deoarece sînt obligați, sub pedeapsa'cu moartea, să le declare în amănunțime. In acest fel sînt constrînși să treacă printr-o trecătoare foarte strimtă, adică între viață și bani. Ca o culme a nenorocirii există un ministru2, cunoscut prin spiritul său fin, care îi onorează cu glumele lui și rìde de toate deliberările consiliului. Nu găsești pe toate drumurile miniștri gata să facă poporul să rida și trebuie să i se

aducă mulțumiri acestuia pentru că a întreprins o asemenea acțiune.

Corpul lacheilor e mai vrednic de respect în Franța decît în altă parte. E o școală de mari seniori. Umple golul celorlalte clase sociale. Cei ce-1 compun iau locul celor mari, decavați, locul magistraților ruinați, al cavalerilor uciși de furia războiului și, eînd nu pot face față prin ei înșiși, reclădesc toate casele mari cu ajutorul fiicelor lor care sînt un fel de balegă ce îngrașă pămînturile pietroase și sterpe.

Găsesc, Ibben, că providența e vrednică de admirație pentru felul cum a împărțit bogățiile. Dacă nu le-ar fi acordat decît oamenilor de bine, n-ar fi fost destul de deosebite de virtute și nu li s-ar mai fi simțit deșertăciunea. Dar eînd te uiți la cei împovărați de ele, disprețuindu-i pe bogați, ajungi pînă la urmă să disprețuiești avuțiile.

Din Paris, în 26 ale lunii Maharram, 1717

Scrisoarea C

RICA LUI REDI

La Veneția

Găsesc că la francezi capriciile modei sînt uimitoare. Am uitat cum au fost îmbrăcați în vara asta și încă nu știu cum se vor îmbrăca la iarnă. Dar, mai ales, nu-ți vine să crezi cît îl costă pe un bărbat s-o ție pe nevastă-sa în pas cu moda.

De ce model mă voi folosi ca să-ți fac o descriere exactă a îmbrăcămințiii și gătelilor lor ? O nouă modă va veni să-mi distrugă lucrarea și munca celor care au croit-o. înainte ca tu să fi primit scrisoarea mea, totul va fi altfel. '

O femeie care pleacă din Paris se petreacă șase luni de zile la țară se întoarce atît de bătrînă de parcă ar fi fost uitată treizeci de ani. Fiul nu recunoaște portretul mamei sale, atît de străină i se pare haina cu care era îmbrăcată. își închipuie că e vreo americană cea zugrăvită acolo, sau că pictorul a vrut să exprime vreo fantezie a

lui.

Uneori coafurile se înalță pe nesimțite și o revoluție le face să coboare dintr-o dată. A fost o vreme cînd uriașa lor înălțime puneau obrazul unei femei la mijlocul făpturii ei. Altădată, locul acesta îl ocupau picioarele, tocurile formînd un piedestal care le ținea în aer. Cui i-ar veni să creadă ? Arhi-tecții au fost adesea obligați să înalțe, să coboare sau să lărgească ușile după cum toaletele femeilor pretindeau de la ei această schimbare și regulile artei lor au fost subordonate acestor toane. Vezi uneori pe fața cuiva o mare cantitate de alunițe, iar a doua zi au dispărut toate. Odinioară femeile aveau talie și dinți, azi nu mai e vorba de așa ceva. In această națiе schimbătoare, orice ar spune criticul, fetele sînt altfel făcute decît mamele lor.

Cu felul lor de a trăi e ca și cu moda. Francezii își schimbă obiceiurile după vîrsta regelui lor. Monarhul ar putea reuși să-și facă națiunea serioasă, dacă ar încerca. Regele imprimă caracterul spiritului său curții : curtea îi imprimă orășului, orașul provinciei. Sufletul suveranului e un tipar care dă formă tuturor celorlalte.

Din Paris, în 8 ale lunii Safar, 1717

Scrisoarea CI

RICA, ACELUIAȘI

îți vorbeam deunăzi de ciudata nestatornicie a francezilor în ce privește moda. Cu toate acestea e de neînchipuit cît de încăpățînați sînt în privința asta. Moda e regula după care apreciază tot ce se face la alte națiuni, cu ea măsoară tot. Ceea ce e străin li se parc totdeauna de rîs. Mărturisesc că nu știu cum se împacă încăpățânarea față de costumele lor cu nestatornicia cu care le schimbă în fiecare zi.

îți spun că francezii disprețuiesc tot ce e străin, vorbesc numai despre fleacuri, fiindcă în lucrurile importante par a se disprețul pc ei înșiși pînă la înjosire. Ei recunosc bucuroși că alte popoare sînt mai înțelepte, cu condiția să accepți că ei sînt mai bine îmbrăcați. Vor să se-supună, cu dragă inimă, legilor unei națiuni rivale, cu

condiția ca peruchierii francezi să decidă ca niște adevărați legiuitori asupra formei perucilor străine. Nimic · nu li se pare mai frumos decît să vadă că gustul bucătarilor lor stăpînește din miazăzoapte și miazăzi și că prescripțiile coafezelor lor sînt respectate în toate cercurile elegante din Europa.

Cu aceste nobile avantaje, ce are a face că bunul simț le vine din altă parte și că au luat de la vecinii lor tot ceea ce privește guvernămîntul politic și civil ?

Cine-și poate închipui că un regat, cel mai vechi și mai puternic din Europa, ,e guvernat de mai bine de zece secole de legi ce nu-s făcute pentru 194

el ? Dacă francezii ar fi fost cuceriți, lucrul acesta n-ar fi greu ele înțeles ; clar ei sînt cuceritorii

Au părăsit legile vechi, făcute de primii lor regi în adunările generale ale națiunii. Ce e ciudat, e că legile romane, pe care le-au luat în schimb, erau parte concepute, parte redactate dc împărați contemporani cu legiuitorii lor.

Și, pentru ca achiziția să fie deplină, și tot bunul simț să le vină de aiurea, au adoptat toate constituțiile papilor și au întocmit din ele o nouă parte a dreptului lor : un nou gen de servitute.

E adevărat că în ultimul timp s-a redactat in scris statutul câtorva orașe și al câtorva provinții, dar el a fost luat aproape in întregime din dreptul roman.

Abundența asta dc legi adoptate și, ca să zic aᶜa, naturalizate e atît de mare, incit copleșește în egală măsură și justiția și pe judecători. Dai· aceste lomuri de legi nu-.ș nimic în comparații' cu înspăimîntătoarea armată de glosatori, comentatori și compilatori : oameni pe cît de slabi in ceea ce privește justețea spiritului, pe atît de puternici prin imensul lor număr.

Și asta nu e tot. Aceste legi străine au introdus formalități ce sînt o rușine pentru rațiunea umană. Ar fi destul de greu să hotărăști dacă formele s-au făcut mai periculoase eînd au intrat în juris-pundență decît atunci când au pătruns în medicină. Dacă au făcut mai multe

ravagii sub roba unui jurisconsult decât sub pălăria largă a unui medic și dacă într-un caz au ruinat mai multi oameni decît au omorît în celălalt, asta iarăși e greu de hotărît.

Din Paris, in 17 ale lunii Safar, 1717

Scrisoarea Cil

USBEC CĂTRE ***

Mereu se vorbește aici de constituție. Intrai mai zilele trecute într-o casă unde văzui mai întîi un om gras, cu fața roșie, care spunea cu o voce puternică :

— Eu mi-am spus părerea în scris ! N-o să vă răspund la tot ce spuneți ! Citiți proiectul acesta și o să vedeți că am rezolvat în el toate nelămuririle voastre ! Am năduşit din greu pînă l-am făcut ! spuse el ducîndu-și mina la frunte. Am folosit toată învățătura mea și a trebuit să citesc o sumedenie de autori latini.

— Vă cred, spuse unul, pentru că e o lucrare frumoasă și îl provoc să facă una mai bună pe iezuitul acela care vine atît de des să vă vadă.

— Ei bine, citiți, reluă el. Și-o să fiți mai bine informați asupra acestui subiect, într-un sfert de oră, decît dacă v-aș vorbi despre ea două ore !

Iată cum evita să intre în discuție și să-și arate îngimfarea. Dar, văzîndu-se solicitat, fu obligat să iasă din bîrlog și începu să spună tot felul de neghiobii, susținut de un derviș care-i răspundea foarte respectuos. Cînd doi oameni care se aflau în apropiere negau vreo teorie, spunea numaidecât :

— Asta e sigur ! Așa am judecat ! Sîntem judecători infailibili.

— Dar cum de sînteți judecători infailibili ? spusei eu atunci.

— Nu vedeți, răspunse el, că ne luminează Sfîntul Duh ?

— Aveți noroc, răspunsei eu, că din felul in care ați vorbit toată ziua, îmi dau seama ce mare nevoie aveți să fiți

luminați !

Din Paris, din 18 ale lunii Rebiab 1, 1717

Scrisoarea CHI USBEC CĂTRE IBBEN

La Smirna

Cele mai puternice state clin Europa sînt cele ale împăratului, ale regilor Franței, Spaniei și Angliei. Italia și o mare parte din Geimania sînt împărțite intr-un nesfîrșit număr de state mici ai căror prinți sînt la drept vorbind martirii suveranității. Glorioșii noștri sultani au mai multe soții, decît au supuși cea mai mai parte din acești prinți. Cei din Italia, care nu sînt atît de uniți, sînt mai vrednici de plîns. Statele lor sînt deschise ca niște hanuri la drumul mare, care sînt obligate să adăpostească pe primii veniți. Trebuie, așadar, ca ei să se aciueze pe lingă prinții mari și să fie de partea lor, de teamă mai mult decît din prietenie.

Cele mai multe guverne din Europa sînt monarhice sau mai degrabă sînt numite astfel. Pentru că nu știu dacă au existat vreodată cu adevărat asemenea guverne. Cel puțin, e cu neputință ca ele să fi subsistât vreme îndelungată. Ele constituie o stare de violență care degenerează totdeauna în despotism sau în republică. Puterea nu poate fi niciodată împărțită în mod egal între popor și principe. E foarte greu să se mențină echilibrul. Trebuie ca puterea să scadă într-o parte în timp ce crește în cealaltă. De obicei, însă, avantajul e de partea principelui care e în fruntea armatelor.

în felul acesta puterea regilor Europei e foarte mare și se poate spune că o au așa cum vor ; dar n-o exercită în aceeași măsură ca sultanii noștri. Întîi pentru că nu vor de loc să lovească în obiceiurile și în religia popoarelor și apoi pentru că nu e în interesul lor s-o ducă atît de departe.

Nimic nu-i apropie pe principi mai mult de poziția socială a supușilor lor, decît această imensă putere pe care o exercită asupra lor. Nimic nu-i supune mai mult răsturnărilor și capriciilor soartei.

Obiceiul lor de a-i omorî pe cei ce nu le sînt pe plac, la cel mai mic semn pe care-1 fac, răstoarnă raportul ce trebuie să existe între

greșeli și pedepse, raport ce e sufletul statelor și armonia imperiilor. Acest raport, respectat cu scrupulozitate de principii creștini, le dă un avantaj colosal asupra sultanilor noștri.

Un persan care prin imprudență sau printr-o întâmplare nefericită și-a atras disgrația prințului e sigur că va muri. Cea mai mică greșeală sau cel mai mic capriciu îl duce la moarte. Dar dacă a atentat la viață suveranului, dacă a vrut să predea inamicului cetățile acestuia, la fel va merita să-și piardă viața. Așadar nu întîmpină un risc mai mare în acest din urmă caz decît în primul.

De aceea, în cea mai mică disgrație fiind, văzîn-du-și moartea sigură și nevăzînd nimic mai rău, e împins în mod firesc să tulbure statul și să conspire împotriva suveranului. Asta-i ramine singura scăpare.

Nu e același lucru cu mai marii Europei, cărora disgrația nu le ia nimic altceva decît bunăvoința și favoarea. Se retrag de la curte și nu se mai gîndesc decît să se bucure de o viață tihnită și de avantajele ce le dă nașterea lor. Deoarece nu sînt condamnați să moară decît pentru crima de les-majestate, se tem să ajungă la ea, gîndindu-se la ceea ce au pierdut și la puținul ce-1 au de cîștigat. Asta face să se vadă atît ele puține revolte și-atît de puțini principi morți de o moarte violentă.

Cu .această autoritate .nelimitată pe care o au principii noștri, ei iau măsuri de prevedere pentru

a-și pune viața la adăpost. Fără acestea n-ar trăi nici o zi. De n-ar avea în solda lor un număr nes" fîrșit de trupe cu care să tiranizeze restul supușilor lor, stăpînirea lor n-ar dura nici o lună.

Nu sînt decît patru sau cinci secole de eînd un rege al Franței își formă o gardă contrar obiceiului acelor timpuri, pentru a se apăra de ucigașii pe care un mic prinț din Asia îi trimisese ca să-i omoare. Piuă atunci regii trăiseră liniștiți în mijlocul"supușilor lor, ca niște tați între copiii lor.

Cu toate că regii Franței ar putea să ia după bunul lor plac viața unui supus al lor, ca și sultanii noștri, ei, dimpotrivă, au putere să grațieze pe toți criminalii. E destul ca un om să fi avut norocul să vadă fața augustului său prinț pentru a înceta să fie nevrednic de a

trăi. Monarhii aceștia sînt ea soarele care dă pretutindeni căldură și viață.

Din Paris, în 8 ale lunii Rebiab 2, 1717

Scrisoarea CIV

USBEC CĂTRE ACELAȘI

Ca să-mi continui ideea ultimei scrisori, iată, cu aproximație, ce-mi spunea zilele trecute un european destul de deștept :

— Cea mai proastă hotărîre pe care principii din Asia ar fi putut s-o ia, e de a se ascunde, așa cum și fac. Ei vor să devină mai vrednici de respect ; dar fac să fie respectată regalitatea și nu regele,

[1] Filip August, amenințat de trimișii lui Aladin, sau Ala El Din, căpetenia Hașișinilor, cunoscut mai ales sub numele de „Bătrînul de la munte". îndreptînd gîndurile supușilor spre un anumit tron și nu spre o anumită persoană.

Această putere nevăzută care guvernează, pentru popor e aceeași. Chiar dacă zece regi pe care nu-i cunoaște decît după nume s-ar sugruma unul după altul, el nu simte nici o deosebire : e ca și cum ar fi guvernat pe rînd de spirite.

Dacă odiosul paricid al marelui nostru rege Henri al IV-lea [1] și-ar fi îndreptat lovitura asupra unui rege al Indiei, stăpîn al sigiliului regal și al unei averi imense ce ar fi părut să fie strînsă pentru el, ar fi putut să ia în tihnă frînele imperiului, fără ca un singur om să se fi gîndit să-1 ceară pe rege, familia și copiii lui.

Lumea se miră că în guvernarea principilor din Orient nu se produc aproape niciodată schimbări. Dar cum se explică asta decît prin aceea că e tiranică și înspăimîntătoare ?

Schimbările nu pot fi făcute decît de către principe sau de către popor. Dar acolo, principii, n-au de ce să le facă pentru că la un atît de înalt grad de putere au tot ce se poate avea ; dacă ar schimba ceva asta n-ar putea fi decit în paguba lor.

în ceea ce privește pe supuși, dacă unul dintre ei făurește un plan

împotriva statului, nu l-ar pune în aplicare. Ar trebui să contrabalanseze din-tr-o dată o putere de temut și totdeauna unică. Ii lipsesc și timpul și mijloacele; dar n-are decît se se ducă la izvorul puterii acesteia și nu-i trebuie decît un braț și o clipă.

Ucigașul se urcă pe tron în timp ce monarhul coboară, cade și moare la picioarele lui.

* Asasinat de Ravaillac la 14 mai 1610.

Un nemulțumit din Europa se gîndește să între-r ține un complot ascuns, să treacă la inamic, să cucerească vreo cetate, să aţîţe nemulțumirile supușilor. Un nemulțumit din Asia se duce drept la rege, uluiește, lovește, răstoarnă. Ii șterge pînă și urmele. Intr-o clipă sclav și stăpîn ; în aceeași clipă uzurpator și legitim.

Nefericit regele care n-are decît un cap ! Pare E să nu fi strîns în el toată puterea decît pentru a-i arăta primului ambițios locul unde o va găsi întreagă.

Din Paris, în 17 ale lunii Rebiab 2, 1717

Scrisoarea CV

USBEC CÀTRE ACELAȘI

Nu toate popoarele Europei sînt la fel de supuse prinților. De pildă, temperamentul nerăbdător al englezilor nu-i dă răgaz regelui lor să-1 împovă-r reze cu autoritatea. Supunerea și ascultarea sînt I virtuțile cu care se mîndresc cel mai puțin. In legătură cu asta spun lucruri destul de ieșite din f|l comun. După ci, nu există decît o singură legătură K ce-i poate uni pe oameni și asta e recunoștința. Un soț, o soție, un tată și un fiu nu-s legați decît prin , dragostea ce și-o poartă sau prin binefacerile ce și I le procură. Aceste felurite motive de recunoștință ! sînt originea tuturor regatelor și a tuturor societăților.

Dar dacă un principe, departe de a-i face pe I supușii săi fericiți, vrea să-i oprime și să-i distrugă^ baza supunerii încetează. Nimic nu-i mai leagă, nimic nu-i mai reține și reintră în libertatea lor naturală. Ei susțin că o putere fără de margini nu poate fi legitimă

pentru că în nici un caz nu poate avea o origine legitimă. „Pentru că, spun ei, noi nu putem da altcuiva mai multă putere asupra noastră decît avem noi înșine ; or, noi n-avem asupra noastră o putere nemărginită. De pildă, nu putem să ne luăm viața : nimeni, așadar, trag ei concluzia, nu are pe pămînt această putere."

Crima de les-majestâte nu e altceva după părerea lor decît crima pe care cel mai slab o comite contra celui mai tare, nesupunîndu-i-se, indiferent dc modul în care ar refuza să-i dea ascultare. De asemenea, poporul Angliei fiind mai puternic decît unul din regii lui, declară că e o crimă de les-majestate ca un principe să poarte război împotriva supușilor săi. Au deci multă dreptate eînd repetă porunca Coranului lor care le spune să se supună puterilor. Această poruncă nu e prea greu de urmat, pentru că le e cu neputință să n-o respecte ; eu atît mai mult cu cît nu-s obligați să se supună celui mai virtuos, ci celui mai puternic.

Englezii zic că unul din regii lor care învinsese și luase prizonier un principe ce se revoltase și aspirase la coroană, voind să-i reproșeze necredința și trădarea, primi de la principele nefericit următorul răspuns : „N-a trecut decît o clipă de eînd s-a hotărît cine dintre noi e trădătorul".

Un uzurpator declară rebeli pe toți acei care n-au oprimat patria împreună cu el. Crezînd că nu există lege acolo unde nu vede judecători, face să fie cinstite, ca hotărîri ale Cerului, capriciile întâmplării și ale sorții.

Din Paris, in 20 aie lunii Rebiab 2, 1717

Scrisoarea CVI

REDI CĂTRE USBEC

La Paris

într-una din scrisorile tale mi-ai vorbit mult despre științele și artele cultivate în Occident. O să crezi despre mine că sînt un barbar ; dar nu știu dacă foloasele pe care le scot din ele îi despăgubesc pe oameni de reaua întrebuințare ce Ii se dă în fiecare zi.

Am auzit spunîndu-se că doar singură inventarea ghiulelelor ia tuturor popoarelor din Europa libertatea. Principii nemaiputînd încredința paza cetățenilor unor burghezi care la prima ghiulea s-ar fi predaf, au avut un pretext ca să întrețină corpuri mari dc trupe regulate cu care mai apoi și-au oprimat supușii.

Știi că de la născocirea prafului de pușcă nu mai există cetăți de necucerit. Cu alte cuvinte, I Isbec, nu mai există adăpost pe pămînt împotriva nedreptății și a violenței. Mi-e teamă într-una să nu se ajungă pînă la urmă la descoperirea unui secret care să procure o cale mai scurtă pentru a ucide oamenii, a distruge popoare și națiuni întregi.

Ai citit istoria ; adu-ți aminte : aproape toate monarhiile nu s-au bazat decît pe ignorarea artelor și n-au fost distruse decît pentru că le-au cultivat prea mult. Vechiul imperiu al Persici ne poate oferi un exemplu de acasă.

Nu e multă vreme de cînd sînt în Europa, dar am auzit oameni inteligenți vorbind despre ravagiile făcute de chimie. S-ar părea că e al patrulea cataclism care îi ruinează pe oameni și îi distruge pc cîte unii, dar într-una ; în timp ce războiul, 16*

 ciuma și foametea îi distrugea deodată, dar la intervale.

La ce ne-a servit inventarea busolei și descoperirea atîtor popoare decît la a ne transmite bolile lor, mai mult decît bogățiile ? Aurul și argintul au fost stabilite printr-o convenție generală ca preț al tuturor mărfurilor și ca o garanție a valorii lor, datorită faptului că aceste metale erau rare și inutile oricărei alte întrebuințări. Ce interes avem deci ca ele să devină mai răspîndite și ca, pentru a indica valoarea unei mărfi, să avem două sau trei semne în loc de unul. Asta ar fi fost mult mai comod.

Dar, pe de altă parte, această invenție a dăunat foarte mult țărilor care au fost descoperite. Națiuni întregi au fost distruse, iar oamenii care au scăpat de la moarte au fost reduși la o sclavie, atît de grea, încît descrierea ei i-a făcut pe musulmani să se cutremure.

Fericită neștiința copiilor lui Mahomed ! Incîn-tătoare simplitate, atît de dragă scumpului nostru profet, tu îmi amintești mereu

naivitatea timpurilor de mult trecute și liniștea care domnea în inima strămoșilor noștri.

Din Veneția, în 5 ale lunii Ramazan, 1717

Scrisoarea CV11

USBEC CĂTRE RED!

La Veneția

Sau nu crezi ceea ce spui sau faci mai bine decît gîndești. Ai plecat din țara ta ca să te instruiești și disprețuiești orice învățătură. Ai venit ca *să te Formezi într-o țară unde se cultivă artele și tu le consideri dăunătoare. Să-ți spun ceva, Redi ? Eu sint mult mai de acord cu tine decît ești tu cu tine însuți.

Te-ai gîndit bine la starea barbară și nenorocită la care ne-ar duce pierderea artei ? Nu e nevoie i sa ți-o închipui, ea se poate vedea. Mai există încă popoare pe pămînt în mijlocul cărora o maimuță dresată cît de cît, ar putea trăi cu cinste. Ea ar l'l cam la nivelul celorlalți locuitori. Nu s-ar spune dc loc că are o minte curioasă și un caracter bizar. Ai- trăi ca oricare altul, ba chiar s-ar distruge prin

I drăgălășenie.

* Tu spui că întemeietorii de imperii, aproape io|i, au ignorat artele. Nu neg că popoarele bar-bure s-au putut răspîndi pe pămînt ca niște to-

I fente impetuoase și că au copleșit cu armatele lor I Milbatice regatele cele mai civilizate. Dar, bagă [dc seamă, ele au învățat artele sau au pus popoa-? rele învinse să le practice ; fără asta puterea lor ui fi trecut ca zgomotul tunetelor și al furtunilor.

Te temi, spui tu, să nu se inventeze un nou mod d< distrugere mai crud decît cel ce se practică.

■ Nu : dacă s-ar descoperi o invenție fatală, ea ar fi d îndată interzisă de către drepturile omului ; și

| rnusinițămîntul unanim al națiunilor ar înmor-| limita această

descoperire. Nu e de loc în interesul ■brlneipilor să facă cuceriri pe asemenea căi. Ei hi'iuda supuși și nu pămînturi.

Te plîngi de invenția prafului de pușcă și a ghiu-H h'lclor ? Găsești că e ciudat că nu mai sînt cetăți Mie necucerit : cu alte cuvinte, înseamnă că ți se g pure ciudat că războaiele se sfîrșesc azi mai repede KtM> odinioară.

E Trebuie că ai remarcat citind că de cînd s-a in-; Ventai praful de pușcă bătăliile sînt mult mai pu- ' țin sîngeroase de cum erau, pentru că aproape ni! mai sînt lupte corp la corp.

Și dacă s-ar găsi un caz particular, eînd o ari' ar fi fost vătămătoare, ar trebui oare să fie respinsă ? Crezi oare, tu, Redi, că religia pe care a adus-o din cer sfîntul nostru profet, e vătămătoare pentru că într-o bună zi va sluji să-i nimicească pe creștinii perfizi ?

Tu crezi că artele moleșesc popoarele și prin asta sînt cauza căderii imperiilor. Vorbești de ruina imperiului vechilor perși care a fost efectul moliciunilor ; dar exemplul acesta e departe de a fi hotărîtor, pentru că grecii care i-au subjugat cultivau artele cu mult mai multă grijă decît ei.

Cînd se spune că artele îi efeminează pe bărbați, nu se vorbește în nici un caz de cei care se ocupă cu ele, pentru că aceștia nu trindăvesc niciodată, or trîndăvia dintre toate viciile e cea care înmoaie cel mai mult curajul.

Nu e deci vorba decît de cel care o gustă. Dai-, cum într-o țară civilizată cei ce se bucură de plăcerile artei sînt obligați să practice o meserie dacă nu vor să fie reduși la o sărăcie rușinoasă, ui mează că trîndăvia și moliciunea sînt incompatibile cu artele.

Parisul e poate cel mai senzual oraș din lume' și locul unde plăcerile sînt cele mai rafinate ; dar poate e și cel în care se duce o viață mai grea. Pentru ca un om să trăiască în plăceri, trebuie ca o sută alții să lucreze fără odihnă.

O femeie și-a băgat în cap că trebuie să apar i]a o adunare cu o anumită toaletă ; trebuie ca, din acest moment, cincizeci de meseriași să nu mai doarmă și să nu niai aibă răgaz să mănînce și să

bea : ea ordonă și e ascultată mai prompt decît : r

Iii»;.

.... ’ ■

fi monarhul nostru, deoarece interesul e cel mai marc rege de pe pămînt.

«Ț Această ardoare a muncii, această pasiune de a f se îmbogăți trece din clasă socială în clasă socială, de la meseriași pînă la cei mari. Nimănui nu-i place J să fie mai sărac decît cel pe care-1 vede imediat sub 5 el. Ai să vezi la Paris un om care are din ce trăi pînă în ziua judecății dc apoi lucrînd fără încetare și riscînd să-și scurteze zilele ca să adune, zice el, ■ (lin ce să trăiască.

Același gînd cuprinde toată națiunea ; nu vezi decît muncă și străduință : unde c așezat acel I popor feminizat despre care vorbești atîta ?

I Să presupunem, Redi, că nu s-ar tolera într-un I regat decît meseriile care sînt absolut necesare cul-I livării pămîntului, în număr destul de mare totuși, I și s-ar condamna cele care nu servesc decît plă-■M'erii și fanteziei. Eu susțin că statul acesta ar fi g tel mai mizerabil din lume.

Dacă locuitorii ar avea destul curaj să se lip-■bească de lucrurile ce le datorează nevoilor lor, g poporul s-ar împuțina în fiecare zi, iar statul ar de-■Veni atît de slab înеît n-ar exista o cît de mică pu-■tere care să nu fie în stare să-1 cucerească.

Aș putea să intru în amănunte și să-ți arăt că ■Veniturile indivizilor ar înceta aproape cu totul și, ■Iu consecință, și cele ale regelui. între cetățeni ■aproape că n-ar mai exista relații libere. Această E (irculație a bogățiilor și această răspindirc a veni-■lurilor, care provine din interdependența unor arte I (o celelalte, ar înceta cu totul. Fiecare și-ar scoate ■veniturile numai din bucata lui de pămînt și Minime, n-ar scoate decît atît cît îi trebuie ca să nu ■moară de foame. Dar cum asta nu e nici măcar a ■ bula parte din veniturile regatului, ar trebui ca numărul locuitorilor să scadă proporțional și să nul ramina din ei decît a suta parte.

Fii atent pînă unde merg veniturile industriei. 1 Un fond nu produce proprietarului decît a două- 1 zecea parte din valoarea sa anuală ; dar cu vopsea I de un pistol 3, un pictor ar putea face un tablou 1 care îi va aduce cincizeci. Se poate spune același I lucru despre bijutierii, lucrătorii în lînă, mătăsuri I și toate felurile de meseriași.

Din toate acestea trebuie să tragem concluzia, I Redi, că pentru ca un rege să fie puternic, trebuie I ca supușii lui să trăiască în belșug ; trebuie ca el să I se străduiască să le procure tot felul de lucruri I aproape de prisos, cu aceeași atenție ca și cele ne- I cesare vieții.

Din Paris, în 14 ale lunii Șalval, 1717

Scrisoarea CVIII

RICA LUI IBBEN

La Smirna

L-am văzut pe tînărul monarh. Viața lui e 1 scumpă tuturor supușilor săi. Nu mai puțin între- I gii Europe, prin marile tulburări ce le-ar isca moar- I tea lui. Regii, însă, sînt ca zeii. încă de pe eînd I trăiesc trebuie socotiți nemuritori. înfățișarea aces- I tui rege este maiestuoasă și în același timp ferme- 1 cătoare. O frumoasă educație se adaugă unor feri- I cite însușiri naturale și făgăduiește un mare prinț. |

Se spune că nu poți să cunoști niciodată caracterul regilor Apusului, pînă ce ei nu trec prin două mari probe : aceea a amantei și a duhovnicului. Trebuie să-i vezi pe unul și pe celălalt străduin-du-se să prindă firea monarhului. Pentru asta vor da lupte crîncene. Căci sub un tînăr prinț aceste două puteri sînt întotdeauna rivale, așa cum sub ■suzeranitatea unuia bătrînele se împacă și se unesc. Sub un rege tînăr dervișul are un rol greu de susținut : puterea regelui e slăbiciunea lui ; pe cînd cealaltă, amanta, triumfă deopotrivă și asupra slăbiciunilor și asupra forței.

Cînd am venit în Franța l-am găsit pe regele, azi răposat, guvernat numai de femei. Și asta la vîrsta pe care o avea și pe cînd îl credeam că e singurul monarh de pe toată suprafața pămîntului care să aibă mai puțină nevoie de o asemenea tutelă. Auzii într-o zi pe o femeie

spunînd :

— Trebuie să facem ceva pentru acest tînăr colonel. Valoarea lui îmi este cunoscută. Voi vorbi ministrului.

O alta spunea :

— E surprinzător cum a fost dat uitării acest tînăr abate. Trebuie să ajungă episcop. E om de neam mare și bag mîna în foc pentru moravurile lui.

Și să nu-ți închipui că cele care vorbeau astfel erau cumva favoritele prințului. Nu, poate că nici nu-i vorbiseră mai mult de două ori în viața lor ; deși, totuși, acest lucru e ușor de făcut la curțile principilor europeni. Nu e nimeni cu vreo treabă la curte, în Paris, sau în provincii, care să nu aibă o doamnă la palat prin mîinile căreia să treacă toate grațiile și cîteodată nedreptățile pe care el le-ar putea face. Aceste femei au, poate, relații între ele și formează un fel de republică ale cărei membre, mereu active, se ajută și își fac servicii unele altora. Sînt ca ftn stat în stat. Pun în mișcare miniștri, pe magistrati, preoțimea. Dacă nu cunoști femeile care îi dirijează, ești ca unul care vezi mașinăria învîrtindu-se, dar nu-i cunoști mecanismul.

Ibben, crezi că o femeie e amanta unui ministru ca să se culce cu el ? Ași ! Ce idee ! E amanta lui pentru ca, în fiecare dimineață, să-i îndese sub nas cinci sau șase petiții. Bunătatea lor firească apare din pripeala cu care fac bine unui șir întreg de oameni „nevoiași”, care le procură o sută de mii de livre rentă.

Se plînge lumea în Persia că împărăția e condusă de două-trei femei ; în Franța e și mai și. Aci femeile cîrmuiesc cu toatele și iau lucrurile nu numai cu ridicata, dar își împart și cu de-amănun-tul toată autoritatea.

La Paris, în ultima zi a lunii Șalval, 1717

Scrisoarea CIX

USDEC CĂTRE***

Există un fel de cărți, pe care noi în Persia nu le cunoaștem, dar

care aici par foarte la modă ; jurnalele. Citindu-le, leneșii se simt flatați. Sînt îneîntați că pot parcurge treizeci de volume într-un sfert dc oră.

în cele mai multe cărți, de îndată ce autorul se apucă să facă obișnuitele complimente, cititorii au și ajuns la desperare. îi face să intre, pe jumătate morți, într-un subieqt înecat într-o mare de cuvinte. Unul vrea să devină nemuritor printr-o Iu-crare de douăsprezece fascicole ; altul printr-un in-cvarto ; unul care are înclinări frumoase țintește la un „in-folio“. Trebuie așadar să-și întindă subiectul pînă la dimensiunile acestea. Și acest lucru îl face fără milă, neglijînd suferința sărmanului cititor care se omoară să scurteze ceea ce autorul și-a dat osteneala să lungească.

Nu știu ce merit există în a face asemenea lucrări ! Aș face și eu la fel dacă aș vrea să-mi ruinez sănătatea și librarul.

Marea greșeală pe care o fac ziariștii e că nu vorbesc decît despre cărți noi : ca și cum adevărul ar fi vreodată nou. Eu cred că pînă cînd un om n-a citit toate cărțile vechi, n-arc nici un motiv să le prefere pe cele noi.

Dar atunci cînd își impun să nu vorbească decît despre opere scoase calde din cuptor, își impun să fie foarte plicticoși. Se feresc să critice cărțile din care scot fragmentele, oricîte motive ar avea ca s-o facă. Și într-adevăr, care e omul acela atît de îndrăzneț îneît să vrea să-și facă zece-doisprezecc dușmani în fiecare lună ?

Cei mai multi dintre autori seamănă cu poeții care ar răbda o ploaie de ciomege fără să crîe-nească, dar care, păsîndu-le mai puțin de spinare decît de operele lor, nu pot suporta o cît de mică critică. Trebuie deci să te ferești de a-i ataca într-un punct atît de sensibil. Ziariștii știu prea bine asta. Fac, așadar, tocmai pe dos : încep prin a lăuda subiectul tratat (prima lipsă de gust). De aici trec să-1 laude pe autor (laude forțate) pentru că au de-a face cu oameni înfierbîntați, gata să-și facă dreptate și să fulgere cu pana, pe orice ziarist care s-ar încumeta. ' ■

Din Paris, în 5 ale lunii Zilcade, 1713

Scrisoarea CX

RICA LUI ***

Universitatea din Paris este fiica cea mare a regilor Franței. Și chiar foarte mare, pentru că are mai mult de nouă sute de ani. De aceea, cîteodată, aiurează.

Mi s-a spus că ea a avut acum cîtva timp o sfadă strașnică cu cîțiva învățați în legătură cu litera „Q“ 4, dorind să se pronunțe ca litera K5. Cearta se înteți într-atît încît unii fură despuiați de averi. Trebui ca Parlamentul să pună capăt neînțelegerii, acordînd printr-o hotărîre solemnă permisiunea ca toți supușii regelui Franței să pronunțe această literă după cum aveau poftă.

Era plăcut să vezi cele două instituții, cele mai respectabile din Europa, preocupate să hotărască soarta unei litere din alfabet.

S-ar părea, dragul meu *** că atunci cînd se adună capetele celor mai mari oameni ele se strîm-tează și că acolo unde sînt mai mulți înțelepți se află mai puțină înțelepciune. Marile adunări țin atît de mult la mărunțișuri, la formalități, la uzanțe inutile, încît esențialul rămîne pe planul al doilea. Am auzit spunîndu-se că un rege al Aragonului, convocînd reprezentanții Aragonului și Catalo-niei 6, primele ședințe fură folosite ca să decidă în ce limbă se vor ține dezbaterile. Cearta a fost vie și adunarea s-ar fi spart de o mie de ori dacă nu s-ar fi inventat un expedient, anume ca întrebarea să fie făcută în limba catalană, iar răspunsul în aragoneză.

Din Paris, în 25 ale lunii Zilhaje, 1718

Scrisoarea CXI

RICA LUI ***

Rolul unei femei frumoase e mult mai serios decît ne gîndim. Nu există nimic mai important decît ceea ce se petrece dimineața eînd, înconjurată de servitori, își face toaleta. Un general de oști nu depune mai multă atenție ridieîndu-și aripa dreaptă sau trupele de rezervă, decît ea eînd își lipește o aluniță care ar putea lipsi, dar cu care speră sau prevede că va avea succes.

Cită bătaie de cap, cîtă atenție ca să împace interesele a doi rivali,

ca să apară neutră amîndo-rura, în timp ce se dăruie și unuia și celuilalt, fă-cîndu-se mijlocitoarea tuturor motivelor de nemulțumire pe care le creează !

Ce ocupație, să chibzuiești ca distracțiile să vină una după alta, să se reînnoiască fără încetare și să preîntîmpini toate accidentele care ar putea să le întrerupă !

Cu toate acestea, grija cea mare nu e să se distreze, ci să pară că se distrează. Plictisește-le cît vrei, ele te vor ierta cu condiția să se creadă că s au distrat bine.

Acum cîteva zile luam parte la o masă oferită de niște femei la țară. Pe drum spuneau într-una :

— Măcar să rîdem bine și să ne distrăm.

Eram destul de prost potriviți și, prin urmare, destul de serioși.

> — Trebuie să recunosc, spune una dintre femei, că ne distrăm bine ! La Paris, nu există azi o societate atît de veselă ca a noastră !

In timp ce mă cuprindea plictiseala, o femeie mă scutură și îmi spuse :

—■ Ei, ce zici ? nu-i așa că sîntem vesele ?

> — Mda, răspunsei eu căscînd ; îmi vine să crăp de rîs ! Totuși tristețea îmi frîngea gîndurile ; iar eu, din căscat în căscat, căzui într-un somn letargic ce puse capăt tuturor desfătărilor.

Din Paris, în 11 ale lunii Maharram, 1718

Scrisoarea CXII

USBEC CĂTRE***

Domnia răposatului rege fu atît de lungă invit sfirșitul a făcut să i se uite începutul. Astăzi e moda ca lumea să nu se ocupe decît de evenimentele întîmplate in timpul cît era minor și să nu se citească decît memoriile acelor vremuri.

lată discursul pe care l-a rostit în consiliul de război, unul din generalii cetății Parisului și recunosc că nu înțeleg mare lucru din el.

„Domnilor, deși trupele noastre au fost respinse cu pierderi, cred că ne va fi ușor să reparăm această înfrîngere. Am șase cuplete cu cîntece gata să vadă lumina tiparului și care sînt sigur — vor aduce echilibrul situației.

Am ales cîteva \ oci foarte curate, care ieșind din cavitatea unor piepturi puternice vor mișca grozav poporul. Cupletele sînt scrise pe o melodie care a avut pînă în prezent un efect cu totul deosebit.

Dacă asta nu e destul, o să tipărim un afiș înfă-țișîndu-1 pe Mazarin spînzurat.

Din fericite pentru noi, el nu vorbește bine franțuzește. Scîlcie limba în așa fol incit e imposibil ca afacerile lui să nu meargă prost. Nu vom uita să arătăm poporului accentul caraghios cu care pronunță cuvintele. Am dat la iveală acum cîteva zile o greșeală de gramatică atît de grosolană îneît, la toate răspîntiile s-au făcut glume pe socoteala ei.

Sper că, în mai curînd de opt zile, poporul o să facă din numele lui Mazarin o poreclă ce să însemne toate animalele și cele de povarfi și cele de tracțiune.

De la înfrîngerea suferită de noi, muzica noastră l-a atins atît de violent în chiar păcatul originar [1] • încât, pentru a nu-și vedea partizanii reduși la jumătate, a fost silit să-și alunge toți pajii.

însuflețiți-vă deci, prindeți curaj și fiți siguri că-1 vom face să treacă înapoi munții, cu fluierăturile noastre"[4].

Din Paris, în 4 ale lunii Șahban, 1718

Scrisoarea CXIII

REDI CĂTRE USBEC

Da Paris

In timpul popasului pe care-1 fac in Europa, citesc istoricii vechi și moderni. Compar toate vre-I murile. îmi face plăcere să le văd perindîndü-se I prin fața mea și îmi opresc gîndurile mai ales asu-. pra schimbărilor mari, care au făcut ca epocile să

[1] Această frază obscură se pare că vizează gusturile I cardinalului Mazarin, pe care unele memorii ale timpu-f lui i le-au reproșat pe față. fie atît de diferite una de alta și pămîntul atît de puțin asemenea lui însuși.

Poate că tu n-ai băgat de seamă un lucru care îmi produce uimirea în fiecare zi. Cum se face că pămîntul e atît de puțin populat în comparație cu ceea ce era odinioară ? Cum de natura a putut pierde acea minunată fecunditate a primelor timpuri ? Or fi ajuns-o bătrînețele sau a lovit-o slăbiciunea ?

Am stat mai mult de un an în Italia unde n-am văzut deoît ruinele acelei vechi Italii atît de vestită altădată. Cu toate că lumea trăiește la oraș, orașele sînt cu desăvîrșire pustii și depopulate. S-ar părea că nu supraviețuiesc decît ca să arate locul unde erau acele puternice cetăți despre care istoria a vorbit atîta.

Există oameni care susțin că numai Roma singură cuprindea odinioară mai mult popor decît are azi cel mai mare regat din Europa. Au existat cetățeni romani care aveau zece, ba chiar douăzeci de mii de sclavi fără să socotești pe cei care munceau în vilele de la țară. Și cum și aceștia se numărau la patru sau cinci sute de mii de cetățeni, •nu se putea fixa numărul locuitorilor ei, fără ca închipuirea să nu ți se revolte.

în Sicilia existau odată regate puternice și popoare numeroase care au dispărut. Insula, în afară de vulcani, nu mai are nimic deosebit.

Grecia e atît de pustie încît nu mai cuprinde nici a suta parte din vechii ei locuitori.

Spania, altădată atît de populată, nu-ți înfățișează decît cîmpii nelocuite ; iar Franța, comparată cu acea veche Galie de care vorbește Cezar, e o nimica toată.

Țările Nordului șînt foarte dezgolite. Nici vorbă să mai fie ca

odinioară, eînd popoarele erau obli-

gate să se împartă și să trimită în afară, ca pe niște roiuri, colonii și nații întregi ca să-și càute noi adăposturi.

Polonia și Turcia clin Europa aproape că au rămas fără popoare. în America n-ai putea găsi a doua suta parte din oamenii care formau imperii atit de mari.

Nici Asia nu e într-o situație mai bună. Acea Asie Mică ce cuprindea atîtea monarhii puternice și un număr atît de mare de cetăți întinse, nu mai are decît două sau trei. Cit despre întreaga Asie, cea supusă turcilor, nu e nici ea mai plină ; iar cea care e sub stăpînirea regilor noștri, dacă o asemeni cu situația înfloritoare în care se găsea pe vremuri, vezi că nu are decît o foarte mică parte din locuitorii ce erau acolo puzderie, pe timpul lui Xerxes și al lui Darius.

Iar micile state dimprejurul acestor mari imperii sint cu adevărat pustii. Așa sînt regatele Irimeta, Circasia, Guriel. Toți principii aceștia, cu state mari, numără de-abia cincizeci de mii de supuși.

Egiptul nu a pierdut mai puțin decît alte țări, în sfîrșit, străbat lumea și nu găsesc decît ruină. Mi se pare că o văd ieșind din ravagiile ciumei și ale foametei.

Africa a fost întotdeauna atît de puțin cunoscută încît nu poți vorbi despre ea cu atîta siguranță ca despre alte țări ale lumii. Dacă ținem seama doar de coastele Mediteranei, cunoscute în toate timpurile, vedem că a decăzut foarte mult față de ce-a fost cînd era provincie romană. Astăzi, principii săi sînt atît de slabi încît formează cele mai pricăjite puteri din lume.

După o socoteală pe cit poate fi mai dreaptă în-tr-0 astfel de problemă, am descoperit că pe pămînt abia de mai există a cincizecea parte din locuitorii

ce trăiau pe timpul lui Cezar. Ceea ce e uimitor e că lumea se depopulează in fiecare zi. Dacă asta continuă, peste zece secole pămîntul nu va mai fi decît un pustiu.

Iată, dragă Usbec, cea mai teribilă catastrofă ce i s-a întîmplat vreodată lumii. Abia a fost băgată în seamă, pentru că a sosit pe nesimțite și în decursul unui mare număr de secole. Asta arată un viciu lăuntric, o otravă tainică și ascunsă, o tîn-jeală ce atacă natura umană.

Din Veneția, în 16 ale lunii Regeb, 1713

Scrisoarea CXIV

USBEC CĂTRE REDI

La Veneția

Lumea, dragă Rodi, poate fi coruptă. Chiar și cerul. Astronomii sînt martorii oculari ai tuturor schimbărilor, efecte foarte firești ale mișcării universale a materiei.

Pămîntul, ca și celelalte planete e supus acelorași legi ale mișcării. în lăuntrul lui se duce veșnica luptă a principiilor sale. Marea și uscatul par a fi într-o eternă vînzoleală. Fiecare clipă dă la iveală noi combinații.

Oamenii, trăind într-un adăpost atît de supus schimbărilor, sînt într-o situație la fel de nesigură. Pot acționa o sută de mii de cauze dintre care cea mai mică îi poate distruge, așa după cum, cu atît mai mult, poate să le mărească sau să le micșoreze numărul.

N-am să-ți vorbesc de acele catastrofe parțiale, atît de frecvente la istorici, catastrofe care au dis-

1

Aluzie la celebra ședință din 2 septembrie 1715 în care Philippe d'Orléans în înțelegere cu Jean Antoine de Mesmes, conte d'Avaux, prim-președinte al parlamentului, a obținut casarea testamentului lui Ludovic al XIV-lea care instituia pe ducele De Maine, fiu natural al regelui și al doamnei de Montespan, comandant al casei sale, acordîndu-i dreptul de prinț de sînge.

2

Adriène Maurice, conte d’Ayen, duce de Noailles, mareșal al Franței, președintele consiliului financiar,

3

Pistol — monedă de aur veche cu o valoare variabilă j în Franța, valora de obicei 10 franci.

4

E vorba de cearta lui Ramus.

5

E vorba de cuvintele Quisquis și Quanquam, pe care Ramus propune să se pronunțe kiskis și kankan.

6

Filip al Ill-lea, regele Spaniei. Regatele Aragon și Catalonia erau de un secol (1610) unite sub aceeași coroană.

I—---

trus. orașe și regate întregi. Sînt alte catastrofe eu caracter general care au împins omenirea la doi pași de pieire.

Istoria e plină de ciume întinse, care au pustiit rînd pe rînd lumea. Ea vorbește între altele de una care a fost atît de violentă incit a pîrjolit pînă și rădăcinile plantelor și s-a făcut simțită in toată lumea cunoscută, pînă in imperiul Cathay. Un grad de virulență a mai lipsit poate ca să fi distrus tot neamul omenesc într-o singură zi.

Nu sînt nici două secole de cînd cea mai rușinoasă dintre toate bolile se ivi în Europa, Asia și Africa. în foarte scurtă vreme avu efecte teribile. S-ar fi sfîrșit cu oamenii dacă molima ar fi continuat să se răspîndească cu aceeași furie. Copleșiți din naștere do rele, incapabili să ducă poverile date de societate, oamenii ar fi pierit într-un mod groaznic.

Ce s-ar fi întîmplat dacă veninul ar fi fost ceva mai puternic? Și el ar fi devenit, fără îndoială, mai puternic, dacă, din fericire, nu s-ar fi descoperit un remediu atît de bun ca cel ce a fost găsit. Poate că această boală, atacând părți din specie, ar fi putut ataca întreaga speță.

Dar de ce să vorbim de distrugerea ce i se putea întîmpla neamului omenesc ? Nu s-a întîmplat în realitate ? Potopul nu l-a redus la o singură familie ?

j Cei care cunosc natura și au despre Dumnezeu o idee rațională pot oare înțelege că materia și luI crurile create n-au decît șase mii de ani ? Să-și fi I amînat Dumnezeu treaba o întreagă eternitate și f să nu se fi apucat de ea decît ieri, folosind puterea sa creatoare ? A făcut asta pentru că nu putea sau nu voia ? Dar dacă nu putea, o dată, nu putea nici altădată ! Așadar, n-a vrut. Dar, deoarece în Dumnezeu nu există succesiune, dacă admitem că a vrut ceva o dată, asta înseamnă că a vrut-o din-totdeauna, de la început.

Nu trebuie prin urmare să numărăm anii lumii. Numărului firelor de nisip din marc nu le e mai potrivit, pentru comparație, decît

clipa.

Totuși, toți istoricii ne vorbesc despre cel dintîi tată. Ei ne fac să vedem natura umană năseînd. Nu e mai firesc să ne gîndim că Adam a fost salvat dintr-o nenorocire unanimă, după cum a fost salvat Noe de potop, și că aceste mari evenimente erau dese pe pămînt de la crearea lumii.

Dar nu toate distrugerile sînt violente. Vedem mai multe părți ale pămîntului obosind să procure hrana oamenilor. De unde știm că pămîntul întreg nu are cauze de oboseală complexe, lente, imperceptibile ?

Am crezut că e bine să-ți dau aceste idei generale înainte de a răspunde mai amănunțit Ia scrisoarea ta, despre micșorarea numărului oamenilor ce se întîmplă de șaptesprezece-optsprezece secole încoace. Îți voi arăta, în scrisoarea următoare că, independent dc cauzele fizice, există altele, morale, care au avyt acest efect.

Din Paris, în 8 ale lunii Șahban, 1718

Scrisoarea CXV

USB EG CĂTRE ACELAȘI

Cauți motivul pentru care pămîntul e mai puțin populat ca odinioară. Dacă ești atent ai să vezi că marea deosebire provine din diferența survenită din moravuri.

De cinci religia creștină și cea mahomedană au împărțit lumea romană lucrurile s-au schimbat mult. Nici pe departe aceste două religii nu-s atît . de favorabile răspîndirii speciei umane, cum era K cea a stăpinilor universului.

Aceasta din urmă interzicea poligamia și, din I acest punct de vedere, avea un mare avantaj asupra religiei mahomedane. Divorțul era îngăduit, ■ ceea ce-i mai dădea încă unul, nu mai puțin vrednic de luat în seamă, asupra religiei creștine.

Nimic nu mi se pare atît de contradictoriu ca mulțimea de femei admisă de coran și porunca de a le satisface cuprinsă in aceeași

carte. „îngriji-ți-vă femeile, spune profetul, pentru că le sînteți trebuincioși cum le sînt veșmintele și pentru că vă sînt folositoare ca îmbrăcămintea.·' Iată un precept care face viața unui musulman cu adevărat foaj'to grea. Cel care are patru soții stabilite dc lege și tot atîtca concubine și sclave, nu se simte oare împovărat cu atîtea veșminte ? „Soțiile noastre sînt ogorul nostru, mai spune profetul. Apropiați-vă de ‘ ogoarele voastre ! Faceți bine sufletelor voastre și într-o zi o să-1 dobîndițir[1]

Mă uit la un bun musulman ca la un atlet condamnat să lupte fără odihnă, dar care, in curimi, slăbit și toropit de prima oboseală, zace pe cîmpul izbînzii și se afiă, ca să zic așa, îngropat sub propriile sale triumfuri.

Natura lucrează întotdeauna eu încetineală și cu menajamente. Acțiunile ei nu-s niciodată violente. Pînă și în creaturile ei, vrea temperanță. Natura I umblă numai cu rigla și compasul. Dacă o grăbești, ! cade curînd în slăbiciune. își întrebuințează toată puterea ce-i mai rămînc ca să se conserve pierzin-ț du-și cu totul calitatea de producătoare și putere f generatoare.

e

La sleire ne aduce întotdeauna acel mare număr de femei in stare mai mult să ne sfîrșească decît să ne satisfacă. Printre noi se găsesc, în mod obișnuit, oameni cu haremuri foarte mari dar cu un foarte mic număr de copii. Chiar și acești copii sînt în majoritate firavi și bolnăvicioși, resimțindu-se de slăbiciunea tatălui lor.

Asta nu e tot : femeile acelea, constrînse la o abstinență forțată, au nevoie de oameni care să le păzească, oameni ce nu pot fi decît eunuci. Religia, gelozia și rațiunea chiar nu permit apropierea de ele a altora. Acești paznici trebuie să fie numeroși, fie pentru a menține liniștea în interior printre atitea certuri cite se iscă neîncetat între femeile acestea, fie, in sfîrșit,' pentru a împiedica atacurile din afară. In felul acesta unui om care are zece soții sau concubine, nu i se par prea multi tot atî-ție eunuci ca să le păzească. Dar ce pierdere pentru societate, acest număr mar? de bărbați morți din naștere ! Și cum să nu urmeze scăderea populației !

Femeile-selave care slujesc în harem alături de eunuci; numeroasele

femei ale stăpînului, îmbă-trînesc degeaba, aproape totdeauna într-o jalnică virginitate. Atît timp cît rămîn în harem nu se pot mărita. Stăpinele lor, după ce s-au obișnuit cu ele, aproape niciodată nu vor să se despartă de ele.

Iată cum un om ocupă el singur atîția supuși dintr-un sex și din altul pentru plăcerile lui, făcîn-du-i să fie morți pentru stat și inutili propagării speciei.

Constantinopolul și Ispahanul sînt capitatele celor mai mari împărății din lume. Intr-acolo ar trebui să tindă totul și într-acolo ar trebui să se îndrepte oamenii dio toate părțile atrași în fel și chip. Totuși ele piei' de la sine și ar fi în eurînd 222

I distruse dacă suveranii n-ar aduce aproape în fie-I care secol națiuni întregi ca să le repopuleze. Am să termin ce am de spus în această privință în-tr-altă scrisoare.

Din Paris, in 13 ale lunii Șahban, 1718

Scrisoarea CXVI

USBEC CĂTRE ACELAȘI

Romanii nu aveau mai puțini sclavi ca noi, ba chiar mai mulți. îi întrebuințau, însă, mult mai bine. Departe de a împiedica înmulțirea sclavilor pe căi silnice, dimpotrivă, o sprijineau din toate puterile, pe cît puteau îi împreunau prin tot felul de căsătorii. în acest fel își umplau casele cu servitori de toate sexele, de toate viratele, iar statul eu popor numeros.

Copiii aceștia, care cu timpul formau bogăția stăpînului, se nășteau fără număr în jurul lui. El era singurul însărcinat să-i hrănească și să le dea educație. Tații, scutiți de povara asta, se supuneau doar înclinării naturii și se înmulțeau fără să se teamă de o familie prea mare.

Ți-am spus că la noi toți sclavii sînt ocupați ϛu paza femeilor și cu nimic altceva. Din punctul de vedere al statului ei sînt într-o perpetuă letargie. Astfel meșteșugurile și cultivarea pămîntului trebuie să se restringa la cîțiva oameni liberi, la cîțiva capi de

familie, care se ocupă cît pot mai puțin de ele.

La romani nu era așa. Republica se folosea, cu un nesfîrșit profit, de acest popor de sclavi. Fie-I care dintre ei avea micile lui economii. Acestea le întrebuința în condițiile impuse de stăpîn. Cu

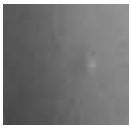

aceste economii muncea la ce îl împingea înclinările. Unul făcea o bancă, altul negoț pe mare. Unul vindea mărfuri cu de-amănuntul, altul se ocupa cu vreun meșteșug ori arenda și valorifica pă-mînturi. Nu era nimeni care să nu se străduiască din răsputeri să scoată cîștig din economiile astea care îi produceau în același timp belșug în sclavia prezentului și speranța unei libertăți viitoare. Situația aceasta făcea ca poporul să fie harnic, înviora meșteșugurile și industria.

Sclavii aceștia ajunși bogați prin osteneala și munca lor se liberau și deveneau cetățeni. Republica se completa fără încetare și primea în sinul ei noi familii în timp ce familiile vechi piereau.

Poate că o să am ocazia să-ți dovedesc, în scrisorile melc viitoare, că pe măsură ce sînt mai mulți oameni într-un stat, pe atît înflorește comerțul mai mult. Cu aceeași ușurință am să dovedesc că tot pe măsura înfloririi comerțului, crește și numărul oamenilor. Aceste două lucruri se ajută reciproc și se favorizează cu necesitate.

Dacă e așa, cum să nu se mărească și să nu crească acel număr mare de sclavi totdeauna activi ! Hărnicia și belșugul îi făceau să se nască. Iar ei, la rîndul lor, făceau să se ivească belșugul și hărnicia.

Din Paris, in 16 ale lunii Șahban, 1713

S c ri.soarea CXVII

USBEC CĂTRE ACELAȘI

Pînă acum am vorbit de țările mohamedane șl am căutat motivul pentru care elè sînt mai puțin populate decît cele ce se aflau supuse stăpînirii g romanilor. Să vedem acum ce efect a produs la i creștini.

Divorțul era permis de religia pagină și a fost I interzis creștinilor. Această schimbare, care păru I mai întîi să aibă consecințe atît de mici, avu, pe , nesimțite, urmări teribile și de așa fel incit abia I îți vine a crede.

Nu numai că s-a răpit căsătoriei tot farmecul, ! dar i s-a dat o lovitură chiar scopului ei. Vrind I să stringa legăturile, le-a desfăcut. In loc să I unească inimile, cum se pretindea, ele au fost despărțite pentru totdeauna.

Într-o acțiune atît de liberă și în care inima ar I trebui să aibă un rol atît de mare, se pune sfiala, I nevoia și fatalitatea soartei chiar. Nu se ținu seama de gusturile, de capriciile, de nesociabilitatea caracterelor. Se urmări a se lega inima, adică ceea k ce e mai variabil și mai nestatornic în lume. Se , legau unul de altul fără revenire și fără speranță, I oameni plictisiți și aproape totdeauna nepotriviți, procedine! ca acel tiran care lega oamenii vii de 11 opuri moarte.

Nimic nu contribuie mai mult la atașamentul mutual ca posibilitatea divorțului. Un soț și o soție B erau îndemnați să suporte, cu răbdare, necazurile I casnice, știind că erau în stare să le pună capăt. J Adesea țineau în. mîini această putere toată viața, I fără să uzeze de ea, pentru simplul motiv că erau liberi s-o facă.

I Nu e la fel cu creștinii, pe care necazurile pre-1. zento îi fac să-și piardă nădejdea în viitor. Ei nu E văd în neajunsurile căsătoriei decît durata lor și, ■că să zic așa, veșnicia lor. De aici provin dezgustul, I neînțelegerile, disprețul. Toate acestea fac ca ei să fie pierduți pentru posteritate. De-abia au trecut trei ani de la căsătorie că se și neglijează esențialul. Petrec împreună treizeci de ani de răceală. Se formează separații lăuntrice atît de puternice și poate chiar mai primejdioase decît dacă ar fi publice. Fiecare trăiește și cămine intr-ale sale și toate acestea spre paguba generațiilor viitoare. Curînd un om dezgustat de o soție veșnică recurge la femei ușoare : legătură rușinoasă și atît de potrivnică societății, care, fără a atinge scopul căsătoriei, nu reprezintă decît cel mult plăcerile ei.

Dacă din două persoane legate în felul acesta una nu e potrivită cu scopul naturii și cu propagarea speciei, fie prin temperament, fie datorită vîrstei, ea o îngroapă pe cealaltă o dată cu ea. O face la fel de inutilă ca și ea.

Așadar, nu trebuie să te miri văzînd la creștini un atît de mare număr de căsătorii care produc un atît de mic număr de cetățeni. Divorțul e interzis. Căsătoriile prost întocmite nu se pot repara. Femeile nu mai trec pe rînd, ca la romani, prin mîi-nile mai multor soți, care să scoată, eu timpul, maximul de foloase din ele.

îndrăznesc să spun că dacă într-o republică ca Lacedemonia, unde cetățenii erau mereu strîmto-rați de legi ciudate și subtile și unde nu era decit. o familie, — republica — s-ar fi permis ca soții să-și schimbe în fiecare an soțiile, s-ar fi născut un popor extrem de numeros.

E destul de greu să explici bine motivul care i-a îndemnat pe creștini să interzică divorțul. Căsătoria este, la toate popoarele lumii, un contract susceptibil de toate clauzele și nu au trebuit înlăturate decît acelea care i-ar fi putut slăbi obiecti-

rvul. Creștinii însă n-o privesc din acest punct- de vedere. De aceea, le vine foarte greu să-ți spună ce ¨ căsătoria. Ei nu-i pun la bază plăcerile simțurilor. Dimpotrivă, după cum ți-am spus, se parc că I vor să le alunge pe cît pot. Asta e o închipuire, o Ì formă, ceva misterios pe care eu nu-1 pricep de I loc.

Din Paris, in 19 ale lunii Șahban, 1713

Scrisoarea CXVIIl

USBEC CĂTRE ACELAȘI

Interzicerea divorțului nu e singura cauză a depopulării țărilor creștine. Marele număr de I eunuci care sînt printre ei nu e mai puțin demn de luat în considerare.

Vorbesc de preoții și dervișii de ambe sexe care I se dedică unei abstinențe eterne. Asta e, la creș-lini, virtutea cea mai de seamă. Și pe asta eu nu o I înțeleg, neștiind cum de e virtute aceea ce nu

produce nimic.

Găsesc că învățații lor se contrazic în mod evi-; dent eînd spun despre căsătorie că e sfîntă și celi-; hatul, care îi e opus, este și mai mult, fără să țină 1 seamă că în materie de precepte și de dogme fundamentale, binele e totdeauna maibinele.

Numărul celor care cultivă cclil > atul e imens.

i Odinioară părinții își condamnau la asta copiii încă B din leagăn. Azi se consacră ei înșiși celibatului de I la vîrstă de paisprezece ani ceea ce e aproape același lucru.

Meseria asta de abstinent a nimicit mai mulți oameni decit au făcut-o vreodată ciuma și războaiele cele mai sîngeroase. în fiecare imbastire se poate vedea o familie veșnică în care nu se naște nimeni și care se întreține pe cheltuiala tuturor celorlalți. Aceste case sînt permanent deschise ca tot atîtea prăpăstii în care se cufundă generațiile viitoare.

Politica asta c cu totul diferită de cea a romanilor care stabiliseră legi penale împotriva celor ce refuzau căsătoria voind să se bucure de o libertate atît de potrivnică utilității publice.

Nu vorbesc aici decît de țările catolice. în religia protestantă toată lumea are dreptul șă facă copii. Ea nu admite nici preoți, nici derviși, iar dacă în înființarea acestei religii care readucea totul la primele timpuri, fondatorii ei n-ar fi fost mereu acuzați de excese, să nu ne îndoim că după ce ar fi făcut ca practicarea căsătoriei să fie universală, i-ar fi îndulcit și jugul și ar fi reușit să înlăture orice barieră care desparte în acest punct pe Nazaritean de Mahomed.

Dar, oricum ar fi, e cert că religia le dă protestanților un avantaj infinit asupra catolicilor.

îndrăznesc să spun că în situația în care se află în prezent Europa, e cu neputință ca religia să supraviețuiască cinci sute de ani.

înainte de scăderea puterii Spaniei, catolicii erau mult mai tari decît protestanții. Aceștia din urmă au ajuns încetul cu încetul la un echilibru, iar astăzi balanța începe să se încline de partea lor.

Superioritatea aceasta va crește în fiecare zi. Protestanții vor deveni mai bogați și mai puternici, iar catolicii mai slabi.

Țările protestante trebuie să fio și sini in reali-* tate mai populate decît cele catolice. Din asta ur-F mează întîi că impozitele sint acolo mai însemnate, ț ele crescînd pe măsura color ce plătesc ; al doilea, p acolo pămînturile sînt mai bine cultivate și, în : sfîrșit, comerțul înflorește mai mult, pentru că sînt mai mulți oameni care vor să facă avere și pentru I că, deși mai multe nevoi, sînt și mai multe mijloace , de a le împlini. Cînd nu există decît numărul de oa-I meni necesar culturii pămîntului, urmează ca ne-I goțul trebuie să piară, iar atunci cînd nu există g; decît cel ce trebuie să vadă de- negoț, urmează ca I agricultura să sufere. Așadar, trebuia ca amîndouă I să existe deodată, pentru că nu se poate practica ’ una fără s-o faci în dauna celeilalte.

în ce plivește țările catolice nu numai ca agri-

■ c ultura e părăsită, dar chiar și inteligența e vătă-; mătoare. Ea nu consistă decît în a învăța cinci sau I șase cuvinte dintr-o limbă moartă. De îndată ce I un om e în posesia lor nu mai trebuie să se îngri-I jească de soarta lui. Găsește într-o mînăstire o

■ viață tihnită care i-ar fi cerut în lume sudoare și Γ osteneală.

Asta nu e tot : dervișii au în mîinile lor aproape I toate bogățiile statului. Ei formează o societate de Î oameni zgirciți care iau mereu, dar nu dau niciodată. String necontenit venituri ca să dobîn-d‘ ască mari capitaluri. Atitea bogății sînt lovite, I < a să zic așa, de paralizie. Nu tu circulație a ba-! ittilui, nu tu comerț, nici arte, nici manufacturi !

Nu există principe protestant care să nu ia poporului său de zece ori mai multe impozite decît I® lu *’aPa de la supușii săi ; totuși aceștia din urmă sînt săraci, în timp ce ceilalți trăiesc din belșug. Negoțul învie totul la unii, iar monahismul aduce peste tot moarte la ceilalți.

Din Paris, la 26 ale lunii Șahban, 1718

Scrisoarea CXIX

USBEC CĂTRE ACELAȘI

Nu mai avem ce să vorbim despre Asia și despre Europa, Să trecem la Africa. Nu se poate vorbi decît despre coastele ei, pentru că interiorul nu i se cunoaște.

Coastele Barbariei unde s-a stabilit religia mahomedană nu sînt atît de populate ca pe vremea romanilor pentru motivele arătate înainte. Cît despre coastele Guineei ele par că sînt pustiite cu furie de două sute dc ani încoace, de eînd micii regi sau căpeteniile satelor își vînd supușii prinților din Europa, ca să-i ducă în coloniile lor din America.

Ceea ce e ciudat e că această Americă, țară care primește în fiecare an atîția locuitori noi, e ea însăși pustie și nu cîștigă nimic din pierderile continui ale Africii. -Sclavii aceștia transportați într-un alt climat pier acolo cu miile ; iar munca în mine, unde sînt ocupați într-una și băștinașii și străinii, emanațiile otrăvitoare ce ies de acolo, argintul viu de care trebuie să se folosească mereu îi distrug fără posibilități de salvare.

Nimic nu e mai absurd decît să dai pieirii un număr nesfîrșit de oameni ca să scoți din fundul pămîntului aur și argint, aceste metale absolut nefolositoare prin ele însele și care nu sînt o bogăție decît pentru că au fost alese să o reprezinte.

Din Paris, în ultima zi a lunii Șnhhan, 1718

Scrisoarea CXX

, USBEC CĂTRE ACELAȘI

Fecunditatea unui popor depinde uneori dc cele mai neînsemnate' împrejurări, astfel că, adesea, nu e nevoie decît să-i stîrnești imaginația, ca să-1 faci mult mai numeros decît era.

Evreii, exterminați mereu și renăscînd, și-au înlocuit pierderile și distrugerile neîntrerupte clin acea simplă speranță pe care o nutresc toate familiile de a vedea năseîndu-se în sinul lor un rege puternic care va fi stăpînul lumii.

Vechii regi ai Persici nu aveau atîtea mii de supuși decît datorită acelei dogme a religiei ma-; giior, după care faptele cele plăcute Domnului, pe care le-ar fi putut săvirși oamenii, erau de η da naștere unui copil, de a ara un ogor și de a sădi un copac.

Dacă China are în sinul ci un popor atît de mare se datorește unui anumit mod de a gîndi. ! < 'opiii privesc pe părinți ca pc niște zei. încă din I viața aceasta îi respectă ca pe zei. După moarte I II cinstesc prin sacrificii în care ei cred că sufletele lor contopite în Tyen 1, recapătă o nouă viață. Fiecare e îndemnat să-și mărească o familie atît E de supusă în viața aceasta și atît de necesară în I cealaltă.

Pc de altă parte, țările mahomedane devin din zi în zi mai pustii din cauza unei păreri, care oricît de sfîntă ar fi, are efecte foarte dăunătoare atunci eînd e înrădăcinată în spirite. Noi ne considerăm ca niște călători care nu trebuie să se gîndească decit la o altă patrie. Muncile utile și durabile, grijile pentru a asigura bunăstarea copiilor noștri, proiecte care să tindă dincolo de o viață scurtă și trecătoare ne par lucruri ieșite din comun. Liniștiți pentru prezent, fără griji pentru viitor, noi nu ne dăm osteneala, nici să reparăm clădirile publice, nici să desțelenim pămînturi necultivate, nici să le cultivăm pe cele care sînt pregătite să ne primească îngrijirile ; trăim într-o nesimțire completă și lăsăm ca providența să facă totul.

Numai din spirit de vanitate au stabilit europenii dreptul primului născut, atît de nefavorabil înmulțirii prin aceea că îndreaptă atenția tatălui numai asupra unuia dintre copii și îi abate ochii de la toți ceilalți. E nefavorabil și prin aceea că pentru a întări averea unuia e obligat să se opună la căpătuirea mai multora ; în sfîrșit, prin faptul că distruge egalitatea dintre cetățeni, egalitate ce le face toată bogăția.

Din Paris, în 4 ale lunii Ramazan. 1718

Scrisoarea CXXI

USBEC CĂTRE ACELAȘI

Țările locuite de sălbatici sînt de obicei puțin populate datorită silei pe care o au aproape toți față dc muncă și față de cultivarea

pămîntuluh Această nefericită aversiune c atît de puternică încît, atunci eînd blestemă pc vreunul din duș-

manii lor, nu-i urează altceva decît să fie silit să lucreze pămîntul, socotind că numai vînătoarea și pescuitul ar fi un exercițiu nobil și vrednic de ei.

Dar, întrucît sînt adesea ani în care vînătoarea și pescuitul produc foarte puțin, ei sînt seceraţi deseori de foamete. Fără a mai ține seama că nu există țară atît de bogată în vînat și în pește încît să poată întreține un popor mare, pentru că animalele fug din regiunile prea populate. ·

De altfel, satele sălbaticilor numărînd două-trei sute de locuitori, izolate unele de altele, avînd interese atît de diferite ca și ale unor împărății, nu se pot susține, pentru că n-au resursele statelor mari ale căror părți se sprijină între ele și se ajută reciproc.

La sălbatici mai există și un alt obicei, care nu (' mai puțin dăunător ca primul : obiceiul crud al femeilor de a-și provoca avortul pentru ca sarcina să nu le facă neplăcute soților lor.

împotriva acestei neorînduieli aici există legi teribile. Ele merg pînă la violență. Orice fată care n-a declarat sarcina judecătorului e pedepsită cu moartea dacă rodul ei încetează din viață : pudoarea și rușinea, accidentele chiar, nu o scuză niciodată.

Din Paris, în 9 ale lunii. Ramazan, 1718

Scrisoarea CXXII USBEC CĂTRE ACELAȘI

Consecința obișnuită a coloniilor este slăbirea țării din care se pleacă, fără să populeze însă pe cele în care emigrează. O

IX

Oamenii trebuie să ramina unde sc află : există boli provenite din schimbarea unui aer bun cu unul rău, altele care provin din însăși schimbarea.

Aerul se încarcă, ca plantele, cu particule din pămîntul fiecărei țări. El ne înrâurește atît de mult îneît ne fixează temperamentul. Atunci cind mergem într-o altă țară, ne îmbolnăvim. Lichidele fiind obișnuite cu o anumită consistență, solidele cu o anumită situație, și unele și altele, cu un anumit grad de mișcare, nu pot suporta schimbări și se opun unei noi obișnuințe.

Dacă o țară e pustie aceasta e stricăciunea vreunui viciu specific naturii terenului sau climei. Cînd iei pe oameni de sub un aer sănătos și-i trimiți într-o asemenea țară este sigur că faci tocmai contrariul de ceea ce ți-ai propus.

Romanii știau asia din experiență. Ei trimiteau pe toți criminalii în Sardinia și tot acolo îi împingeau pc evrei. Trebuiau să se consoleze de pierderea lor. Disprețul ce-l aveau față de acești nenorociți făcea consolarea foarte simplă.

Marele Abbas, vrînd să le răpească turcilor putința de a întreține armate mari la frontiere, îi transportă pc toți armenii mult afară din țara lor și trimise mai mult de douăzeci de mii de familii în provincia Guilan, familii ce pieiră aproape toate în timp foarte scurt.

Nici unul din transporturile de popoare la Con-stantinopol n-a reușit vreodată.

Numărul imens de negri, despre care am vorbit, n-a umplut de loc America.

De la distrugerea, evreilor sub Adrian, Palestina e fără locuitori.

Trebuie deci să recunoaștem că marile distrugeri sînt aproape ireparabile ; pentru că un popor redus pînă la o anumită limită rămîne în aceeași situație, iar dacă, din întîmplare, se reface îi trebuie secole pentru asta. Dacă la o stare de slăbi-I ciune vine să contribuie și cea mai măruntă dintre împrejurările despre care ți-am vorbit, nu numai că el nu se mai reface, ba chiar scade în fiecare zi și tinde să se nimicească.

Expulzarea maurilor din Spania se face simțită ca în prima zi. Departe de a umple iarăși acest gol el devine din zi în zi mai mare.

De la devastarea Americii spaniolii care au ocupat locul vechilor locuitori nu pot s-o repopuleze : dimpotrivă, datorită unei fatalități pe care aș face mai bine s-o numesc dreptate divină, distrugătorii se nimicesc ei înșiși și se consumă în fiecare zi.

Regii n-ar trebui așadar să se gîndească să populeze, prin colonii, țări mari. Nu spun că nu reușesc uneori : există clime fericite unde specia se înmulțește mereu ; dovadă insulele [1] acelea care au fost populate cu bolnavii părăsiți acolo de niște vase, bolnavi ce și-au redobîndit de îndată sănătatea.

Dar, chiar dacă aceste colonii ar reuși, în loc să mărească puterea, nu fac decît s-o divida, afară de cazul eînd au o foarte mică întindere ca acelea ce sînt trimise să ocupe vreun loc pentru negoț.

Cartaginezii au descoperit, ca și spaniolii, America sau măcar niște insule mari, în care făceau un comerț pe scară întinsă ; dar, eînd văzură că numărul locuitorilor scade, această înțeleaptă re-

[1] Probabil insula Bourbon.

publică interzise supușilor ei comerțul cu acele insule și navigația spre ele.

Îndrăznesc să-ți spun că în loc de a-i face pe spanioli să treacă în Indii, ar trebui să fie aduși indieni și metiși în Spania. Ar trebui să i se dea acestei monarhii toate popoarele sale risipite. Dacă s-ar păstra jumătate chiar din aceste mari colonii, Spania ar deveni puterea cea mai de temut din Europa.

Imperiile pot fi comparate cu un arbore ale cărui ramuri, prea întinse, sug din trunchi toată seva și nu o- folosesc decît ca să facă umbră.

Nimic mai nimerit ca să-i vindeci pe regi de furia cuceririlor îndepărtate decît exemplul portughezilor și al spaniolilor.

Aceste două națiuni, cucerind cu o rapiditate de neconceput regate imense, mai surprinși de victorie decît erau popoarele învinse de înfrîn-gere, se gîndiră la mijloacele cu care să le păstreze și fiecare o luă, în acest scop, pe un drum diferit.

Spaniolii, nemaispcrînd să țină supuse popoarele învinse, luară hotărîrea să le extermine și să trimită din Spania popoare credincioase. Niciodată un plan atît de oribil n-a fost executat cu mai multă precizie. Se văzu un popor atît de numeros cît toate popoarele Europei la un loc, dispărînd de pe fața pămîntului la sosirea acestor barbari care, descoperind Indille, păreau să nu se gîn-dească decît a arăta oamenilor care e ultimul grad de cruzime.

Prin această barbarie păstrară acea țară sub stăpînirea lor. Judecă deci cît de groaznice sînt astfel de cuceriri. Efectele lor de asemenea. Și ce să mai vorbim cînd acest remediu funest era unicul. Cum și-ar fi putut păstra stăpînirea asu-I pi a atîtor milioane de oameni ? Cum să poarte un război civil de la o distanță atît de mare ? Ce s-ar fi ales de ei dacă le-ar fi lăsat timp acestor

I popoare să-și revină din admirația ce-i cuprinsese la sosirea noilor zei și din teama de fulgerele lor ?

Cît despre portughezi, ei o apucară pe un'cu totul alt drum. Nu folosiră cruzimea și de aceea au fost curînd alungați din toate țările pe care le I descoperiră. Olandezii favorizară revolta acelor popoare, profitară de ea.

Care rege ar indivia soarta acestor cuceritori ? L < 'ine ar dori cuceriri în aceste condiții ? Unii fură alungați curînd ; alții transformară coloniile în pustiuri și făcură din propria lor țară un deșert.

Acesta e destinul eroilor. Să se ruineze cucerind țări pe care curînd să le piardă sau să supună națiuni pe care sînt obligați să le distrugă ei înșiși. Ca nebunul care se omora cumpănind statui pe care le arunca în mare și oglinzi pe care le spărgea pe loc.

B Din Paris, în 12 ale lunii Ramazan, 1713

Scrisoarea CXXlll USBEC GATRE ACELAȘI

Blîndețea unei guvernări contribuie de minune I la propagarea speciei. Toate republicile sînt o do-I vadă constantă ; și mai mult decît toate Elveția I și Olanda, dacă ții seama de natura solului, cele I mai rele țări din Europa și care, totuși, sînt cele P mai populate.

Nimic nu atrage mai mult pe străini ca libertatea și belșugul ce-o însoțește. Libertatea se face căutată prin ea însăși, iar în țările în care e belșug ne mînă nevoile noastre.

Speța omenească se înmulțește într-o țară în care abundența le procură copiilor totul, fără să micșoreze cu nimic hrana părinților.

Chiar egalitatea cetățenilor, care de obicei produce egalitatea averilor, duce belșugul și viața în toate membrele corpului politic și o răspîndește pretutindeni.

Nu e la fel în țările supuse unei puteri arbitrare ; regele, curtenii și cîțiva particulari stăpî-nesc toate bogățiile, în timp ce toți ceilalți gem într-o sărăcie lucie.

Dacă un bărbat e strîmtorat și știe că va face copii mai săraci ca cl, nu se va însura. Dacă se însoară se va feri să aibă un număr prea mare de copii, care ar putea să-i zdruncine avutul și care ar ajunge mai prejos și decît părintele lor.

Recunosc că plugarii sau țăranii, o dată însu-rați, se vor înmulți, fie că sînt bogați, fie că sînt săraci. Nu-i împiedică gîndul la avut. Ei au întotdeauna de lăsat copiilor o moștenire sigură : sapa. Nimic nu-i împiedică să urmeze orbește instinctul firii.

Dar la ce servește într-un stat acest număr de copii care tînjesc în mizerie ? Pier aproape toți pe măsură ce se nasc. Ei niciodată nu prosperă. Slabi și debili, mor în mii de chipuri sau sînt uciși pe capete de desele boli populare pe care mizeria și hrana proastă le aduc întotdeauna. Cei care scapă cu viață ajung la vîrstă bărbătească fără puteri și lîncezesc tot' restul vieții.

Oamenii sînt ca plantele care nu cresc niciodată cumsecade dacă nu-s bine îngrijite. La popoarele sărace specia scade și uneori chiar degenerează.

Franța poate oferi un mare exemplu despre toate acestea. In războaiele trecute teama, pe care o simțeau toți băieții de familie, de a fi înrolați în armată ii obliga să se însoare la o vîrstâ prea fragedă și în cea mai cruntă sărăcie. Din atitea căsătorii s-au născut mulți copii, copii atît de căutați în Franța și pe care mizeria, foametea și bolile i-au făcut să dispară.

Iar dacă într-o climă atît de binecuvântată, în-tr-un regat atît de civilizat ca Franța se pot face asemenea constatări, cum o fi în alte state ?

Din Paris, in 23 ale lunii Ramazan, 1718

Scrisoarea CXXIV

USBEC CĂTRE MOLOHUL MEHMET ALL PĂZITOR AL CELOR TREI MORMINTE

La com

La ce ne slujesc posturile imamilor și caznele molarilor ? De două ori a lovit mina Domnului în fiii credinței, soarele se întunecă părînd să nu mai lumineze decît înfrângerile lor. Oștirile se adunară și apoi fură risipite ca pulberea.

Imperiul otoman a fost scuturat de două lovituri, cele mai mari din cite a primit. Un muftiu creștin nu-1 susține decît cu greu. Marele vizir al Germaniei2 este pedeapsa lui Dumnezeu, trimisă să-i îndrepte pe prozeliții lui Omar. El duce pretutindeni minia cerului supărat de răzvrătirea și perfidia lor.

Duh sfînt al imamilor, plîngi zi și noapte din

pricina fiilor profetului, rătăciți de ticălosul Ornar. Măruntaiele tale se cutremură la vederea nenorocirii lor. Tu le dorești îndreptarea și nu pioirea. Ai vrea să-i vezi uniți sub steagul lui Aii prin lacrimile sfinților și nu împrăștiați în munți și în pustiuri de groaza necredincioșilor.

Din Paris, in prima zi a lunii Șalval, 17ÎS

Scrisoarea CXXV

USBEC CĂTRE REDI

La Veneția

Care poate fi motivul acelor dărnicii nesfîrșite cu care principii își coplesesc curtenii ? Vor oare să-i atragă ? Le sînt devotați atît cît pot fi. Și, de altfel, dacă-i atrag pe unii din ei cumpărîn-du-i, din aceeași pricină trebuie să-i piardă pe mulți alții sărăcindu-i.

Cînd mă gîndesc la situația regilor mereu înconjurați de oameni lacomi și nesătui, nu pot decît să-i plîng. Ii deplîng și mai mult atunci cînd n-au tăria să reziste cererilor costisitoare întotdeauna pentru cei ce nu cer nimic.

Niciodată nu aud vorbindu-se de dărnicia, de favorurile și de pensiile pe care le acordă fără să nu mă năpădească mii de gînduri. O sumedenie de idei îmi vin în minte ; ca și cum aș auzi că s-a publicat următoarea hotărîre :

„Curajul neobosit al unora dintre supușii noștri, dovedit prin cererea de pensii, ne-a pus' mereu la încercare bunăvoința noastră regală. Am cedat in cele din urmă mulțimii cererilor ce ne-au prezentat, cereri care au format pînă acum obiectul celei mai mari griji a tronului. Ne-au dovedit că n-au lipsit niciodată de eînd ne-am urcat pe Iron, de la trezirea din somn a noastră. Trecînd, I am văzut întotdeauna, nemișcați ca niște pietre, înălțîndu-se cît mai mult peste umerii cei tnai înalți ca să privească la majestatea-noastră. Am primit dc asemenea o mulțime de cereri din partea unor persoane de sex frumos, care ne-au implorat să ținem seama de faptul notoriu că im mari cheltuieli dc întreținere. Unele persoane foarte bătrine ne-au rugat, tremurînd din cap, s.i luăm in considerație că ele au fost podoaba curții regilor, predecesorii noștri. Și că, dacă generalii armatelor au făcut statul de temut prin luptele lor de arme, aceste persoane nu au contribuit mai puțin la celebritatea curții prin intrigile lor. Astfel, dorind să-i tratăm pe petiționari cu bunătate și să le îndeplinim toate dorințele, iun ordonat cele ce urmează :

Fiecare plugar care are cinci copii, va pune Hi· o parte zilnic o cincime din pîinca pe care le-o dă. Poruncim capilor de familie să facă accasi.i reducere, asupra fiecăruia din ei, cit se poate mai cu dreptate.

Interzicem anume tuturor celor ce se ocupă cu cultivarea moșiilor moștenite sau celor care le-au dat în arendă de a face vreo reparație dc orice natură ar fi ea.

Ordonăm ca toate persoanele care se îndeletnicesc cu munci de rînd sau lucrează cu brațele care n-au fost niciodată de față la scularea din somn a majestății-noastre, să nu cumpere de acum înainte haine pentru ei, pentru soțiile și copiii lor decît din patru în patru ani. Interzicem de asemenea cu toată strășnicia, acele mici reuniuni vesele pe care obișnuiau să Ie facă în familiile lor, în sărbătorile mai mari de peste an.

Cunoscînd că cea mai mare parte a cetățenilor din bunele noastre orașe sînt foarte ocupați cu dotarea fiicelor lor, ce nu s-au evidențiat în statul nostru decît printr-o tristă și plictisitoare modestie, le poruncim să aștepte cu măritișul lor pînă cînd, atingînd limita de vîrstă prevăzută dc hotărîri, îi vor constrînge să le mărite.

Interzicem judecătorilor să cheltuiască cu educația copiilor lor“.

Din Paris, în 1 ale lunii Șalval, 17 ÎS

Scrisoarea CXXVI

RICA LUI ***

Te simți destul de stînjenit, orice religie ai avea, cînd e vorba să dai o idee despre plăcerile ce sînt hărăzite celor ce au trăit cu frica lui Dumnezeu. Poți ușor să-i sperii pe păcătoși eu un lung lanț de cazne cu care îi amenințI ; dar, oamenilor virtuoși nu știi ce să le făgăduiești. Se pare că e în firea plăcerilor să fie de scurtă durată.

închipuirii îi vine greu să imagineze altele.

Am văzut descrieri ale raiului în stare să-i facă pe oamenii inteligenți să renunțe la el. Unii le fac pe aceste umbre fericite să cînte într-una din flaut ; alții le condamnă cu chinul unei veșnice preumblări. în sfîrșit, alții îi fac să viseze acolo sus la iubitele de pe pămînt, fără să-și închipuie că o sută de milioane de ani ar fi un termen des tul de lung ca să le taie pofta pentru aceste preocupări amoroase.

Imi amintesc, în legătură cu asta, o povestire B pe care am auzit-o de la un om ce fusese în țara Mogulului. Ea arată că preoții indieni nu-s mai inspirați decît alții în ideile pe care le au despre plăcerile paradisului.

O femeie căruia îi murise de curînd soțul se înfățișă guvernatorului orașului ca să-i ceară voie să fie arsă împreună cu el. Cum în țările supuse mahomedanilor nu era îngăduit acest crud Obicei, ea fu împiedicată cu desăvîrșire. Cînd văzu că rugămințile ei sînt zadarnice fu cuprinsă de mînie.

I — Uite, spuse ea, cum mă necăjiți ! Unei sărmane femei ca mine nu i se dă măcar voie să fie P ursă cînd ea o cere ! S-a mai pomenit așa ceva ? Mama, mătușa, surorile au putut să fie arse » (lată, cu soții lor, iar eu, cînd viu să cer învoire de la blestematul ăsta de guvernator, el începe să nîcnească la mine ca un turbat.

Din întîmplare era de față și un tînăr preot budist.

I — Necredinciosule, îl întrebă guvernatorul, tu j l ai băgat în cap femeii nebunia asta?

— Nu, răspunse el, n-am vorbit cu ea nici-• odată ! Dar, de-mi dă ascultare, va îndeplini acest î Hitcrificiu. Săvîrșește o faptă plăcută zeului brahma. Va fi bine răsplătită, pentru că pe lumea I cealaltă își va regăsi soțul și va reîncepe cu el Io nouă căsnicie.

I — Ce spui ? zise femeia mirată. O să-mi re-Ehflscsc soțul ? Ah, atunci nu mai vreau să fiu I nisă împreună cu el. Soțul meu era gelos, ursuz |ˆl atît de bătrîn îneît dacă zeul Brahma nu I" i a adus vreo îmbunătățire, desigur că n-are ne-! Voie de mine ! Să mă ard pentru el !... Nici mă-I ('tir vîrful degetului ! Chiar dacă aș ști că-1 scot din fundul iadului. Doi bătrîni preoți budiști carol mă cuceriseră cu învățătura lor, și caro știau cum' am trăit cu el, n-au îndrăznit să-mi lămurească tot ; dacă însă zeul Brahma n-are să-mi facă de-| cît acest dar, n-am nevoie de fericirea asta ! ; Domnule guvernator, mă fac mahomedană ! Iar· dumneata, spuse ea, uitîndu-se la preotul budist, poți, de vrei, să te duci la soțul meu și să-i spui că-s bine sănătoasă !

Din Paris, în 2 ale lunii Șalval, 1713

Scrisoarea CXXVI1

. RICA LUI USBEG

La ***

Te aștept mîine aici. îți trimit totuși scrisorile din Ispahan. într-ale mele se spune că ambasadorul Marelui Mogul a primit ordin să părăsească țara3. Se mai spune că prințul, căruia i se încredințase, ca unchi al regelui, educația acestuia, a fost arestat. El a fost condus intr-un castel unde e păzit cu strășnicie și se spune că i s-au ridicat, toate onorurile. Mă mișcă soarta acestui prinț pe care-1 deplîng.

îți mărturisesc, Uzbec, că niciodată n-am putut vedea pe cineva vărsînd lacrimi fără să fiu mișcat. Mi-e milă de cei nenorociți, ca și cum numai ei ar fi oameni. Și chiar pe oamenii de vază,

față de care nu aflu în inima mea decît asprime, otita vreme cît sînt copleșiți de onoruri, îi iubesc I Îndată ce decad.

Intr-adevăr, ce să facă atunci eînd le e bine, x V cu o simpatie zadarnică ? Ea seamănă cu egali-I tatea. Lor le place mai mult să fie respectați. Res-

■ pecțid nu cere nimic în schimb. Dar, de îndată ce pierd măririle, numai regretele noastre le-o mai pot reaminti.

Găsesc destulă naivitate, dar și măreție în cuvintele unui rege, care fiind cît pe-aci să cadă în mîinile dușmanilor, spuse curtenilor ce plîngeau I în jurul lui : „Simt, după lacrimile voastre, că va mai sînt încă rege*.

Din Paris, in 3 ale lunii Șalval, 1713

Scrisoarea CXXVIII

RICA LUI IBBEN

La Smirna

„ Ai auzit de mii de ori vorbindu-se de faimosul rege al Suediei. Asedia o cetate într-un regat numit Norvegia. Pc eînd vizita

tranșeele, însoțit i doar de un inginer, fu împușcat în cap și muri.

Primul său ministru [1] fu imediat arestat : se convocă parlamentul care îl condamnă la moarte.

Fu acuzat de o mare crimă : aceea de a fi calomniat națiunea și de a o fi făcut să piardă în-

I (tederea regelui ; nelegiuire care, după părerea

■ mea, merită de o mie de ori moartea.

[1] Carol al XII-lea, ucis la Frederikshall, în Danemarca, hi 11 decembrie 1718. Prim-ministru era contele Goertz,

■ executat la Stockholm în 2 martie 1719.

Pentru că, dacă e o faptă urîtă să ponegrești în ochii regelui pe ultimul dintre supușii săi, oe sa mai zici cînd e vorbită de rău națiunea întreagă, răpindu-i-se bunăvoința aceluia pe care providența l-a hărăzit s-o fericească ?

Aș vrea ca oamenii să le vorbească regilor așa cum vorbesc îngerii cu sfîntul nostru profet.

Știi că la sfintele împărtășanii, cînd stăpînul stăpînilor coboară de pe cel mai înalt, tron din lume, ca să se arate sclavilor săi, mi-am făcut un aspru principiu de a-mi stăpîni limba, nesupusă. Niciodată n-am fost auzit scăpînd vreo vorbă care ar fi putut supăra pe ultimul dintre supușii lui Cînd trebuia șă încetez a mă reține, nu încetam de a fi om cinstit ; și în această încercare a credinței noastre, mi-am riscat viața, dar nu mi-am riscat niciodată virtutea.

Nu știu cum se întîmplă că niciodată un rege nu e atît de rău incit miniștrii săi să nu-1 peata întrece. Dacă face vreo faptă rea, aproape

întot deauna aceasta i-a fost sugerată. Astfel îneît ambiția regilor nu e niciodată atît de periculoasă ca josnicia sufletească a sfetnicilor săi. Dar îți poți închipui că, un om care nu e decît de ieri minis tru și care poate mîine nu va mai fi, să devina într-o clipă dușman lui însuși, familiei sale, patriei și al tuturor urmașilor ce se vor naște din acela pe care îl îndeamnă să oprime ?

Un rege are patimi. Ministrul i le ațință : spre acest scop își îndreaptă toate silințele ; n-are alt țel și nici nu vrea să aibă. Curtenii îl cîștigâ prin laudele lor, iar miniștrii îl măgulesc, mult mai primejdios, prin sfaturile lor, prin plănuiriie pc care i le inspiră și prin ideile ce i le sugerează.

»

Din Paris, în 25 ale lunii Safar, 1719

Scrisoarea CXXIX RICA LUI USBEC

La

i Treceam deunăzi pe Pont-Neuf cu un prieten. Atesta întîlni un cunoscut despre care îmi spuse ta e geometru. Nimic nu părea să-1 dezmintă, pentru că omul era într-o profundă reverie. Amicul meu fu obligat să-1 tragă de mînecă îndelung pînă să-l facă să coboare la el, atît de preocupat g t ra cu o curbă care îl chinuia de mai bine de tipi zile. își făcură multe complimente și își spu-I M'i'â unul altuia cîteva noutăți literare. Discuția asta îi purtă pînă în ușa unei cafenele unde inii ai cu ei.

Am băgat dc seamă că toată lumea se grăbi ■ Mι I primească pe geometrul nostru și că cei ce miveau făceau mai mult caz de el decît de doi ' mușchetari ce ședeau într-un colț. Cît despre el, paru că se află într-un loc plăcut. își descreți pu-I țin fruntea și începu să rîdă ca și cum n-ar fi ; tiv ut nimic comun cu geometria.

Totuși, spiritul lui ordonat măsura tot ce se spunea. Semăna cu unul care, fiind într-o grădină, taie cu sabia florile ce se ridică deasupra I celorlalte. Victimă a preciziunii, se simțea rănit ? <lc < > glumă, așa după cum o lumină prea vie ră-► liește o privire delicată. Nimic nu i se părea in-I diferent, numai să fie adevărat : de aceea con-I

versația lui era curioasă. Sosise în acea zi, de la I țină, cu un om care văzuse un castel superb și Iljțnidini minunate; iar el, geometrul, nu văzuse î tli'i ît o clădire lungă de șaizeci de picioare, lată tic treizeci și cinci și un crîng trapezoidal de zece pogoane. Tare ar mai fi dorit ca legile perspec-tfvei să fi fost în așa fel respectate, încît aleile și potecile să pară că au peste tot aceeași lărgim··I și, în acest scop, ar fi putut oferi o metodă fărăl greș. Părea foarte mulțumit dc un cadran pol care îl descoperise acolo și care avea o construe I tie cu totul aparte, dar se înfurie eînd un sa-l vânt ce stătea lingă mine îl întrebă, din neferi-| circ, dacă acel cadran arăta orele babiloniene. Uni gazetar vorbi despre bombardarea castelului Fon-I tarabie, iar geometrul ne înșiră pe dată proprie I tățile liniei descrise în aer de obuze și, incintali de a ști aceasta, nu vru să afle dacă ele își ațin-] seseră sau nu ținta lor. Un om se plînse că fusese] ruinat iarna trecută de o inundație.

—■ Ceea ce spuneți îmi face multă plăcere, zisei atunci geometrul. Văd că nu m-am înșelat în ob- | servațiile pe care le-am făcut și că a căzut cu două degete mai multă apă decît anul trecut.

După un răstimp plecă și noi îl urmăream. ! Deoarece mergea destul de repede și nu-și dădea osteneală să se uite înainte, se lovi de un alt om ; | se izbiră strașnic și după lovitura asta fiecare fu j aruncat înapoi, în proporție directă cu viteza și cu masa. După ce-și reveniră nițel din zăpăceală, omul acela dueîndu-și mîna la frunte, îi spusei geometrului :

— Sînt foarte bucuros că m-ați izbit, pentru că am să vă dau o mare veste : i-am dat publicului pe Horațiu.

— Cum așa? spuse geometrul, e al publicului j de două mii de ani !

— Nu m-ați înțeles, spuse celălalt : am dat publicității o traducere din acest vechi autor ; s-au j împlinit douăzeci de ani de eînd mă ocup de tra-l duceri.

fc·— Cum, domnule ! spuse geometrul, s-au împlinit douăzeci de ani de cînd nu gindiți ■ Vorbiți în numele altora, iar ei gîndesc în locul dumneavoastră.

Г — Domnule, spuse savantul, credeți că nu i-am făcut un mare serviciu publicului familiarizîn-dii-1 cu lectura autorilor mari?

I — Nu spun asta ; prețuiesc la fel ca oricare altul geniile sublime pe care Ie travestiți ; dar dumneavoastră nu le semănați de loc : pentru că dacă o să traduceți mereu, n-o să vă traducă nimeni ! 'traducerile sînt acele monede de aramă care au desigur .aceeași valoare ca o monedă de aur, ba chiar sînt mai utilizate de popor; dar acestea sînt totdeauna slabe și de proastă calitate. Dumneavoastră spuneți că vreți să reînviați printre noi pe acești iluștri morți ; și recunosc că într-a-devăr le dati un trup ; dar nu le dați viață. E nevoie întotdeauna de un spirit ca să-i învii. De ce nu vă ocupați mai bine de căutarea atîtor adevăruri frumoase pe care un calcul lesnicios ne njiită să le descoperim zilnic ?

După acest sfat mărunt se despărțiră, cred, foarte nemulțumiți unul de altul.

I Din Paris, in nituitele zile ale lunii Rebiab, 1719

Scrisoarea CXXX

RICA LUI ***

In scrisoarea asta am să-ți vorbesc despre o anumită specie de oameni, colportorii de vești euro se întilngsc într-o grădină minunată, unde (rîndăvia lor are mereu de lucru. Ei sînt cu totul nefolositori statului, ișr discursurile lor de cincizeci de ani încoace n-au'avut un efect diferit

de cel pe care l-ar fi produs o tăcere la fel de lungă. Cu toate acestea ei se cred oameni de seamă pentru că întrețin proiecte fantastice și discută despre interese supreme.

Baza discuțiilor lor este o curiozitate frivolă și ridiculă. Nu există cabinet atît de tainic incit ei să nu pretindă că pătrund. Nu pot admite că nu știu ceva. Știu cîte soții are augustul nostru sultan și câți copii face în fiecare an. Deși nu cheltuiesc banii cu spionii, sînt. informați de măsurile cc· le va lua sultanul ca să umilească pe

împăratul turcilor și pe Mogul.

De-abia epuizează prezentul că < se și avîntă in viitor și, mergând înaintea providenței, o anunță de toate faptele oamenilor. Ei îl aduc pe· un generai de mînă și după ce l-au lăudat pentru o mie de prostii, pe care nu le-a făcut, îi pregătesc alto mii pe caro nu le va face.

Ei fac să zboare oștile ca berzele și dărâmă zidurile de parcă ar fi de carton. Au poduri peste toate ritirile. Drumuri secrete în toți munții. Au magazii uriașe în pustiurile arzătoare. Nu Ic lipsește decît mintea.

Un om cu care locuiesc a primit de la un purtător de-ăsta de noutăți o scrisoare. Deoarece scrisoarea mi s-a părut deosebit de interesantă am păstrat-o. lat-o :

„Domnule,

Rar mă înșel in aprecierea evenimentelor timpului La 1 ianuarie 1711 am prezis că împăratul Josef va muri în cursul acelui an ! E adevărat că deoarece avea o sănătate înfloritoare am crezut că lumea își va bate joc de mine dacă aș fi dat explicații prea limpezi. Acest lucru mă făcu să folosesc termeni puțin cam enigmatici : dar oamenii care știu' să judece, m-au înțeles foarte

bine. Γη 17 aprilie, același an, împăratul muri (le ■Vărsat.

ț Dc îndată ce s-a declarat război între împărat i și turci, am alergat după oamenii mei in toate K'Olțurile palatului Tuileries. I-am adunat lîngă bazin și le-am prezis că Belgradul va fi asediat | și cucerit. Am avut norocul ca prezicerea mea să ■ se împlinească. E adevărat că în timpul asediului am pariat pe o sută de pistoli că Belgradul va cădea la 16 august[1] și nu căzu decît a doua zi ; poli oare să pierzi la un joc atît de frumos ?

Cînd am auzit că flota Spaniei debarcă în Sardinia m-am gîndit că o va și cuceri. Am spus-o și Se întâmplă să fie adevărat. Mîndru dc succes, am adăugat că această flotă victorioasă va debarca lu Final ca să cucerească Milanul. Deoarece în-tîmpinai rezistență încercînd să răspîndesc această Idee, voi s-o susțin triumfător. Am pariat pe

cincizeci de pistoli și i-am pierdut și pe aceștia. Căci aeel diavol de Alberoni, în ciuda prevederilor tratatelor își trimise flota în Sicilia, păcălind deodată doi mari politicieni, pe ducele de Savoia, și pe mine·.

Toate acestea, domnule, m-au derutat, într-a-I la încît am hotărît să fac mereu precizări dșr s.t nu pariez niciodată. Odinioară, la Tuileries, nu cunoșteam obiceiul acesta de a paria și răposatul conte de L nu admitea ele loc rămășagurile dar de eînd s-a amestecat printre noi o l-trupă dc filfizoni, nu mai știm pe ce lume trăim. Abia îți faci apariția, și-ți deschizi gura să spui o montate, că unul din tinerii ăștia își și propune M facă prinsoare cu tine.

Zilele trecute, pe cînd îmi deschideam manuscrisul și îmi potriveam ochelarii pe nas, unul din fanfaronii ăștia, prinzînd doar primele două cuvinte, îmi spuse :

— Pariez pe o sută de pistoli că nu !

M-am prefăcut că n-aud o trăsnaie ca asta și reluînd cuvîntul cu o voce mai puternică, spusei :

— Domnul mareșal de***, aflînd...

— Nu-i adevărat, îmi spuse el, dumneata dai totdeauna știri extravagante ! Toate acestea n-au nici un înțeles !

Vă rog, domnule, faccți-mi plăcerea' să-mi împrumutați treizeci de pistoli : căci, vă mărturisesc, pariurile acestea m-au secat de tot. Vă trimit copia a două scrisori adresate ministrului.

Rămîn al dumneavoastră, etc."

Scrisoarea unul colportor către ministru

„Excelență,

Sînt cel mai sîrguincios supus al regelui. Sînt cel care l-am obligat pe un prieten să pună în aplicare proiectul meu de a face o carte pentru a demonstra că Ludovic cel Mare a fost cel mai mare dintre toți regii care au meritat numele de Mare. Lucrez de multă vreme la o altă lucrări care va face și mai multă cinste neamului nos tru. Dacă excelența voastră vrea să-mi acorde un sprijin, intenția mea e să dovedesc că, de la începuturile monarhiei, francezii n-au fost bătuți niciodată și că ceea ce au spus pînă acum istoricii despre pierderile noastre sînt adevărate scorneli ’ Sînt nevoit, în multe ocazii, șa le îndrept și îndrăznesc să mă laud că strălucesc mai ales în critică.

Sînt, Excelență, etc?'

Ï „Excelență,

I De cînd l-am pierdut pe domnul conte de L. vă rugăm să binevoiți a ne permite să ne alegem un ’ președinte. Dezordirea domnește în ședințele noastre iar afacerile statului nu mai sînt tratate cu I aceleași discuții ca în trecut. Tinerii din meseria noastră nu mai au un pic de respect față de I cei bătrîni și nici disciplină unul față de celălalt.

E un adevărat sfat din Roboam, unde tinerii impun bătrînilor. Degeaba le explicăm cum că noi eram pașnicii posesori ai Tuileries-ului cu douăzeci de ani înainte de venirea lor pe lume. Cred că pînă la urmă ne vor alunga și că obligați să părăsim I acele locuri, unde am evocat de atitea ori umbrele eroilor francezi, va trebui să ne ținem ședințele în parcul regal sau în alt loc retras.

I Sînt...“.

Din Paris, în 7 ale lunii Jemmadi 2, 1719

Scrisoarea CXXXI

REDI CĂTRE RIGA

La Paris

Sosind în Europa, unul din lucrurile care mi-au slîrnit mai mult curiozitatea este istoria și origina republicilor. Știi că majoritatea asiaticilor habar n-au de acest fel de guvernămînt și că în-

< hipuirea nu i-a ajutat să înțeleagă că s-ar putea

< a pe pămînt să existe altceva decît despotismul.

Primele guvernări din lume au fost monarhice; numai din întîmplare și prin scurgerea secolelor K-au format republicile.

Grecia fiind pustiită dc- un potop, veniră s-o populeze noi locuitori. Ea își retrase aproape toate coloniile din Egipt și din ținuturile din Asia, mai apropiate. Deoarece aceste țări fuseseră stă-pînite dc regi, popoarele ce plecară de acolo fură și ele guvernate la fel. Dar tirania acestor regi devenind prea apăsătoare, ei scuturară jugul. Din ruinele atîtor regate se ridicară acele republici care făcură să înflorească atît de mult Grecia, singura țară civilizată în mijlocul barbarilor.

Dragostea de libertate, ura față de regi păstrară multă vreme independența Greciei și întinseră pînă departe guvernarea republicană. Orașele grecești găsiră alianță în Asia Mică. Ele trimiseră acolo colonii la fel de libere ca și cetățile republicii care le serviră de scut împotriva atacurilor regilor Persici. Asta nu e tot : Grecia populă Italia. Italia popula Spania și probabil QLa-lia. Se știe că acea întinsă Hesperida, atît de frumoasă în antichitate, era la început Grecia, pe care vecinii o considerau ca un loc binecuvîntat. Grecii, cîți nu găseau fericirea în țara lor, plecară s-o caute în Italia. Cei din Italia în Spania, cei din Spania în Betica sau Portugalia. Astfel încît toate- aceste ținuturi purtată în antichitate numele de Hesperida. Colonii greci duseră cu ei spiritul de libertate pe care-1 găsiseră în blinda țară a Eladei. Dc aceea, în acele timpuri îndepărtate, nu se găseau monarhii nicăieri în Italia, Spania sau Galia. Se va vedea îndată că popoarele Nordului și ale Germaniei nu erau mai puțin libere ; și, dacă printre ele se găseau urmele unei regalități, faptul se datorește confuziei de a privi ca regi pe șefii de oști sau de republici-

I Așa s-au petrecut lucrurile în Europa. Asia și Africa au fost întotdeauna copleșite de despotism, cil excepția cîtorva orașe din Asia Mică, orașe ‘ despre care ani vorbit și republica Cartagina din Africa.

Lumea a fost împărțită între două puternice republici : Roma și Cartagina. Nimic mai cunoscut decît începuturile republicii romane și nimic atît de puțin cunoscut ca origina republicii Cartagina. Nu se cunoaște de loc șirul de principi africani de după Didona, și nu se știe cum și-au pierdut puterea. Creșterea uriașă a republicii romane ar fi fost o mare binefacere pentru omenire, dacă nu ar fi existat acea diferență nedreaptă dintre cetățenii romani și popoarele învinse ; dacă guvernatorilor de provincii li s-ar fi acordat mai puțină autoritate ; dacă legile sfinte ar fi fost respectate ? și ar fi împiedicat tirania și dacă, pentru a le face I să tacă, oi nu s-ar fi servit de comorile pe care le adunaseră prin fărădelegi.

Se pare că libertatea e făcută pentru genul po-! poarelor din Europa, iar robia pentru popoarele Asiei. Zadarnic le-au oferit romanii eapadochie-nilor această prețioasă comoară. Națiunea aceea lașă o refuză și aleargă spre sclavie cu graba cu ■■care alte popoare aleargă spre libertate.

Cezar oprimă republica romană și o supune I unei puteri arbitrare.

Europa gemu multă vreme sub un guvernămînt | militar și aspru, iar blîndețea romană fu schim-! bată într-o crudă opresiune.

Cu toate acestea, o infinitate de națiuni necunoscute apărură din miazănoapte, se răspîndiră ca niște șuvoaie în provinciile romane și, găsind ace-eași mulțumire în cuceriri ca și în practica pira-1 teriei, le dezmembrară și făcură din ele regatei Popoarele acestea erau libere și mărginiră într-a-tîta autoritatea regilor îneît, la drept vorbind, ei nu erau decît niște șefi sau generali. Astfel, regatele acestea, deși întemeiate prin forță, nu simțiri jugul învingătorului. Atunci cînd popoare din Asia, ca turcii și tătarii, făceau cuceriri, supuse fiind voinței unuia, ei nu se gîndeau decît să-i dea noi supuși și să întărească cu armele autoritatea lor aspră. Popoarele nordice, libere în țările lor, ocupînd provincii romane, nu dădură șefilor lor o autoritate prea mare. Ba unele chiar din aceste popoare, ca vandalii în Africa, goții în Spania, răsturnau pe regi de îndată ce

erau nemulțumiți de ei. La celelalte popoare autoritatea regelui era îngrădită în mii de feluri. Un mare număr de seniori o împărțeau cu el. Războaiele nu se porneau decît cu consimțămîntul lor. Prada se împărțea între căpetenii și oșteni. Nu exista nici un bir în folosul regelui. Legile se făceau în adunările națiunii. Iată principiul de bază al tuturor statelor ce se formară din ruinele imperiului roman.

Din Veneția, în 20 ale lunii Regeb, 1719

Scrisoarea CXXXII

RIGA LUI***

Am fost acum cinci sau șase luni într-o cafenea. Acolo se făcea ascultat un gentilom destul de bine îmbrăcat care îmi atrase atenția. Vorbea despre plăcerea de a trăi la Paris, dar îi părea grozav de rău că era obligat să trăiască în provincie.

E — Am, spuse el, pămînturi în valoare de cincisprezece mii de livre, dar m-aș socoti mai fericit. î dacă aș avea un sfert din banii aceștia în monedă sunătoare și în titluri la purtător valabile pretutindeni. Oricît i-ași constringe pe fermierii mei și . t-ași copleși cu cheltuieli de judecată n-aș reuși decît să-i fac și mai răi platnici. N-am putut să văd niciodată o sută de pistoli grămadă. Dacă aș I datora zece mii dc franci mi s-ar confisca toate I pămînturile și aș ajunge la azil !

Am plecat fără să dau prea marc atenție acestor vorbe. Aflîndu-mă însă ieri în cartierul ăsta intrai în aceeași cafenea și văzui un om gras cu fața palidă și alungită, care, înconjurat de cinci-! șase convorbitori părea posomorit și căzut pe gîn-duri cînd, pe neașteptate, începu să vorbească cu vocea ridicată :

| — Da, domnilor, sînt ruinat ! Nu mai am din j ce trăi ! Am în prezent două sute de mii de livre

în bancnote și o sută de mii de scuzi de argint. Sînt într-o situație îngrozitoare ! M-am crezut bogat și iată-mă acum ruinat ! De-aș avea măcar o bucată de pămînt, unde să mă retrag. Sînt sigur că atunci I aș avea din ce trăi. Dar n-am pămînt nici cît pălă-F ria asta !

îmi întorsei, din întîmplare, capul și văzui un alt om, care făcea niște strîmbături ca un apucat.

■— în cine să te mai încrezi acum ? strigă el. Există un trădător în care am crezut ca într-un prieten, încît i-am împrumutat banii mei. Mi i-a I dat înapoi! Ce îngrozitoare perfidie! Orice ar face de-acum înainte, In sufletul meu va fi dezonorat pe veci.

Aproape de el sta un om foarte prost îmbrăcat, care ridicîndu-și privirile spre cer, spuse :

> — Dumnezeu să binecuvânteze proiectele- miniștrilor noștri ! Să văd acțiunile la două mii și pe toți lacheii Parisului mai bogați decît stăpînii lor

Am avut curiozitatea să întreb cine e.

> — E un om extrem de sărac, mi se spuse. De aceea are și o meserie sărăcăcioasă : e genealogist și speră că arta lui o să producă, dacă averile cresc și că toți noii îmbogățiți vor avea nevoie de el, ca să-și modifice numele, să Ie spele strămoșii de jeg și să le împodobească trăsurile. își închipuie că va face atîția oameni de condiție cîți va vrea. N i mai poate de bucurie văzînd înmulțind u-se cei care îi cer serviciile.

Văzui în cele din urmă că intră un bătrîn palid și uscățiv pe care înainte de a se fi așezat l-am recunoscut a fi colportor de știri. Nu era din cei care au o siguranță victorioasă împotriva tuturor întorsăturilor sorții și prevestesc totdeauna victorii și trofee. Bătrînul era, dimpotrivă, unul din acei oameni sfioși care nu aduc decît vești triste.

— Nu stăm bine de loc cu Spania, spuse el. N-avem de loc cavalerie la frontieră și mi-e teamă că prințul Pio, care are un mare corp de cavalerie, să nu pună biruri pe întregul Languedoc. în fața mea ședea un filozof, destul de zdrențăros pe care îl cuprinse mila și dădea din umeri pe măsură ce colportorul ridică tonul. Mă apropiai de el și îmi spuse la ureche :

> — 11 vedeți pc îngîmfatul ăsta ? De o oră vorbește despre temerile în legătură cu Languedocul,

I în timp ce eu, am văzut ieri, spre seară, o pată în [soare care, dacă s-ar mări, ar putea paraliza în-! treaga natură și despre asta n-am scos o vorbuliță ; măcar !

Din Paris, in 17 ale lunii Ramazan, 1719

Scrisoarea CXXX1II

RICA LUI ***

Mă dusei mai zilele trecute să vizitez o biblio-• tocă din mînăstirca unor dervișI care sînt acolo | ca păstrători ai cărților, obligați însă fiind să dea ' voie oricui, la anumite ore, să vină și să le studieze.

Intrînd, zării un om serios care se plimba în I mijlocul unui imens număr de volume ce-1 îneon-I jurau. M-arn dus la el și l-am rugat să-mi spună I ce fel de cărți erau unele dintre cele pe care le vedeam mai bine legate.

— Domnule, îmi răspunse el, mă aflu aici pe pămînt străin. Nu cunosc pe nimeni. Foarte mulți I îmi pun asemenea întrebări ; dar, vă închipuiți, n-o să mă apuc să citesc toate cărțile astea, numai I ca să-i pot satisface. Am însă un bibliotecar care ț vă va răspunde la întrebare, deoarece se ocupă zi și noapte să descifreze tot ce vedeți aici. E un om de nimic, ne e o povară, fiindcă nu muncește de I loc pentru mînăstire. Dar, sună pentru masă. Cei I care sînt în fruntea unei comunități ca și mine, I trebuie să fie primii la toate canoanele ! Spunînd ■ acestea, călugărul mă împinse afară, închise ușa I și, ca și cum ar fi zburat, dispăru din ochii mei !

j Din Paris, in 21 ale lunii Ramazan, 1719

Scrisoarea CXXXIV

JUCA, ACELUIAȘI

A doua zi mă dusei iar la bibliotecă unde găsii alt călugăr în locul aceluia pe care-1 văzusem ieri, înfățișarea'lui era simplă, avea o figură spiritualizată și o atitudine afabilă. De îndată ce-i făcui cunoscută curiozitatea mea se simți obligat să mi-o satisfacă și, văzând că sint străin, începu să mă lămurească pe larg.

— Părinte; îi spusei eu, ce fel de cărți sînt volumele alea mari care ocupă toată partea asta a bibliotecii ?

—■ Sînt scrisorile celor care au interpretat Sfînta Scriptură !

— Sînt în număr foarte mare ! zisei eu ; trebuie că Scriptura a fost obscură odinioară, desigur s-a limpezit acum. Mai rămîn oare locuri nelămurite ? Mai există pasaje discutabile ?

— Oh ! Doamne ! Cîte mai sînt ! răspunse el. Aproape tot atîtea nelămuriri cite rînduri !

— Da ? spusei eu. Dar atunci ce-au făcut toți autorii aceștia ?

— Autorii aceștia, răspunse el, n-au căutat, în Scriptură, ceea ce trebuie să credem, ci ceea ce credeau ei. N-au privit-o de loc ca pe o carte unde se află dogmele pe care trebuiau să le primească, ci ca pe o lucrare care va putea da prestigiu propriilor lor idei. Din cauza asta au alterat întregul înțeles și au supus la cazne toate pasajele. Scriptura e ca o țară în care toate sectele fac incursiuni, dueîndu-se ca la jaf. E un cîmp de bătălie unde națiuni dușmane, ciocnindu-se în numeroase ’lupte, se atacă și se hîrțuicsc în toate chipurile.

Alături vedeți cărți de asceză și de rugăciuni, apoi cărți de morală, mult mai folositoare. Cele de teologic sînt de două ori mai de neînțeles, și prin subiect și prin felul în care e tratat. Uite, operele misticilor, adică ale credincioșilor cu inimă simțitoare ! “

H — Ah ! părinte, îi spusei eu, o clipă ! Nu vă grăbiți așa ! Vorbiți-mi despre misticii ăștia !

— Domnule, spuse el, evlavia aprinde o inimă simțitoare și o face să trimită creierului aburi care îl încălzesc, de unde se nasc apoi extazele și încîntările. Starea aceasta e delirul evlaviei ; adesea el se perfecționează sau mai degrabă degenerează în chietism. Știți că un chietist nu e altceva decît un nebun, evlavios și desfrînat în același timp. Uitați-vă la cazuiștii care scot la lumina zilei tainele nopții ; care creează în închipuirea lor pe toți monștrii ce i-ar putea isca demonul amorului, îi adună, îi compară și fac din el obiectul veșnicei lor cugetări. Norocul lor, dacă inima nu li se asociază și ea

și nu devine complice atîtor rătăciri descrise cu atîta naivitate și zugrăvite în toată goliciunea !

Ați observat, domnule, că gîndesc deschis și că vă spun tot ce gîndesc. Sînt încrezător din fire, dar mai ales cu dumneavoastră care sînteți strain și doriți să cunoașteți starea de lucruri, l-o cunoașteți așa cum e. Dacă aș vrea, despre toate astea v-aș vorbi cu admirație. V-ași spune mereu : Asta e dumnezeirea, asta e vrednică de respect ! E minunată ! Dar s-ar întîmpla din două, una, sau v-aș înșela sau m-aș dezonora în cugetul dumneavoastră ■

No oprirăm aici. Dervișul fu ocupat cu alte treburi și întrerupserăm convorbirea pînă a doua zi.

Din Paris, in 25 ale lunii Ramazan, 1719

Scrisoarea CXXXV

RICA, ACELUIAȘI

Am revenit, la ora fixată și omul meu mă conduse iarăși în locul de unde ne despărțiserăm.

— Iată,' îmi zise el, grămăticii, glosatorii și comentatorii.

— Părinte, îi spusei eu, oamenii ăștia nu se pot dispensa de a avea bun-simț ?

— Ba da, spuse el, se pot dispensa. Chiar dacă bunul simț nu apare, lucrările lor nu sînt mai proaste. Ceea ce este foarte comod pentru ei.

--- E adevărat ! I-am răspuns. Cunosc o mulțime de filozofi care ar face bine clacă s-ar ocupa cu științele acestea.

— Iată, continuă el, oratorii, care au talentul să convingă independent de adevăr și geometrii care cu tiranie silesc pe oameni să se convingă contra voinței lor. Iată, cărțile de metafizică ce tratează subiecte atît de mari și în care infinitul se întîlnește pretutindeni. Cărțile de fizică ce nu găsesc că organizarea universului e mai minunată decît cea mai simplă mașină a meșteșugarilor noștri. Cărți de medicină, monumente ale fragilității

naturii și ale puterii artei, cărți ce te fac să tremuri cînd vorbesc chiar despre bolile cele mai ușoare, atît de mult te apropie de moarte, dar care îi dau o atît de deplină siguranță cînd vorbesc de darul leacurilor, de parcă am fi devenit nemuritori. Alături sînt cărțile de anatomie. Ele conțin mult mai puține descrieri ale părților corpului omenesc decît numele barbare ce li s-a dat ; lucru care nu-1 vindecă pe bolnav de boala lui, nici pe modic de prostie. Iată chimia, care, sălășluiește cînd în spital, cînd în căsuțe mo I desto, locuințe ce îi sînt la .fel de potrivite. Iată : cărțile do știință san mai bine zis de neștiință I ocultă. Cele care conțin tot felul de lucruri dră-ĸ cești, îngrozitoare după părerea celor mai mulți oameni, jalnice după părerea mea. La fel sînt și I cărțile de astrologie judiciară !

I — Ce spui părinte 1 Cărți de astrologie judiciară ? îl întrebai cu aprindere. Astea sînt cele mai importante în Persia. Ele rînduiesc toate activitățile vieții noastre și ne călăuzesc în tot ce întreprindem. Astrologii sînt adevărații noștri sfătuitori. Ea, chiar mai mult, ei fac parte din conducerea statului.

I — Dacă e așa, îmi spuse el, dumneavoastră trăiți într-o robie mai aspră decît cea a rațiunii, lată care este cea mai stranie dintre toate stă-pînirile. Deplîng o familie și cu atît mai mult o națiune ce se lasă atît de dominată de planete.

I — Noi ne slujim de astrologie, răspunsei eu, I așa cum vă slujiți dumneavoastră de algebră. Fiecare națiune are știința sa, conform căreia își or-K ganizează politica. Toți astrologii la un loc n-au făcut la noi în Persia atîtea prostii cîte a făcut, K Clici, un singur matematician. Crezi oare că dru-I mul neprevăzut al astrelor nu poate fi o lege la [1] fel de sigură ca frumoasele raționamente ale fa-‘ hricanților voștri de sisteme? Dacă s-ar număra părerile asupra acestei chestiuni și în Franța și lin Porsia, ar fi un bun prilej de victorie pentru astrologie. I-ai vedea pe matematicieni tare umi-■ liți. Ce teribil corolar s-ar putea scoate din asta I Împotriva lor !

Discuția aceasta fu întreruptă. A trebuit să ne despărțim.

g Pin Paris, in 26 ale lunii Ramazan, 1719

Scrisoarea CXXXVI

La următoarea întrevedere savantul mă conduse într-o odăiță separată.

— Aici sînt cărți de istorie modernă, îmi spuse el. Uitați-vă, întîi la istoricii bisericii și ai papilor ; cărți pe care le citesc ca să mă lămuresc, dai· care au, adesea, asupra mea, un efect contrar. Colo sînt cei care au scris despre decăderea uriașului imperiu roman, care s-a format din ruinele atîtor monarhii și pe ruinele căruia s-au ridicat altele noi. Un nesfîrșit număr dc popoare barbare, la fel de necunoscute ca țările în care locuiau, apărură deodată, îl inundară, îl pustiiră, îl îmbunătățiră și întemeiară toate regatele pe care le vedeți azi în Europa. La drept vorbind, popoarele acestea nu erau de loc barbare, pentru că erau libere. Au devenit însă astfel, de eînd, supunîndu-se în majoritate unei puteri absolute au pierdut acea dulce libertate atît dc conformă rațiunii, umanității și firii.

Iată aici istoricii Germaniei, care nu e decît o umbră a -primului imperiu, dar care e, cred eu, singura putere de pe pămînt pe care împărțirea nu a slăbit-o. Singura care se întărește pe măsura pierderilor și care, profitînd pe îndelete dc succese, devine de neîmblînz.it prin înfrîngeri.

Iată istoricii Franței, ai acelei Franțe unde mai întîi se vede formîndu-se puterea regilor, murind do două ori, renășeîndu-șe de două ori și tînund apoi timp de mai'multe secole. își recapătă apoi, pe nesimțite, forțele crescînd în toate părțile, ur-cînd spre ultima-i perioada. Asemenea acelor flti-vii care în drum își pierd apa sau se ascund sub I pămînt ; apoi reapărînd îngroșate de rîurile ce se I varsă în ele, dărîmă iute tot ce li se pune în cale.

Aici o să vedeți poporul spaniol apărînd din I munți. Principii mahomedani sînt subjugați pe nesimțite, pe cît de repede îl cuceriseră ei. O mulțime de regate reunite într-o uriașă monarhie, ce rămăsese aproape singură ; pînă cînd, copleșită de falsa-i bogăție, își pierdu tăria și chiar repu! tația, nepăstrînd decît orgoliul puterii sale dinții.

Aici sînt istoricii Angliei, unde se vede cum Iίς bertatea apare mereu din discordiile aprinse și din revoltele poporului. Regele

clătinîndu-se pe I un tron de nezdruncinat ; o națiune neastâmpărată, dar înțeleaptă pînă și în clocotul pasiunilor. I Stăpînă a mării (lucru nemaiauzit pînă atunci), Anglia amestecă negoțul cu politica.

Aproape de ei sînt istoricii celeilalte regine a mărilor, republica Olandei, atît de respectată în Europa și atît de formidabilă în Asia unde negustorii ei văd atîția regi prosternîndu-li-se. Istoricii Italiei vă descriu o națiune stăpînă a lumii odinioară, sclavă tuturor astăzi. Principii ei, despărți țiți și slabi, fără alt atribut al suveranității decît o politică deșartă.

Iată istoricii republicilor : Elveția, imagine a liI bcrtății ei, Veneția care n-arc alte resurse decît I în economie, și Genova care nu e frumoasă și inîndră decît prin clădirile ei.

Iată istoricii Nordului și intre alții pe cei ai Poloniei, ai acelei Polonii care se folosește atît de rău de libertatea și de dreptul pe care-1 are de a și alege regii, îneît pare că vrea să consoleze prin acestea popoarele vecine care au pierdut și una și alta.

După acestea, ne despărțirăm pentru a ne revedea a doua zi.

Din Paris, in 2 ale lunii Șal val, 1719

S c r i so ar e a CXXXVII

RICA, ACELUIAȘI

A doua z.i mă conduse într-o altă încăpere.

— Aici sînt poeții, îmi spuse el, cu alte cuvinte autori a căror meserie este să îngrădească bunul simț și să acopere rațiunea cu farafastâcuri, așa după cum odinioară femeile erau îmbrăcate în găteli și podoabe. Ii cunoașteți ; nu-s prea rari in Orient unde soarele mai arzător parc că aprinde și imaginația. Iată poemele epice.

— Hm ! Ce-s astea, poeme epice ?

— Intr-adevăr, spuse el. Habar n-am, cunoscătorii spun că nu s-au scris decît două și că acelea cărora li se dă acest nume,

nu-s poeme epice. Nu știu nici asta. Mai spun că e cu neputință să se scrie altele noi. Lucrul acesta mă surprinde și mai mult.

Iată poeții dramatici, care, după părerea mea, sînt poeți prin excelență și stăpîni ai pasiunilor. Sînt de două feluri : comicii, care se mișcă încet-încetișor, și tragicii care ne tulbură și ne zguduie cu atîta violență.

Iată pe lirici pe care îi disprețuiesc atît pe cît îi respect pe ceilalți și care fac din arta lor o armonioasă ciudățenie.

I Se văd alături autorii de idile și egloge, plăcuți pînă și oamenilor de la curte, datorită imaginii I pe care le-o dau despre o anumită liniște ce le I lipsește și pe care le-o arată în viața păstorilor.

Dintre toți autorii pe care i-am văzut, iată-i pe cei mai periculoși : aceștia sint cei ce ascut epigrame, adică mici săgeți subțiri care fac răni profunde, pe care nici leacurile nu le pot tămădui.

Aici îi vedeți pe romancieri, un fel de poeți J care amintesc în aceeași măsură și limbajul minții și pe cel al inimii. își petrec viața căutînd natura și negăsind-o niciodată, concep eroi ce \ sînt la fel de ciudați ca dragonii zburători și hipo-I centaurii.

■— Am văzut cîteva romane de-ale dumneavoastră, spusei eu. Dacă le-ați cunoaște pe-ale noastre, v-ar izbi și mai mult. Sînt la fel de departe de natură și, de altfel, foarte stînjenlt·? de moravurile noastre. La noi, unui amant ii trebuie I zece ani de pasiune înainte de a putea vedea mă! car chipul iubitei. Totuși, autorii sînt nevoiți să-i facă pe cititori să treacă prin aceste plictisitoare preparative. Ori e cu putință ca întimplările să fii.- variate. S-a recurs la o doctorie mai rea chiar decît boala ce trebuia vindecată : minunile. Sînt sigur că dumneavoastră nu credeți că e bine ca o vrăjitoare să scoată din pămînt o oaste întreagă și un viteaz să prăpădească el singur o armie de I o; sută de mii de oșteni. Totuși, romanele noastre așa șînt. Aventurile astea reci și atît de des repetate ne plictisesc, iar minunile acestea ex! travagante ne revoltă.

Din Paris, în 6 ale lunii Șalval, 1719

S c r i S O a r e a CXXXVIII

RICA LUI IBBEN

La Smirna

Aici miniștrii se trec și se succed ca anotimpurile. în trei ani am văzut schimbîndu-se de patru ori sistemul financiar. In Persia și în Turcia dările se percep în același mod în care le ridicau și întemeietorii acestor monarhii. Aici e departe de a fi la fel. E adevărat că noi nu ne batem capul cu asta, cum fac occidentalii. Noi sîntem de părere că între a administra veniturile unui prinț și cele ale unui particular nu e o mare diferență, ca între a număra o sută de mii de tomani sau a număra o sută. Dar aici există mai multă finețe și mai mult mister. E necesar ca mari genii să lucreze zi și noapte, sa nască mereu și în dureri proiecte noi ; să asculte părerile unei mulțimi de oameni ce activează pentru ei fără a fi rugați ; să se retragă și să trăiască în fundul unui cabinet de nepătruns pentru cei mari și sfînt pentru cei mici. Să aibă totdeauna capul plin de secrete importante, de planuri miraculoase, de sisteme noi. Cufundați în meditații, să fie lipsiți nu numai de darul vorbirii, ci uneori chiar și de politețe.

De îndată ce fostid rege * închise ochii, se hotărî înființarea unei noi administrații. își dădeau seama că e rău, dar nu știau cum să facă să fie mai bine. Fuseseră stingheriți de autoritatea nelimitată a miniștrilor precedenti : voiră s-o di-vidă. In acest scop se creează șase sau șapte consilii. Poate că sistemul acesta a guvernat Franța cu mai multă înțelepciune decît toate celelalte : durata i-a fost scurtă, ca și binele pe care l-a produs.

- La moartea fostului rege, Franța era un trup mîncat de mii de boli : N... puse mina pe spadă tăie în carne vie și aplică unele remedii nimerite. Mai rămînoa însă de vindecat încă o boală lăuntrică. Și ca să-i facă tratamentul acesta, a sosit im străin După o mulțime de medicamente puternice, i s-a părut că a înzdrăvenit-o, dar nu făcuse decît s-o umfle.

Toți cei care acum șase luni erau bogați, sînt azi săraci, iar coi care n-aveau o bucată de piine crapă de bogăție. Niciodată cele două extremități iui s-au apropiat mai mult. Străinul a întors stalul așa

cum un negustor de haine vechi întoarce ·» haină. Face să apară deasupra ceea ce era dedesubt și întoarce pe dos ceea ce era deasupra. < Ite bogății nesperate, de necrezut chiar pentru (■ei ce l-au făcut! Nici Dumnezeu nu-i scoate pe oameni din prăpastie mai repede. Cîți valeți slujiți de camarazii lor și poate că miine chiar de htăpînii lor !

Toate acestea produc adesea lucruri ciudate. Lacheii care au făcut avere sub guvernarea trecuta se laudă cu nașterea lor. Ii acoperă pe cei t'e și leapădă livrelele intr-o anumită stradă cu fol disprețul ce li se arăta lor acum șase luni. Strigă în gura mare: „Nobilimea e ruinată! Ce ik'zordine in stat ! Ce zăpăceală în ranguri ! Nu-hiai necunoscuții fac averi !“ Iți garantez că accș-Hh»--

E [1] Ducele de Noailles.

E · .Scoțianul John laie. fondatorul preacunoseutci bănci Ml'o a ruinat atîtea familii. In acea epocă numele său π, pronunța „Las" de la forma genitivului din limba en-g|i z.i : „Laws“.

ï ’ .Strada Quincaropoix. tia se vor răzbuna din plin pe cei ce vor veni după ei, în treizeci de ani, nobilii ăștia vor face multă gălăgie.

La Paris, în prima zi a lunii Zilcade, 1720

Scrisoarea CXXXIX

RICA, ACELUIAȘI

Iată un mare exemplu de iubire conjugală, nu numai din partea unei femei, ci a unei regine. Regina Suediei[4] voind să-1 asocieze cu orice preț pe soțul ci, prințul, la coroană, ca să aplaneze toate dificultățile, trimise adunării deputaților o declarație prin care renunță la regență în cazul eînd el este ales.

Acum șaizeci și cîțiva de ani, o altă regină, Cristina, renunță la coroană ca să se dedice cu totul filozofiei. Nu știu care din aceste două exemple e mai vrednic de admirație.

Deși socot că e bine ca fiecare să rămînă in funcția în care l-a pus natura și nu pot să laud slăbiciunea celor ce, găsindu-se mai prejos de situația lor, o părăsesc printr-un fel de dezertare, sînt totuși

uimit de măreția de suflet a acestor două prințese, văzînd spiritul uneia și inima celeilalte, superioare situației lor. Cristina visa să cunoască, în timp ce altele nu visează decît să se bucure, iar cealaltă nu vrea să se bucure decît ! pentru a-și pune toată fericirea în miinile augus-I tului ei soț.

Din Paris, în 27 ale lunii Maharram, 1720

Scrisoarea CXL

RICA LUI USBEC

La ***

Parlamentul din Paris a fost de curînd expediat într-un orășel mic, Pontoise Consiliul l-a trimis să înregistreze și să aprobe o declarație care-1 dezonorează ; iar parlamentul a înregistrat-o într-un mod care dezonorează Consiliul.

Cîteva parlamente din regat sînt amenințate cu același tratament.

Societățile sînt întotdeauna urite. Ele nu se apropie de regi decît ca să le spună adevăruri triste. în timp ce o mulțime de curteni le descriu fără încetare fericirea poporului sub guvernarea Jor, ele vin și dezmint lingușelile, aducând la pi-! vioarele tronului vaietele și lacrimile ce le-au fost încredințate.

Adevărul e o grea povară, dragul meu Usbec, atunci cînd trebuie spus regilor. Ei ar trebui, fi-■ rește, să se gîndească de fapt că cei care o fac I sînt constrînși la asta și că niciodată nu s-ar hotărî să întreprindă demersuri, atît de triste și supărătoare pentru cei ce le fac, dacă n-ar fi obligați de datoria, respectul și chiar de iubirea lor față de rege.

Din Paris, in 21 ale lunii Jernmadi 1, 1720

Scrisoarea CXLI

RICA, ACELUIAȘI

La ***

Spre sfirșitul săptămînii voi veni să te văd. Cît de plăcut vor trece zilgle alături dc tine.

Acum cîteva zile am fost prezentat unei doamne de la curte care avea poftă să vadă mutra mea de străin. Am găsit că era frumoasă, vrednică de privirile monarhului nostru și de rangul măreț în locul sacru unde i se odihnește inima.

îmi puse mii de întrebări asupra obiceiurilor persanilor și a felului de trai al persanelor. Mi se pare că viața de harem nu i-a fost pe plac și că i se făcea milă să vadă un bărbat împărțin-du-se între zece sau douăsprezece femei. Nu putu vedea fără invidie fericirea uneia și fără milă situația celorlalte. Deoarece îi place să citească, mai ales pe poeți și pe romancieri, își exprimă dorința să-i vorbesc despre ai noștri. Ceea ce i-am spus îi mări curiozitatea. Mă rugă să-i traduc un fragment din cărțile aduse de mine. Am făcut-o și i-am trimis după cîteva zile, o poveste persană. Poate că îți va face plăcere să o vezi tradusă :

„Pe vremea lui Șeic-Ali-Can, trăia în Persia o femeie cu numele de Zulema. Știa pe dinafară întregul Coran. Nici un derviș n-ar fi înțeles mai bine ca ea tradițiile sfinților profeți. Invățații arabi n-au spus niciodată ceva atît de tainic incit ea să nu fi priceput toate înțelesurile. Atîtor cunoștințe li se adăuga și o anumită trăsătură de șăgălnicie, căci abia de te lăsa să ghicești dacă vrea să-i înveselească pe cei cu care vorbea sau să-i instruiască.

într-o zi, pe cînd ședea cu prietenele ei într-o sală din harem, una din ele o întrebă ce părere are despre viața cealaltă, dacă dădea crezare acelei străvechi tradiții ale învățaților noștri după care raiul n-ar fi făcut decît pentru bărbați.

— Aceasta e credința tuturor, le spuse ea. Totul a fost făcut pentru ca sexul nostru să fie disprețuit. Există chiar o nație, cea evreiască, răspîn-dită pretutindeni în Persia, care, întemeiată pe cărțile ei sfinte, crede că noi n-avem suflet.

Părerile acestea atît de jignitoare n-au alt izvor decît orgoliul bărbaților care vor să-și ducă superioritatea și dincolo de această viață, fără să se gîndească» deloc că în ziua Judecății de Apoi, toate făpturile vor apărea în fața lui Dumnezeu ca neantul,Mără să existe

între ele alte drepturi decît cele acordate de virtute.

Dumnezeu nu-și va precupeți răsplățile. După ce bărbații care au trăit drept și s-au folosit după cum se cuvine ele puterea ce o au asupra noastră aici pe pămînt vor fi într-un rai plin de frumuseți cerești, fermecătoare, pe care de le-ar vedea vreun muritor s-ar arunca în brațele morții, nerăbdător să se bucure de ele, tot astfel femeile virtuoase se vor duce într-un loc de plăceri, unde se vor îmbăta în valuri de voluptăți, cu bărbați divini care vor fi supușii lor. Fiecare femeie va avea un harem, în care vor fi închiși bărbații și eunucii care să-i servească, mai credincioși decît ai noștri.

Am citit într-o carte arabă, adăugă ea, că un bărbat numit Ibrahim era de o gelozie nesuferită. Avea douăsprezece soții foarte frumoase, cu care se purta aspru. Nu se mai încredea nici în eunuci, nici în zidurile haremului, le ținea aproape tot timpul sub cheie, închise în camerele lor, fără ca ele să se poată vedea sau să-și poată vorbi. Ibrahim era gelos pînă și pe o prietenie nevinovată. Tot ce făcea căpăta chipul brutalității lui înnăscute. Niciodată nu i-a ieșit din gură vreo vorbă blinda și niciodată n-a făcut vreun gest care să nu mărească asprimea robiei lor.

într-o zi, cînd le adunase pe toate într-o sală a haremului, una dintre ele, mai îndrăzneață ca celelalte, îi reproșă firea sa rea.

> — Cînd cauți cu orice preț mijloace să te faci temut, îi spuse ea, le găsești mai întîi pe cele care să te facă urît. Sîntem atît de nefericite încît nu putem să nu dorim o schimbare. Altele în locul meu ți-ar dori moartea ; eu nu o doresc decît pe a mea. Neputînd spera să fiu despărțită de tine decît astfel, mi s-ar părea destul de plăcut să fiu totuși despărțită !

Vorbele acestea, care ar fi trebuit să-1 miște, îl făcură să se aprindă de mînio. Scoase pumnalul și i-1 înfipse în piept.

> — Dragele mele prietene, spuse ca cu vocea sfîrșită, dacă cerului o să-i fie milă de nevinovăția mea, veți fi răzbunate. După aceste cuvinte, părăsi viața aceasta nefericită, ca să se ducă în lăcașul plăcerilor, unde femeile care au trăit cu dreptate se bucură de o fericire mereu nouă.

Mai întîi văzu o cîmpie veselă a cărei verdeață era smălțată de cele mai vii culori ale florilor. Un izvor ale cărui ape erau mai limpezi decît cristalul făcea nesfîrșite cotituri. Intră pe urmă într-un crîng fermecat, în liniștea căruia nu se auzea decît cîntul dulce al păsărelelor. I se înfățișară apoi ochilor grădini minunate. Natura le împodobise cu toată simplitatea și măreția ei. Descoperi în cele din urmă un mîndru palat pregătit pentru ea, plin de bărbați cerești, hărăziți plăcerilor ei.

Doi dintre ei se repeziră s-o dezbrace ; alții o îmbăiară și o parfumară cu miresmele cele mai plăcute. Ii se dădură veșminte cu mult mai bogate ca ale sale ; după care fu dusă într-o sală mare unde găsi un foc făcut cu lemne plăcut mirositoare și o masă încărcată cu mîncărurile cele mai gustoase. Totul părea întocmit spre îneîn-tarea simțurilor ei. Pe de o parte auzea o muzică cu atît mai splendidă cu cit era mai duioasă ; iar pe de altă parte vedea cum dansau acei bărbați divini, preocupați numai de dorința de a-i plăcea. Totuși atitea plăceri nu trebuiau să servească decît ca s-o ducă pe nesimțite la plăceri și mai mari. Tu condusă în iatacul ei. După ce fu iarăși dezbrăcată, fu așezată într-un pat mîndru unde doi bărbați de o frumusețe fermecătoare o primiră în brațele lor. Abia atunci se îmbată. Incîntarea îi întrecu dorințele.

— Mi-am ieșit din minți, le spuse ea. Mi-ar veni să cred că mor, dacă n-aș fi sigură că sînt nemuritoare. E prea mult ! Lăsați-mă ! O să mor de atîta plăcere ! Da, redați-mi o clipă liniștea simțurilor. încep să respir și să-mi revin. De ce au fost ridicate sfeșnicele ? Acum nu pot vedea frumusețea voastră divină ! De ce să n-o văd !... Dar de ce să văd ? O să mă faceți să-mi recapăt beția dinții. O, zei ! Cît de plăcut e întunericul acesta ! Cum ! Sînt nemuritoare, nemuritoare ca voi ! Am să fiu... Nu, vă rog, iertați-mă ! Văd că sînteți oameni cum nu-mi doresc alții.

Repetă de mai multe ori porunca ce nu-i fu ascultată, decît atunci cînd o voi cu tot dinadinsul. Se odihni in desfătările dragostei și adormi în brațele celor doi bărbați. Cîteva clipe de somn îi îndepărtară oboseala. Primi două sărutări care îi treziră pe dată simțurile și o făcură să deschidă ochii.

— Sint neliniștită, spuse ea, teamă mi-e că nu mă mai iubiți ! Asta era o îndoială în care nu voia să rămînă multă vreme. De

aceea avu din partea lor toate lămuririle pe care și le-ar fi putut dori !

— Am greșit, strigă ea. Iertare, iertare ! Sînt sigură de voi. Nu scoateți o vorbă, dar îmi dovediți mai bine ca orice mi-ați putea spune. Da, da, vă mărturisesc, n-am fost niciodată atît de iubită ! Dar cum ? Vă împărțiți amîndoi cinstea de a mă convinge > Ah ’ dacă vă certați, dacă adăugați ambiția la plăcerea de a mă infringe, sint pierdută ! Amîndoi veți fi învingători și numai eu o să fiu învinsă. O să vă vînd scump victoria !

Toate acestea nu fură întrerupte decît de lumina zilei. Credincioșii și încântătorii ei servitori intrară în cameră și îi sculară pe cei doi tineri, pe care niște bătrîni îi duseră în locurile unde erau păziți pentru plăcerile ei. Pe urmă, ea se sculă și apăru în fața curții de adoratori, mai întîi într-o îmbrăcăminte ușoară, ce lăsa să i se vadă farmecul, și apoi acoperită de podoabe scumpe. Noaptea aceea o înfrumusețase, dăduse viață feței și expresie grației ei. Toată ziua avură loc numai dansuri, concerte, ospețe, jocuri, plimbări. Se băgă de seamă că Anais se retrăgea din cînd în cînd și zbura la cei doi tineri eroi. După cîteva prețioase clipe petrecute cu ei, se reîntorcea la grupul pe

Ire-1 părăsise cu fața mereu mai senină. In sfîr-șit, spre scară, o pierdură de tot. Se duse să se în-I liidă in harem, unde voia, după cite spunea ea, să facă cunoștință cu acei prizonieri nemuritori care £ trebuiau să trăiască pe veci cu ea. Vizită așadar I apartamentele din locurile cele mai retrase și cele I mai fermecătoare unde numără cincizeci de sclavi E de o frumusețe desăvirșită. Rătăci toată noaptea ! din odaie în odaie, primind peste tot laude mereu altele și mereu aceleași.

Iată cum își petrecea viața nemuritoare Anais, cînd în plăceri strălucitoare, cînd în plăceri sin-! guratice. Admirată de o mulțime strălucită sau iubită de un amant înnebunit. Adesea părăsea patì latul fermecat și se ducea într-o peșteră din cîmp.

t lorilc se năsteau parcă sub pașii ei și jocurile i se I înfățișau sumedenie.

Trecuseră mai bine de opt zile de cînd trăia în ' acest lăcaș fericit și de cînd, mereu ca scoasă din minți, nu se gindise la nimic ; se bucurase de feri-s circa ei fără să o cunoască și fără să fi avut mă-■car o clipă de răgaz“în care sufletul să se regă-■ «cască pe sine însuși și să se asculte în liniștea lă-■ sală de pasiuni.

(lei fericiți au plăceri atît de vii încît arareori se I pot bucura de această libertate a spiritului. Din K această pricină, legați pînă la uitare de sine de I obiectele prezente, pierd în întregime' amintirea I lucrurilor trecute și nu mai au nici o grijă despre ■Ceea ce au cunoscut sau au iubit în altă viață.

Dar, Anais, al cărei spirit era înti > adevăr proli dispus cugetării, își petrecuse aproape toată viața i gîndind. își împinsese gîndurile mult mai departe BjClecît te-ai fi putut aștepta de la o femeie lăsată r/oia ei. Izolarea aspră pe care i-o impusese so-nu-i lăsase decît libertatea gîndirii. Această tărie a cugetului o făcuse să disprețuiască teama ce le cuprindea pe cadînele celelalte și moartea ce trebuia să pună capăt chinurilor și să fie începutul fericirii ei.

Astfel încît, treptat- tropi al, se trezi din beția plăcerilor și se închise singură intr-o încăpere din palat. Se lăsă furată de ginduri plăcute despre cele din trecut și despre fericirea prezentă. Nu se putu împiedica să nu se înduioșeze de nenorocirea prietenelor sale. Ești simțitor la chinuri de care ai avut parte ! Anais nu rămase doar în marginile acestor sentimente de compasiune. Se simți în -demnată să le ajute pe aceste nefericite.

Porunci unuia dintre tinerii ce o înconjurau să ia înfățișarea soțului ci și să se ducă în haremul lui, să se facă stăpîn, să-1 alunge și să rămână în locul lui pînă îl va chema ea.

Porunca fu pe dată îndeplinită. Despică aerul și sosi la poarta haremului lui Ibrahim care nu era acolo. Bătu la ușă, i se deschise. Eunucii îi căzură la picioare. Zbură către apartamentele unde erau închise soțiile lui Ibrahim. In trecere luase cheile din buzunarul acelui gelos, pentru că se făcuse nevăzut. Intră și le uimi mai întii prin înfățișarea iui blinda și amabilă. Curind după aceea le uimi și mai mult prin ardoarea sa și prin graba faptelor sale. Toată avură parte eie uimire. L-ar fi luat drept vis, dacă ar fi avut parte de mai puțină realitate.

în timp ce în harem se desfășoară aceste noi scene Ibrahim bate la poartă. își spune numele, amenință, strigă. După ce întâmpină destule greutăți intră și îi pune pe eunuci într-o teribilă încurcătură. Pornește cu pași mari, dar se dă înapoi și cade ca din nôri eînd vede pe falsul Ibrahim, adevărata imagine a sa, bucurîndit-sc dc toate li-

Meritatile unui stăpîn. Strigă după ajutor. Vrea ca eunucii să-1 ajute să ucidă pc acest impostor, dar im o ascultat. Nu-i mai ramine decît un foarte ■ slab mijloc și anume, să recurgă la judecata -soțiilor salo. într-o oră falsul Ibrahim își cucerise toți judecătorii. Adevăratul Ibrahim e alungat și ii rit ca un netrebnic afară din harem. Ar fi fost ucis de mii de ori dacă rivalul său n-ar fi poruncit sa i se lase viața. în sfîrșit, noul Ibrahim, rămas stapin pe cimpoi de bătălie, se arătă din ce în ce mui demn de această alegere și se remarcă prin minuni pînă atunci necunoscute.

B — Nu semeni cu Ibrahim, spuneau femeile.

E — Spuneți mai bine că impostorul acela nu-mi seamănă, zicea Ibrahim cel victorios. Ce ar trebui sa fac ca să fiu soțul vostru, dacă ceea ce fac nu U,iunge ?

ț .....- Aii ! Noi n-avem motive să ne îndoim, spu

seră femeile. Dacă nu ești Ibrahim, ne ajunge că ■1 meritat atît de mult să fii. Ești mai Ibrahim Intr-o zi, decît el în zece ani.

K ..... premiteli atunci că veți spune că eu sînt Ibrahim cel adevărat ?

■ — Să nu te îndoiești ! spuseră ele în cor. îți jurăm pe veci credință ! Prea multă vreme am fost Impilate 1 Ticălosul nu ne bănuia virtutea, nu-și ha nuia decît slăbiciunea ; dar vedem că bărbații ■ți-s Tăcuți ca el. Fără îndoială că ei îți seamănă Burnitale. Dacă ai știi cum ne-ai făcut să-1 urîm ! I · Ah ! am să vă dau deseori noi motive de ură, răspunse falsul Ibrahim. Voi încă nu vă dați seama c nedreptate v-a făcut !

I — Noi măsurăm nedreptatea lui cu mărimea Mzbunării dumitale, răspunseră ele.

— Da, aveți dreptate ! spuse divinul bărbat. După faptă și răsplată. Imi pare bine că sînteți mulțumite de felul în care vă pedepsesc eu.

— Dar, spuseră femeile, dacă acest impostor revine, ce ne facem ?

— O să-i fie greu, cred, să vă înșele, răspunse el. In locul pe care-1 ocup alături de voi, nu te poți susține prin șiretenie. De altfel am să-1 trimit atît de departe încît n-o să mai auziți vorbindu-se de el. Pe urmă, mă voi ocupa de fericirea voastră. N-am să fiu de loc gelos. Voi ști să fiu sigur de voi, fără să vă supăr. Am o destul de bună părere despre însușirile mele ca să cred că-mi veți fi credincioase. Dacă n-o să fiți cu mine virtuoase, cu cine altul să mai fiți ?

Convorbirea dură multă vreme între , el și femeile acestea care, mai mirate de deosebirea dintre cei doi Ibrahimi decit de asemănarea lor, nici nu se gîndeau să-și lămurească atîtea minuni cile li se întîmplaseră. Soțul disperat mai veni o dală șă le tulbure. Găsi casa plină de veselie și pc femei mai neîncrezătoare ca niciodată. Locul nu putea fi ținut de un gelos. Plecă furios, dar după o clipă falsul Ibrahim se luă după el, îl înșfacă, îl duse prin văzduh și-1 lăsă la o depărtare de patru sute de leghe.

O, zei ! Cită tristețe cuprinse pe femei în absența scumpului lor Ibrahim ! Eunucii își și ruinaseră asprimea firească. Toată casa era în lacrimi. Uneori își închipuiau că tot ce li se întîmplasc fusese numai un vis. Se priveau una pe alta și își aminteau cele mai mici amănunte ale acelor ciudate întîmplări. In sfîrșit, Ibrahim se întoarse și mai atrăgător. Lor li se păru că pentru el călătoria nu fusese prea grpa. Noul stăpîn avu o purtare atît de altfel de a celuilalt încît îi surprinse pe

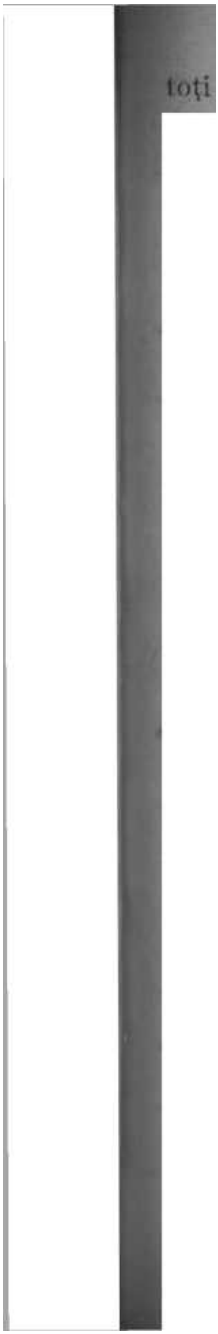

vecinii. Concedie pe eunuci, deschise porțile ei pentru toata lumea.

Nici nu mai admise ca soțiile lui să poarte văl. Era un lucru deosebit să le vezi la ospețe, printre bărbați, la fel de libere ca ei. Ibrahim socoti pe bună dreptate că obiceiurile țării nu erau făcute pentru cetățeni ca el. Nu-și refuză nici o cheltuială. Risipi cu cea mai mare dărnicie averea gelosului oare, reîntors după trei ani din țări depărtate, unde fusese dus, nu mai găsi decît soțiile și treizeci și șase de copii. “

Din Paris, în 26 ale lunii Jemmadi, 1, 1720

S cri s o ar ca CXLII

RICA LUI USBEC

La***

Iată o scrisoare pe care am primit-o ieri de la un savant. O să ți se pară destui de ciudată :

> Domnule,

„Acum șase luni am primit o moștenire de la un unchi foarte bogat care mi-a lăsat cinci sau șase sute de mii de livre și o casă superb mobilată. E o plăcere să ai avere cînd știi s-o folosești cum trebuie. N-am nici un fel dc ambiții și nici nu mă simt atras dc plăceri. Stau aproape într-una închis într-un cabinet unde duc o viață de savant. Intr-un asemenea loc găsești un om curios, îndrăgostit de străvechea antichitate.

p Cînd unchiul meu a închis ochii, aș fi dorit din toată inima să-1 îngrop după ceremoniile respectate' de vechii greci și romani ; Dar atunci n-a-veam nici lacrimatorii, nici urne, nici lămpi an-

De atunci, însă, mi-am procurat aceste prețioase rarități. Acum cîteva zile mi-am vîndut vesela de argint ca să cumpăr o lampă de lut de care s-a servit un filozof stoic. M-am scăpat de toate oglinzile cu care unchiul acoperise aproape toți pereții locuinței, ca să-mi iau o mică oglindă, cam crăpată, care odinioară a fost folosită de

Vergiliu. Sînt înciudat să-mi văd chipul în ea în loc să se oglindească înfățișarea lebedei din Mantua. Asta nu e tot. Am - umpărat pe o sută de ludovici de aur cinci sau șase monede de aramă care aveau curs acum două mii de ani Nu cred că în prezent am în casă o singură mobilă care să nu fi fost făcută înainte de decăderea imperiului. Am o colecție de manuscrise foarte prețioase și foarte scumpe. Deși îmi prăpădesc vederea citindu-le, prefer să le folosesc pe acestea în locul exemplarelor tipărite care nu sînt atît de corecte și pe care le are la în-demină toată lumea. Deși nu ies aproape niciodată, am o nemărginită pasiune în a cunoaște vechile drumuri de pc timpul romanilor. Există unul aproape de casa mea, pe care l-a făcut un proconsul din Galia acum o mie două sute de ani. Cind mă duc la locuința mea de la țară nu uit niciodată să trec pe acolo, deși drumul e foarte rău și fac un wool de mai bine de o leghe. Ceea ce mă înfurie e că s-au pus stîlpi de lemn care arată distanța pînă la orașele învecinate. Mă apucă disperarea eînd văd aceste indicatoare ordinare în locul coloanelor miliare care erau pe acolo odinioară. Sînt convins că o să-i fac pe moștenitorii mei să le reînființeze, obligîndu-i prin testament la această cheltuială. Dacă dumneavoastră, domnule, aveți vreun manucris persan, mi-ați face plăcere să mă fericiți cu pi. Voi plăti oricît doriți și pe deasupra am să vă dau și cîteva lucrări dc-aie

f 7

mele, din care o să vedeți că nu-s de loc un mem-• bru inutil al republicii literelor. Veți remarca, I printre altele, o disertație în care dovedesc că coI roana ce se folosea cîndva in triumfuri era de I frunze de stejar și nu de lauri. O să admirați și o alta în care dovedesc, cu citate docte din cei mal F serioși autori greci, că regele Cambise a fost rănit I la piciorul sting și nu la cel drept. O alta în care dovedesc că o frunte mică era o frumusețe foarte căutată la romani. Am să vă mai trimit un volum ! in-cvarto ca o explicație a unui vers din Cartea a ! Vl-a din Eneida lui Vergiliu. Toate aceste n-o să E le primiți decît peste cîteva zile, iar acum mă mulI țumesc să vă trimit acest fragment scris de un vechi mitologist gicc, nepublicat pînă azi și pe I care l-am descoperit în colbul unei biblioteci. Vă L părăsesc pentru că mă așteaptă o chestiune foarte t importantă : e vorba să refac un frumos pasaj din

Pliniu Naturalistul, desfigurat îngrozitor de copiștii din secolul al V-lea. Rămîn ai dumneavoastră, etc...'[1]

Fragment dintr-un vechi mitologist

„într-o insulă din apropierea Orcadelor[1] se f născu un copil care avea ca tată pe Eoi, zeul vinii turilor și ca mamă o nimfă din Caledonia. Se spune despre el că a învățat singur să numere pe degete [2] I; și că de la vîrsta de patru ani deosebea atît de I perfect metalele, îneît, atunci cînd mamă-sa voia I să-i dea un inel de alamă in locul unuia de aur, ; descoperi înșelăciunea și dădu cu el de pămînt.

[1] Scoția.

[5] Se înțelege, eu ușurință, de la primele cuvinte că e i Vorba de John Law. El arătase de foarte tânăr rare insU-țlri pentru calcul.

Cînd copilul crescu, tatăl său îl învăță secretul de a închide într-o pungă vînturile. Secretul a-cesta îl vindea apoi tuturor călătorilor. Insă, pentru că marfa nu era prea căutată în țara lui, o părăsi și o porni in lume, însoțit de zeul cel orb al întîmplării.

In călătoriile sale află că în Betica [5] aurul strălucea la tot pasul. Asta îl făcu să se grăbească în-tr-acolo. Fu foarte prost primit de Saturn care domnea pe atunci ; dar după ce acest zeu părăsi pămîntul se hotărî să se ducă la toate răspîntiile și să strige fără încetare cu voce răgușită :

> — Popoare din Betica, vă credeți bogate pentru că aveți aur și argint ! Milă mi-e de greșeala voastră ! Ascultați-mă, plecați din țara metalelor proaste, vehiți în împărăția închipuirii și vă făgăduiesc avuții ce vă vor uimi pînă și pe voi ! Deschise îndată o mare parte din pungile pe care le adusese și împărți marfa cui cerea.

A doua zi ieși iarăși la răspîntie și strigă :

> — Popoare din Betica, vreți să vă îmbogățiți ? închipuiți-vă că eu sînt foarte bogat și că și voi sînteți foarte bogați ! Băgați-vă în cap în fiecare dimineață că averea voastră s-a

îndoit peste noapte. Pe urmă vă sculați ; iar dacă aveți datorii duceți-vă să le plătiți cu ceea ce v-ați închipuit și spuneți-le creditorilor voștri să-și închipuie și ei !

După cîteva zile ieși iar și vorbi astfel :

■ — Popoare din Betica, văd că imaginația voastră nu mai e atit de vie ca în primele zile. Lăsa-ți-vă conduși de imaginația mea. în fiecare dimineață o să vă pun sub ochi o inscripție care va fi pentru voi un izvor de bogăție : n-o să vedeți de-

patin cuvinte [1] clar ele vor fi foarte.semnificative, pentru că de ele va depinde zestrea soțiilor, moștenirea copiilor, numărul servitorilor voștri ! Iar pentru voi, spuse unui grup care era mai aproape de el, pentru voi, dragii mei copii (vă pot F spune așa, pentru că prin mine v-ați născut a doua oară) inscripția mea va hotărî eleganța echipajelor voastre, belșugul ospețelor, numărul și pensiile amantelor.

După cîteva zilo sosi la răspîntie gîfîind și, cuprins de furie, strigă :

— Popoare ale Beticei, v-am sfătuit să vă închipuiți și văd că n-o faceți ! Ei bine, acum v-o poruncesc ! După asta, îi părăsi pe neașteptate ; dar gîndindu-Se mai bine se întoarse : Aflu că unii dintre voi sînt destul de necinstiți ea să-și păstreze aurul și argintul[2]. Argintul treacă-meargă ; dar aurul... aurul... Ah! lucrul acesta mă supără... Vă jur pe pungile mele sacre că dacă , pu vor veni să mi-1 aducă, am să-i pedepsesc cu I asprime ! apoi adăugă cu un aer foarte convingător : Credeți oare că vă ,cèr aceste metale ordinare, ca să le păstrez pentru mine ? Dovada I nevinovăției mele e că atunci eînd mi le-ați adus, ; acum cîteva zile, pe loc v-am dat înapoi jumătate [3].

A doua zi fu zărit de departe și auzit cum se I gudura cu o voce blinda și lingușitoare :

— Popoare din Betica, am aflat că o parte din I averile voastre se află în țări străine. Aduceți-

[1] Patru cuvinte : Le Cours des actions — cursul actiu-. ailor.

[2] Law reușise să obțină o hotărîre a consiliului care | Interzicea oricărui particular să păstreze la el mai mult I <lo cinci sute de livre în monezi de aur și argint.

• Plățile se făceau jumătate în argint, jumătate în Ï hîrtîe.

mi-le, νδ rog ! O să-mi faceți o mare plăcere și o să vă fiu veșnic recunoscător.

Fiul lui Eoi le vorbea unor oameni care nu prea aveau poftă de rîs ; totuși nu se putură stă-pîni. Asta îl făcu să se întoarcă foarte rușinat. Dar recăpătînd curaj, riscă încă o mică rugăminte :

—- Știu că aveți pietre prețioase. în numele iui lupiter, scăpați-vă de ele ! Nimic nu *Vă sărăcește mai mult ca acest soi de lucruri ! Scăpați-vă de ele, vă spun ! Dacă n-o puteți face singuri, o să vă dau niște oameni de afaceri excelenți. Cite bogății o să cadă pe capul vostru dacă veți face ceea ce vă sfătuiesc ! Da, vă promit tot ce există mai pur în pungile mele !

La urmă se urcă pe o masă și, cu o voce mai sigură, le zise :

- Popoare din Betica, am asemuit fericita situație în care vă aflați acum cu cea în care v-am găsit cînd am venit aici. Vă socot cel mai bogat popor de pe pămînt ; dar pentru a vă face fericiți de tot, dați-mi voie să vă iau jumătate din avere! La aceste cuvinte, dind ușor din aripi, fiul lui Eoi dispăru lăsîndu-i pe cei ce-1 ascultaseră într-o zăpăceală nemaipomenită. Asta îl făcu să revină a doua zi și să le vorbească astfel :

Am băgat de seamă ieri că nu v-au plăcut prea mult vorbele mele. Ei bine ! Să zicem că nu v-au spus nimic. E adevărat că jumătate e prea mult. N-am decît să recurg la alte mijloace pentru a-mi atinge scopul ce mi I-am propus. Să ne strîngem bogățiile în același loc. Asta o putem face fiindcă nu au un volum prea mare !

îndată trei sferturi din ele dispărură.'[4]

Din Paris, in 9 aid lunii Șahban, 1720

Scrisoarea CXl-IlI

BICA LUI NATANAEL LEVI, MEDIC EVREU

La Livorno

Mă întrebi ce cred despre puterea amuletelor ți a talismaneîor ? De ce mi te adresezi mie ? Tu ești evreu, iar eu mahomedan ; cu alte cuvinte sîntem amîndoi foarte creduli.

Port întotdeauna asupra mea mai bine de două mii de citate din sfintui Coran. Leg de mina mea un pachețel, unde sint înscrise numele a mai mult de două sute de derviși. Cel al lui Aii, al Fatmei și al tuturor celor Puri sint ascunse în mai bine de douăzeci de locuri în hainele mele.

Cu toate acestea nu-i dezaprob de loc pe cei ce resping acea putere ce se atribuie anumitor cuvinte. Ne este mult mai greu să răspundem la raționamentele lor decît le e lor să răspundă ia experiențele noastre.

Oamenii sînt foarte nenorociți ! Mă legăn neîncetat între speranțe false și temeri caraghioase. In loc să se sprijine pe rațiune, își scornesc monștri care îi sperie sau fantome care îi seduc.

Port toate aceste petece sfinte dintr-o lungă obișnuință .și ca să mă conformez unei practici universale. Cred că au nici mai mult nici mai puțin aceeași putere ca și inelele_ori alte podoabe cu care ne gătim. Dar tu, tu acorzi toată încrederea unor scrisori misterioase și, fără pararea lor, ți-ar fi mereu teamă.

Ce efect vrei tu să producă orînduirea anu-nitor litere ? Ce efect ar

putea tulbura ne-irinduiala lor? Ce legături.au ele cu vînturile ca să poată potoli furtunile ? Cu praful de pușcă pentru a le infringe puterea ? Cu ceea ce medicii numesc umoare păcătoasă și cauză producătoare de boli ca să le poată vindeca ?

Cc mi se pare extraordinar e că cei ce-și ostenesc rațiunea atribuind anumite întîmplări unor cauze oculte n-au de făcut un mai mic efort ca să se împiedice de a vedea adevărata lor cauză.

O să-mi spui că anumite minuni au făcut să se cîștige o bătălie. O să-ți spun că trebuie să fii orb ca să nu găsești cauze suficiente pentru a produce efectul a cărei pricină vrei s-o ignori, in situația terenului, în numărul sau în curajul soldaților, în experiența comandanților.

Să admitem pentru moment că există minuni. Admite și tu o clipă că nu există. Doar nu e imposibil așa ceva. Concesia pe care mi-o faci n-o să împiedice ca două armate să se bată. Vrei ca în cazul acesta nici una din ele să nu fie învingătoare ?

Crezi oare că soarta bătăliei va fi nesigură pînă va veni să o decidă vreo putere nevăzută ? Că toate puterile vor da greș, că prevederea va fi zadarnică și curajul de prisos ?

Crezi că moartea, în ocazii ca acestea, prezentă în mii de chipuri, n-ar putea produce în suflete acea spaimă neîntemeiată, care îți vine atît de greu s-o explici ? Vrei ca într-o armată de o sută de mii de oameni să nu poată exista un singur om fricos ? Crezi că descurajarea acestuia nu poate produce și altuia descurajare? Că aceasta, părăsind pe un al treilea, n-o să-1 facă, foarte cu-rînd, să-1 părăsească pe un al patrulea ? Nu e nevoie de mai mult pentru ca neîncrederea în victorie să cuprindă deodată toată armata și s-o cuprindă cu atît mai ușor cu cît e mai numeroasă ?

Toată lumea știe și simte că oamenii, ca toate făpturile ce tind să-și păstreze ființa, iubesc viața cu pasiune. Acest lucru e îndeobște cunoscut și se caută să se vadă de ce într-o anumită ocazie, particulară, le-a fost teamă să nu și-o piardă.

Cu toate că scrierile sfinte ale tuturor popoarelor sînt pline de spaimele acestea neîntemeiate și supranaturale, nu-mi închipui ceva

mai neserios deoarece pentru a fi sigur că un efect pe care-1 pot produce o sută de mii de cauze naturale este supranatural, trebuie să fie cercetat mai întîi dacă n-â acționat vreuna din aceste o sută de mii de cauze naturale. Și asta e imposibil.

Nu-ți spun mai mult, Natanael. Mi se pare că subiectul nu merită să fie tratat cu atîta seriozitate.

Din Paris, in 20 ale lumi Șahban, 1720

P.S. Pe cînd terminam scrisoarea, am auzit cum I cineva din stradă citea în gura mare scrisoarea unui medic din provincie către un medic din Paris. (Aici se tipăresc, se publică și se cumpără I toate fleacurile.) Am crezut că aș face bine dacă ți-aș trimite-o, fiindcă e în legătură cu subiectul nostru. Sînt o mulțime de lucruri pe care'nu le Înțeleg. Tu, însă, cârc ești medic, trebuie să înțelegi limbajul confraților tăi.

Scrisoarea unui me.dic din provincie către un medic din Paris

„Tn orașul nostru era un bolnav care nu dormea de treizeci și cinci de zile. Medicul îi prescrisese opiu ; dar el nu se putea hotărî să-1 ia. Cînd ținea paharul în mînă, era și mai nehotărît. în cele din urmă îi spuse medicului :

> — Domnule doctor, dați-mi, vă rog, răgaz pînă mîine ! Cunosc un om care nu practică medicina dar care are foarte multe leacuri contra insomniei. Dați-mi voie să trimit după el și, dacă în noaptea asta n-o să dorm, vă promit să revin la dumneavoastră ! După plecarea medicului, bolnavul porunci să se tragă perdelele și spuse unui mic lacheu :

— Uite, te duci la domnul Anis și-i spui că vreau să-i vorbesc.

Domnul Anis sosește.

> — Dragă domnule Anis, mor ! Nu pot dormi ! n-ai cumva în prăvălia dumitale C. de G. sau vreo carte religioasă compusă de vreun R.P.J. pe care să n-o fi putut vinde ? Căci adesea leacurile păstrate mai mult timp sint cele mai bune.

— Domnule, spuse librarul, am acasă în șase volume 'S fînta Carte

de P. Caussin pe care v-o pun la dispoziție. V-o trimit ! Doresc să vă fie de folos ! Dacă doriți operele reverendului Rodriguez, iezuit spaniol, nu vă jenați ! Dar, credeți-mă, încercați cu părintele Caussin. Sper că, prin ajutorul lui Dumnezeu, o frază a părintelui Caussin va avea același efect ca o întreagă filă din C. de G ! Cu aceste cuvinte, domnul Anis ieși, dueîndu-se să caute leacul la prăvălie. Sfînta Carte sosește. E ștearsă de praf; fiul bolnavului, copil de școală, începe să citească. El simți mai întîi efectul. La pagina a doua nu mai pronunța .decît cu o voce nearticulată și toată societatea se simți toropită. După o clipă tcți sforăiau, cu

I excepția bolnavului care după ce mai rezistă o K vreme, pînă la urmă adormi și el.

Medicul sosi în zori :

g , ■— Ei, ai luat opiul prescris de mine? Nimeni I nu-i răspunse. Soția, fiica, băiatul, toți cuprinși I de bucurie îi arătară cartea părintelui Caussin.

Medicul întrebă :

— Ce e aceea ?

îi strigară doar :

-— Trăiască părintele Caussin ! Trebuie să dăm P cartea la legat. Cine ar fi spus una ca asta ? Cine | ur fi crezut-o ? O adevărată minune ! Iată, dom-i nule, cartea părintelui Caussin ! Volumul acesta F l-a adormit pe tata ! I se explică după aceea cum ᴋ s-au petrecut lucrurile.

Medicul era un om subțire, îndopat cu misterele È cabalei și cu puterea cuvîntului și a spiritului. în-> tîmplarea îl izbi. După ce se gîndi bine, se hotărî i să-și schimbe cu totul metoda.

—- Iată un fapt foarte ciudat, spuse ol. Am I făcut o experiență ; trebuie s-o duc mai departe. I Hm ! de ce n-ar putea transmite un spirit operei I sale calitățile pe care le are el însuși ? Nu vedem I asta întîmplîndu-se în fiecare zi ? Merită măcar I să încerc. M-am săturat de farmaciști ! Siropurile i lor, poțiunile lor și toate

drogurile galenico le I ruinează bolnavilor și punga și sănătatea. Să ne

> ■ schimbam metoda. Să încercăm tăria spiritelor. ■Cu gîndul acesta întocmi un nou testament, după ■cam veți vedea din descrierea ce voi face a prin-

Hclpalclor medicamente puse în aplicare.

' Ceai purgativ _

«Luați trei file din Logica lui Aristatei în gre-

> ■ cașe ; două file dintr-un tratat de teologie scolastică, unul cît mai profund, ca de pildă cel al subtilului Scott ; patru file din Paracelsus ; una din Avicenna ; șase din Averroes ; trei din Por-firius ; tot atîtea din Plotin și din Jamblicus ; puneți-le pe toate să fiarbă douăzeci și patru de ore și beți din licoarea asta de patru ori pe zi.»

Un purgativ și mai puternic

«Luați zece A... din C... privitoare la B... și C... de J...6 ; distilați-le la aburi ; diluați o picătură din lichidul usturător și pișcător pe care-1 veți obține, într-un pahar cu apă obișnuită și înghi-țiți totul cu încredere.»

Vomitiv

«Luați șase poliloghii ; o duzină de cuvîntări funebre, indiferent care, avînd totuși grijă să nu vă serviți de cele ale domnului de N. 7, o culegere de noi librete de operă ; cincizeci de romane ; treizeci de memorii recente. Puneți totul într-o retortă. Lăsați să se macereze timp de două zile. Distilați apoi la foc de nisip. Iar dacă toate acestea nu vă folosesc...»

7 ‘ Altul mai puternic

«Luați o foaie de hîrtie fină care a servit la în-velirea culegerii de piese de J.F. și opăriți-o timp de trei minute. încălziți o linguriță din infuzia asta și înghițiți-o.»

Un foarte simplu medicament pentru a vindeca astma

«Citiți toate operele părintelui reverend Main-bourg, pînă in prezent iezuit, avînd grijă să nu vă opriți decît la sfîrșitul fiecărei fraze. Veți simți cum respirația vă revine pe încetul, fără a fi nevoie să repetați doza.»

Pentru a te apăra de mîncărimi, rîie, chelbe și răpciugă cailor

«Luați trei categorii din Aristotel, două grade metafizice, o distincție, șase versuri din Chapelain, o frază extrasă din Scrisorile domnului abate de Saint-Cyran : scrieți totul pe o bucată de hîrtie pe care o îndoiți, o legați cu o panglică și o purtați la gît.»

Miraculum chymicum, de violenta permetatione cum fumo, igne et fiamma

; «Misce Quesnellianam infusionèm cum infusione Lallemaniana ; fiat fermentatio cum magne vi, impetu et tonitru ; acidis pugnantibus, et invicem penetrantibus alcalines sales ; fiat evaporai™ ar-dentium spiritum. Pone liquorem fermentatum in alambico : nihil inde extrahes, et nihil inventes, nisi caput mortuum 8 9.»

Lenitivum

'(Recipe Molinae anodyni chartas duas ; Escobaris relaxativi paginas sex ; Fasquii emollientis folium unum : înfunde in aquae communis libras iiij. Ad consumptionem dimidiae partis colentur et exprimant™· : et in expressione dissolve Baimi detersivi et Tamburini abluentis folia iij.

Fiat clyster.» 10

In cholorosim quam vulgus pallidos colores aut febrim anatoriam appellai

’(Recipe Aretini figuras quatuor ; lì. Thomae Sanchii de matrimonia folia ij. Infundantur in aquae communis libras quinque.

Fiat ptisana aperiens. 11»

Iată medicamentele pe care medicul nostru le pune în practică, cu un succes neînchipuit. Spunea că pentru a nu-și ruina bolnavii nu voia .să întrebuințeze medicamente rare și care nu sc găsesc aproape de loc : ca, de pildă, o dedicați ' care să nu facă pe nimeni să caște, o prefață prea scurtă, o enciclică scrisă de un episcop, și opera unui jansenist, disprețuită de un jansenist sau admirată de un iezuit. El spunea că acest soi de (medicamente nu-s bune decît să încurajeze șar-latania, împotriva căreia avea o antipatie pe care nu și-o putea stapmi[K].

Scrisoarea CXLIV.

USBEC CĂTRE RICA

Acum cîteva zile, întîlnii intr-o casă de la țară unde mă dusesem, doi savanți foarte celebri aici. Firea loi- mi s-a părut admirabilă. Vorbele primului dintre ei se reduceau la acestea : „Ceea ce am spus e adevărat pentru că am spus-o eu“. Vorbele celuilalt spuneau altceva : „Ceea ce nu am spus nu e adevărat, pentru că n-am spus-o eu“.

Primi'. 1 îmi plăcea destul de mult, căci dacă un om e încăpățînat, nu mă deranjează de loc ; dar dacă e obraznic, mă deranjează teribil. Primul își apăra convingerile : era dreptul său. Al doilea ataca convingerile altora și aceasta e dreptul tuturor.

Oh ! dragă Usbec, cît de rău le face vanitatea celor care au o doză mai mare decît e nevoie pentru conservarea naturii ! Oamenii aceștia vor să fie admirați, străduindu-se să displacă. Caută să fie .superiori, dar nu-s nici măcar mediocri.

Oameni modești, veniți să vă îmbrățișez. Voi sînteți dulceața și farmecul vieții ! Voi credeți că n-aveți nimic și eu vă spun că aveți totul ! Vă gîndiți că nu întreceți pe nimeni și voi între-ceți toată lumea. Cînd vă compar în mintea mea < u acei oameni superiori pe care îi văd pretutindeni, îi răstorn de pe piedestalele lor și îi pun la picioarele voastre.

Din Paris, in 22 ale lunii Șahban, 1720,

Scrisoarea CXLV

USBEC CĂTRE***

Un om de spirit e de obicei pretențios în societate. Puțini îi sint pe plac. Se plictisește cu toți cei pe care îi place să-i numească proastă companie. E imposibil să nu i se simtă nemulțumirea. își face dușmani.

Sigur fiind că place cînd vrea, neglijează adesea să se facă plăcut.

E pornit să critice pentru că vede mai multe lucruri decît altul și le simte mai bine.

Aproape întotdeauna își risipește averea pentru că mintea îi oferă în acest scop un mare număr de posibilități.

Dă groș în afaceri pentru că riscă mult. Vederea lui, străbătînd totdeauna pînă departe, îi permite să vadă obiecte ce sînt la mari distanțe. Fără a mai ține seama că la făurirea unui plan e mai puțin izbit de dificultățile ce decurg din el, decît de soluțiile pe care le găsește și pe care le scoate din mintea lui.

Neglijează amănuntele neînsemnate de care depinde totuși reușita aproape a tuturor afacerilor mari.

Omul mediocru, dimpotrivă, caută să profite de orice. înțelege că din neglijență are de pierdut.

Aprobarea generală e de obicei pentru omul mediocru. Lumea e îneîntată să-i dea acestuia și să-i ia celuilalt. Pe cînd invidia cade pe capul unuia, neiertîndu-i-se nimic, se face totul pentru celălalt. Vanitatea e de partea lui.

Dar dacă un om de spirit arc atîtea dezavantaje, ce să mai zicem de greaua situație a savanților ?

Nu mă gîndesc niciodată la asta fără să nu-mi amintesc de scrisoarea unuia dintre ci către un prieten. lat-o :

„Domnule,

Sînt un om care mă ocup în fiecare noapte cu privitul prin lunete de treizeci de picioare. Privesc acele mari corpuri ce se învîrt deasupra

capetelor noastre. Cînd vreau să mă odihnesc iau microscoapele și examinez un vierme sau o molie.

Nu-s de loc bogat și n-am decît o cameră. Nu îndrăznesc să fac foc în ea pentru că aici îmi țin termometrul și pentru că o altă căldură l-ar face să se ridice. Iarna trecută era să mor de frig și, cu toate că termometrul arătînd cel mai coborît grad mă vestea că o să-mi degere mîinile, nu m-am sinchisit. Am mîngîierea în schimb de a fi informat cu exactitate asupra celor mai mici schimbări de temperatură din tot anul trecut.

Nu prea am prieteni și dintre toți oamenii pe care îi văd, nu cunosc pe nici unul. Dar există un om la Stockholm, altul la Leipzig și altul la Londra pe care nu i-am văzut niciodată și pe care, fără îndoială, n-o să-i văd niciodată, cu care țin o corespondență atît de strînsă încît nu las să plece vreun curier fără să le trimit o scrisoare.

Dar, cu toate că nu cunosc pe nimeni în cartier, am o atît de proastă reputație, încît, pînă la urmă, voi fi silit să mă mut. Acum cinci ani am fost grav insultat de o vecină pentru că am făcut disecția unui cîine care, după spusele ei, îi aparținuse. Nevasta unui măcelar, găsindu-se pe acolo, îi luă partea. în timp ce una mă copleșea cu înjurături, cealaltă mă omora aruncând cu pietre. Chiar doctorul... care era cu mine primi o lovitură zdravănă în osul frontal și în cel occipital, din care pricină sediul rațiunii îi fu foarte tare zdruncinat.

De atunci, cum o ia vreun cline la goană pe uliță se și spune că a trecut prin mîinile mele. O femeie cumsecade, pierzîndu-și cățelul despre care zicea că-1 îndrăgise mai mult decît pe propriii ei copii, veni deunăzi în odaia mea și leșină. Ne-găsindu-și clinele mă dădu în judecată. Cred că n-o să scap în veci de răutatea supărătoare a acestor femei care, cu vocile lor ascuțite, mă asurzesc pomenindu-mi numele tuturor javrelor moarte de zece ani încoace.

Al dumneavoastră, etc.“.

Toți savanții erau odinioară acuzați de magie. Eu unul nici nu mă mir. Fiecare își zicea : „Am dezvoltat talentele mele firești cît se poate de mult : totuși cutare savant mi-a luat-o înainte. De bună seamă că e vreo drăcie la mijloc/*

Acum, cînd acest fel de acuzații nu mai e la modă, se merge pe alt drum. Un savant nu poate evita deloc acuzația de necredință sau de erezie. Degeaba l-ar ierta poporul, s-a deschis rana și nu se va închide niciodată. Pentru el, locul va ramine totdeauna bolnav. După treizeci de ani un adversar o să-i spună cu modestie : „Nu zic, ferească Dumnezeu, că acuzațiile ce vi se aduc sînt întemeiate ! Dar ar fi trebuit să vă apărați !“ în felul acesta propria lui justificare se întoarce împotrivă-i.

Dacă scrie vreo istorie și dacă are noblețe de spirit și sinceritate in inimă își va atrage mii de persecuții. Magistrati! vor fi puși să se ridice contra lui pentru un fapt petrecut cu o mie de ani înainte. Și se va urmări ca pana lui să nu mai scrie, dacă nu e venală.

Totuși va fi mai fericit decît acei lași care își vînti convingerile pentru o pensie mediocra ; cărora dacă li s-ar cumpăra toate minciunile una cîte una, nu le-ar aduce cîștig nici cît pentru o pomană. Cei care, răsturnînd constituția imperiului, micșorează drepturile unei puteri și le măresc pe ale alteia, dau prinților ceea ce iau de la popoare. Reînvie drepturi învechite, lingușesc pasiuni ce au trecere în timpul lor și viciile care sînt pe tron, impunîndu-se posterității, cu atît mai nedemn cu cît ea are mai puține mijloace să le nimicească mărturia.

Dar nu e destul ca un autor să fi încercat toate aceste insulte. Nu e deloc destul că a fost într-o continuă neliniște pentru succesul operei sale. în cele din urmă, opera aceasta, care l-a costat atîta, apare. îi atrage certuri de pretutindeni. Și cum să le evite ? Avea o idee. A susținut-o prin scrisorile lui ; dar nu știa că un altul la două sute de leghe de el spusese tocmai contrariul. Iată că totuși războiul izbucnește.

Dacă ar putea dobîndi oarecare considerație, treacă-meargă. Nu. Nu e de loc respectat decît dc cei ce s-au ocupat cu aceeași ramură a științei ca și el. Un filozof are un dispreț suveran pentru un om care are capul plin de evenimente. Și acesta, la rîndu-i e privit ca un vizionar de către cel ce are o bună memorie.

Iar, cei care fac profesie din ignoranța loi· orgolioasă ar vrea ca întreaga specie umană să fie îngropată în uitarea în care se vor cufunda ei înșiși.

Un om căruia îi lipsește un talent, se despăgubește disprețuindu-1. înlătură acea piedică pe care o întîlnește între merit și el și prin asta se găsește la nivelul celui dc ale cărui lucrări se teme.

Dacă ar fi, in sfîrșit, să repetăm cît de cît neajunsurile de a fi savant, să adăugăm renunțarea la plăceri și pierderea sănătății.

Din Paris, in 12 ale lunii Șahban, 1720

Scrisoarea CXLVI

USBEC CĂTRE REDI

La Veneția

E multă vreme de cînd s-a spus că buna credință era sufletul unui mare ministru.

Un individ oarecare se poate bucura de obscuritatea în care trăiește. El nu se discreditează decît în fața cîtorva oameni. în fața celorlalți știe să se acopere. Un ministru necinstit însă are tot atîția martori, tot atîția judecători cîți oameni guvernează.

S-o spun oare ? Cel mai mare rău pe care-1 face un ministru necinstit nu e de a deservi pe rege și de a-și ruina poporul ; există altul, după părerea mea, mai periculos : e răul exemplu pe care-1 oferă.

Știi că am călătorit multă vreme prin Indii. Am văzut acolo o națiune generoasă din fire, coruptă într-o clipă, de la ultimul supus pînă la cei mai mari, de prostul exemplu al unui ministru. Am văzut un întreg popor la care generozitatea, cinstea, nevinovăția și bunăcredința au trecut din totdeauna ca însușirile sale firești, devenind din-tr-o dată ultimul dintre popoare. Am văzut răul răspîndindu-se și necruțînd nici organele cele mai sănătoase. I-am yăzut pe oamenii cei mai virtuoși făcînd josnicii și încălcind în toate împrejurările

r vieții lor, cele mai elementare principii de dreptate, sub deșertul pretext că dreptatea lor a fost încălcată.

Invocau legi odioase ca o garanție a celor mai lașe acțiuni și

numeau necesitate nedreptatea și I perfidia.

Am văzut înlăturată respectarea contractelor, E nimicite cele mai sfinte convenții, răsturnate toate L legile familiilor. Am mai văzut debitori zgîrciți, mîndri de o sărăcie nerușinată, instrumente g mîrșave ale asprimii legilor și ale rigorii timpurilor, simulînd o plată în loc de a o face și îm-r plmtînd pumnalul în pieptul binefăcătorilor lor.

Am văzut alții și mai josnici încă, cumpărînd , aproape pe nimic, sau mai degrabă strîngine! de I pe jos frunze de stejar ca să le dea ca hrană vă-! duvelor și orfanelor.

Am văzut năseîndu-se deodată în toate inimile I o sete nesocotită de îmbogățire. Am văzut for-! xnîndu-se într-o clipă o detestabilă conjurație cu J scop de îmbogățire ; nu printr-o muncă cinstită I și printr-o hărnicie generoasă ci prin ruinarea regelui, a statului și a concetățenilor.

Am văzut un cetățean care nu se culca fără I să spună :

I — Azi am ruinat o familie ; mîine voi ruina I uita.

— Am să mă duc, spunea un altul, cu un cm I negru care va purta o inscripție în mînă și un I cuțit ascuțit la cingătoare, să ucid pe toți cci I cărora le datorez ceva.

Un altul spunea :

— Văd că îmi aranjez afacerile. E adevărat că I acum trei zile eînd m-am dus să fac cutare plată, am lăsat o întreagă familie în lacrimi, am luat zestrea a două fete cinstite, am smuls banii destinați educației unui băiat. O să moară taică-său de durere. O să se prăpădească maică-sa de jale, dar n-am făcut decît ceea ce permite legea.

Ce crimă mai mare decît cea comisă de un ministru atunci cînd corupe moravurile unei întregi națiuni, degradează sufletele cele mai generoase, murdărește strălucirea demnităților, întunecă însăși virtutea și cufundă nașterea cea mai aleasă în disprețul universal ?

Ce va spune posteritatea atunci cînd va trebui să roșească de

rușinea părinților ? Ce vor spune urmașii cînd vor asemui fierul strămoșilor cu aurul celor cărora le datorează lumina zilei ? Nu mă îndoiesc că nobilii vor îndepărta dintre strămoși o treaptă nedemnă de noblețe, care îi dezonorează și nu vor lăsa generația actuală în îngrozitoarea prăpastie undo a fost aruncată.

Din Paris, in ll ale lunii Hamazan, 1720

' Scrisoarea CXLVII[1]

MARELE EUNUC CĂTRE USBEC

La Paris

Lucrurile au ajuns într-o situație ce nu se mai poate tolera. Soțiile tale își închipuiau că plecarea ta le va feri de orice pedeapsă. Se petrec aici

[1] Scrisoarea CXLVII și cele opt. care urmează, ar trebui, după data lor, gă fie așezate mai înainte ; dar s-a respectat ordinea adoptată de Montesquieu.

lucruri oribile. Tremur eu însumi de cruzimea I celor ce-ți voi povesti.

; Zelis, ducîndu-se acum cîteva zile ia moschee, lăsă să-i cadă vălul și apăru cu fața descoperită înaintea mulțimilor.

Am găsit-o pe Zachi culcată cu o sclavă ; lucru interzis de legile haremului.

Prin cea mai mare minune din lume am surprins o scrisoare pe care ți-o trimit. N-am putut rxlescoperi cui era adresată.

Ieri seara, un tînăr a fost găsit în grădina haremului și a scăpat sărind zidul.

E de adăugat la acestea și cele ce n-au ajuns la urechile mele. Dar este, sigur că tu, stăpîne, ești înșelat ! Aștept ordinele tale și pînă în fericita clipă cînd le voi primi, o să fiu mai mult mort. Dacă nu-mi

dai pe mină toate aceste femei, nu răspund de nici una din ele, și voi avea să-ți trimit in fiecare zi vești atît de triste.

Eș. i Din haremul din Ispahan, în prima zi a lunii Regeb, 1717

Seri s narea CXLV III

USBEC CĂTRE MARELE EUNUC

La haremul din Ispahan

Primește prin această scrisoare puteri depline ; asupra întregului harem. Poruncește cu tot atîta autoritate ca și mine. Teama și teroarea să te însoțească în tot locul. Aleargă din apartament în apartament aplicând pedepse și sancțiuni. Toți să trăiască în uimire, să izbucnească în lacrimi in fața ta. Iscodește tot haremul ; începe cu sclavii. Nu-mi cruța dragostea. Supune totul judecății tale înspăimîntătoare. Scoate la iveală secretele cele mai ascunse. Purifică acel loc infam și fă să reînvie virtutea alungată. Din acest moment, cele mai mici greșeli ce se vor săvîrși vor cădea pe capul tău. Bănuiesc că Zelis e cea căreia i se adresa scrisoarea pe care ai pus mina. Cercetează chestiunea asta cu ochi de linx.

Din... in li ale lunii Zilhaje, 1718

Scrisoarea CXLIX

NARSIT CĂTRE USBEC

La Paris

Marele eunuc a murit de curînd, mărite stăpîne. Cum eu sînt cel mai bătrîn dintre sclavii tăi i-am luat locul pînă cînd ai să ne spui pe cine ai să alegi tu.

Două zile după moartea marelui eunuc mi s-a adus o scrisoare de a ta ce îi era adresată. M-am ferit s-o deschid. Am învelit-o cu respect și am pus-o sub cheie, pînă cînd îmi vei face cunoscut voința ta sacră.

Ieri, în toiul nopții, a venit un sclav să-mi spună că a descoperit în harem un tînăr : m-am sculat, am cercetat și am găsit că a fost o

nălucire.

îți sărut tălpile, sublime stăpîne, și te rog să te bizui pe zelul, pe priceperea și bătrînețele mele.

Din. haremul din Ispahan, în 5 ale lunii Jemmadi 1, 1718 scrisoarea ci, USBEC CĂTRE NARSIT La haremul din Ispahan

Nefericitule, ai în. mîinile tale scrisuri care onțin porunci urgente și teribile. Orice întîrziere κι poate aduce la desperare și tu stai liniștit sub i i pretext caraghios !

Se petrec lucruri oribile. Poate că jumătate din clavli mei merită să moară. îți trimit scrisoarea IB care marele eunuc mi-a scris-o în legătură cu juxta, înainte de a muri. Dacă ai ii deschis pachetul care îi era adresat, ai fi găsit porunci sîn-

geroase.

n -o să le

Citește deci poruncile îndeplinești, vei pieri !

acelea,

și dacă

în 25 ale lunii Salvai, 1718

Scrisoarea CLI

SOLIM CĂTRE USBEC

La Paris

Dacă aș mai tăcea, aș fi la fel dc vinovat ca toți criminalii pe care îi ai in harem.

? Am fost confidentul marelui eunuc, cel mai fcrcdincios dintre sclavii tăi. Cînd văzu că i se ■apropie sfîrșitul, mă chemă și îmi spuse aceste cu vinte :

— Am să mor ; dar singura mea părere de rău, cum eînd părăsesc

viața, e că privirile mele cele in urmă au găsit vinovate pe femeile stăpînului Ucu. Cerul să-1 apere de toate nenorocirile pe care le prevăd și să dea Domnul oa după ce voi muri umbra mea amenințătoare să vină și să le amintească acestor trădătoare de datoria lor, îri-spăimîntîndu-le ! Iată cheile acestor locuri înfricoșătoare ! Du-le celui mai bătrîn dintre negri ! Dar, dacă după moartea mea el n-o să vegheze, ai grijă să-1 vestești pe stăpîn.

Sfîrșind aceste cuvinte, se stinse- in brațele mele.

Nu știu ce ți-a scris cu puțin înainte de a muri despre purtarea soțiilor tale. Se găsește în harem o scrisoare care, dacă ar fi fost deschisă, ar fi adus eu ea teroare. Scrisoarea pe care ai scris-o atunci, a fost interceptată Ia trei leghe de aici. Nu știu ce se întîmplă. Totul merge prost.

Cu toate acestea, soțiile tale nu mai au nici o rușine. De cînd a murit marele eunuc, parcă totul le-ar fi îngăduit. Numai Roxana își face datoria și își păstrează modestia. Se vede cum în fiecare se corup moravurile. Pe fața soțiilor tale nu se mai vede acea virtute energică, severă, de care dădeau dovadă odinioară. O bucurie nouă, răspîndită în aceste locuri, este după părerea mea o mărturie infailibilă a unei mulțumiri noi. Observ în.cele mai mărunte lucruri libertăți pînă acum necunoscute. Chiar printre sclavii tăi domnește oarecare trîndăvie și față de datoria lor și față de respectul regulilor, indolență care mă miră. Nu mai au acel zel aprins în a te sluji, care părea să însuflețească întregul harem.

Soțiile tale au stat opt zile la țară, într-una dintre cele mai singuratice case ale tale. Se spune că sclavul care o păzește a fost cumpărat și cu o zi înainte de sosirea lor, el a ascuns doi bărbați într-o firidă de piatră din zidul camerei ce-Klei mari, de unde ei ieșeau noaptea, atunci cînd noi ne retrăgeam. Bătrînul eunuc care e acum in fruntea noastră e un prost care crede tot ce i se Bˆpune !

E Sint cuprins de o furie răzbunătoare împotriva g alitor perfidii. Dacă spre binele tău, cerul ar vrea I fia tu să mă crezi în stare să conduc, îți făgăduiesc Kă femeile tale, de nu vor fi virtuoase, îți vor fi ■apel puțin credincioase.

f Ori haremul din Ispahan. in 6 ale lunii Rc'jiab 1, 1719

Scrisoarea CLII

NAKSIT CĂTRE USBEC

Ta Paris

I Roxana și Zelis au dorit să se ducă la țară ■N-am socotit că trebuie să le refuz. Fericite

Usbec ! ai femei credincioase și sclavi cu ochii in patru. Simt că poruncesc în locuri pe care

■ virtutea s-ar părea că și le-a ales drept lăcaș. Fii

■ sigur că aici nu se va întîmpla nimic ce ochii tăi ■h ar putea suferi.

p S-a întîmplat o nenorocire care mă supără gro-■zav. Niște negustori armeni, de curînd sosiți la.

Ispahan, au adus o scrisoare de la tine. Am trimis I mi sclav după ca. La înapoiere sclavul a fost Jefuit, astfel că scrisoarea s-a pierdut. Scrie-mi, I ir.adar cît mai degrabă îmi închipui că trebuie să I tii do poruncit lucruri de seamă în legătură cu himbările ce s-au întîmplat în haremul tău.

Din haremul Fatmei, in ti ale lunii Rebiab 1. 1719

Scrisoarea CLIII

USBEC CĂTRE SOLIM

La baremul din Ispahan

îți pun sabia în mînă. îți încredințez ceea ce am acum mai de preț în lume, răzbunarea mea. Intră în noua funcție, dar nu ține seama nici de inimă, nici de milă. Le scriu soțiilor mele să te asculte orbește. Sub povara atîtor crime vor cădea înaintea privirii tale. Trebuie să-ți datorez fericirea și liniștea mea ! Reâdu-mi haremul la starea în care l-am lăsat. Dar începe prin a-1 face să ispășească. Distruge pe vinovați și fă-i să tremure pe cei ce aveau de gînd să devină. La ce nu te poți aștepta de la stăpînul tău în schimbul unor servicii atît de

însemnate ? Nu depinde decît de tine să te ridici deasupra situației tale însăși și să primești toate recompensele pe care ți le-ai dori vreodată.

Din Paris, în 4 ale lunii Șahban, 1719

S c r i so a r e a CLIV

USBEC CĂTRE SOȚIILE SALE

La haremul din Ispahan

Scrisoarea aceasta să fie ca fulgerul ce cade în mijlocul trăsnetelor și furtunilor ! Solim este șeful eunucilor voștri, nu ca să vă păzească, ci ca să vă pedepsească. Tot haremul să se plece înaintea lui. El va trebui să judece faptele voastre tre-B rute ; iar pe viitor, să vă facă să trăiți sub un jug atît de drastic, încît să vă regretați libertatea, dacă nu regretați virtutea.

P Din Paris, în 4 aie lunii Șahban, 17(9

Scrisoarea CLV

USBEC CĂTRE NESSIR

Ea Ispahan

Fericit cel care cunoscând întregul preț al unei vieți dulci și liniștite, își odihnește inima în mij-

- locul familiei și nu cunoaște altă țară decît cea
- care i-a dat viața !

Trăiesc într-o țară barbară, prezent la tot ce mă chinuie, absent la tot ce mă interesează. O tristețe amară mă cuprinde. Sînt groaznic de abătut. Am impresia că mă cufund și nu mă regă-B Rese decît atunci cînd o întunecată gelozie se I aprinde și dă naștere în sufletul meu fricii, bă-! nuielilor, urii și părerilor de rău.

Tu mă cunoști, Nessir ! Ai citit totdeauna în |> Inima mea ca într-a ta. Ți s-ar face milă de mine ft dacă ai cunoaște situația mea

vrednică de plîns. ¸ Uneori aștept cite șase luni întregi vești din ha-■t'em. Număr clipele ce se scurg. Nerăbdarea mi le lungește într-una și atunci, cînd cea care a fost I ntît de mult așteptată c gata să vină, inima mea B se tulbură pe neașteptate. îmi tremură mina la Bg'indul că deschid o scrisoare fatală. Neliniștea P «ceasta mă duce la desperare. Mi se pare că sînt I în situația cea mai fericită în care m-aș putea 1 «l'la, și mă tem să n-o pierd printr-o lovitură de mii dc ori mai crudă pentru mine decît moartea.

Dar, orice motiv aș fi avut de a-mi părăsi patria, cu toate că mi-am păstrat viața plecînd din ea, nu mai pot, Nessir, să rămîn în acest exil. Și oare n-am să mor totuși aici pradă atîtor necazuri ? L-am îndemnat de mii de ori pe Rica să plecăm din această țară străină. El se împotrivește tuturor hotărîrilor mele. Mă leagă de locul acesta prin mii de pretexte. Parcă și-ar fi uitat' patria sau, mai degrabă, parcă m-ai' ii uitat pd mine, atît e de nesimțitor la suferințele mele.

Nefericitul de mine ! Doresc să-mi revăd patria ca să devin poate și mai nefericit ? Eh ! ce-o să fac acolo ? O să-mi dau capul pe mina dușmanilor. Asta nu e tot ! Ara să intru în haremul meu unde va trebui să cer socoteală de cele petrecute în răstimpul funest cît am lipsit. De voi găsi pe vinovate, ce voi face ? Doar ideea și mă copleșește de la alita depărtare, la gîndul ce se va întîmpla atunci eînd prezența mea o va face și mai vie ? Ce se va întîmpla, dacă va trebui să văd, dacă va trebui să aud ceea ce nu îndrăznesc să-mi închipui fără să mă cutremur ? Ce se va întîmpla, în sfîrșit, dacă va trebui ca pedepsele ce le voi aplica să fie semnele veșnice ale rușinii și desperării mele ? -

Mă voi duce să mă închid între ziduri mai îngrozitoare pentru mine decît pentru femeile ce sînt păzite acolo. Voi duce cu mine toate bănuielile. Zelul lor n-o să mi le înlăture. în patul meu, în brațele lor, n-o să am parte decît de neliniște, în clipe atît de puțin potrivite cugetării gelozia va găsi răgaz s-o facă. Lepădături nedemne ale naturii umane, sclavi netrebnici a căror inimă a R fost pentru totdeauna închisă la toate sentimcn-Evle de dragoste, nu v-ați mai plîngc soarta dacă » Uți cunoaște nenorocirile mele !

Din Paris, in 4 ale lunii Șahban, 1719

Scrisoarea CLVI

I ROXANA CĂTRE USBEC

\ La Paris

I Groaza, întunericul și spaima domnesc în harem. O îngrozitoare jale îl înconjoară. Un tigru Își dezlănțuie în fiecare clipă turbarea. A pus la cazne doi eunuci albi care nu și-au mărturisit decît nevinovăția. A vîndui o parte din sclavele noastre și ne-a silit să le schimbăm pe cele ce Ee-au rămas. Zachi și Zelis au primit în camera Jor, în întunericul nopții, un tratament nedemn ; pîngăritorul nu s-a temut să-și ridice asupra lor jnîinile-i murdare. Ne ține închise pe fiecare în apartamentul nostru și, deși sîntem singure, ne ance să trăim sub văl. Nu ni se mai dă voie să Vorbim între noi. Ar fi o crimă să ne scriem. Nu ne mai sînt slobode decît lacrimile.

O oaste de noi eunuci a pătruns în harem, unde he asediază zi și noapte. Somnul ne e mereu tulburat de neîncrederea lor prefăcută sau adevărată. Ceea ce mă mîngîie e că toate acestea nu vor dura multă vreme și că suferințele mi se vor sfirși o dată cu viața. Ea nu-mi va fi lungă, crudele Usbec ! N-am să-ți las timp să pui capăt tuturor jignirilor acestora.

I Din haremul din Ispahan, in 2 ale lunii Maharram, 1729

Scrisoarea Cl.VIl

ZACHICĂTRE USBEC

La Paris

O, cerule ! Un sălbatic m-a jignit pînă și în felul în care m-a pedepsit. Mi-a aplicat acea pedeapsă care începe prin a deștepta pudoarea. Acea pedeapsă care te pune într-o nemaipomenită umilință. Acea pedeapsă care te readuce la vîrsta copilăriei.

Sufletul meu, la început copleșit de rușine, își recapătă conștiința de sine și începu să se revolte, cînd țipetele mele făcură să răsune bolțile iatacelor mele. Fui auzită cerînd îndurare de la cel mai josnic dintre oameni și implorînd nula, pe măsură ce el era mai neînduplecat.

De atunci, sufletul lui nerușinat și slugarnic s-a ridicat împotriva

mea. Prezența lui, privirile lui, vorbele lui, toate nenorocirile se abătură asupra mea. Cînd sînt singură am măcar consolarea să vărs lacrimi ; dar atunci cînd iar mi se arala mă cuprinde furia, o furie neputincioasă și mă cufund în deznădejde.

Tigrul îndrăznește să-mi spună că tu ești autorul tuturor acestor sălbăticii. Ar vrea să-mi răpească dragostea ce ți-o port și să profaneze piuă și sentimentele inimii mele. Cînd rostește numele celui pe care-1 iubesc nu mai pot plînge : nu-mi doresc decît să mor !

Am îndurat absența ta și mi-am păstrat dragostea prin însăși tăria dragostei mele. Nopțile, zilele, clipele, toate erau ale tale, eram mîndră de dragostea mea și dragostea ta mă făcea să fiu respectată. Dar acum... Nu, nu mai pot răbda umi-

Unta la cara am colxirit. Dacă sînt nevinovată, «.•vino ca să mă iubești ; dacă sînt vinovată, remino ca să mor la picioarele tale.

Din haremul din Ispahan, in 2 ale lunii Maharram, 1720

Scrisoarea CI.VIII

ZELLS CATHE USBEC

La Paris

La mii de leghe departe de mine, mă socotești Vinovată. De la mii de leghe mă pedepsești.

Dacă un eunuc sălbatic ridică asupra mea mitrile lui murdare, o face din porunca ta : tiranul ftiă jignește și nu unealta tiraniei lui.

Poți, după bunul plac, să-ți îndoiești pedep-jfele. Inima mea e liniștită de eînd nu te mai poate iubi. Sufletul tău se înjosește și devii crud. Fii sigur că nu ești de loc fericit. Adio.

iJIn haremul din Ispahan, in 2 ale lunii Maharram, 1720

Ser i s o area CHIX

SOLIM CĂTRE USBEC

La Paris

! Mi-e milă de mine, mărite stăpîne și mi-c milă *1 de tine. Niciodată vreun servitor credincios n-a ■ültorît, ca mine, într-o deznădejde atît de îngrozitoare. lată nenorocirile tale și ale mele : nu-ți >riu despre ele decît tremurînd

Hi jur pc? toți profeții din cer că, do eînd mi-ai Jcrcdințat femeile tale, le-am păzit zi și noapte.

■t — Scrisori persane — Montesquieu

Jur că o singură clipă n-am încetat șirul grijilor. Mi-am început stăpînirea prin pedepse. Le-am întrerupt fără să ies din asprimea mea firească.

Dar ce spun ? De ce să laud o credință ce ți a fost fără de folos ? Uită toate serviciile trecutei privește-mă ca pe un trădător și pedepsește-mM pentru toate crimele pe care nu le-am putut îin-l piedica.

Roxana, mîndra Roxana, o cerule ! In cine să te· mai încrezi ? O bănuiai pe Zachi și aveai deplin i încredere în Roxana ; dar virtutea ei sălbatică era o crudă înșelătorie, era vălul perfidiei ei. Am prins-o în brațele unui tînăr, care, de cum se văzu descoperit se năpusti asupră-mi. Mi-a dat două lovituri de pumnal. Eunucii, atrași de zgol mot, l-au împresurat. El s-a apărat vreme îndel lungată, rănindu-i pe mulți. Voia chiar să intre în cameră ca să moară, zicea el, sub privirile Ilo-xanei.

Dar pînă la urmă a fost răpus de numărul mare de eunuci și a căzut la picioarele noastre.

Nu știu dacă am să aștept, slăvite stăpîne, asprele tale porunci. Tu ai încredințat mîinilor mei» răzbunarea ta. Nu trebuie s-o fac să tînjcască.

Din haremul din Ispahan, in 8 ale lunii Rebiab, 1720

Scrisoarea CLX

SOLIM CÀTRE USBEC

La Paris

’ M-am hotărît ; nenorocirile tale vor lua sfîrșit Voi pedepsi ! Simt de pe acum o tainică bucurii Sufletul tău și al meu se vor liniști. Vom distrug crima, iar nevinovăția va păli.

1

'l’yen — cerul în cosmogonia chineză.

2

Prințul Eugenia de Savoia care ocupase Belgradul în J717 și semna pacea de la Passarovitz (1718).

3

E vorba dc așa-numita conspirație a lui Çellamare, ambasadorul Spaniei, care se lăsase atras în complotul urzit de ducele și ducesa de Main împotriva Regentului, Prințul Cellamare fu condus, sub escortă, pînă la graniță, iar ducele fu închis la Doullens. Ducesa fu mutată în castelul din Dijon.

4

Ulriehe-Eleonora, sora lui Caro! al XII-lea, moartă la 5 decembrie 1751,Ia vîrstă de 54 ani. Soțul ei, Frederic de Hèssa-Cassel, asociat la tronul Suediei în 4 aprilie 1720, a murit la 5 aprilie 1751, la vîrstă de 72 ani.

[1] Parlamentul a fost exilat la Pontoise în 20 iulie 1720, pentru că refuzase să confirme măsurile abuzive prin I cure Law încerca să-și susțină creditele șubrede.

5

Franța.

6

Zece hotărîri (A) ale Consiliului privitoare (după unii) la Banca și Compania Indiilor, sau (după alții) Bulla (Unigenitus) și Constituția

Iezuiților.

7

Cuvîntări funebre de Fléchier, episcop de Nîmes.

8

[1] Minune chimică, datorită unei puternice fermentații I cu fum, foc și flăcări. — Amestecați o influzie Quesnel I cu o infuzie Lallemand. Fermentația să aibă loc cu multă I violență, fierbere și tunete, acizii luptîndu-se și pătrun-zînd în voie sărurile alcaline. Se va forma o evaporare

9

do abur arzător. Puneți lichidul fermecat într-un alambic. Nu veți scoate din el nimic. N-o să găsiți nimic decît caput mortuum (combinație inutilă și ineficace).

10

Caiman·. — Luați două coli din anodinul Moliina. șase pagini din laxativul Escobar, o singură foaie din emolientul Vasquez. Infuzați în patru livre de apă obișnuită. Fierbeți pînă scade Ia jumătate, stoarceți și în extractul obținut dizolvați 3 file din purgativul Bauni și din dizolvantul Tamburini. Faceți o spalatura.

11

împotriva clorozei numită în popor paloarea sau fierbințeala dragostei. — Luați patru figuri din Aretino, două foi din De Matrimonio do reverendul Thomas Sanchez, faceți o infuzie in cinci livre de apă de băut și veți obține o licoare ce dă poftă de mîncare.

I

I O, voi care păreți a nu fi făcute decît pentru a mi vă cunoaște simțurile și a fi nedemne de însăși dorințele voastre ! Eterne victime ale rușinii și gpudoârei, de ce nu vă pot face să intrați cu duiumul în acest nefericit serai, ca să vă văd mirîn-du vă de sîngole pe care îl voi vărsa !

■ Din haremul din Ispahan, în S ale lunii Hebiab 1, 1720

S c riso ar ea CLXI J , Ì ROXANA CĂTRE' USBEG

La Paris

I Da, te-am înșelat ! I-am cumpărat pe eunuci. Mi-am bătut joc de gelozia ta. Am reușit să fac din îngrozitorul tău harem un loc de desfătări și /.plăceri.

Am să mor. Otrava va curge în vinele mele. Ce '..I fac aici, dacă singurul om care mă păstra în piață nu mai e ? Mor ; dar umbra mea se înalță ■printre ale celorlalți ; i-am trimis înainte-mi pe ■hcA'i paznici ce ne-au pingărit, care au vărsat cel huai frumos sînge din lume.

K Cum de te-ai gîndit că sînt atît de încrezătoare pm ît să-mi închipui că nu-s pe lume decît ca să-ți ml < r capriciile ; că în timp ce ție ți-e totul îngăduit, ai dreptul să-mi înfrîngi toate dorințele ? Nu. |șAm putut trăi în robie, dar am fost întotdeauna ■bora. Am schimbat legile tale după cele ale firii µ gindul meu și-a păstrat întotdeauna indepen-Iriența.

I Ar trebui să-mi fii recunoscător pentru sacrifî-Bul pe care l-am făcut, fiindcă m-am înjosit pînă Bu a-ți părea credincioasă ; pentru că am păstrat, cu lașitate în inimă, ceea ce ar fi trebuit să arăt lumii întregi și pentru că am profanat virtutea răbdînd să fie numită astfel supunerea mea față do toanele tale.

Te mirai că nu găsești în mine bucuriile dragostei ? Dacă m-ai fi cunoscut bine ai fi găsit în mine întreaga violență a urii.

Ai avut îndelungă vreme norocul să crezi că o inimă ca a mea ți se supune. Eram fericiți amîndoi. Mă credeai înșelată și cu te înșelam pe tine.

Felul acesta de a vorbi ți se va părea fără îndoială nou. E oare cu putință ca, după ce te-am copleșit de dureri, să te constring a-mi mai admira și curajul? Dar, s-a sfîrșit. Otrava mă doboară. Puterile mă părăsesc. Pana îmi cade din mînă. Simt cum îmi slăbește pînă și ura. Mor !

Din haremul din Ispahan, in 18 ale lunii Jemmadi 2, 1720

CAIETE

(Pagini alese)

DESPRE SINE ÎNSUȘI

PORTRET

Unul dintre curioscuții mei spune :

Am de gînd să înfăptuiesc un lucru destul de neghiob : să-mi fac portretul.

Mă cunosc destul de bine.

‘ Mîhnit n-am fost mai niciodată, iar plictisit și mai puțin.

Din fericire, astfel mi-e firea îneît să fiu îndeajuns de taie izbit de toate cele pentru a-mi putea pricinui plăcere, dar nu într-atît îneît să mă poată supăra.·

I Ambiție am cît îmi trebuie pentru ca să iau parte la cele ce se petrec în viață ; nu o am pe |-aceea care m-ar îndemna să mă scîrbesc de locul re mi l-a hărăzit Natura.

Il Cînd e să mă bucur de o plăcere, mă bucur, și întotdeauna mă mir că am umblat după ea cu atîta nepăsare.

în tinerețea mea, am fost destul de fericit pentru a îndrăgi femei care credeam că mă iubesc. Cum am încetat de a crede, m-am rupt

dintr-o dată de ele.

învățătura a fost pentru mine un leac neîntre-1 cut împotriva necazurilor vieții. N-am nicicînd

L319 vreo supărare pe care un ceas de lectură să nu mi-o fi spulberat.

In viața mea n-am întîlnit oameni disprețuiți decît pe cei înhăitați cu golănimea.

★

Mă deștept dimineața cuprins de-o tainică bucurie ; privesc lumina cu un fel de încîntare. Cît e ziua de lungă sînt mulțumit.

Noaptea dorm tun ; iar seara eînd mă culc, un fel de toropeală nu-mi îngăduie să mă cufund în gînduri.

Mă împac destul de bine și cu nătărăii și cu oamenii de duh. Rar vreunul oricît de politicos care să nu mă fi distrat prea adeseori. Nimic nu-i mai cu haz în lumea asta decît un om ridicol.

Nu mă sfiesc să rîd în mine pe socoteala oamenilor pe care-i văd ; treaba lor dacă și ei, la rîn-dul lor, mă iau drept ceea ce vor.

La început, uitîndu-mă la cele mai multe dintre mărimi, m-a stăpînit o teamă copilărească. Dar cum am apucat să le cunosc, am ajuns, aproape dintr-o dată, să le disprețuiesc.

Mi-a plăcut, e drept, să îndrug femeilor verzi și uscate și să le fac servicii care costă o nimica toată.

*

Am îndrăgit, firește, binele și cinstirea patriei mele, dar prea puțin ceea ce se numește gloria. Am fost întotdeauna cuprins de o lăuntrică bucurie eînd se făcea o legiuire pentru binele obștesc.

Cînd am călătorit prin țări străine, m-am legat de ele ca de însăși țara mea : am luat parte la propășirea lor și aș fi dorit ca ele să înflorească.

Mi s-a părut adesea că descopăr multă minte la unii oameni despre care se crede că n-au de loc.

Nu m-am sinchisit să trec drept zăpăcit. Asta mi-a îngăduit să nu mă rușinez de multe delăsări.

In convorbiri și la masă am fost întotdeauna în-cîntat să dau de un ins care să se silească a străluci. Un astfel de om se lasă mereu descoperit, în vreme ce toți ceilalți se-ascund sub scut.

De nimic nu fac mai mult haz decît de un pisălog care-i dă înainte necruțător, cu o povestire fără sfîrșit. Nu urmăresc povestirea ci felul în care e depănată.

Pe cei mai mulți dintre oameni, mai degrabă, îi aprob, decît să stau să-i ascult.

N-am îndurat nici cînd ca un om de duh să mă ia în tărbacă două zile în șir.

*

Mi-am iubit îndeajuns familia, pentru ca să fac în lucrurile de seamă tot ceea ce se cuvine spre binele ei. De mărunțișuri și de fleacuri, m-am dezbărat.

Deși numele meu nu e nici bun nici rău, avînd doar treisute cincizeci de ani de noblețe dovedită, sînt totuși foarte legat de el și la nevoie nu m-aș da în lături de la o substituire.

* _

Cînd am încredere în cineva, o am pe de-a-ntre-gul ; dar în puțini oameni mă încred.

Ceea ce m-a îndemnat să nu am prea bună părere despre mine este că puține sînt slujbele în Stat pentru care să fi fost cp adevărat potrivit,

★

Cînd exercitam funcția do președinte *, împărțeam sfînta dreptate,

înțelegeam destul de bine fondul pricinilor, din procedură însă nu pricepeam boabă. Mă străduisem totuși, dar ceea ce mă scârbea în deosebi era că-i vedeam pc nătărăi înzestrați cu acest dar, care pe mine, ca să zic așa, mă ocolea.

Așa mi-e firea : în toate treburile cît de cît în-cîlcite, am nevoie să mă reculeg. Altminteri, ideile mi se învolburează și ttecă simt că mă ascultă cineva, atunci mi se pare că totul piere din față-mi. Se ivesc deodată mai multe căi și e ca și cînd nici una nu s-a ivit.

Cît despre convorbirile întemeiate pe judecată, cele în care toate subiectele sînt tălmăcite și răstălmăcite, nu mă dau bătut.

N-am văzut niciodată lacrimi fără să nu mă fi înduioșat.

Iert lesne fiindcă nu știu urî. Ura mi se pare dureroasă. Cînd cineva a vrut să se împace cu mine, m-am simțit măgulit și am încetat de a-1 privi ca pe un dușman pe cel care-mi înlesnea o bună părere despre mine.

La moșie, cu oamenii mei, n-am îngăduit vreodată să fiu îmboldit împotriva cuiva. Cînd mi s-a spus : „De-ați ști cîte s-au vorbit pe seama dumneavoastră 1“ — „Nu vreau să știu“, am răspuns. Dacă ceea ce urma să roi se aducă la cunoștință era neadevărat, nu vroiam să risc a crede. Dacă era adevărat, nu voiam să-mi dau osteneala să urăsc un om de nimic.

La treizeci și cinci de ani încă mai eram îndrăgostit.

I

1 De președinte de Parlament (care era o instanță judecătorească), adică de înalt magistrat.

Tot atît. dc cu neputință îmi este să mă duc la cineva pentru vreun interes, pe cît nu sînt în stare să zbor în văzduh.

Cînd am ieșit în lume, am îndrăgit-o ca și cum n-aș fi putut răbda singurătatea. Cînd m-am retras la moșie, nu m-am mai gîndit la lume.

Sînt (cred) aproape singurul om care să fi întocmit cărți, fiindu-i neîncetat teamă să nu-și facă faima unuia cu pretenții de mare

cărturar. Cei care mă cunosc știu că, în discuții, nu prea țin să fac pe -grozavul și că mă pricep destul de bine să închid gura celor printre care viețuiesc.

Mi-a fost dat nenorocul să mă scîrbesc prea ades dc cei la a căror bunăvoință rîvnisem mai mult

decît la orice. Cit despre prieteni, i-am păstrat totdeauna în afara unuia singur.

M-am călăuzit necontenit după principiul de a nu pune.niciodată pe altul să facă ceea ce puteam face eu însumi. De airi pornește și chipul in care m-am ridicat prin mijloacele ce mi-au stat la în-demînă : chibzuință și cumpătarea, iar nu prin mijloace care-mi erau străine, întotdeauna josnice sau nedrepte.

Cu ai mei copii am trăit întocmai ca și cu prietenii mei.

Cînd lumea se aștepta să fiu scăpărător într-o

convorbire, n-am fost. Mi-a plăcut mai degrabă să mă sprijine un om de duh decît să mă aprobe

proștii

Pe nimeni n-am disprețuit mai mult decit pe cei puțini la minte care fac pe grozavii și pe oamenii s de seamă necinstiți la suflet.

Nu m-am simțit niciodată ispitit să fac vreun cuplet satiric împotriva nimănui.

N-am dat impresia că sînt risipitor ; n-am fost zgîrcit și nu știu să se afle vreun lucru cît de puțin anevoios pe care să-1 fi făcut spre a cîștiga bani.

N-am încetat (cred) de a-mi mări avutul. Moșiei mele i-am adus însemnate îmbunătățiri. Dar simțeam că fac asta mai mult din preocuparea de a descoperi că sînt îndemânatic, decît cu gîndul să mă pricopsesc.

Ceea ce mi-a dăunat din cale afară este că prea am disprețuit întotdeauna pe cei pentru care nu aveam stimă.

I

NOTE DESPRE SINE

M-a stăpînit întotdeauna o sfială care adeseori a vădit stînjeneală în răspunsurile mele. Și totuși simțeam că nu sînt nicicînd atît de stînjenit de oamenii de duh pe cît sînt cu nătărăii. Mă simțeam stînjenit deoarece mă socoteam stingherit și mă năpădea rușinea la gîndul că s-ar putea să mă pună in inferioritate.

*

Nu mi-a plăcut niciodată să mă bucur de ridicolul altora.

Am fost puțin pretențios cu privire la inteligența celorlalți. Am fost prietenul mai tuturor inteligențelor și vrăjmașul mai tuturor inimilor.

Sfiala a fost nenorocirea întregii mele vieți. Parcă îmi înțepenea pînă și mădularele, parcă îmi lega limba, parcă îmi înnoura gindurile, parcă nu mai eram în stare să îngăimez două vorbe. Acestor slăbiciuni le eram pradă, mai puțin în fața oamenilor de duh decît dinaintea netoților. Pentru că nădăjduiam că cei inteligenți mă vor înțelege. Asta îmi da ghes.

• *

Nu știu să fi zvîrlit vreodată patru ludovici pe fereastră și nici să fi făcut vreo vizită din interes.

Nu pot spune că am dus o viață nenorocită pentru că firea mea are darul de a putea face parcă o săritură spre a trece dintr-o stare de mîhnire în altă stare și de a sări apoi dintr-o state de fericire într-altă stare de fericire.

*

De-aș ști că un lucru e de folos poporului meu și păgubitor pentru un altul, nu l-aș supune, spre încuviințare, regelui meu, deoarece sînt om înainte de a fi francez sau (mai degrabă) deoarece sînt om din fire, pe cînd francez nu-s decît din întimplare.

w

Am făcut multe prostii Γη viață, dar răutăți niciodată. w

*

Cînd întîlnesc un om de seamă nu stau niciodată să-1 descos de-a fir a păr. Pe un om mijlo-ciu, care are și uncle bune însușiri, îl descos întotdeauna.

Y·-

• *

Pizmă. Oriunde dau de ea. îmi face mare plăcere să o zgîndăresc. Laud totdeauna în fața unui pizmaș pe cei ce-1 fac să-i vină rău. Ce ticăloșie să te simți descumpănit de fericirea altora și să fii copleșit că le merge din plin !

*

Nu îmbrățișez părerile altora, afară de cele din cărțile lui Euclid.

*

Nu mă număr nici printre cei douăzeci eie oameni din Paris care cunosc aceste științe, nici printre cei cincizeci de mii care cred că le știu.

Aș fi împlinit ușor religia pagină. Nu-ți cerea 'decît să pleci genunchiul in fața unei statui oarecare.

*

Ce mai e și cumpătarea în principii ! în Franța trec drept un om prea puțin credincios, iar in Anglia, drept habotnic,

$ t-*-

îmi plac casele în care pot s-o scot la capăt cu mintea mea cea dp toate zilele.

.1 . ... *

Dacă aș avéa cinstea să fiu papă, aș da pe ușă afară pe toți maeștrii dc ceremonii și aș prefera să fiu om decît zeu.

★

Sînt un bun cetățean ; dar, în oricare țară m-aș fi născut, tot așa aș fi fost.

Sînt un bun cetățean, fiindcă am fost întotdeauna mulțumit cu starea în care m-am aflat. Fiindcă la soarta care mi-a fost hărăzită am consimțit mereu și nici n-am roșit vreodată de ea, nici n-am pizmuit pe a altora.

*

x Sint un bun cetățean, fiindcă iubesc oblăduirea sub care sînt născut, fără a mă teme de ea, și fiindcă nu aștept să-mi facă alte hatîruri decît bunul acela nemărginit pe care-1 împărtășesc cu toți compatrioti.mei. Mulțumesc Cerului că făcîndu-mă mediocru în toate, a binevoit să mă înzestreze cu un suflet mai puțin mediocru.

*

Dacă uitam ceva scinam : „Sînt distrat, n-am ținere de minte decît în inimă“.

* t

Duca s-ar găsi un rege atît de netot încît să mă facă favoritul lui, l-aș duce de rîpă.

(-..-■■fi. *

Urăsc Versailles-ul pentru că acolo toți sînt mă-ruinței. Iubesc Parisul pentru că acolo toți sînt mari,

’ w

Îmi place să mă afin la La Bròde pentru că acolo îmi pare că banii îmi stau la picioare. La Paris parcă îi duc în spinare. La Paris zic : „Nu trebuie să cheltuiesc decît atît". La mine, la țară, zic : „Trebuie să cheltuiesc tot cît am“.

*

Sînt oameni care pentru a-și păstra sănătatea iau purgative, își pun lipitori și așa mai departe. Eu, unul, postesc după ce m-am ghiftuit și dorm cînd am făcut nopți albe. Nu mă las doborît nici de necazuri, nici ele plăceri, nici de muncă, nici de lene.

Aș fi nemîngiiat că n-am făcut avere, dacă m-aș fi născut în Anglia. Nu-s cîtuși de puțin mîhnit că n-am făcut-o în Franța.

*■

Nu-i cer patriei mele nici pensii, nici onoruri, nici decorații. Mă socotesc din belșug răsplătit de acrul pe care-1 respir. Aș dori doar să nu se strice.

■*

Sînt înghesuit de nenumărate treburi, pe care nu le am.

*

Nu cred că trebuie să lăsăm baltă treburile pe care le avem, pentru cele pe care ni le scornim.

DESPRE OM

DESPRE FERICIRE

Fericirea sau nefericirea depind de o anumită dispunere a părților trupului, prielnică sau neprielnică.

Cînd așezarea lor e cum se cuvine, accidentele, ca și bogățiile, onorurile, sănătatea, bolile măresc ori scad fericirea. Dimpotrivă, în cazul unei așezări nepotrivite, accidentele cresc sau micșorează nefericirea.

*

Oricînd vorbim de fericire sau de nefericire, rie amăgim. Deoarece avem în vedere împrejurările și nu ființele. O împrejurare nu este niciodată nefericită cînd ne e pe plac. Dacă spunem că un om, care

se află într-o anumită situație, este nefericit, aceasta nu înseamnă decît că am fi nenorociți dacă, alcătuiți așa cum sîntem, am fi în locul lui.

Să scoatem deci din rîndurile nenorocirilor pe toți cei ce nu trăiesc la Curte, cu toate că orice curtean îi privește ca pe cei mai năpăstuiți din toată spița omenească [1]. Să scoatem pe toți cei ce ·»· > Mifrgiț*»..... I .....

[1] Se spune că toată lumea se socotește nefericită. Mi se pure că dimpotrivă, toată lumea se crede fericită. Curteanul crede că el e singurul care trăiește (n.a).

il I

locuiesc în provincie, deși cei ce trăiesc în capitală îi plivesc pe provinciali ca pe niște ființe dospind în toropeală. Să scoatem din rîndurile ne-fericiților pe filozofi, cu toate că nu trăiesc în vuietul lumii și pe oamenii de lume, măcar că nu trăiesc în singurătate.

Să îndepărtăm, de asemeni, din rîndul oamenilor fericiți pe cei suspuși cu toate că sînt acoperiți de titluri, pe financiari, deși sînt bogați, pe magistrati deși sînt fuduli, pe militari deși vorbesc atît de adesea despre ei înșiși, pe tineri, deși se crede despre ei că au noroc în dragoste, pe femei, deși sînt alintate, însfîrșit pe clerici, deși pot ajunge vestiți, datorită îndărătniciei lor sau în funcții înalte datorită neștiinței. Adevăratele încîntări nu-și găsesc întotdeauna locul în inima regilor, dar se poate prea bine să și sălășluiască.

* «

Ceea ce spun nu poate fi în nici un fel contestat. Totuși, dacă-i adevărat, ce se va alege din toate cugetările morale vechi și noi ? Nici cînd nu s-a făcut o mai mare greșeală decît atunci cînd s-a încercat restrîngerea în sistem a simțămintelor umane și, fără doar și poate, că cea mai proastă copie a omului este aceea care se găsește în cărți, care sînt un maldăr de enunțuri generale, mai întotdeauna false1.

Un biet scriitor, care nu știe să se bucure de plăcerile vieții, care e cotropit de jale și de scîrbă,

îngădui

puțină avere ce are, nu-și poate

un trai ca lumea sau, de multă minte ce are, nu poate agonisi o avere, are, totuși, trufia să spună că e fericit și se îmbată cu vorbe despre binele absolut, despre prejudecățile copilăriei și frînarea pasiunilor.

' Există două feluri de oameni nefericiți. Unii au o anumită lipsă a sufletului datorită căreia nimic nu-i mișcă. Omul nu are puterea de a dori ceva și orice îl atinge nu-i stîrnește dpcit unele simțăminte vlăguite. Cel ce are un astfel de suflet e mereu într-o stare de lîncezeală. Viața îi e o povară. Orice clipă îl apasă. Nu iubește viața, dar se teme'de moarte.

Celălalt fel de oameni nefericiți, opuși acestora, este al acelora care jinduiesc nerăbdători după ceea ce nu pot avea și care se sting de dorul unui bun ce se tot trage înapoi.

Nu vorbesc aici decît de o nesăbuite a sufletului și nu de un stmplu imbold. Astfel un ins nu e nefericit pentru că c ambițios, ci pentru că e ros de ambiție. Ba chiar un om ca acesta este astfel alcătuit îneît ar fi oricum nenorocit chiar dacă, prin cine știe ce întîmplare, ambiția, adică dorința de a face lucruri mari, nu ar fi putut să-i intre în cap.

Dar simpla dorință de îmbogățire nu numai că nu ne aduce nefericirea, ci este, dimpotrivă, un joc care ne înveselește prin mii de nădejdi. Mii de răi parcă ne mină într-acolo și de-abia s-a închis una că alta pare a se deschide.

*

Sînt și două feluri de oameni fericiți. Unii sînt iiiternic stimulați de lucruri accesibile sufletului lor și pe care Ie pot ușor dobindi. Sînt stăpîniți dc dorințe aprige ; nădăjduiesc, se bucură de ce au dobîndit și curînd încep iarăși să dorească.

Alții sînt astfel alcătuiți încît toată ființa lor este lin și neîncetat clătinată. Se ține de ale sale, nu e frămîntată. O lectură, o

convorbire le ajunge.

Mi se pare că Natura s-a străduit pentru cei nerecunoscători. Sîntem fericiți, dar din spusele noastre s-ar părea că nici măcar n-o bănuim. Și totuși pretutindeni găsim plăceri. Sînt strîns legate de ființa noastră, iar durerile nu-s decît în-tîmplătoare. Lucrurile par să fie pretutindeni menite să ne desfăteze. Cînd somnul ne "cheamă, întunericul ne atrage și cînd ne trezim, lumina zilei ne farmecă. Natura e împodobită cu mii de culori ; urechile noastre sînt dezmierdate de sunete. Mîn-cărurile sînt plăcute la gust și, de parcă n-ar fi de ajuns fericirea de a trăi, mai trebuie ca și mașinăria asta a trupului nostru să' fie neîncetat dreasă în vederea plăcerilor.

★

Sufletul nostru, căruia ii este dat să primească prin organele trupești simțăminte plăcute sau dureroase, are iscusința să le găsească pe unele și să le îndepărteze pe celelalte. în această privință, îndemînarea noastră înlocuiește fără încetare Natura. Astfel îndreptăm mereu lucrurile din afară : îndepărtind ceea ce ne-ar putea dăuna și adăugind ceea ce ni le poate, face plăcute.

Mai mult decît atît. Chiar orice chinuire a simțurilor, duce negreșit la plăcere. Vă desfid să-1 puneți la post pe un anahoret fără a da, totodată, gust nou zarzavaturilor lui. De fapt doar durerile

ascuțite ne pot vătăma. Durerile mijlocii stau foarte aproape de plăceri și în orice caz nu o alungă pe aceea de a trăi. Cit despre chinurile spirituale, nu suferă asemuire cu satisfacțiile pe care ni le dă

veșnica noastră trufie și prea puține sînt clipele în care să nu fim, măcar într-o anume privință, mulțumiți de noi înșine. Trufia este o oglindă mereu îmbietoare : ne micșorează metehnele, ne mărește calitățile ; este un simț nou al sufletului ca-

re-i asigură în orice clipă mereu alte mulțumiri. Patimile legate de plăcere ne slujesc mult mai temeinic decît cele triste. Dacă e adevărat că ne

temem de lucrurile care nu se întîmplă, apoi nădăjduim altele mult

mai numeroase care nu se vor întîmplă. Agonisim în acest chip tot atîtea clipe de fericire. O femeie trăgea ieri nădejde că-și va găsi un iubit. Dacă nu izbutește, speră că un altul, pe care l-a zărit, îi va lua locul. își petrece astfel viața tot sperînd. Și fiindcă ne petrecem viața mult mai mult nădăjduind decît dobândind, speranțele noastre sint cu mult mai înmulțite decît temerile. Toate acestea au o socoteală, deci e lesne să vezi

că ceea ce ne este prielnic întrece cu mult ceea ce ne este împotrivă.

Ca să fii fericit trebuie să ai o țintă, acesta e mijlocul de a da viață acțiunilor noastre. Ele chiar devin mai însemnate potrivit cu felul țintei și, de aceea, pun mai vîrtos stăpînire pe sufletul nostru.

Luați aminte la această frumoasă cugetare a lui Plutarc : „Da ! dacă fericirea ar fi de vînzare !“

*

! Te simți fericit urmărind un scop, deși experiența iți arată că nu ești fericit chiar din pricina țintei. Iluzia asta însă nu e de ajuns. Explicația constă în aceea că sufletul nostru este un șir de idei. El suferă cînd nu e ocupat, ca și cum acest șir ar fi întrerupt și s-ar vedea amenințat în existența lui. Nu sîntem fericiți pentru că am voi să fim asemeni zeilor, dar ne ajunge să fim fericiți ca oameni.

*

Sa încercăm să ne împăcăm cu viața. Nu viața să se împace cu noi. Să nu fim nici prea goi pe dinăuntru, nici prea plini.

Dacă sîntem ursiți să ne plictisim, să învățăm cum să ne plictisim mai cu folos și pentru asta să prețuim cu luare aminte plăcerile pe care le pierdem și să nu nesocotim valoarea celor pe care le putem agonisi.

*

Cînd am orbit, am înțeles, mai înainte de orice, că voi ști să fiu orb.

*

E lucru sigur că în cele mai multe nenorociri totul este să știi să ieși din încurcătură. în acest caz cea mai mare parte din nenorociri vor intra în planul unei vieți fericite. Este cît se poate de lesne, dacă-ți bați nițel capul, să te descotorosești de patimile aducătoare de mîhnire.

Domnul Rousseau a spus pc bună dreptate : „Am văzut că e mai ușor să suferi decît să te răzbuni*. E ■ ·*M ■ ■*

O patimă se naște ? Cântăriți cu grijă șirul de fericiri cu cel al nefericirilor care poate, în chip firesc, să se ivească. Nu mă gîndesc la punctul de vedere al religiei : atunci nici nu s-ar mai sta la îndoială. Vorbesc din punct de vedere al acestei vieți. Dar, oricum, de vreme ce trebuie să vă încredințați cuiva fericirea, cui o încredințați ? Oare nu acesta e prilejul cînd iubirea de sine vă poruncește să fiți cu ochii în patru cînd alegeți ? E uneori adevărat că inima nu-i făcută decît doar pentru unul, că ești menit doar unuia. Cu puțină judecată îți dai seama că poți fi sortit și altuia.

Am văzut oameni care mureau de necaz că nu li se încredințează dregătorii pe care ar fi fost nc-voiți să le respingă dacă le-ar fi fost propuse.2

Ești fericit în cercul de lume în care trăiești, dovadă ocnașii. Fiecare își făurește cercul său, în. care găsește locul spre a fi fericit.

PLĂCERI ȘI FERICIRE

Și veselia obosește pînă la urmă. Prea pune mintea la contribuție. Nu trebuie să credem că cei care nu se ridică de la un ospăț sau de la masa de joc, găsesc mai multă plăcere decît ceilalți. Nu se ridică pentru că n-au unde să se ducă și se plictisesc acolo oncle sînt ca să nu se plictisească mai puțin I aiurea.

ț * V·

Băgați de seamă Că cele mai multe dintre lucru- i rile care ne fac plăcere sînt nesocotite.

★

Marea bucurie are mereu una din aceste două 1 urmări : cînd nu

înveselește pe ceilalți, îi întris- I tează, fiind nelalocul ei. Marca tainä este să nu I folosești decît doza potrivită, de nu, veselia ți-e | foarte adeseori jalnică. Dacă vrei să iii pe placul 1 oamenilor, trebuie să-ți poți supune firea împre- | jurărilor. Do nu e$ti pe drum bun, ușor te-abați, te miri încotro,

*

Boierii cei mari au parte de plăceri ; poporul de bucurie.

*

Superioritatea dragostei asupra dezmățului provine din înmulțirea plăcerilor. Toate gîndurile, dorințele, simțămintele devin reciproce. în dragoste, aveți două trupuri și două suflete ; în desfrîu, aveți un suflet care se scârbește chiar de propriul său trup.

Domnul de Maupertuis nu ține seamă decît de plăceri și de dureri, adică de tot ceea ce atrage atenția sufletului asupra fericirii sau nefericirii sale. Ê1 nesocotește fericirea de a trăi și mulțumirea obișnuită, care nu atrage ai&nția asupra nici unui fapt, pentru că e obișnuință. Numim plăcere doar ceea ce nu este obișnuit. Dacă ne-ar fi dată neîncetat plăcerea de a mînca cu poftă, aceasta nu s-ar'numi o plăcere ; ar fi existență și natură. Nu se cuvine să spunem că fericirea este acea clipă pe care n-am dori s-o schimbăm cu alta. Spus altfel : fericirea este acea clipă pò care n-âm dori s-o dăm în schimbul neființei.

★

Cuvine-se ca fiecare să-și agonisească în viață cît mai multe clipe ferioite cu putință. Pentru aceasta nu e nevoie să te ferești de treburi ; fiindcă adeseori ele ș»nt necesare plăcerilor. Se cade însă ca treburile să țină oarecum de plăceri, iar nu acestea să depindă do treburi. Nu trebuie să fii cu gîndul numai la plăceri. Nu e cu putință să ai parte numai de ele, ci doar atît cît poți. Tot astfel, cînd padișahul se satură de radinole lui, iese desigur din serai. Cînd n-ai poftă de mîncare, te ridici de la masă și pleci la vînătoare.

Culmea fericirii e să făurești mereu noi dorințe și să ți le satisfaci pe măsură ce le făurești. Sufletul nu zăbovește îndeajuns asupra

neliniștilor salo pentru a le resimți, nici asupra plăcerii pentru a se scîrbi de ea. Mișcările îi sînt tot atît de line pe cît îi e tihna de vioaie. Aceasta împiedică sufletul să cadă în acea lîncezeală care ne doboară și pare eă ne prezice nimicnicia.

Așteptarea c un lanț ce ferecă toată plăcerile.

*

Frica ne crește suferințele, 'lupă cum dorințele se adaugă plăcerilor noastre. In micile orașe nu te poți bucura de ceea ce dorești, în cele mari ești lipsit de dorințe.

ťˇ

Sîntem în măsură să ne facem binele din toate bunurile noastre și putem deopotrivă să ne făurim binele din relele ce ne lovesc.

y *

Pentru a întocmi un tratat despre fericire, trebuie neapărat să statornicești capătul pînă la care poate merge fericirea, dată fiind firea Omului și să nu începi prin a ceie fericirea îngerilor sau altor Puteri pe care ni-i închipuim și mai fericite.

Dc n-am rîvni decît să fim fericiți, degrabă ni s-ar împlini voința. Dar voim să fim mai fericiți decît ceilalți și aceasta e mai întotdeauna greu, deoarece îi socotim pe ceilalți mai fericiți decît sînt.

♦

Dacă oamenii ar fi rămas în grădinița raiului, am fi avut despre fericire și nefericire altă părere decît cea pe care o avem.

L-am auzit pe cardinalul Imperial spunînd : „Nu e om pe care Norocul să nu-1 fi cercetat măcar o dată în viață. Dai» dacă nu-1 găsește pregătit să-1 întîmpine, intră pe ușă și iese pe fereastră.

Mi-am dat seama întotdeauna că pentru a iz-bîndi cu adevărat în lume trebuie să pari nebun și să fii înțelept.

* .

Cînd e să dobîndești onoruri, vîslești cu meritele proprii și plutești cu toate pînzele sus cu ceea ce ai din născare.

Ar trebui să-i convingi pe oameni de fericirea de care nu-și dau seama cu toate că se bucură de ea.

ț

Belșugul sucește capetele mai mult decît potriv-nicia soartei ; fiindcă potrivnicia ne ține treji, în vreme ce belșugul ne face delăsători..

«

E o nenorocire că există un prea scurt răgaz între timpul cînd sîntem prea tineri și timpul cînd sîntem prea bătrini.

«

Nefericită stare a omului ! Abia i-a ajuns mintea coaptă că începe să-i slăbească trupul,

Dobitoacele sînt mai fericite decît noi. Ele se feresc de rău, dar nu se tem de moartea de care nu au habar,

«

Bine că sînt pe lume bucurii și suferințe, altminteri am deznădăjdui că părăsim viața.

AMORUL PROPRIU

Tot atîtea vicii izvorăsc și cînd nu ne cinstim îndeajuns și cînd ne cinstim din cale-afară.

Fudulii nu sînt niciodată răi. Deoarece se admiră și nu poartă pică nimănui.

*

Oamenii plini de ei sînt totdeauna de isprăvă.

*

Dorința de a plăcea este chiagul societății. Din fericire pentru genul uman acest amor propriu, care urma să distrugă societatea, o întărește și o face de neclintit.

♦

Prea puțin înfumurat e cel ce crede că trebuie să îndeplinească o funcție pentru a-și afla un rost în lume și nu se mai socotește bun de nimic cînd nu se mai poate ascunde sub masca omului de stat.

Am văzut un prost, care se înapoia dintr-o ambasadă, umflat în pene. Ziceam : „Nu-și mai rostește prostiile decît în monosîlabe“.

Gravitatea e platoșa neghiobilor.

Cei puțin vanitoși sînt mai aproape de trufie decît ceilalți.

*

O mîndrie demnă șade bine celor înzestrați cu mari talente.

■ De obicei e atît de puțină deosebire între om și om, îneît n-ai nici un motiv să te fălești.

* A

De ce oare încuviințarea fericește pe atîți oameni, iar faima pe atît de puțini ? Deoarece trăim printre cei care ne aprobă, pe cînd nu admiri și nici nu poți admira decît de departe.

♦

Ne place să fim stimați și iubiți de persoanele prezente, fiindcă ne fac să simțim mai adesea și, la drept vorbind, in fiecare clipă, dragostea și considerația lor. Acest folos nu-1 avem de la oamenii de departe.

De’ ce ne place în mod absolut ceea ce făptuim noi, independent de amorul propriu ? Fiindcă faptele noastre se leagă de toate celelalte idei ale noastre și le sînt asemănătoare. Cauza pentru care nu ne

mai plac atît de mult după un anumit timp este că nu mai sînt atît de legate de celelalte idei ale noastre și nu mai seamănă cu ele.

*

Cînd citești în cărți, oamenii ți se par mai buni decît sînt, pentiii că fiecare autor, nu lipsit de vanitate, încearcă să te facă să crezi că e mai cumsecade decît e de fapt, luînd mereu partea virtuții, într-un cuvînt, autorii joacă teatru.

*

îi lăudăm pe semeni pe măsura stimei pe care ne-o poartă.

Poți dojeni cît poftești, numai să nu se bage dc seamă. La fel e și eu lauda.

DE-ALE INIMII

Oamenii îndrăgostiți Ia toartă, spunea cineva, sînt de obicei discreți.

*

Gelozia mi se pare necesară în țările calde ; libertatea în climatele reci. Iată o explicație fizică.

Fapt este că femeile sînt nubile in climatele calde la opt, zece, doisprezece ani și îmbătrânesc mai curine! : cu alte cuvinte copilăria și căsătoria sint mai întotdeauna împreună. Deoarece rațiunea e cea care trebuie să ne domine, ea neaflîndu-se niciodată la un loc cu plăcerile ce pun o mai mare stăpînire — trebuie ca femeile să fie supuse. Dar rațiunea nu le poale ajuta să-și recapete, la bătrânețe, puterea pe care au pierdut-o cînd aveau farmec și frumusețe. în țările calde, femeile nu sînt chibzuite decît atunci cînd ajung bătrîne, și nu sînt frumoase decît cînd nu-s coapte la minte. N-au putut așadar să-și asigure niciodată un ascendent asupra bărbaților și grabnica lor bătrânețe a trebuit să ducă la poligamie.

în țările reci, femeile se mărită la vîrsta cînd puterea lor de judecată este cea mai vie, iar nurii lor se păstrează mai bine, astfel încît bătrînețea soților o urmează pe a lor. Obiceiul băuturilor tari

aducînd cu sine necumpătarea printre bărbați, dă femeilor, de cele mai multe ori, superioritatea chibzuinței. Există țări în care, în toate serile, întreg poporul e beat. Femeile, care, în această privință, au o firească reținere, pentru că sînt mereu silite să se apere, se bucură așadar de mari avantaje asupra bărbaților caro, avi nd pc ale lor, reiese egalitatea de care pomeneam.

*

Prieteni, Prietenia este un contract pe temeiul căruia ne obligăm să facem cuiva mici servicii pentru ca să ni se răspundă cu servicii mari.

. Deși trebuie să-ți iubești nețărmurit patria, e tot atît de caraghios să vorbești cu părtinire de ea, pe cit ar fi să vorbești astfel de soție, de obîrșia sau de averea ta, deoarece înfumurarea e prostească oriunde,

DESPRE AVERI

Să muncești ca să te chivernisești, iată ceva care te poate înveseli. Tragi nădejde într-una.

*

Un om de jos se tot chinuie să-și agonisească o avere, adică să ajungă la acea stare în care-i va fi toată viața rușine de obîrșie și de cît s-a zbătut să se descotorosească de ea.

De bani aș spune ceea ce se spunea despre Caligula, că n-a fost vreodată rob atît de bun și sta-pîn atît de rău.

• *

Bogăția e o vină care se cere îndreptată și mai că s-ar putea spune ; „Iertați-mă că sînt atît de bogat“. -

Cei ce sc rușinează de sărăcia lor, o dată ajunși bogați, se vor rușina de obîrșia lor. Cu atît se vor socoti mai înjosiți cu cît nu mai cred că sînt tăcuți bă fie bogați.

*

Mulți sînt oamenii care nu socotesc drept trebuincios decît ce este do prisos.

*

Englezii sînt oameni interesați : pricina e că la ei aflăm două capete care înfășoară miezul : neguțătorii și filozofii. Femeile nu sînt luate în seamă ; la noi ele sînt totul.

DESPRE CURIOZITATE

Curiozitatea, temei al plăcerii pc care o aflăm în creația minții. Hobbes socotește curiozitatea drept specifică omului. Se înșeală, deoarece ea intră în sfera de cunoștințe a fiecărui animal.

Să-ți placă să citești înseamnă să dai ceasurile dc plictiseală, de care nu poți scăpa în viață, pe ceasuri de în cintare. ,

DESPRE MINTE

Există două feluri de oameni : cei ce gîndesc și cei ce se distrează. De obicei, cei ce au minte multă, o au neprefăcută.

Cu privire la minte nu ne învoim în păreri, deoarece mintea, întrucît vede, este ceva foartè real ; întrucît place, este cu totul relativă.

I Adesea e greu să știi dacă femeile au minte sau ba. Ele își seduc totdeauna judecătorii. Voioșia le (ine loc de minte. Trebuie să aștepți pînă le trece tinerețea. Atunci ar putea spune ele : „Acum am «ft știu dacă am minte“.

Niciodată Academia nu va pieri. Cită vreme vor exista neghiobi, se vor găsi și cărturari cu numele.

★

Dacă dai buzna după deșteptăciune, te alegi cu prostia.

★

Nimic nu mi se pare mai greu decît să pari om de duh cînd ai de a

face cu proștii.

Oameni eludați. Sînt oameni atît de stranii, încît ei alcătuiesc caraghioșii speței noastre. Mintea lor iese din făgașul minților obișnuite. De îndată ce un om cugetă și are și caracter, se spune despre 01 : „E un om ciudat“.

Cei mai mulți dintre oamenii socotiți proști nu-s 'decît întrucîtva așa.

Proștii izbutesc de obicei în tot ceea ce fac, fiindcă, neștiind și nedîndu-și vreodată seama tind pică rău, nu se opresc niciodată. Ori, nu există

om îndeajuns de prost ca să nu știe să spună : „Dă-mi-o[e].

Proștii care înaintează pe drumul propășirii calcă mereu pe căi bătătorite. A ajuns vreun consilier al regelui prim-ministru ? Iată că toți diedi vor să fie preceptori ai regelui, ca să ajungă prim-miniștri. Oamenii inteligenți își croiesc drumuri proprii : au cărări ascunse, noi. Merg pe unde n-a păsit picior de om. Lumea e nouă.

*

Ziceam despre două familii, neghioabe amîn-două, — una la locul ei, alta îngîmfată —, că a doua îi reprezintă pe neghiobi așa cum sînt ; cea dinții, așa cum s-ar cuveni să fie.

★

E pe placul lumii să vorbești de fleacuri ca de lucruri serioase și de lucrurile serioase ca de fleacuri.

*

Singura ispravă în ziua de azi este să strălucești intr-o conversație ușuratică și de nimic. Pentru așa ceva, magistratul lasă baltă studiul legilor. Medicul și-ar socoti reputația pătată studiind medicina. Toți fug, ca de boală, de orice învățătură ce i-ar putea lipsi de flecăreală.

Să rîzi de te miri ce și să porți vorbe goale, asta se numește a cunoaște lumea. Toți se tem ca nu care cumva să piardă astă cunoaștere, dacă s-ar sili să-și însușească alta.

DESPRE RIDICOL·

Ridicol este ceea ce nu se potrivește cu pur-irile și faptele obișnuite ale vieții.

Nidi un lucru nu e ridicol dacă te aștepți să dai de el. Ne mirăm că Nero se urca pe scenă și nu că Ludovic al XIV-lea dănțuia în balete. Deoarece dansurile provin — cred eu — din turnire și au o frumoasă sorginte.

*

Obiceiul poate justifica orice. Gladiatorii au fost mai întîi sclavi osîndiți la moarte, apoi cavaleri, apoi senatori, apoi femei, apoi împărați.

DESPRE SUFLET

Ceea ce iscă mai toate contradicțiile omului este că îndemnul fizic și îndemnul moral nu se potrivesc aproape niciodată. îndemnul moral trebuie

•ă-l ducă pe un tînăr la zgîrcenie ; dar îndemnul fizic îl îndepărtează de la ea. îndemnul moral tre

buie să-1 ducă pe moșneag spre risipă, îndemnul

avariție. îndemnul moral dă bătrî-

fizic

îl duce la

I iilor putere și statornicie, îndemnul fizic li le ră-pește. îndemnul moral dă moșneagului dispreț pentru viață ; îndemnul fizic i-o face și mai dragă. I ndemnul moral trebuie să pună mare preț pe viața unui tînăr ; îndemnul fizic îl scade. De la îndemnul moral pornește privirea suferințelor vieții de apoi ca foarte apropiate ; îndemnul

fizic, legîndu-ne de tot ce este prezent, ni le depărtează.

Tot omul arc grijă de minte, de inimă prea puțin ; pentru că mai degrabă simțim noile cunoștințe decît noile desăvîrșiri pe cari ni le însușim.

*

Mult mai des se întîmplă să ai o minte minunată decît un suflet marc.

Un om cinstit este un om care-și orînduește viața după principiile datoriei. De-ar fi fost Caio născut într-o monarhie stabilită prin Lege, deopotrivă de credincios s-ar fi dovedit suveranului său pe cît s-a arătat față dc Republică.

Niște femei vórbeau într-o casă despre simțămintele firești, despre iubirea tatălui față de copii, de a copiilor față de părinți, de o anumită sfiiciune pînă și în îmbrățișări, de îndatoririle față de căsătorie. Le-am spus : „Fiți cu băgare de scamă și nu spuneți lucrurile acestea cu glas tare. Ați putea fi luate drept bune doar de palavre. Sînt lucruri pe care le poți gîndi, dar care nu șade bine să le spui...“ Fără îndoială că în veacul în care trăim cinstea nu ne mai lasă nepăsători și că nimic nu îndepărtează un mai mare număr de oameni de un ins decît că-1 știu onest.

îmi aduc aminte de comandorul de Solar, cînd a sosit în Franța, după ce primise, la Viena, învestirea pentru anumite fiefuri, în numele regelui Sardiniei, stăpînul lui, care în vremea aceea, luase poziție împotriva împăratului. Deoarece era privit ca un om feroce, viclean, șiret, perfid, care înșelase în chip țnîrșav curtea de la Viena, toată lumea s-a grăbit să-1 invite. Se năpusteau toți asu-

rpră-i. Cînd s-a aflat că nu-i decît un om cinstit, care urmase doar ordinele primite, nici nu v-ar f veni să credeți cît de repede s-a răcit entuziasmul.

Pe scurt, n-a fost la modă decît în răstimpul cînd S 8-a crezut că e un coțcar.

*

I Ziceam despre cineva că : „Face binele, dar nu-1 ■ face bine“.

«

Cei mai mulți oameni sînt mai curînd în stare I să facă fapte mari decît fapte bune.

O faptă frumoasă e o faptă în care intră bunăta-I tea și care necesită forță ca să o faci.

*

Pentru ca să faci lucruri mari nu se cere să fii I ('ine știe ce geniu. Nu trebuie să stai deasupra oa-K menilor, ci să fii alături de ei.

La noi se pierde dorința de a-ți dobîndi faimă și de a-ți dovedi vitejia. Filozofia a cîștigat teren. Vechile idei de eroism și cele noi de cavalerism au pierit. Funcțiile civile sînt deținute de oameni care au avere, iar cele militare sînt compromise de cei care nu au nimic. în sfîrșit, aproape peste tot, indiferent dacă ai sau nu fericirea să fii în slujba cutărui sau cutărui stăpîn. Pe cînd, odinioară, o infrângere sau cucerirea orașului în care trăiau aducea după sine dezastrul. Puteai fi vîndut cu sclav, puteai să-ți pierzi cetatea, zeii, nevasta și copiii. Introducerea comercializării titlurilor de rentă ; uriașele daruri ale suveranilor, de pe urma cărora sumedenie de oameni o duc bine și dobîn-desc cinstire prin însuși huzurul lor, adică prin plăcerile din care se înfruptă. Nepăsarea față de viața de apoi, care atrage după sine moliciunea în aceea de aici și ne răpește orice interes și putință de împlinire a tot ce presupune strădanie ; mai puține prilejuri de a te face cunoscut, o anumită metodă sistematică de a cuceri orașele și de a da luptele (totul reducîndu-se la obținerea unei străpungeri, după care urmează numaidecît predarea). Orice război ajunge astfel mai mult chestie de meșteșug decît de însușiri personale ale celor ce luptă (se știe dinainte, la fiecare asediu, numărul ostașilor care vor fi jertfiți). Nobilimea nu mai luptă de-a valma

Fiecare secol își are felul său : un spirit de neorânduială și neatîrnare se ivi în Europa o dată cu întocmirea gotică. Duhul monahal se răspîndi în vremea urmașilor lui Carol cel Mare. Domni apoi spiritul cavalerismului. Cel de cucerire se ivi o dată cu

armatele regulate ; iar astăzi stăpînește spiritul comercial.

★

Bine e să fii la ananghie ; ești ca un arc încordat.

*

Frumos ai' arăta templul ridicat dîrzenieL

Toți oamenii sfioși sînt gata să amenințe. Deoa-I rece își dau seama că amenințările ar face asu-I pră-le o puternică impresie.

*

Să nu faci niciodată ceva ce ți-ar putea frămînta mintea într-o clipă de slăbiciune a ei.

★

Un măgar, zorit s-o ia la sănătoasa, zice : „Știu ; cît pot căra ; nimeni n-o să mă facă să duc mai \ mult[4]

Măgarul a intrat în vorbă cu un cal ce vrea să-1 ! convingă să vină în grajdul lui : „Se cîntă din ți-I tcră la voi ?", întrebă el. — „Taci, zice calul : să nu pună rîndașul mina pe furcă[4].

Adeseori măgării ăștia au grăit cu înțelepciune.

Iată o vorbă de duh a lui Henric al IV-lea, pe care o cred transmisă de milordul Bolingbroke. Re-gele întrebă pe ambasadorul Spaniei dacă suveranul lui are ibovnice. „Sire, răspunse grav ambasadorul, regele, stăpînul meu, se teme de Dumnezeu I și o cinstește pe regină^[4] — „Cum adică ! zise Henric al IV-lea, n-are destule virtuți pentru a i se ierta un viciu

DESPRE FEMEI

O femeie e nevoită să placă de parcă s-ar fi ridicat prin ea însăși.

Femei și mari guralivi. Cu cît un cap e mai gol, I cu atît caută să se golească.

*

Pentru ca o femeie să treacă drept rea trebuie să fie deșteaptă. Mii de vorbe de duh ale unei toante se pierd, una singură a unei femei deștepte rămîne.

*

Femeile sint pline de fățărnicie pentru că depind de alții. Cu cît depind mai mult, cu atît le crește fățărnicia. Tot așa-i și cu taxele vamale : cu cît le ridici, cu atît se mărește contrabanda.

★

Femeile sînt adeseori zgîrcitc din îngimfarc. Ca să se vadă că se fac cheltuieli pentru ele.

★

Nu-i nevoie decît de-o desfrînată într-un neam, pentru ca acel neam să ajungă vestit și pus în rîndul celor mai de vază neamuri.

Sînt unele neamuri străvechi abia știute, pentru că de două sau trei secole nici una din femei n-a atras atenția asupră-și.

Toți soții sînt sluți.

Zice-se că turcii greșesc : că femeile trebuie îndrumate și nu asuprite. Eu, unul, spun că ele trebuie sau să poruncească sau să asculte.

Sfîntul lachint a găsit, printre actele de desfacere a căsătoriei regelui Ludovic al XII-lea cu regina Claudia, o cerere în care se invoca nulitatea I căsătoriei pentru că nu sc culcase cu ea nudus cum nuda, ci purtînd o cămașă. Deci pe atunci așa se

I culcau. Stricăciunea ne-a sporit pudoarea. Simplicității vremurilor de demult se datorează" că întreaga familie, fetele nemăritate, tata și mama dormeau în același pat.

*

Prințesele vorbesc mult pentru că așa au fost obișnuite încă din copilărie.

*

Fardul nu c numai o dovadă că femeile se gîndesc mai mult la frumusețea lor, ci, dimpotrivă, că se gîndesc mai puțin. Ne-ar veni greu să credem cît de grijulii erau femeile de tenul lor altădată ; cît de mult se uitau în oglindă. Cîte precauții luau ; cît timp ședeau cu masca pc obraz de frică să nu le înnegrească arșița. Pentru că atunci I fețele erau nefardate, iar frumusețea era a fiecă-■ reia. De unde și erau mari deosebiri și mari superiorități. Astăzi toate fețele sînt la fel.

Nu există pc lume o femeie dc cincizeci de ani care să aibă o memorie îndeajuns de bună ca să-și K reamintească numele tuturor persoanelor cu care R ' s-a certat și s-a împăcat.

De femei trebuie să te desparți repede ; nimic i nu-i mai de nesuferit decît o veche legătură tără-gănită.

După ce ai fost femeie la Paris, nu mai poți fi femeie altundeva.

SITUAȚII ȘI ÎNDELETNICIRI

Toți prinții se plictisesc. Dovadă că se duc la vînătoare.

Cred că regii sînt nenorociți pentru că nu au pe cine linguși. Se pare că mărimilor mai mult le place să lingușească decît să fie lingușite.

Un curtean e ca plantele care se tîrăsc și care se agață de tot ce le iese în cale.

Despre josnicia curtenilor lui Ludovic al KIV-lea, ziceam : „Răspîndirii unei anumite filozofii i se datorește astăzi că nobilii noștri sînt poate mai necinstiți, dar nu atît de netrebnici'[4].

*

Nobilimea se bucură de luptele date și de biruințele cîștigate, după cum țăranii se bucură că au clopote frumoase. (MONGAUT).

«

Bine-i să fii general de armată : la șaizeci de ani se spune că e tînăr.

*

Savanți. Ar fi de dorit ca, din cărți, să fi învățat graiul femeilor. Dar ei cunosc toate vorbirile afară de aceasta. Sînt stîngaci cînd vor să fie ușuratici și nerozi cînd vor să stea la discuție în chip rațional cu niște mașini care niciodată n-au făcut altceva decît să simtă.

Vorbăreț. Anume meserii îi fac pe oameni guralivi. Astfel persanii le spun misiților délai sau mari vorbăreți.

Oamenii care au puțin de lucru sînt foarte mari vorbăreți. Cu cît gîndești mai puțin, cu atît pălăvrăgești mai mult. De aceea femeile vorbesc mai mult decît bărbații. De trîndave ce sînt, nu sînt nevoite să cugete. Un popor în care femeile dau tonul este mai limbut. Spre pildă, națiunea greacă mai vorbăreață decît cea turcă.

Toți cei a căror îndeletnicire este să convingă pe alții sînt mari clănțăi, fiindcă interesul lor este să te împiedice de a gîndi și să-ți cotropească sufletul cu argumentările lor.

*

Nu filozofii sînt cei ce tulbură statele, ci acel care nu-s destul de înțelepți să-și cunoască fericirea și să se bucure de ea.

*

în Franța, sînt oameni care își fac o profesie din a avea procese. Dacă ai început cu procesele, te judeci toată viața. Ba e o însușire care se moștenește din tată-n fiu, precum boieria. îndeletnicirea asta își recrutează aderenți din toate profesiunile.

îmi plac țăranii, fiindcă nu-s îndeajuns de învă-țați ca să judece anapoda.

Actor bun nu e cel ce dă feței lui mișcările potrivite, în vreme ce recită versuri ; ci acela ce le vădește mai dinainte. Deoarece mai

totdeauna stihurile recitate nu sînt decît urmarea unui simțămînt nou iscat în suflet. Trebuie așadar să faci să se vadă acest simțămînt. în asta Baron e totdeauna neîntrecut.

DESPRE LUCRĂRILE MINȚII

ÎNCEPUTURILE LITERATURII

Vieții cîmpenești duse de om în primele timpuri îi datorăm aerul acela de voioșie răspîndit în legende și basme. îi datorăm descrierile acelea în-cîntătoare, isprăvile pline de prospețime, zeitățile acelea binevoitoare, acea priveliște a unei stări îndeajuns de deosebită de a noastră spre a fi dorită și totuși nu destul de depărtate spre a ni se părea neveridic plăsmuită. Acel amestec de patimi și de liniște. închipuirea noastră tresaltă în fața Dianei, lui Pan, lui Apolo, în fața nimfelor codrilor, pajiștilor, fîntînilor. Dacă cei dintîi oameni ar fi trăit ca noi în orașe, poeții nu ne-ar fi putut înfățișa decit ceea ce vedem zi de zi cu îngrijorare sau ceea ce simțim cu dezgust. Totul ar duhni a zgîr-cenie, ambiție și patimi mistuitoare. Nu ni s-ar vorbi cu amănunțime decît de istovitoarea viață -în societate.

LITERATURA ȘI CIVILIZAȚIE

Nu se poate spune că literatura nu e decît o distracție a unei anumite părți dintre cetățeni. Se cuvine ca literatura să fie privită sub altă înfățișare. S-a observat că înflorirea ei este atît de strîns legată de aceea a împărățiilor îneît nu se poate să nu fie semnul sau cauza acestora. Și dacă vrem să aruncăm o privire asupra a ceea ce se petrece astăzi în lume, vedem că, după cum Europa stăpî-nește celelalte trei părți ale lumii și înflorește, în vreme ce tot restul geme în robie și cumplită sărăcie, de asemenea Europa este, proporțional, mai luminată decît celelalte părți care zac învăluite în beznă. Iar dacă voim să ne aruncăm privirea asupra Europei, vedem că statele unde literatura e mai mult cultivată sînt, proporțional, și cele mai puternice. Dacă ne aruncăm ochii numai asupra Franței noastre vedem că literatura ei înflorește sau pălește o dată cu gloria ei. Răspîndește o moho-rîtă lumină sub Carol cel Mare, apoi se stinge ; reapare sub Francise I și ține pas cu strălucirea monarhiei noastre. Mărginindu-se la marea domnie a lui Ludovic al XIV-lea, vedem că în perioada din această domnie în care viața a fost mai prosperă, literatura s-a dezvoltat și ea mai mult.

De vă aruncați ochii asupra imperiului roman, dacă cercetați operele de artă care ne-au rămas, veți vedea că sculptura, arhitectura și, într-un cu-vînt, toate celelalte arte se ofilesc și cad o dată cu imperiul. Sculptura și arhitectura propășesc de la August pînă la Adrian și Traian și pălesc pînă la Constantin.

fcs un popor mare nu trebuie deci să luăm științele drept o îndeletnicire fără rost. Ele sînt o preocupare serioasă.

Nu ne putem învinui că poporul nostru nu le-a luat în seamă cu toată grija. Dar după cum nimic nu apropie mai mult împărățiile de prăbușire decît o puternică înflorire, tot astfel ne temem ca propășirea din rppublica noastră literară să nu aducă declinul.

Știința, datorită sprijinului în fel și chip, a ajuns să ne pară a fi la îndemîna orișicui. A ajuns să ne pară a fi ușoară, de unde și faptul ca tot omul să se creadă mai învățat, spirit superior și să considere că și-a însușit dreptul de a disprețul pe ceilalți. De-aici decurge și delăsarea învățăturii a ceea ce doar crezi că știi. De unde și acea neroadă încredere în propriile-ți puteri, care te îndeamnă să te apuci de ceea ce nu ești în stare să duci la capăt. Din asta și apriga nevoie de a judeca pe ceilalți, rușinea de a emite sentințe, disprețul față de tot ce nu știi, pornirea de a pîngări tot ce ți se pare prea sus, într-un veac în care fiecare se crede sau se vede o personalitate. De aici se ivește la cei ce se socot obligați să fie oameni de duh și care nu se poate să nu simtă cît de puțin prețuiesc setea de satiră. Sete ce duce la înmulțirea, în mijlocul nostru, a scrierilor de acest gen din care rezultă două urmări nefericite : descurajează pe cei talentati și îmboldește răutatea neroadă a celor neînzestrați. De unde neobositul obicei de a lua în rîs lucrurile bune, ba chiar virtuțile. Toată lumea și-a băgat nasul și bunul gust s-a pierdut. Tot spunînd că sînt în căutarea lui, l-au făcut să piară și dacă nu-1 mai avem pe Socrate, de Aristofani avem și mai puțin parte.

Vergiliu și Horațiu au simțit, la vremea lor, mușcătura invidiei. O știm și nu o știm decît din operele acestor mari oameni. Scrierile satirice îndreptate împotriva lor au pierit, dar lucrările satirizate sînt veșnice. Tot astfel mor insectele care au uscat frunzele copacilor care, o dată cu venirea primăverii, înverzesc ca dintotdeauna.

O anumită gingășie i-a făcut pe oameni tare mofturoși față de tot ceea ce nu are acea desăvîr-șire pe care firea omenească nu e în stare s-o atingă, și, tot cetind prea mult, descurajăm talentele.

în sfîrșit, din cauza marilor descoperiri făcute în ultima vreme, e privit drept ușuratic tot ceea ce n-are caracter de utilitate imediată, pierzîndu-se din vedere că totul se leagă, că toate țin unele de altele.

*

înflorirea literaturii îi aduce decăderea. La fel ca și cu prosperitatea împărățiilor, deoarece extremele și excesele nu sînt menite a fi mersul firesc al lucrurilor.

4r

Stabilirea monarhiilor duce la buna cuviință. Lucrările cumințI însă nu apar decît la începutul domniilor. Corupția obștei înrîurește însăși aceste chivernisiți ale minții.

DESPRE CRITICA

Criticii se bucură de privilegii : își aleg inamicul, atacă partea mai slabă, ocolesc întăritura și dau, prin contrazicere, caracter, cel puțin îndoielnic, celor înfățișate de alții ca sigure.

Ei procedează ca acele proaste căpetenii de oaste care, neputînd cuceri o țară, îi otrăvesc apele.

★

Prin critică trebuie să ajuți nu să distrugi. Sâ cauți adevărul, binele, frumosul ; să luminezi sau să reflecți (să reflecți și să redai) lumina prin ea însăși și să nu umbrești decît din întîmplare.

Cînd te dedici artei de a critica și vrei să dirî-guiești gustul sau judecata publicului, trebuie să examinezi dacă atunci cînd publicul, după ce a stat în cumpănă, s-a pronunțat, ai fost adeseori,dc părerea lui. Fiindcă opiniile publicului pecetluite de timp, sînt mai totdeauna bune. Dacă n-ai decît păreri extraordinare, dacă ești de obicei tu singur cu părerea ta, dacă judeci cu mintea cînd s-ar

cuveni să simți cu inima, dacă simți cu inima cînd s-ar cuveni să judeci cu mintea, dacă publicul se pronunță, iar tu nu, dacă el nu-și dă verdictul și tu da, atunci nu ești bun de critică.

*

Pe măsură ce s-a cerut mai mult de la autori, s-a cerut mai puțin de la critici.

Nu trebuie să-i critici pe poeți pe temeiul meteh-nolor poeziei, nici pe metafizicieni pe cel al greutăților metafizicii nici pc fizicieni pe baza incertitudinilor fizicii, nici pe geometri după ariditatea geometriei.

Fiecare se împărtășește astăzi din comorile care altădată erau ale cîtorva, dar cu această părticică ni se pare că avem totul. O pietricică de aur a părut că e piatra filozofală. Cu avuții împărțite — minunat lucru ! — lumea întreagă s-a crezut din (ale-afară de bogată. Republica literaților a fost deopotrivă cu cea de la Atena, unde săracii erau mai bine văzuți decît bogății.

Te prefaci disprețuitor ca să te arăți mintos. De ce mintea pe eare o ai dovedește că ceilalți n-au ? Cum adică, gustul tău nu dă greș niciodată ? Ceilalți sînt socotiți pe veci a fi fără minte ! De ce această împărțire atît de osebită : tu judeci mereu bine, fără excepție, iar ei, fără de excepție, gîndesc totdeauna prost ? Ești liber. Ai deci libertatea să dai dreptate celorlalți.

Am văzut scriitori care se atacau unii pe alții cu pamflete atît de groaznice înеît natura nu zămislește talente destul de mari pentru ca să-1 poată scăpa pe om de umilința de a le fi făcut.

Criticii sînt ca acel pictor care, zugrăvind un cocoș, interzicea ucenicilor lui să-i lase pe cocoși să se apropie de tablou.

ARTA DE A SCRIE

Trebuie să-ți alegi întotdeauna un subiect bun. Inteligența pe care o irosești cu un subiect prost e asemenea aurului pe care l-ai pune pe veșmîntul unui cerșetor. Un subiect bun pare că te înalță pe ari pite lui.

Te îmbogățești mult în lume : te îmbogățești mult în odaia ta de lucru. în camera ta înveți să scrii cu măsură, să judeci drept și să-ți rînduiești cu folos raționamentele. Tăcerea care te înconjoară te ajută să-ți înlănțui logic gîndurile. în lume, dimpotrivă, înveți să imaginezi, te izbești de atitea subiecte în cursul convorbirilor îneît îți închipui sumedenie de lucruri. Pe oameni îi vezi îmbietori și voioși ; te trezești gîndind fără să gîn-dești propriu-zis, adică îți vin ideile ca din întîm-plare, idei care adeseori sînt cele bune.

Proza frumoasă e ca un fluviu impunător care-și istogolește apele. Versurile frumoase sînt aseme-ea unei țîșnituri de apă ce irumpe cu putere. Din 'filmășagul versuriloi- iese ceva ce place.

I Transpunerile îngăduite în poezie îi dau adesea precădere asupra prozei, deoarece cuvîntul cu adevărat însemnat al cugetării e pus în locul cel mai Izbitor și întreaga frază se poate sprijini pe acest euvînt.

Trebuie să deslușim cu grijă cînd un autor a Vrut să enunțe un adevăr și cînd să rostească o vorbă de duh. Cînd Sf. Augustin a spus : „Qui te crcavit sine te, non te salvavit site te“ [1] e limpede

autorul a vrut să facă o antiteză.

• Ca să scrii bine trebuie să te salți peste ideile mijlocitoare : îndeajuns pentru a nu fi plictisitor ; îi ii prea mult, de teamă să nu rămîi neînțeles. Ai este binecuvîntate înlăturări l-au îndreptățit pe domnul Nicole să spună că orice carte bună e ju-tnătatea rămasă.

Stilul umflat și emfatic este atît de vădit cel mai l> snicios, încît dacă priviți un popor care iese'din barbarie, ca de pildă, portughezii, veți vedea că mai întîi stilul lor năzuiește spre sublim și că apoi coboară către simplicitate. Greutatea de a fi sim-

[1] Cine te-a creat fără de tine, nu te va mîntui fără de Bine (lat.).

plu este că grosolănia dă tîrcoale simplității. Dar e o distanță infinită de la sublim la naiv și de la sublim la încilceală.

*

într-o lucrare ironia nu trebuie să fie necurmată. Nu mai uimește.

Nu oțet trebuie să pui în scrieri, ci sare.

*

Autorii se secat uiesc mereu. Ei au trei maniere, la fel ca pictorii :

— aceea a maestrului lor, care e tot una cu a școlii ;

— aceea a geniului lor, căruia sînt tributare lucrările bune pe care le creează și

— aceea a meșteșugului, care la pictori se numește manierism.

*

O lucrare originală iscă mai totdeauna alcătuirea altor cinci sau șase sute. Acestea din urmă folosindu-se de cea dinții în felul în care geometrii își întrebuințează formulele.

*

Bine mai zice domnul ele Fontenelle : „Stilurile bune zămislesc pe cele proaste".

★

Există în arte, în poezie mai ales, oarecare fericite izbînzi cu care nu te mai întîlnești a doua oară.

★

'ei ce fac digresiuni se cred asemenea oameni-cu brațe lungi care pot atinge lucruri mai deflate.

Văd că unii oameni se înspăimîntă de cea mai ică digresiune, iar eu unul cred că cei ce știu le facă sînt asemenea celor cu brațe lungi și are ajung la ce e mai depărtat.

★

Un autor care scrie mult se crede un uriaș și se uită la cei ce scriu puțin ca la niște pigmei. Consideră că cel care n-a alcătuit decît o

sută de pagini chibzuite este un om de rînd și care în toată viața lui n-a făcut decît treabă de-o zi.

*

Aprob gustul englezilor pentru cărțile scurte. Mai întîi că, fiind îndelung gîndite, cuprind tot Ce se putea spune. Popoarele care nu gîndesc de loc, după ce s-au rostit, își simt sărăcia și se tre-Mesc că mai au ceva de spus.

O idee care pătrunde în capul gol al unui scriitor îl umple pe de-a-ntregul, deoarece nu e nici distrusă, nici încrucișată de vreo altă idee colaterală. Tot astfel, în mașina cu vid cea mai mică bulă de aer se răspîndește pretutindeni și produce Umflarea tuturor corpurilor.

*

La început lucrările aduc reputație celui ce le-a făcut, apoi meșterul asigură faima lucrărilor.

GENURILE LITERARE

Ne întrebăm cine sînt autorii vechilor legende și basme. Sînt doicile din vremuri străvechi și moșnegii care-și desfătau nepoții la gura sobei. La fel ca și cu poveștile acelea pe care le știe lumea toată, deși nu sînt vrednice să fie știute de nimeni. Frumusețea uneia mai de soi nu este atît de bine simțită de cei din topor. Cu cît erau mai puține cărți, cu atît erau mai multe datini de acest fel. Un Locman, Pilpay, un Esop le-au compilat. Poate că aceștia au mai și adăugat cugetări de-ale lor, că nimic nu-i pe lume despre care un ins de inteligență mijlocie să nu-și poată da cu părerea.

*

Ficțiunile țin într-atîta de esența poemului epic înește cel al lui Milton, clădit pe credința creștină, n-a început să fie admirat în Anglia decît de cînd religia e privită ca o ficțiune.

*

în afară de bucuria pe care vinul ne-o dă prin el însuși, mai datorăm

voioșiei de la culesul viilor plăcerea comediilor și a tragediilor.

★

Cele trei unități ale teatrului se presupun unele pe altele. Unitatea de loc presupune unitatea de timp : doar e nevoie de mult timp pentru a te duce în altă țară ; aceste două unități presupun unitatea de acțjune : căci, într-un scurt timp, și în același loc, nu se poate petrece probabil decît singură acțiune principală, celelalte fiind accedi.

Aproape că nu-i cu putință să faci noi tragedii bi ine, deoarece mai toate situațiile bune sînt luate de cei dinții autori. E o mină de aur secată Îientru noi. Va veni un popor care față de noi va 1 ceea ce sîntem noi față de greci și romani. Un nou grai, noi moravuri, noi împrejurări vor urzi un nou ansamblu de tragedii. Autorii vor lua din natură ceea ce noi am și luat, sau vor lua de la noi și în curînd se vor slei cum ne-am sleit și noi. Mai mult de treizeci de tipuri bune, de tipuri conturate nu există.

Au fost luate: Medicul, Marchizul, Jucătorul, Remeia cochetă, Gelosul, Avarul, Mizantropul, Bur-gl lezul. E nevoie de un popor nou ca să alcătuiască noi comedii, în care caracterele oamenilor să exprime propriile moravuri. Este așadar ușor să ne dăm seama de ce privilegii _ se bucură primii autori dramatici față de cei ce se trudesc în zilele noastre. Primii dramaturgi au folosit pentru ei primordialele însușiri, însușirile caracteristice. Nu ne mai rămîn dedt însușirile subtile, adică cele care scapă minților obișnuite, cu uite cuvinte mai tuturor minților. Iată de ce piesele lui Destorches și ale lui Marivaux mai,anevoie plac decît ale lui Molière.

Ceea ce începe să ne strice comicul nostru este Că sîntem puși să căutăm ridicolul simțămintelor, în loc de a căuta ridicolul purtărilor. Ori pasiunile nu sînt ridicole prin ele însele.

¥

Pentru ca în comedie ridicolul să se facă puternic simțit, nu ajunge ca personajul să spună lucruri de rîs, trebuie să fie el însuși ridicol : Don Quijote, Sancho, Ragotin.

*

Nu se află oameni care să fie mai buni oratori și să ne convingă decît cei pe care-i stimăm.

Ceea ce lipsește oratorilor în adîncime, v-o servesc în lungime.

Predica se perimează mai repede decît teatrul, deoarece viciile nu se schimbă așa cum se schimbă purtările ridicole.

ANTICI ȘI MODERNI

îmi mărturisesc predilecția pentru scriitorii antici. Antichitatea mă farmecă și mereu îmi vine să spun o dată cu Pliniu : „Te duci la Atena, cinstește-i pe zei“.

*

îmi place să privesc la cearta în jurul scriitorilor antici și moderni : aceasta mă face să văd că există lucruri de seamă ale celor vechi și ale celor noi.

¥

Mărturisesc că unul din lucrurile care m-au îneîntat îndeosebi în operele scriitorilor antici este că prind și redau în același timp măreția și simplitatea. Modernii noștri, mai totdeauna, cău-

'nd măreția pierd simplitatea sau, urmărind sini-litatea, pierd măreția. îmi pare că văd la unii frumoase și întinse cîmpii, în deplina lor simplitate, iar la ceilalți grădinile unui bogătaș, cu boschete șl răzoare de flori.

*

Cei dinții autori ai tuturor popoarelor au fost întotdeauna priviți cu multă admirație pentru că I o vreme au fost superiori tuturor celor care-i citeau.

★

Ne place să citim operele celor din antichitate ca să vedem alte

prejudecăți.

★

. Cărțile vechi sînt pentru autori ; cele noi, pentru cititori.

w

Autorii greci. M. se miră că englezii îi prețuiesc atît de mult pe scriitorii antici, deoarece nimeni nu-i imită mai puțin și nu se depărtează mai mult de ei. Unui englez, care-mi înfățișa un pasaj destul de duios, îi ziceam : „Cum de-ați putut voi spune lucruri atît de gingașe într-o limbă atît de barbară ?“

*

Englezii. Genii singulare, nu-i imită nici chiar pe scriitorii antici, pe care-i admiră. Piesele de teatru engleze se aseamănă mai puțin cu creațiile obișnuite ale naturii, decît cu acele jocuri în care natura s-a supus unor fericite întîmplări.

* i

Nici nu vă puteți închipui cît a coborît, în acest secol, decăderea admirației.

*

Ce veac și veacul nostru, în care există atît da mulți judecători (critici) și atît de puțini cititori I

*

Am fost întrebat de ce operele lui Corneille, ale lui Racine etc. nu mai plac. Am răspuns : „Deoarece toate lucrurile care cer nițică minte au ajuns să fie luate în rîs. Răul e și mai întins. Nu mai putem îndura nici unul din lucrurile care au un obiect precis : militarii nu mai suferă războiul ; cărturarii, camera lor de lucru și așa mai departe. Nu mai avem răbdare decît pentru subiectele generale și practic asta înseamnă pentru nimic. Femeile ne-au adus aici. Firea lor e să nu se lege de nimic ce este neclintit. Nu mai există decît un singur sex, și sîntem toți femei la minte. Dacă, peste noapte, ni s-ar

schimba fața, nici nu s-ar băga de seamă că s-a petrecut vreo prefacere. De-ar fi să treacă femeile în toate funcțiile pe care societatea le oferă și de-ar fi scoși bărbații din toate cele pe care societatea le poate lua, nici unul din sexe nu s-ar simți stingherit.*'

*

Vitruviu zice că treburile publice și cele personale dau atît de furcă tuturor celor din Roma încît puțini sînt cei ce au răgazul să citească o carte. Afară doar cînd e foarte mică. Aș putea spune că la Paris, hecare este atît de prins de mul-

lea distracțiilor, încît nimeni n-are 'timp să ci-

asca

Adeseori gustul unuia este dovada unui gust obștesc. Muzele sînt surori, se aseamănă una cu ftjta și trăiesc laolaltă.

*

După cum Tasso l-a imitat pe Vergiliu, Vergi-Jiu pe Homer, Homer poate să fi imitat pe vreun altul. E drept că antichitatea păstrează tăcere în această privință. Unii totuși au spus că n-a făcut decît să adune basmele din vremea lui.

i *

Ilomer. Romanele cu Amadis descriu bătăliile în

tocmai ca Homer ; dar le descriu cu o uniformi

tate care ne îndurerează și scîrbește. Homer este atît de variat încît la el nimic nu se aseamănă.

Bătăliile din romanele cu Amadis sînt lungi ; cele

ale lui Homer, iuți. Nu se oprește niciodată, ci aleargă din întîmplări în întîmplări, în vreme ce ; povestirile cu Amadis lîncezesc. Metaforele lui lînt îmbietoare și minunate. Totul e rece în ciclul

Amadis, totul e fierbinte la Homer. La poetul grec

toate

întâmplările

izvorăsc din subiect, în roma

nele cu Amadis totul e născocit de mintea scrii

torului și orice altă aventură s-ar. fi nimerit deopotrivă cu cele pe care le imaginează. Nu înțelegi de ce mai toate lucrurile se petrec așa și nu țallminteri. La Homer miraculosul e pretutindeni și în toate. în romanele cu Amadis, miraculosul nu-1 decît în amănunte.

lliada și Odisela : într-una felurimea mișcărilor; în cealaltă, varietatea povestirilor.

Vergiliu e mai frumos cînd — în primele cărți — imită Odiseia decît atunci cînd, în ultimele, imită lliada. Poetului roman îi lipsea înflăcăratul avilit al lui Homer.

Fără lliada și Odiseia poate n-am fi avut Eneida.

ir

Am citit o traducere a Odiseli lui Homer întocmită de domnul de la Valterie. Nu am compa-rat-o cu aceea a doamnei Dacier. Traducerea lui La Valterie mi se pare a fi făcută cu mai mult avînt și mărturisesc că, citind-o, m-a cuprins un nesfîrșit farmec, așa cum nu-mi amintesc să mă fi cuprins citind traducerea doamnei Dacier. Dar le voi compara. Mi s-a spus că traducerea domnului de La Valterie nu e exactă. Cu aceasta nu se spune nimic rău pe seama lui Homer. Deoarece, dacă înlături strădania de a respecta literatura textului și îi dai lui Homer ceva din caracterul propriu și din modul de exprimare francez, l-ai făcut mai îmbietor și mai asemenea cu el însuși, de vreme ce nimeni n-a afirmat vreodată că Homer n-a folosit în poemul lui toate podoabele limbii grecești, ce nu pot fi mutate într-o altă limbă.

★

Că a fost Aristot dascălul lui Alexandru sau că s-a dus Platon la curtea din Siracuza, iată ce nu le mărește ou nimic gloria. Deși poate că odinioară asta să fi folosit faimei lor mai mult decît filozofia lor. Renumele filozofiei lor a absorbit totul. Cine îl cunoaște pe Rubens ca diplomat ?.

Cu privire la fragmentele din cartea Despre Republică a lui Cicero, spuneam : „Datorăm multe din aceste fragmente lui Nonius care, pentru a ne lăsa cuvinte, ne-a păstrat lucruri".

Mă interesează firește toate aceste fragmente din operele vechilor autori ; după cum, pe țărmuri, ne place să găsim rămășițele naufragiilor, aduse de mare.

Cicero, după mine, este una din cele mai mari minți din cite au fost vreodată : cu un suflet numai frumos, afară doar cînd da dovadă de slăbiciune.

AUTORII DIN VEACUL AL XVI-LEA și AL XVII-LEA

Rabelais. Oridccîteori l-am citit, m-a plictisit. Nu mi-a plăcut niciodată.3 Oridccîteori l-am auzit citat mi-a plăcut.

*

Voiture știe să glumească, dar nu știe să fie vesel. Montaigne știe să fie vesel și nu știe să glumească. Rabelais și Romanțul comic sînt minunați în ceea ce privește voioșia. Fontenelle nu-i mai vesel decît Voiture. Molière e minunat în ceea ce privește ambele însușiri. Scrisorile provinciale deasemeni. îndrăznesc să spun că Scrisorile persane au haz și sînt pline de voie bună. De aceea au plăcut.

în cei mai mulți autori văd pe cel care scrie, în Montaigne pe cel care cugetă.

A

Spuneam de Shakespeare : „Cînd vedeți pe unul din personajele lui înălțîndu-se ca un vultur, el e. Cînd îl vedeți că se tîrăște, e veacul lui.“

*

Pe vremuri, genul epistolar era în mîna pedan-ților, care scriau latinește. Balzac 4 a preluat stilul epistolar și felul de a redacta scrisori al acestor inși. Voiture s-a scîrbit de toată treaba și fiind o minte subțire, a introdus în genul epistolar, firește, și o anumită afectare ce se ivește totdeauna în trecerea de la pedanterie la ambianța și la starea de spirit a oamenilor de lume. Domnul de Fontenelle, contemporan aproape cu acești inși, a amestecat finețea lui Voiture și ceva din afectarea lui cu mai multă știință și inteligență, cu mai multă înțelepciune. Doamna de Sévigné nu era cunoscută încă. Scrisorile mele persane au deprins pe scriitori cu întocmirea romanelor în epistole.

A

După ce marele cardinal, căruia o strălucită academie își datorează întemeierea a văzut autoritatea regală întărită, pe dușmanii Franței năuciți și pe supușii regelui readuși la ascultare, cine n-ar fi crezut că acest mare om e mulțumit de sine ? Nu ! în vreme ce se afla în culmea succesului, trăia la Paris, în fundul unei întunecoase

nere de lucru, un rival ascuns al faimei lui.

i Corneille a dat peste un alt răzvrătit, pe care u l-a putut infringe. îi era de ajuns să fie silit 1 îndure superioritatea altui geniu și n-a fost ..('voie de mai mult pentru ca să-și piardă bucuria pentru marea lui situație care avea să știrbească admirația veacurilor următoare.

Maximele domnului de La Rochefoucauld sînt proverbele oamenilor isteți.

Suscită admirația ceea ce este spus simțit în chiar clipa în care vorbitorul se rostește.

Cele două satire despre femei pe care le avem au fost scrise de doi pedanți. Iată de ce nu fac nici o para : Despréaux 5 și Tuvenal. Doamne ! De le-ar fi scris Horațiu ! Dar subiectul nu-i bun de nimic, iar Horațiu era prea deștept ca să se apuce [de-un asemenea subiect.

AUTORII VEACULUI AL XVIII-LEA

Voltaire nu e frumos. Nu-i decît drăguț. Ar fi rușinos pentru Academie ca Voltaire să se numere printre membrii ei. îi va fi cîndva rușine Academiei că nu l-a ales.

Așa cum alții cred în miracole, se pare că Voltaire crede în atracția universală, deoarece este un lucru extraordinar. în cartea lui n-are altă grijă decît să ne arate cît e de minunată legea lui Newton. Se vede cît colo că vrea să-și vîndă leacul atottămăduitor.

*

Operele lui Voltaire sînt asemenea chipurilor lipsite de proporție, care strălucesc de tinerețe.

★

Aș vrea să știu : cine a fost mai drept cu Voltaire, cei care l-au copleșit cu laude sau cei care i-au dat o sută/de ciomege.

*

Cineva înșira toate viciile lui Voltaire. I se răspundea într-una : „E tare deștept !“· Scos din sărite, careva spuse „Mă rog ! Asta-i încă un viciu !“

>. *

Voltaire e un general caro ocrotește pe toți mitocanii.

i *

Voltaire ate o imaginație ce plagiază. Nu vede niciodată un lucru, dacă nu i s-a arătat o fațetă a acestuia.

*

Unul din prietenii mei, om cumsecade, a scris note interesante despre Montaigne. Sînt convins că își închipuie că el a scris Eseurile. Cînd îl laud pe Montaigne în fața lui, ia o înfățișare modestă, îmi face o mică plecăciune și roșește nițel.

Î „AUTORI FlERDUTT*

cum, cînd colecțiile și biblioteciie sînt la or-> a zilei, ar trebui ca vreun scriitor cu tragere inimă să binevoiască a întocmi un catalog al iror cărților pierdute, citate de autorii antici, trebui un om care să nu fie prins cu treburi și chiar cu distracții. E nevoie de o privire geală asupra acestor opere, asupra talentului și ii autorului. Pe cît e cu putință această pri-i generală să se facă din fragmentele care au rămas, din pasajele citate de alți autori și ? au scăpat acțiunii timpului și zelului religii-mr năseînde. Se pare că datorăm acest omagiu memoriei atîtor învățați. Nenumărați oameni mari Mut cunoscuți datorită faptelor, iar nu lucră-! iilor lor. Puțini sînt cei ce știu că Sylla a scris ■jomentam, că Pyrrhus a întocmit Instituții mi-! iitare, iar Hanibal Cronici.

Lucrarea de care vorbim n-ar fi atît de uriașă p¨ cît ar părea la prima vedere. In scrierile lui Aleneu, ale lui Plutarh, Fotius și ale cîtorva ailor autori antici se vor găsi izvoare bogate. S-ar putea chiar mărgini lucrarea la tratarea poeților, filozofilor sau istoricilor.

I Aș dori de asemenea să se întocmească un catalog al artelor, științelor și invențiilor pierdute. Să In· prezentate cît mai precis cu putință, indieîn-< ln-se cauzele care au dus la părăsirea lor, de ce nu fost date uitării, precum și cum au fost înlocuite.

Aș dori de asemenea să se scrie despre bolile Hlspărute, despre cele care au apărut, despre caii /ele care au dus la sfîrșitul unora și apariția altora.

Aș mai dori să fie adunate toate citatele din Sf. I Augustin, din autorii pierduți și din alții.

— Scrisori persane — Montesquieu

.

I

DESPRE ARTE

în cursul șederii mele în Italia am ajuns un înflăcărat adept al muzicii italiene. Mi se pare că în muzica franceză instrumentele însoțesc vocea, iar în cea italiană o iau și o înalță. Muzica italiană este mai mlădioasă decît cea franceză care pare rigidă. Este ca un luptător mai sprinten. Una pătrunde în urechi, cealaltă o mișcă.

Doamna de Bufflers zice că ascultînd-o pe cîn-tăreața Lemaur,

aceasta pronunță atît de răspicați cuvintele încît poți învăța ortografia.

Nu pot să mă împac cu vocea castraților. Din cauză că (cred eu) dacă un scopit cîntă frumos nu mă mir, deoarece pentru asta e făcut, fără a se ține seama de talent. Nu sînt mai surprins decît atunci cînd văd un bou cu coarne sau un măgar cu urechi lungi. De altfel, mi se pare că vocea tuturor castraților e la fel. Scopiții ăștia (cred) au venit mai întîi la Veneția care avea legături comerciale cu Constantinopolul. Ei provin din palatele împăraților greci, care îi foloseau pe scară mare în serviciul lor. Intr-atîta îi foloseau că uneori ajungeau căpetenii de oști.

*

Una din cauzele pentru care sculptorii noștri nu fac faldurile deopotrivă de bine ca cei din antichitate este că marmora de Carrara, folosită în vremea de azi este mai dură decît cea din antichitate. E o adevărată cremene. E chiar mai dură ca acum patruzeci de ani. Carierele s-au surpat, s-a ierdut filonul. Nu e de mirare că marmora se im-itrivește celor care o lucrează.

Călugării și sfinții noștri au uneori veștminte Cărora nu-i cu putință să le dai grație.

★

Foggini era șchiop și diform. Din asta și lucrările lui nu au desăvîrșirea pe care am fi îndrituiți s-o cerem. Adevărul este că atunci cînd faci o statuie, nu trebuie să stai mereu în același loc. Trebuie k-o vezi pe toate fețele, de departe, de aproape, de sus, de jos, din toate direcțiile. Tablourile se privesc dintr-un singur unghi, statuile din mai multe. De unde și greutatea pe care o întîmpină sculptorii.

*

Dacă mai toate bisericile din Italia par mari e din pricina întunecimii lor. In plină lumină marginile se văd mai deslușit. Se zice că întunericul îngăduie o mai mare reculegere și mai multă cuviință. Vitraliile îndepărtează și ele lumina zilei. Nu sînt vrednice

a fi păstrate, fiindcă sînt prost pictate. Italienii n-au izbutit niciodată să-i ajungă pe francezi în acest meșteșug. Din cauză cà e mai Vechi decît înnoirea picturii în Italia.

*

Cîți oameni trag folos de pe urma reputației lor. Un pictor vestit era învinuit că făcuse tablouri proaste. „Haida de, spuse el, nimeni n-o să creadă vreodată că le-am făcut eu !“

Ceea ce îmi displace în palatul de la Versailles este că pretutindeni se simte neputincioasa dorință de a face lucruri mărețe. îmi aduc totdeauna aminte de dona Olimpia care-i spunea lui Mal-dachini, care făcea și el ce putea : „Animo ! Mal-dachini. Io ti faro cardinalei Mi se pare că răposatul rege îi spunea lui Mansard : „Nu te lăsa, Mansard ! Iți voi da o pensie de o sută de mii de livre.” Acesta se străduia. Zidea o aripă, apoi alta și alta. Chiar de le-ar fi zidit pînă la Paris, tot un lucru mărunt făcea.

Piața Victoriilor este monumentul vanității ușuratice. Monumente de felul acestora trebuie să aibă un rost : podul lui Traian, Via Appia, teatrul lui Marcellus.

Prea mare rînduială e uneori, ba chiar adeseori, supărătoare. Nimic nu-i mai frumos decît cerul ; dar e presărat cu stele în neorînduială. Casele și grădinile din jurul Parisului n-au alt cusur decît că seamănă prea mult între ele. Sînt nesfîrșite copii după Le Nôtre. Dai mereu de aceeași înfățișare, qualem decet esse sororum.

Cînd au avut un teren de formă ciudată, în loc să-1 întrebuințeze așa cum era, s-au apucat să-i dea formă simetrică, ca apoi să clădească o casă la fel ca toate celelalte.

î *

Într-atît ne-am obișnuit să vedem casele de țară ale celor· bogați, încît sîntem fermecați să vedem casele oamenilor de gust.

DESPRE TREBURILE OBȘTEȘTI

MAXIME GENERALE DE POLITICA

I. Suveranii nu trebuie să se dezvinovățească niciodată. Sînt totdeauna tari cînd hotărăsc și slabi jÎCÎnd discută.

(II. Trebuie să facă întotdeauna lucruri bine gin-di te și să nu stea pe gînduri.

III. Părțile introductive ale edictelor lui Ludo-vii: al XIV-Iea au fost mai nesuferite poporului Becît înseși edictele.

IV. Nu se cuvine să facem pe calea legilor ceea Te putem face pe calea obiceiurilor.

V. Frica e un imbold ce trebuie cruțat. Să nu facem niciodată o lege aspră dacă e de-ajuns una mai blinda.

VI. Legile de prisos le vlăguiesc pe cele trebuincioase.

VIL Cele care pot fi ocolite slăbesc legislația.

VIII. E de ajuns să îndrepți nu să dai cu barda.

IX. Suveranul trebuie să fie cu ochii țintă asupra cinstei publice. Niciodată asupra celei particulare.

X. Singur Cerul are parte de evlavioși ; suveranii, de fățarnici.

E XI. O grăitoare dovadă că legile omenești nu trebuie să stingherească pe cele ale religiei este aceea cà preceptele religiei devin foarte vătăma toare atunci cînd sînt introduse în politică.

XII. Nenumărate sînt cazurile în care un răi mai mic este și cel mai bun.

XIII. Maibinele este vrăjmașul de moarte a binelui6.

XIV. Îndreptarea cere timp.

XV. Mai orice izbîndă ține de cunoașterea tini pului de care ai nevoie pentru ca să biruiești.

XVI. Cei mai mulți suverani și cei mai mulț miniștri sînt plini de bune intenții : dar nu știi cum s-o scoată la

capăt.

XVII. Două lucruri de care un suveran trebuii

să se ferească : să urască inteligența și să fac

prea mare caz de ea.

XVIII. Trebuie să cunoști bine vremii tale, pentru ca nici să nu le

prejudecăți

le

prea

înfrui

nici să nu te prea ții de ele.

XIX. Se cuvine să facem numai ce este cu

minte ; dar se cuvine să ne ferim și de a le face pe toate cîte sînt cuminți.

XX. De-a lungul întregii mele vieți am văzut oameni care își iroseau averea din ambiție și ajun geau în sapă de lemn de pe urma zgîrceniei.

XXI. Privind cum sînt educați prinții, mai că-ți vine să spui că toți au a-și croi un drum în viață

DESPRE LIBERTATEA POLITICA

în politică cuvîntul libertate nu are nici pe de·

parte sensul Acest cuvînt un raport și

pe care oratorii și poeții i-1 dau nu exprimă la drept vorbind deci nu poate fi folosit pentru a deosebi

■le feluri de orînduiri. In statul popular

nnă libertatea celor săraci și oropsiți și inii celor bogați și puternici, iar în monarhie, tfltca celor mari și înrobirea celor mici.

tr-adevăr, la Roma, orînduirea monarhică a <l< plînsă de chiar copiii consulului care insti-> guvernarea mai multora. Atunci cînd romanii dut libertate Macedoniei, au fost nevoiți să-i lila nobilimea în surghiun, cu tot atîtea griji ca regele însuși.

din Olanda își închipuie că e cine Știe deoarece cuvîntul nobilime atrage după

(ția și liberă :

• privilegii, reale în monarhie, și amăgitoare în tu' republican.

î)c aceea s-a prăbușit nobilimea engleză o dată (larol I, sub sfărîmăturile tronului. Mai înainte

pu; peste popor.

pu este liber acel popor care și-a dat cutare i cutare formă de guvernămînt ci acela care se rură de forma de guvernămînt stabilită prin Nu încape îndoială că turcii s-ar fi crezut

H, dacă ar fi fost supuși de republica din Vene-sau că popoarele Indiilor consideră drept o

ii nici nu trebuie să credem că nobilimea din irta, atunci cînd Filip al II-lea a zăngănit la '< liile francezilor cuvîntul de libertate, coroana fost neîncetat sprijinită de către această nobile t are și-a făcut un punct de onoare din a asta de un rege ; dar care socotește ca cea mai jpe urmă ticăloșie împărțirea puterii cu poporul, l'ol, astfel, cînd în cursul unui război civil, oa-■nli spun că luptă pentru libertate, adevărul e Ui : Poporul luptă pentru a se face stăpîn peste liniarii țării, iar maimarii țării pentru a se face prnică aservire faptul că sînt cîrmuiți de Conila Olandeză.

De aici trebuie să tragem concluzia că libertatea politică este deopotrivă legată de monarhiile moderate ca și de republici și nu stă mai departe de tron decît de un senat.

E liber tot omul care are temei să creadă că minia unuia sau a mai

multora nu-i pot lua viața sau bunurile.

După cum într-o monarhie coruptă patimile regelui pot năpăstui pe particulari, într-o republică coruptă clica stăpînitoare poate urgisi tot atît de bine ca și un rege cuprins de'mînie. în această privință poate fi citit un frumos pasaj din Tucidide despre situația din diferite republici ale Greciei.

Este adevărat că relele republicii corupte sint trecătoare, cu condiția ca ea să nu se preschimbe, cum se întîmplă adeseori, într-o monarhie coruptă. Relele monarhiei corupte sînt fără sfîrșit.

Nu cred, cîtuși de puțin, că o anumită orînduirc trebuie să ne scîrbească de celelalte. Cea mai bur ă dintre toate este de obicei aceea în care trăiești și orice om înțelept trebuie s-o iubească. Deoarece, cum nu e cu putință s-o schimbi fără a modifica purtările și moravurile, nu văd, dată fiind nespusa scurtime a vieții, la ce bun să se lase oamenii de obișnuințele lor fel și chip apucate din vechi.

DESPRE MONARHI

Bine vă prinde, monarhilor, să știți că în certurile . dintre cei ce cîrmuiesc în numele vostru și supușii vbștri, dreptatea nu e de obicei de partea celor' dintîi. Poporul, temător din fire, și cu drept ruvînt, nu numai că nici cu gîndul nu gîndește să-i atace pe cei care țin în mină puterea voastră, dar ío și hotărăște cu greu să se plîngă.

*

Cînd un rege înalță pe unul necinstit, parcă-I Urată poporului spre a-1 îndemna să-i semene.

★

Unii regi s-ar crede pierduți, de n-ar avea neîncetat în jurul lor sfetnici care să chibzuiască.

Statele sînt conduse de cinci lucruri diferite : de religie, de principiile generale de guvernămînt, de legile țării, de moravuri și de obiceiuri. Lucrurile acestea sînt, unele față de altele, într-un raport mutual. Dacă schimbați pe una, celelalte nu mai țin pasul decît cu greu. Asta prilejuiește pretutindeni un fel de disonanță.

Dragostea față de urmaș nu e nimic altceva deed ura față de înaintaș.

*

I Nu-mi poate trece prin minte c-ar putea exista Vreodată un rege francez care să nu-și iubească neamul. Există, ce-i drept, unele state unde monarhii, avînd neîncetat parte de răfuieli cu supușii, privitor la prerogativele lor, s-ar putea acri Be-atîtea împotriviri. Dar nu-mi pot închipui ca iBcelași lucru să se întimple aici, unde supușii, încrezîndu-se orbește în regele lor, i s-au dat pe mină mai fără a sta pe gînduri, punîndu-și toată nădejdea într-însul.

Un rege își primejduiește atît de mult statul prin război, încît nu poate fi despăgubit de pericolul prin care trece decît cu lauri culeși de propria-! mină. Pot cita pilda lui Ludovic al XHI-lea care n-a dus războaie lungi decît spre gloria cardinalului de Richelieu și care, printre atîtea norociri, a văzut doar faima ministeriatului, niciodată a domniei. Un grad mai puțin de slăbiciune ar fi făcut din acest rege jucăria poporului său, deoarece ar fi vrut să cîrmuiască el însuși. Un grad mai mult de slăbiciune l-a făcut mai puternic decît toți înaintașii lui, deoarece a rămas sub mîna unui ministru al cărui geniu a covîrșit Europa, dar care nu i-a lăsat să se fălească cu nimic alta decît cu ceea ce s-a mîndrit acel împărat tătar care a cucerit China la vîrsta de șase ani.

*

Soarta crudă face ca regii cei mai mari să fie cei ce sînt cei mai nemulțumiți cu norocul lor.

Deoarece norocul le dă mult, ajung să creadă că ar trebui să le dea totul. Cel ce stăpînește mari întinderi nu mai poate avea decît mari dorințe. Alexandru, ca rege al Macedoniei, își dorea regatul Persie! ; ca rege al Persiei, își dorea tot ceea ce cunoștea din întinsul pămîntului. Cînd văzu că nu-i mai lipsește mult ca să-1 stăpînească, trimise flota să-i caute popoare noi. Ciudată bcaliî care se înrăutățește chiar de pe urma leacurilor.

Un rege al Franței, care se tot gîndește la ma-•ția lui, trebuie să

spună zeilor ceea ce Seneca punea unui împărat : M-ați copleșit cu atitea veri și atîtea onoruri înеît nimic nu mai poate ipsi fericirii mele decît cumpătarea. „Tantum ho-lorum in me cumulasti, ut nihil felicitati mese dessit nisi moderatio ejus“.

♦

Aș spune regilor : De ce vă tot osteniți să vă tntindeți stăpînirea ? Oare spre a vă crește puterea ? Doar experiența tuturor țărilor și a tuturor (impurilor arată că o slăbiți. Vreți oare să faceți binele ? Dar care sînt popoarele și legile atît de neroade înеît să vă stea în cale cînd vreți să faceți binele ? Așadar, ceea ce vreți este să faceți răul.

De-ați fi de altfel buni și drepți, nu trebuie să doriți o putere nemărginită, căci dacă sînteți rege bun, vă iubiți patria ; iar dacă o iubiți, trebuie să vă îngrijorați pentru ea. Dar de ce n-ați crede că toți cei ce vă vor urma nu vor fi deopotrivă do drepți pe cît ați fost ?

Chiar dacă ați iubi urmașul, nu vă veți căzni să-i lăsați o stăpînire nemărginită, după cum un lată care-și iubește fiul nu caută să-1 scape de frinì prezenței unui om înțelept care-1 previne.

★

Deoarece situația lor îi scutește pe regi de teama legilor, e aproape cu neputință să nu fie eu desă-vîrșire răi, afară doar cînd au vretin ideal de credință. Dovadă : șirul de regi urmași ai lui Alexandru, în Egipt, în Asia, în Macedonia. Ori acei împărați romani, trăind într-o religie fără ideal, au

lost toți niște monștri, afară de cinci ori șase, care mai toți își datorau virtutea filozofiei stoice.

Sînt împotriva celor susținute de un autor vestit după care religia nu poate fi o cauză a stăpî-nirii de sine. Știu bine că religia nu totdeauna stăvilește pe cel prins în iureșul patimilor. Dar sîntem oare totdeauna prinși în acest vîrtej ? Dacă religia nu-1 stăpînește pe om în fiecare clipă, cel puțin îl stăpînește de-a lungul unei vieți.

★

Autoritatea suveranului trebuie să fie transmisă la tot atîția oameni cît e nevoie, dar la tot atît de puțini cît c cu putință. Regele trebuie s-o împărtășească miniștrilor săi, dar se cuvine să rămînă în mîinile lor, să nu treacă într-altelc.

Regele trebuie mai ales să ferească de uncie afecțiuni particulare o anume tagmă, anumiți oameni, anumite veștminte, anumite păreri. Altminteri se chircește, de ți-c mai mare mila. Providența il menise unei simpatii generale, ii stabilise ținte mari. Nu zic să se lepede de inima lui, nici nu trebuie, nici nu poate, ci de capriciile lui.

Prima calitate a unui mare rege este să știe să-și aleagă oamenii. Fiindcă oricum s-ar suci și învîrti, tot miniștrii sau slujitorii lui vor avea mai mult cuvînt decît el în rezolvarea treburilor statului. Ii prinde bine regelui să-și aibă demnitari cît mai dibaci și de ispravă. Trebuie deci să priceapă că această alegere nu-i o chestiune de gust, ci de judecată. Trebuie să înțeleagă că un om care îi e pe plac nu-i de obicei mai iscusit decît cel care nu-i este pe plac ; și că, oricît timp ți-ai irosi tă-mîind, nu prețuiești mai mult, ci foarte adesea mai puțin.

■fc

Trebuie să fie cu atît mai zelos în alegerea mi-I liiștrilor săi cu cît aceasta c aproape singura faptă icgească ce-i e proprie, deoarece miniștrii aleși ||ftu parte la toate celelalte.

★

I Cu privire la lingușire, toți regii pot fi prevestiți. Există o conspirație universală urzită împo-Iriva lor spre a li se ascunde adevărul. Pot fi pre-

> ■ Veniți. Curtenii, atunci cînd se așteaptă mai puțin, Bfcftvîrșesc mari fărădelegi, crime cu meșteșug tăinuite care smulg iertarea pentru că lovesc pe ne-

B ’.itnțite.

Fărădelegile supușilor sînt sancționate eu pe-

> ■ dcpsele la care sînt osîndiți. Regii nu pot fi sancționați

decît cu rcmușcări și tocmai de ele sînt Icriți.

I Nu trebuie să pierdem din vedere fastul regilor. | Se cuvine să se arate lumii cu o anumită strălu-ji I ire, fiindcă, după cum sîntem datori să-i cinstim, I datori sînt și ei, din parte-le, să se străduiască a pă-

■ rea vrednici de cinstire. în privința aceasta însă, Kt* mai puțin nevoie să le atragem atenția decît în ■privința cumpătării.

De-aș vrea să știu cît e de puternic un rege, nu I ini-ar folosi nimic să pășesc înlăuntrul palatului RHău, să văd frumusețea grădinilor, strălucirea ca-ftcștilor, josniciile curtenilor. Nimic mai echivoc I decît acestea toate. Cel mai umil sătuc mi-ar arăta, I mai deslușit, care-i sînt adevăratele puteri.

Fastul regal totdeauna provine din : cetățeni bo-■gați și soldați gras plătiți.

Un palat dărăpănat trebuie să-1 rușineze mal puțin pe un rege decît un petec de pămînt nedesțelenit.

Regele împopoțonat al unui popor sărac seamănă cu un ins învestmîntat în purpură preum-blîndu-se fudul pe străzi, alături de soție și de copiii lui acoperiți de zdrențe.

Temeiul bunei administrații e simplu : constă din ajustarea cheltuielilor după venituri. Dacă venitul nu poate crește, cheltuielile trebuiesc cobo-rîte. Pînă nu s-a procedat astfel, nici un proiect riu poate fi de folos, deoarece nu-i nici unul care să nu ceară și mài multă cheltuială.

★

Regii care împart decorații în dreapta și-n stinga, nu se aleg cu nimic din asta. Nu fac decît să dea ghes, chiar să' îndreptățească stăruințele plictisitoare. Cu cît răsplătești pe mai mulți, cu atît sînt și alții vrednici de a fi răsplătiți. Cinci sau șase oameni merită să primească decorațiile acordate la doi sau trei ; cinci-șase sute sînt demni a primi decorațiile de care au fost vrednici o sută.

*

Nu șovăi să-i sfătuiești pe oameni să se gîn-deascâ la situația lor și să tragă concluzii sănătoase. S-ar putea să trăiască sub o cîrmuire blîndă și să .nu-și dea seama. Fericirea politică e astfel că nu o observi decît după ce ai pierdut-o.

Regele trebuie să se destăinuie celor de la curtea lui, nu atît cît să-și terfelească demnitatea, ci îndeajuns pentru a arăta că trăiește printre oameni. Dacă-i dulce, mărirea regească are și neajunsuri, nimic mai jalnic fiind decît să te afli mereu printre mulți și să trăiești mereu singuratic. Asemenea trai nu-i de îndurat decît atîta vreme cît simțămintele sînt în plină putere și fervoare. Iată de ce mai toți regii ajung nenorociți la bătrînețe : golul din sufletul lor nu se poate închipui și nu se poate umple cu pompa formală cu care se obișnuiesc La început. Viața lor pare croită pentru tinerețe ; nimic nu-i pregătește în vederea vîrstel apăsătoare ce urmează. Toată lumea știe de cît4 strădanie era nevoie pentru a-1 distra pe un marò monarh, trei sau patru ceasuri pe zi, spre sfîrși-tul vieții lui. Pentru a preîntâmpina acest neajuns, regii nu trebuie să-și caute numai curteni, ci și prieteni. împărații romani cei buni nu socoteau că drepturile prieteniei sînt incompatibile cu cele ala puterii suverane. Ei trebuie să se deprindă de tineri cu gustul cititului. Cărțile sînt un izvor de bucurie după ce patimile s-au stins. Glasul morți-lor e, de altfel, singurul statornic.

Toți oamenii sînt dobitoace. Regii sînt singurele dobitoace care nu-s legate cu lanț.

*

Mai toți regii, la drept vorbind, sînt oameni mai cumsecade decît noi. Poate că, la rostul nostru, abuzăm de putere mai mult decît ei. Nu există om care să nu vrea să fie iubit, dar izbînda nu-i ușoară.

Regii stau mereu la popreală.. Clement al XI-lea jùeea : „Cînd eram un oarecare, cunoșteam toată lumea din Roma și știam cît prețuiește fiecare. De cînd sint papă, nu mai cunosc pe nimeni.'*

De ce oare sînt mai toți regii evlavioși ? De obicei sînt astfel de pe urma unei neînțelegeri. Evlavia le acoperă politica, iar politica toate

viciile ; zgîrcenia, trufia, jinduirea după bunul aproapelui, ambiția, răzbunarea. Ce-i costă să fie evlavioși ? Mari neghiobi ar fi să se strice degeaba cu cerul, să părăsească de bunăvoie bucuria de a nădăjdui. Mai sînt și semeți în aproape toate acțiunile lor. Ori, a te ține țeapăn în biserică înseamnă a fi evlavios.

Regii, cu tot fastul de care s-au înconjurat, gărzi, ofițeri, curie, au ajuns să slugărească unui drar și etichetei. A fi punctual devine lucru de mare laudă pentru un rege. Viața lui s-a prefăcut în îndatoriri. Iată cu ce s-a ales Ludovic al XIV-lea față de Henric al IV-lea : și-a pierdut libertatea, iar însușirea lui de rege i s-a lipit de trup ca pielea.

★

Un rege nu trebuie niciodată să se piardă în amănunte. Trebuie să cugete, să-i lașe pe alții să făptuiască. El e sufletul, nu brațul. Făptuirea n-o poate face niciodată bine și dacă ar face-o bine, toate celelalte nu le-ar îndeplini cum trebuie.

*

Ceea ce’vădește cită forță are autoritatea regilor este că deseori răul pe care l-au făcut nu

Kite fi stăvilit decît cu un rău încă și mai mare > Bnejdia distrugerii.

Çînd, într-un regat, tragi mai multe foloase, fa.'înd pe curteanul decît fădîndu-ți datoria, totul e pierdut.

MINIȘTRII $1 SLUJITORII REGELUI

Cu cît regele e mai plin de mărire, cu atît mi-» nistrul e mai mic. Cu cît ministrul e mai plin’ M măreție, cu atît suveranul e mai mic.

★

Bine este să-ți alegi drept miniștri pe cei ce bucură mai mult de considerația obștească, Ml t fel nu mai chezășuiești alegerea făcută.

*

\ Ceva anume ar trebui să-i facă să tremure pe Iuți miniștrii din cele mai multe state europenei ușurința cu care pot fi înlocuiți.

*

Nu se mai numește un mare ministru înțeleptul distribuitor de venituri publice, ci cel care da dovadă de destoinicie și știe să recurgă la ceea Ce se cheamă expediente.

R Cînd vezi un om întreprinzător care a agonisit E avere, asta se datorează acelui lucru că din o mie de căi, cele mai multe greșite, pe care le-a folo-■ «It, una a izbutit. De unde, se susține că va fi I? potrivit pentru treburile de stat. Nu e adevărat.

Cînd te înșeli în unele din planurile pe care le-a făurit în privința averii tale, nu că ai dat cu bîta-n baltă. Dar, stat, asta nu merge.

înseamnă deci în treburile di

în țările

Nu trebuie să vii cu planuri după ce ai convins poporul, îți mai rămîne să-convingi pe ministru, carele respinge întotdeauna planul, pe motiv că nu-i aparține.

Ziceam de cei ce își pierduseră slujbele în urma unei nedreptăți : „Oameni morți în serviciul mi nistrilor“.

Ambasadorii Franței sînt foarte prost plătiți Regele e un uriaș ce trimite pitici să-1 reprezinți

PUTEREA STATELOR

Stăpînirea mărilor a dat întotdeauna popoare lor care au deținut-o o mîndrie firească, deoarec își luau dreptul de a insulta pe oricine. Acești popoare cred că puterea lor e nemărginită c oceanul.

I'

O împărăție întemeiată cu ajutorul armelcr tre buie să se sprijine pe ele. Dar după cum, atum cînd un stat este prada tulburărilor și frămîntă rilor e greu să ne închipuim cum poate s-o scoată la capăt,

tot astfel, când este pe picior de pace șl puterea îi este respectată, nu ne trece prin minto

de s-ar putea schimba lucrurile. Ajunge de a, fără doar și poate, să nu se îngrijească de ată, de la care crede că nu are ce nădăjdui despre care crede că are de ce se teme, ba caută Iar s-o slăbească, ajungînd astfel victima prill întîmplări.

*

Orice rege crede că va fi mai mare de pe urma răciei unui stat vecin. Dimpotrivă ! In Europa crurile stau astfel îneît toate statele depind nele de altele. Franța are nevoie de belșugul oloniei și de-al Moscovei, întocmai cum Guiana re nevoie de Britania, iar Britania de Anjou. Iuropa este un stat alcătuit din mai multe pro-iucii.

Cînd ești vecin cu un stat intrat în decădere, rebuie să te ferești cu mare grijă de a face ceva e ar putea să-i grăbească prăbușirea. Deoarece I afli din acest punct de vedere în cea mai ferina situație din cîte pot fi. Nu e altă situație mai il mită pentru un rege decît să se afle în apro-ilerea altuia care ia asupră-și toate loviturile și onte vitregiile soartei.

Proastă mai e și meseria de a cumpăra pacea !) cumperi, fiindcă ai cumpărat-o. în ultimul fizboi au umblat după ducele de Savoia amîn-louă partidele, pentru că el a silit Franța să-și |ea osteneala de a-1 bate strașnic în penultimul fizboi.

Regii care n-au iubit războiul s-au străduit să se facă cunoscuți prin alte însușiri : intriga și viclenia. Puțini sînt oamenii îndeajuns de înțelepți, ca să-și facă un merit din virtute, sinceritate și curaj.

*

Miniștrii pot cunoaște cu ajutorul schimbului mișcările secrete ale unui stat vecin, deoarece o mare acțiune nu se poate întreprinde fără bani și prin urmare fără o mare schimbare a schimbului.

A nu face — spune Montaigne — este un lucru mai greu decît să faci : puține tratate, nici un angajament.

♦

Intr-atîta s-a instaurat reaua credință în politică încît nu se poate spune că noianul de tratate care se tot încheie în zilele noastre înseamnă cît de cît ceva.

ț DIFERITE FELURI DE GUVERNĂMÎNT

Mai mulți s-au întrebat care să fie mai bună : monarhia, aristocrația sau orînduirea populară. Dar cum există nenumărate feluri de monarhii, aristocrații, state populare, problema astfel pusă este atît de vagă încît trebuie să fii îndeajuns de lipsit de logică pentru a o trata.

*

Intr-un pdpor care trăiește în robie, mai mult muncești ca să păstrezi decît ca să dobîndcști.

într-un popor liber muncești mai mult ca să do-bîndești decît ca să păstrezi.

*

în monarhii, bunurile obștești sînt privite ca lucrurile altuia, iar în republici, sînt privite drept ale fiecăruia.

*

E de mirare că atîtea popoare iubesc cu ardoare cîrmuirea republicană și că atît de puține națiuni se bucură de ea. De mirare că oamenii urăsc atît de aprig violența și că atît de multe națiuni sînt guvernate prin violență.

*

Nu trebuie să ne mirăm că mai toate popoarele din univers sînt atît de departe de libertatea pe care o iubesc. Ocîrmuirea despotică sare în ochi, ca să zic așa, și aproape că se instituie de la sine, deoarece ca s-o instaurezi nu-i nevoie decît de patimi. De așa ceva toată lumea-i bună. Pentru a alcătui o cîrmuire cumpătată, e nevoie să îmbini puterile, să le potolești, să le pui în mișcare și să le rînduiești ; să dai mai multă pondere uneia spre a avea posibilitatea să țină

piept alteia. E o capodoperă de legislație pe care arareori O nimerește întîmplarea și pe care înțelepciunea nu e niciodată lăsată s-o ducă Ia bun sfîrșit.

Libertatea e bunul care ne îngăduie să ne bucurăm de celelalte bunuri.

p ——· ——————————————-,

-

Libertatea pură e mai curînd o stare filozofică decît una civilă. Ceea ce nu împiedică existenta unor guvernări foarte bune și a altora foarte rele, și ca o constituție să fie din ce în ce mai imperfectă pe măsură ce se depărtează mai mult de această idee filozofică pe care o avem despre libertate.

*

Cînd vrei să cîrmuiești oamenii, nu trebuie să-i mîi ci să-i faci să te urmeze.

*

într-o monarhie bine organizată supușii sînt ca peștii în năvod : se cred liberi și totuși sînt prinși.

«

Oamenii care au parte de cîrmuirea de care am pomenit sînt ca peștii care înoată nestingheriți în mare. Cei care trăiesc într-o monarhie sau aristocrație cuminte și cumpătată par a fi în năvoade mari, în care sînt prinși, dar se cred liberi. C(i care trăiesc în state absolut despotice se găsesc în plase atît de strimte îneît înainte de orice se simt prinși.

Singura superioritate de care se bucură un po· por liber este siguranța în care se află fiecare cil bunul plac al unuia singur nu-i poate lua averea sau viața. Un popor înrobit, care s-ar simți, cu sau fără temei, în această siguranță, ar fi tot atît de fericit ca un popor liber, moravurile fiind de

altminteri aceleași. Moravurile contribuie mai mult decît legile la fericirea unui popor.

J Această siguranță cu privire la buna ta pace nu-i mai mare în Anglia ca în Franța și nu era mai mare în unele vechi republici grecești care, «lupă cum spune Tucidide, erau împărțite în două tagme. Libertatea iscă adeseori două tabere în-tr-un stat. Tabăra de deasupra se folosește fără milă de superioritatea ei. O tagmă care stăpînește nu-i mai puțin îngrozitoare decît un rege cuprins de furie. Cîte persoane particulare n-am văzut bierzîndu-și viața sau averile în cursul ultimelor tulburări din Anglia ! Nu folosește la nimic să *pui că n-ai decît să rămîi neutru. Cine poate fi înțelept cînd toți sînt nebuni ? Fără a socoti că Cel cumpătat e urît ambelor părți. De altfel, în statele libere, oamenii de jos sînt de obicei obraznici. N-ai încotro, nu-i ceas din zi în care un om deosebit să nu aibă de-a face cu mîrlanii și oricît de mare boier ai fi, pînă la urmă tot printre ei nimerești. De altfel, nu pun de loc preț pe fericirea de a discuta cu aprindere despre treburile statului și, de a nu rosti niciodată o sută de vorbe fără să pronunți cuvîntul libertate. Nu pun preț nici pe dn ptul de a urî jumătate din concetățenii tăi.

REPUBLICI

I Trebuie ca, în republici, să existe totdeauna o Mentalitate generală precumpănitoare. Pe măsură rc luxul se întinde, mentalitatea part icul ar istă se propagă și ea. Unora, cărora nu le trebuie nimic altceva decît necesarul, nu le mai rămîne să rîv-hească decît la slăvirea patriei și a lor. Un suflet Viciat de lux este vrăjmașul legilor, care totdeauna stingheresc pe cetățeni. Care-i cauza pentru care garnizoana romană din Regio a măcelărit pe locuitori, ațîțați fiind de tribunul lor, Deciu ? Că, în timpul ședерii lor la Regio, începuseră să se dedea luxului.

*

Nu sînt printre cei ce socotesc Republica lui Platon ca ceva ideal și doar închipuit, și a cărei împlinire să fie cu neputință. Argumentul meu este că Republica lui Licurg pare a fi tot atît de greu de realizat ca și cea a lui Platon. Și totuși Republica lui Licurg a fost atît de bine întocmită încît a durat, în toată puterea și măreția ei, tot atît

cît orice republică dintre cele știute.

★

Prostește spune Bayle că o republică a bunilor creștini nu ar putea dăinui. Nici nu poate exista o asemenea republică. Cînd se spune că o republică a filozofilor nu ar putea dura, pricina este că o republică a filozofilor nu poate exista. I.a urma urmelor totul e atît de amestecat 1

Conducătorul republicilor este un dregător civil. Întîmplarea și nevoia au dat Olandei un conducător militar (stathouder), și acesta a făcut fapte mari.

★

Cînd, într-o țară, originea și rangul nu asigură superioritatea, fiecare umblă după o superioritate firească, aceea a calităților personale.

*

: Cînd, într-o republică, există tabele potrivnice, partidul cel mai slab nu este mai năpăstuit decît Cel tare. Republica este cea urgisită.

DESPOTISM

Ocîrmuirea despotică stăvilește aptitudinile supușilor și oamenilor de seamă, după cum autoritatea bărbaților pune piedici aptitudinilor femeilor.

★

In statele despotice, liniștea nu înseamnă pace. Ea seamănă cu tăcerea acelor orașe pe care dușmanul e gata să le ocupe.

*

In orînduirea despotică, comerțul se bizuie pe nevoia de a-ți procura clipă de clipă ceea ce îți cere natura : să te hrănești și să te îmbraci.

POLITICĂ FRANCEZĂ

Nu e în interesul Franței să încheie o alianță ofensivă și defensivă cu Anglia. Franța sare repede într-ajutor; în timp ce ajutorul Angliei este încet și nesigur din cauza deliberărilor. E adevărat că Franța este mai expusă decît Anglia și că, așa fiind, are mai deseori nevoie de ajutor.

Deviză importantă pentru Franța de a obliga Anglia să aibă întotdeauna o armată de uscat. Asta o costă mulți bani, o încurcă prin neîncrederea ce o are față de armata aceasta și micșo-I oază deopotrivă fondurile destinate marinei.

politica elvețiană

Este împotriva naturii lucrurilor ca, într-o constituție federativă ca Elveția, cantoanele să se cucerească unele pe altele, cum au făcut de curînd (protestanții față de catolici). Este împotriva firii unei bune aristocrații ca cetățenii dintre care se aleg magistrații, senatul, consiliile să fie atît de puțini la număr încît să însemne o foarte mică parte a poporului, ca la Berna : deoarece dacă e așa, e o monarhie cu mai multe capete. Este de asemenea împotriva naturii lucrurilor ca o republică, după ce a cucerit un popor să-1 trateze într-una ca pe un supus, iar nu ca pe un aliat. Și asta cînd, după o îndelungată trecere de timp, părțile s-au legat unele cu altele prin căsătorii, obiceiuri, legi, comunități de idei. Legile cuceritorului nu sînt bune și nu pot fi tolerate decît dacă aceste lucruri nu au loc și doar atunci cînd există o atît de mare depărtare între națiuni încît una nu se poate încrede în cealaltă.

SOLDAȚI ȘI ARMATE

' M-am zbătut vreme îndelungată să aflu de ce soldații romani, care îndeplineau atîtea munci și care erau atît de împovărați încît soldaților lui Marius li se spunea catîri, nu mureau, ca ai noștri cînd erau puși să muncească, după cum am văzut în tabăra de la Meitina și în alte locuri. Cred că soldații romani nu mureau de pe urma trudelor, deoarece munceau necontenit, în vreme ce ai noștri sînt niște trîntori care n-au vînzolit în viața lor pămîntul. Asta fiindcă la noi, pionierii sau țăranii din 'regiune sînt folosiți la desțelenirea pă-mînturilor.

Dar ia priviți povara pe care o poartă un solai roman !

încălțămintea incomodă a romanilor a fost cauza marilor drumuri de piatră cubică.

★

Vegețiu a băgat de seamă că oștile care muncesc nu se răzvrătesc. Aceasta depinde de caracterul clrmuirii militare, iar cauzele sînt simple : munca presupune disciplina, ier disciplina strășnicia în comandă. Ținta celui ce muncește este plăcerea odihnei ; dar cînd trăiești în trîndăvie, ai cu totul alte pretenții la fericire.

Cavalerii. Lăncile avînd nevoie de mulți oameni pentru a le servi, cei ce le purtau erau deopotrivă cu cei ce, la greci și la troieni, mergeau în care. Erau trupe care își asumau rolul principal în oștire.

De unde și dialogurile dintre principalele personaje, în vremea cavalerilor sînt întocmai ca la eroii lui Homer.

•

După cum elvețienii ne-au dat meșteșugul războiului, formîndu-ne infanteria, nu-i de mirare ca romanii să fi făcut odinioară la fel.

PRINCIPII DE LEGISLAȚIE

Oomenii sînt cîrmuiți de cinci lucruri differite : clima, deprinderile, moravurile, religia și legile. întrucît la fiecare popor una din aceste cauze înrîurește mai cu putere, celelalte se șterg în fața ei în aceeași măsură. Clima stăpînește a-proape singură asupra sălbaticilor ; deprinderile îi cîrmuiesc pe chinezi, legile asupresc Japonia. Moravurile dădeau altădată tonul la Roma și Lacedemonia ; și religia domină astăzi în sudul Europei.

*

Trei tribunale nu se învoicsc mai niciodată : acel al legilor, al onoare! și cei al religiei.

*

Un lucru nu-i drept pentru că e lege ; dar trebuie să fie lege, pentru că e just.

*

-Nesfîrșitul număr de lucruri pe care legiuitorul le impune sau le interzice îi face pe oameni mai nefericiți, nu mai cuminți. Puține-s lucrurile bune, puține cele rele și infinite cele oarecari.

*

După cum nu-i trebuință de precepte religioase naive nu-i nevoie nici de legi de nefolosit privitoare la lucruri neserioase.

*

O lege proastă îl silește totdeauna pe legiuitor să facă multe altele, de obicei foarte rele și el¨, ca să preîntîmpine urmările sau, măcar, să împlinească scopul celei dintîi.

Nn există națiune care să nu-și iubească le-file, deoarece legile ei sînt obiceiurile ei.

SCHIMBĂRI de legi

Cînd un stat propășește, nu trebuie luate ho-lărîri fără a se cîntări, cu cea mai mare grijă, toate neajunsurile. Dar, cînd te înconjoară împrejurări supărătoare, cînd nu știi ce să faci, trebuie să întreprinzi ceva, căci atunci nu-i greșeală mai vătămătoare decît să nu acționezi.

★

Așa-i firea lucrurilor : că abuzul e adeseori mai nimerit decît îndreptarea, sau, cel puțin, că binele care e înfăptuit este întotdeauna de preferat mai binelui nesăvîrșit.

★

Cîte abuzuri, fățiș impuse și îngăduite ca atare, care s-au dovedit a fi apoi foarte folositoare, mai mult chiar decît legile cele mai înțelepte ! Nu e, spre pildă, om cu scaun la cap în l'îanța care să nu-și ridice glasul împotriva venalității funcțiilor și să nu-1 scoată din sărite. Cu toate acestea, dacă luăm bine seama la nepăsarea din țările vecine, unde orice funcție o poate îndeplini oricine și dacă compari indolența lor cu activitatea și hărnicia noastră, vedem că este mult i mai folositor să întărim la toți cetățenii dorința de a se chivernisi și că nimic nu-i îndeamnă mai mult la aceasta decît să-i faci să simtă că bogăția le deschide drumul spre dregătorii. In toate felurile de guvernare se aud plîngeri că oamenii Bestoinici ajung mai puțin în funcții înalte decît fceilalți. Cauzele sînt numeroase, mai ales una cît

----------I

se poate de firească, și anume că, cei neînzes-l trați sînt mulți, iar înzestrați puțini. Mai e și îm-l prejurarea că adeseori tare greu îi deosebești pol unii de alții și-i foarte greu să nu te-nșeli. Așal stînd lucrurile, tot mai bine e ca oamenii avuții care au ce pierde, și care, de altfel, au pututl primi o creștere mai îngrijită, să ocupe funcțiile! publice.

DESPRE CĂSĂTORIE

O dovadă a nestatorniciei oamenilor este insti-j tuirea căsătoriei pe care a trebuit să o facă.

♦

De cînd am văzut la Amsterdam arborele carol poartă guma numită sînge de balaur, groasă cit coapsa cînd stă lîngă arborele femelă și abia cit brațul de groasă cînd e singură, am tras conclu-] zia că trebuincios lucru este căsătoria.

♦

E ciudat că, în ținuturile de miază-zi ale Eu < | ropei, unde celibatul este mai greu de suportat, a fost însușit, iar în cele din nord, unde pornii rile pătimașe sînt mai potolite, a fost respins!

*

De îndată ce poligamia este interzisă și divor-| țul de o singură femeie de asemenea, trebuie neapărat să interzici și concubinajul. Cine ar mal vrea să se căsătorească dacă ar fi îngăduit concubinajul ?

limai căsătoriile sporesc numărul· locuitorilor. Franța ele nu sînt sprijinite în primul rînd tru că legile asigură femeilor avantaje male atît de mari îneît oricine se teme de însu-loare. Să nu se pomenească sărăcit dacă-i su-aviețuiește nevestei sau să-și știe copiii scăpătați, ică nu-i supraviețuiește.

Bărbații sînt cei ce trebuie îndemnați să se sătorească, nu fetele, fiindcă situația acestora împinge îndeajuns la măritiș : cinstea neîngă-nindu-le să aibă parte de plăceri decît după isnicie.

Părinții sînt și ei destul de porniți să pună ipăt stării primejdioase a fetelor lor.

Legi înțelepte ar trebui să favorizeze a doua isătorie. Legile noastre nu le încurajează. La poi ai domnește și nenorocirea că situația celor icăsătoriți este cea mai favorabilă. Ei se bucură

ie toată

bunăvoința legilor,

fără să aibă vreo mai este de altfel

arcină obștească. Căsătoria

dezavantajoasă și pentru că statornicește rangul i mărginește posibilitățile.

Blestemul romanilor : Ultimus suorum mo-latur ! Cumplită suferință să n-ai copii, care să e moștenească, care să te îngroape cu cinste. Era tm fel de a gîndi care ajuta la propagarea «peciei !

I Romanii aveau legi aspre împotriva celibatarilor. Toate popoarele din vechime aveau groază de sterilitate. Ușor ar fi să împiedici celibatul la mireni, aplicînd legile romane.

Numărul bărbaților care trăiesc în celibat sporește proporțional numărul prostituatelor și după cum numărul monahilor e cumpănit de numărul călugărițelor, celibatarii stau în cumpănă cu desfrînatele.

Regulă generală : numai căsătoriile sporesc numărul locuitorilor.

Femelele dobitoacelor au o fecunditate aproape constantă, astfel încît aproape că poți socoti cam cîți pui va făta o femelă, cît va trăi. La oameni, patimile, toanele, capriciile, greutățile sarcinii și cele ale unei familii prea numeroase, teama de a-și pierde farmecul, împiedică înmulțirea speciei.

Iată de ce nu se face niciodată de-ajuns pentru a se îndrepta mentalitatea oamenilor spre fecunditate.

Dacă popoarele tinere se înmulțesc mult, cauza nu e, după cum a spus un autor, că nu se stîn-jenesc între ele, cum o vor face mai tîrziu, cînd își dăunează unele altora la fel ca arborii. Acest motiv nu rezolvă toată încurcătura, pentru că foloasele pe care le prezintă burlăcia și numărul mic de copii în căsnicie, de care te poți bucura într-o națiune aflată în plină dezvoltare, sînt un foarte mare neajuns la un popor tînăr.

COMERȚUL STATELOR EUROPENE

Dacă lucrurile merg mai departe așa, națiunile vor face comerț aproape numai între ele. Fiecare națiune care are- colonii în America, face singură negoț acolo. Fiecare se străduiește să aducă din aceste colonii ceea ce ar fi negociat în țări străine. Englezii vor să · scoată din coloniile lor din

tinerica de Nord ceea ce trebuie marinei lor. sfoi vrem să aducem mătăsuri din colonia Mis-issipi, cafea din Cayenne și chiar din insula lourbon. Am sădit sau găsit trestie de zahăr în ostroavele Antile. Și acum avem colonii în mai nate colțurile lumii, puține sînt produsele pe care m le putem aduce din ele.

: Priveam lista mărfurilor pe care negustorii cu-ropeni le duc în fiecare an la Smirna. Vedeam cu plăcere că acești oameni de ispravă foloseau 400 de baloturi de hîrtie și nu foloseau decît ·,.! scrie.

pentru a împacheta zahărul 30 de baloturi de hîrtie ca

I Spania trebuie să piară pentru că e alcătuită din prea mulți oameni cinstiți. Onestitatea spa-■ molilor a predat întreg comerțul pe mina străi-BβΰΙΟΓ, care nu s-ar fi îndeletnicit cu el dacă nu nr fi găsit oameni în care puteau să aibă cea mai desăvîrșită încredere.

Dacă, pe de o parte, virtutea îi sărăcește pe spanioli, simțul care-i face să se rușineze de co-jnerț și de industrie nu-i duce mai puțin de rîpă.

FINANȚELE STATULUI

I Trebuie să existe o potrivire între statul creditor și statul debitor, deoarece statul poate fi .roditor fără sfîrșit și nu poate fi debitor decît pînă la o anumită limită. Dacă a ajuns să depă-!Ițească această limită, titlul de creditor se pierde.

i 18!) — Scrisori persane — Montesquieu

DESPRE FONDURILE DE AMORTIZARE

Iată cîteva cugetări asupra fondurilor de amortizare.

Aflu că dobînzile sînt, în Anglia, de 4 la sută. Milord Bath mi-a spus că e vorba să fie reduse la 3 și jumătate mai întîi și apoi la 3 la sută. Aceasta ar ridica fondul de amortizare la 2 milioane și ar îngădui plata datoriei națiunii într-un timp destul de scurt, din cauza dobînzii la dobîndă.

Voi cerceta chestiunea ca să știm ce-ai· fi mai nimerit : să adăugăm acest milion din descreștere la fondul de amortizare, sau nu cumva să micșorăm în aceeași măsură impozitele impuse poporului. De-aici am pornit să reflectez cu privire la natura fondurilor de amortizare.

Un fond de amortizare nu-i bun decît dacă-i veșnic. Nu e perpetuu decît dacă este folosit permanent ; altminteri, e un fond de amortizare care nu amortizează. Cu cît guvernul va fi mai stabil, cu atît trebuie ca fondul de amortizare să fie mai ușor. Deoarece cincizeci de ani ai unui guvern stabil pot fi egali cu doi ai unui guvern instabil. Numesc guvern statornic acel care poate săvîrși operațiuni statornice, adică operațiuni ce nu depind de moartea

unui suveran sau de căderea unui ministru. Un stat nu poate fi dator decît pînă la un anumit punct. Dacă statul se apropie de acest punct, se află în mare primejdie, pentru că cel mai mic pericol al guvernului fiind în măsură să ducă la creșterea dobînzii banilor, nu mai ia cu împrumut decît anevoie. Asta deoarece nu-i mai rămîne decît un mic fond spre a-1 folosi în vederea garantării împrumuturilor sale, iar vechile datorii scad în'valoare. Dar nu-i numai atît. Dacă

1

Uitați-vă la ocnașii voioși nevoie mare. Mergeți după aceea, de vă căutați un bucătar pe cinste ca să fiți fericiți (n.a).

2

* Milord Bolingbroke (n.a.).

3

De atunci încoace l-am citit cu plăcere (n.a.).

4

J. L. Guez de. Balzac (1597—1654), autor al unor Scrisori și al volumelor Sacralele creștin, Aristippe etc.

5

Boileau.

6

Propoziție barată în text.

I acest stat, iacîfid unele eforturi, ar putea mări I un fond de amortizare micșorat, nu trebuie s-o “ facă ; din cauză că, făcînd deodată o plată mare, riscă să-și silească supușii să-și trimită fondurile în țări străine sau, măcar, să determine căderea capitalului fondurilor publice, pe care orice stat trebuie să-1 mențină, deoarece el reprezintă avutul public. Cînd un stat s-a chivernisit în așa fel încît cetățenii au un anume număr de fonduri investite, nu trebuie să lași dintr-o dată în aer un mare număr de particulari. Dacă acest stat, datorită înțelepciunii lui și unei bune gospodăriri găsește mijlocul de a scădea dobînda fondurilor sale publice, fondul său de amortizare nu trebuie mărit, pentru motivele arătate. Mai bine e să întrebuințeze ceea ce i se cuvine din dobînda fondurilor publice la micșorarea proporțională a impozitelor, spre a ușura moșiile, comerțul și industria, a reduce scumpetea mărfurilor, pentru a obține pe această cale ca fondurile publice să nu aibă precădere asupra fondurilor particulare. Pe de altă parte, pot fi alimentate fondurile publice și poate fi mărită încrederea în ele. Mărind încrederea pe care o are în fondurile sale de amortizare, înseamnă a-i mări efectele și putem chiar spune că e tot una cu a-i mări capitalul. Pentru aceasta, un astfel de stat trebuie să facă o lege foarte simplă. E o crimă de înaltă trădare să folosești fondul de amortizare sau să propui să fie folosit în alt scop decît pentru plata datoriilor publice, de-ar fi să se întîmple orice, pînă în clipa în care inamicul s-ar afla în fața porților orașului. Astfel pot fi date uitării datoria și fondul de amortizare, bizuindu-te în viitor pe rezervele care rămîn, deoarece un stat, care nu are decît anumite rezerve cunoscute, lucrează cu aceste re-

zerve și, știind că nu se poate atinge nici de datorii nici de fondul lor de amortizare, se poartă ca și cum i-ar lipsi acest drept. Amînarea plății globale a fondurilor publice mărește, deasemeni, în acest caz, temeinicia și valoarea fondurilor publice. Cu cît datoria e, de felul ei, mai puțin sigură cu atît nădejdea unei plăți grabnice îi mărește valoarea. Cu cît e mai sigură, cu atît nădejdea plății îi

mărește valoarea.

în acest fel, statul se va achita pe nesimțite și creditorii lui n-o vor simți nici ei. Nu se va produce nici o zguduire. în toți anii va intra în comerț o sumă nu prea mare, ceea ce va fi de-ajuns pentru a-i produce deasemeni o creștere neobservată. Lucru mai bun poate decît creșterile iuți, adeseori foarte greu de susținut și care prăvălesc ramuri întregi de activitate pe măsură ce făuresc altele, pe cînd creșterile încete nu stîrnesc gelozia celorlalte națiuni și nu le zgîndăresc ; nu dau unui stat prea multă îndrăzneală, prea multă încredere în propriile-i puteri, nu-1 îndeamnă să întreprindă lucrări prea mari. Pe scurt, îi dau sănătate, fără a-1 lăsa să se îngrașe prea mult.

Un stat care își mărește puterea încetul cu încetul, înseamnă că e pe calea propășirii, față de cele care și-o mențin pe a lor ; ca și acestea din urmă față de cele ce și-o pierd.

Un stat care-și mărește dintr-o dată puterea este supus tuturor riscurilor, schimbării norocului, ceea ce atrage după sine nesfîrșit de multe alte schimbări. Iar aceste felurite schimbări atrag alte principii. Ori, dat fiind că înțelepciunea este un șir de principii pe care experiența le-a încercat cu succes, îi este mai greu unui stat care-și mărește repede avutul să se poarte înțelepțește decît unui stat care-și mărește avutul pe nesimțite.

FRAGMENTE DE ISTORIE

ISTORIA CERULUI

Istoria cerului[1] interesează întregul univers, Este alcătuită de astronomii tuturor secolelor. Fiecare consemnează ceea ce a văzut ori calculat. Sînt popoare care n-au alte preocupări obștești decît observațiile astronomice.

Aceste observații ne vădesc miraculosul simplu, în locul celui fals, pe care-1 închipuim mereu în tot ceea ce este măreț. Ele ne-au dat temeiuri pentru a stabili epocile religiei. Pentru ca istoria oamenilor să-și aibă matca, are nevoie să fie statornicită prin evenimentele care se întîmplă în cer.

Aceasta e calea pe care s-a ajuns la spulberarea tuturor aceloi-veacuri fabuloase, care-i făcea pe necredincioși să-i ia pe patriarhi drept oameni noi și care stabileau o deosebire între străvechimea religiei și străvechimea lumii. Astfel, astronomia a devenit știință sacră, în vreme ce profane se numesc științele folositoare genului uman atunci cînd nu ating cel dintîi, cel mai mare și mai puternic dintre interesele lui.

REFLECȚII ASUPRA PRIMELOR ISTORIOGRAFII

Extraordinare timpuri au mai fost și cele dinții secole. Numai regii erau deștepți, toți ceilalți oameni n-aveau nici pic de bun simț. A fost nevoie ca regii să-și învețe popoarele toate meșteșugurile. Popoarele fiind atît de grele de cap incit nu luau seama nici la lucrurile cele mai simple.

Aveți totdeauna în minte chipul unui cioban care trăia singur, cu turmele lui, într-un pustiu și despre care se spune că a născocit o stînă pentru a le adăposti, că s-a gîndit să pună iarba la zvîntat și s-o strînga pentru a le hrăni iarna, să tundă lina care le încurca. Așa ne sînt înfățișate popoarele, ca niște dobitoace, în vreme ce regii erau singurii care aveau parte de lumina inte-ligenții.

Isis îl învață pe egipteni să coase, să toarcă, să semene, să coacă pîine. Găsim inventatori deopotrivă de isteți în alte țări. Un rege' al Macedoniei — ce mai absurditate ! — a născocit măsurile și greutățile. Parcă înainte oamenii fluierau și că Mnemosina —■ zice-se — i-a învățat să grăiască.

După ce au dăruit aceste invenții grosolane, regii se apucară de cercetări mai înalte : se făcură medici minunați, buni astronomi, mecanici neîn-trecuți. Tot ceea ce s-a descoperit a fost pus pc seama lor. In vremurile acelea, nu luau impozite decît de la savanți.

Primii eroi au fost binefăcători : ocroteau pe călători, curățau pămîntul de spurcăciuni, săvîr-șeau munci folositoare. Ca Hercule și Tezeu.

Apoi au fost numai viteji : precum Ahile, Aiax, iomede.

După aceea au fost mari cuceritori ca Filip și Alexandru.

în sfîrșit, au ajuns îndrăgostiți, la fel cu cei din romane.

I Astăzi, nu mai știu ce fac. Nu mai suferă capriciile Norocului. O împărăție este pusă în valoare așa cum fermierul își valorifică țarina. Scoți dintr-însa cît poți de mult. Dacă pornești război, îl duci prin interpuși și numai cu scopul de a dobîndi pămînturi care aduc venituri. Ceea ce odinioară se numea glorie, lauri, trofee, biruințe, coroane, astăzi sînt banii ghiață.

★

‘ Cele dinții istorii sînt cele despre zei. Zeii aceștia si· preschimbă în eroi pe măsură ce vremurile ajung să fie mai puțin necioplite. Eroii aceștia au drept copii doar oameni, deoarece lumea începe sa fie mai luminată și pentru că pruncii sînt văzuți mai de aproape decît tații lor.

Mitologiștii dînd din colț în colț cînd a fost vorba să descurce istoria și nașterea zeilor, s-au despărțit în două tabere. Unii discerneau și înmulțeau •zeitățile, cum au fost poeții și scolaștii. Ceilalți, mai ascuțiți la minte, au vrut să simplifice totul, sii netezească totul, să contopească totul : printre aceștia s-au numărat filozofii.

Dar trebuie să recunoaștem că au dat dovadă de prea puțină filozofie cei ce au luat asupră-le apăsătoarea sarcină de a sistematiza superstițiile și de a orîndui ceea ce era fără încetare încurcat fle poeți, de plăsmuirile pictorilor, de zgîrcenia preoților și de neînchipuita rodnicie a superstițiilor.

I .

Nu era aceasta singura ramură a veșnicei desfășurări a lucrurilor. Unii, mai grosolani, voiau să ia totul literă cu literă. Alții, mai deștepți, vedeau pretutindeni alegorii și puneau toate în legătură cu morala și cu fizica.

Filozofii răzvrătiți voiau să restringa numărul acesta uimitor de zeități, care se furișaseră pînă și în numele abstracte ale substanțelor. Dar ce mare deosebire era între ei, cei care însuflețeau întreaga fire și teologii care o divinizau pe de-a-n-tregul.

I

♦

Ceea ce izbește cel mai mult la autorii din antichitate este că episoadele narate de ei se aseamănă mai toate între ele. Iată un rege care a născocit cutare meșteșug ; un altul care s-a dus să consulte un oracol ; un altul pornește în căutarea fiicei, nevestei sau sorei ce i-a fost răpită și ultimul, în sfîrșit, a îmblînzit vreo fiară nemaipomenită. Mereu aceleași aventuri, care ni se înfățișează sub nume diferite.

Țara grecească, scena unei însemnate părți a istorisirilor antice care ne-au rămas, fărămițîndu-se într-un nesfîrșit număr de insulițe, cei ce, cei dintîi au locuit-o, n-au stăpînit-o ca popor. Erau niște aventurieri care treceau mările și se aciuiau în aceste insule pustii. Fiecare își aducea oracolul (desigur, obicei asiatic) și-și alegea locul ce-i părea mai bun. Și cum aventurieri de aceștia nu aduceau, de bună seamă, femei cu ei, n-aveau încotro și trebuiau — în vremurile acelea de începuturi ale virtuții, de vecinătate cu nevinovăția—■ să le răpească. Eroii aceștia cucereau femeile ne-îmblînzite, 'așa cum în zilele noastre se cuceresc cetățile.

I Răpirile erau atît de obișnuite în Grecia încît, mai înainte ca Paris să o fi răpit pe Elena, Grecia se și legase să pornească război împotriva oricui ar cuteza să o răpească.

Scăpai ieftin pe vremuri dacă voiai să fii filozof. Adevărurile cunoscute erau atît de puține. Raționamentele se purtau asupra unor lucruri atît de nesigure și de generale.

Totul se învîrtea în jurul a trei sau patru chestiuni :

Care este binele suprem.

Care este elementul de bază al tuturor lucrurilor : focul, apa sau numerele.

Dacă sufletul este nemuritor.

Dacă zeii sînt cei care cîrmuiesc universul.

Cel ce-și făurise o părere asupra vreuneia din aceste chestiuni era în primul rînd filozof, oricît < le puțină barbă ar fi avut.

Lumea nu mai are înfățișarea aceea luminoasă pe care o avea pe vremea grecilor și a romanilor. Religia era blîndă și mereu în pas cu firea. O mare veselie în cult se alătura unei depline îngăduințe în dogme.

Jocurile, dansurile, serbările, teatrele, tot ceea ce poate emoționa, tot ceea ce poate fi simțit, făcea parte din cultul religios.

Dacă filozofia păgînă urmărea să-1 mîhnească pe om înfățișîndu-i toate slăbiciunile, teologia ìpe-atunci era mult mai mîngîietoare. Toată lumea intra de-a valma în această școală a pasiunilor.

Filozofii își chemau în zadar adepții, care o luau la fugă. Erau lăsați să se bocească singuri, în mijlocul bucuriei tuturor.

Astăzi, mahomedanismul și creștinismul, cu gîn-dul numai la lumea cealaltă, o nimicesc pe aceasta. Și, în vreme ce religia ne întristează, despotismul, răspîndit pretutindeni, ne copleșește.

Dar asta nu-i tot. Boli îngrozitoare, necunoscute de strămoșii noștri, s-au năpustit asupra firii omenești și au spurcat izvoarele vieții și ale plăcerilor.

Am putut vedea marile stirpe ale Spaniei, care trecuseră cu bine prin atitea și atîtea veacuri, că pier în bună parte în zilele noastre. Pustiirile pe care războiul nu le-a pricinuit și care trebuiesc puse pe seama unei boli prea răspîndite pentru ca să fie rușinoasă și care e numai aducătoare de nenorocire.

Ceea ce mă farmecă la primele timpuri este o anume simplitate a moravurilor, o curăție a firii pe care n-o aflu decît acolo și care acum nu mai sălășluiește în lume (după cît știu) la nici un popor civilizat.

îmi place să văd la omul însuși virtuți pe care nu le-au ivit o anumită bună creștere sau religia. Vicii pe care nu le-au zămislit moliciunea și luxul.

îmi place să văd nevinovăția neclintită măcar în obiceiuri, după ce

îndrăzneala, trufia, minia au alungat-o din inimi. îmi place să văd pe regi mai puternici, mai viteji decît ceilalți oameni, ridicîn-du-se deasupra supușilor lor în lupte, în sfaturi, iar în afară de acestea, de-a valma cu ei.

1 Dar cei mai mulți dintre oameni își cunosc doar veacul în care trăiesc. Europeanul e uluit de moravurile simple din vremurile eroice, după cum asiaticul e uimit de moravurile europenilor.

Se poate deosebi, în istoriile scrise în antichitate, o anumită înclinare a oamenilor dinții către miraculos și o ciudățenie în mintea regilor, care-i îndemna să caute întotdeauna un fel de veșnicie în ceea ce întreprindeau.

Dacă Ninus clădește un oraș, apoi e pentru ca să facă o treabă fără pereche pînă atunci și care nici de-atunci încoace nu se va mai întîlni.

Cînd regii Egiptului își înalță uriașele piramide, caută dinadins greutățile, aleg un teren nisipos, pentru ca să fie nevoiți să aducă pietre din Arabia și pentru ca să se poată spune că piramida n-a fost așezată acolo decît de zei.

Dacă Semiramida cutreieră Asia, este ca să aducă neîncetate schimbări înfățișării terenului, să netezească munții și să ridice alții în șesuri, să cioplească în formă pătrată stînci cu înălțime de șaptesprezece stadii și să facă din tot calabalîcul oștilor sale o movilă pe care să se urce.

Iată cum regii erau mereu în căutare de miraculos. Folosul era pe planul al doilea. Dacă se croiau drumuri mari, apoi era de tlragul de a le vedea trecând peste văi și prăpăstii. Dacă apele curgătoare erau făcute navigabile, apoi era întru slava de care urma să aibă parte regele. Pare-se că pe vremea lui Alexandru se cam vindecaseră de înclinarea spre miraculosul de acest fel, deoarece, în veacurile dinții, un cuceritor n-ar fi respins niciodată propunerile ce i s-ar fi făcut, de a

se ciopli muntele Athos pentru a i se dura din-tr-însul o statuie.

într-un timp în care artele erau necunoscute oamenii lipsiți de gust

numeau frumos tot ceea ce era mare, tot ceea ce era greu, tot ceea ce fusese înfăptuit de nenumărate brațe.

DESPRE ISTORIA FRANȚEI

Fragmente din ceea ce vroiam să scriu despre istoria Franței

Primele timpuri ale monarhiei franceze

Să nu credem, cum au spus unii istorici, că Hugo Capet a dat seniorilor privilegii pentru ca să do-bîndească de la ei coroana. Deoarece le-ar fi dat ceea ce și aveau și ceea ce el însuși nu avea. Hugo Capet n-avea decît drepturile lui proprii în comitatul Parisului și în al său ducat al Franței, care erau o emanație a acelei autorități generale de care fiecare senior se bucurase, cu mici schimbări, de la începuturile monarhiei.

Hugo Capet, dobîndind coroana, se trezi cu un titlu mare, dar fără putere. Era și îndoielnic : nu era încredințat neamului său, ci numai persoanei sale. După care, situația lui era mai proastă decît a celorlalți seniori. Iată de ce începutul istoriei acestui neam este nu atît istoria regelui Franței, cît aceea a contelui de Paris. Intr-atîta au fost regii de înjosiți, încît le-a fost dată, în cursul ci-torva domnii, rușinea de a-1 învinge pe seniorul din Dammartin și s-au făcut de rîs pînă și la sate.

I s-a întîmplat neamului acesta, la începuturile lui, ceva care a mărit cu puțin puterea regilor noștri : nebunia cruciadelor. Seniorul prinse des-gust de patria lui. Pe de o parte, nădejdea îndepărtatelor cuperiri și a pământurilor mai întinse decît cele din feudele lor ; pe de alta, nădejdea I mîntuirii dobîndite pe calea gloriei. Mijloc mult I mai ispititor decît acel care îi îngăduie s-o cum-f pere prin jertfa de sine.

I S-a întîmplat ca Filip, care domnea pe atunci, să I nu fie prins de aceste idei. Era îndrăgostit de Ber-! trada, contesă de Anjou și era fericit. Istoricii vor-

■ pese de farmecele acestei principese ca de acelea ale unei Circe. Iată cum o patimă nesăbuită l-a împins

I pe Filip să facă ceea ce i-ar fi putut sugera o politică iscusită.

Curînd începură certurile cu englezii. Ura nutrită contra lor fu pricina pentru care nu se ivi \ nici o gelozie în legătură cu întărirea regilor, și că I se vădi chjar graba de a-i pune în situația să le țină piept.

£ îndată ce au fost goniți, temeiurile măririi re-

■ gale crescură și seniorii se minunară cum de-au putut astfel trece, în salt, de la cea mai desăvîr-

I șită libertate la cea mai strașnică înrobire. Priviți domnia lui Carol al VII-lea și cea a lui Ludovic al 'Xl-lea, s-ar spune că un alt popor a cîrmuit. Pute-I rea samavolnică se ridică și se încheagă de îndată. I La capătul acestei domnii nu mai era un senior care ' să poată fi sigur că nu va fi răpus.

Unul din lucrurile care trebuie remarcat în. Franța este marea ușurință cu care s-a refăcut întotdeauna după pierderile, bolile, împuținările de populație pe care le-a suferit și cîte mijloace a găsit ca să îndure, ba să și înfrîngă viciile lăuntrice ale feluritelor guvernări.

Poate că faptul se datorează tocmai acestor atît' de diverse domnii, de pe urma cărora nici un rău n-a putut prinde rădăcini deajuns de adinei pen-J

tru a-i răpi pe de-a-ntregul rodul însușirilor ei naturale.

S-ar zice că Dumnezeu, care a vrut să pună hotare împărățiilor, le-a dat francezilor o dată cu | ușurința de a dobîndi și înlesnirea de a pierde ; odată cu înflăcărarea căreia nimic nu i se poate împotrivi și deprimarea care te face să înduri orice. '

Ludovic al XI-lea

Moartea lui Carol al VII-lea a fost cea din urmă zi a libertății franceze. Se iviră, într-o clipită, un ; alt rege, un alt popor, o altă politică, o altă răbdare și trecerea de la libertate la înrobire a fost atît de mare, de promptă și de iute ; mijloacele j atît de stranii, de odioase unei națiuni libere, încît totul nu poate părea decît o

toropeală căzută din- ; tr-o dată asupra regatului. Mai ales, dacă ne gîn-dim că n-a folosit pentru ca să supună atîția prin- I cipi și-atîtea orașe decît oști urmărite de nenoroc ; ' că nu s-a folosit decît dc viclenii răsuflate și că nu mîngîia niciodată decît cu mina cu care lovise.

Atunci cînd regii nu-s în culmea puterii, nimic nu-i duce mai cu siguranță acolo decît teama de năvălire din partea unei națiuni străine. Popoarele nu-și îndrăgesc drepturile decît în tihna păcii, care este tot atît de plină de osteneli pentru suve- ! rănii neabsoluți pe cît este de prielnică pentru cei i absoluți.

își făurise o cucernicie a lui, nu pentru a se feri (le vărsări de sînge, ci de remușcări. Pe măsură | ce umplea închisorile, născocea cazna, mărea birurile, îndoia numărul pelerinajelor, juruințe-lor și așezămintelor, se înfășură cu moaște, se în-422

china Ia fel de fel de sfinți. Păi'ea că vrea să ajungă Ia învoială cu cerul spre a-1 despăgubi și că ceea ce nu poate folosi decit pentru a-i împiedica pe alții să deznădăjduiască, lui îi era temei de îndrăzneală.

în sfîrșit, temerile, bănuielile, starea sănătății proaste îl duseră la castelul de la Plessis-les-Tours, unde arăta a fi cel mai nefericit om din lume. Ticălos rege, care tremura de frica lui fiu-său și a prietenilor săi, care vedea primejdie acolo unde alții își aflau limanul, care nu-și încredința viața decît unor mercenari, ca și cum, pentru ca el să trăiască, era nevoie să-i năpăstuiască pe toți oamenii de bine.

Se temea la nebunie de moarte. Părea totuși că nu se sinchisește de grozava socoteală pe care avea s-o dea. Deoarece nu dorea să se înalțe rugăciuni pentru sufletul lui. Nu se putea hotărî să se stingă. Se acoperea cu moaște împotriva morții, Dîndu-și duhul, tot se mai îngrijea de putere. Lipsit de nădejdea vieții, tot îi era frică să nu-i fie știrbită autoritatea.

I-a fost hărăzit norocul să aibă un istoric care i-a slăvit viciile și le-a împodobit cu numele de înțelepciune și prevedere. Deșteptăciunea-i sta mai ales în a socoti toate sufletele venale și a le plăti. Cumpăra fortărețe și n-ar fi dat nimic pentru a fi avut cinstea să le

cucerească. Știa deasemeni să-și înjosească măreția la timpul potrivit. Era neîntrecut în facerea și desfacerea legăturilor de prietenie și vrajbă. Numai potrivnicia îi venea de hac. Nu era dintre acei regi care lasă calomniile pe seama subalternilor și-și păstrează rangul prin măreție. Din cucernicie a făcut unealta de frunte a tiraniei sale, mai cumplit fiind cînd se credea mai evlavios. >

Ludovic al Xll-lea

Iată cum am nimerit într-o domnie de care oamenii cum se cade își vor aminti întotdeauna cu plăcere, unde virtutea își găsește locul, în care ți-e mai mare dragul să scrii, pentru a dovedi concetățenilor că există epoci de aur și pentru monarhii și că supunerea își are foloasele ei, după cum și libertatea își are neajunsurile.

Regele acesta ar fi putut să facă din supunere ceva vrednic de iubit, dacă ar fi fost respingătoare. Ar fi fost în stare să facă din puterea tiranică ceva mai ușor de îndurat decît libertatea îngăduită de alți regi. Ministrul și l-a ales după voia inimii. Și-a cîrmuit supiușii ca pe cei din familia sa, fără părtinire, ca legile, și fără zarvă, ca cerul. De gîn-dit, n-a gîndit niciodată decît ceea ce unui om cinstit i-ar fi trecut prin minte. De spus, n-a spus decît ceea ce s-ar fi cuvenit să rostească un mare rege. De făcut n-a făcut decît ceea ce s-ar fi mîn-drit să săvîrșească un erou. în sfîrșit, dacă doriți să găsiți ceva care să reprezinte frumosul veac al împăraților Romei, cel al Traianilor sau Antoni-nilor, trebuie să cititi despre domnia lui Ludovic al XH-lea.

Richelieu

Richelieu, persoană particulară care avea mai multă ambiție decît toți monarhii din lume socotea popoarele și pe regi ca pe unelte ale ridicării lui. Războiul îl purta mai mult împotriva uneltirilor păcii decît împotriva dușmanilor. Franța, Spania, Germania, Italia, Europa toată, întregul univers nu erau pentru el decît o scenă potrivită ca să-și desfășoare ămbiția, ura sau răzbunarea.

I A cîrmuit ca stăpîn, nu ca ministru. Să guvernezi ca el însemna să domnești. Sporea autoritatea regească nu din lingușire, nu din devotament, ci din ambiție. înrobea oamenii pentru a se folosi de : ei. Prin cerbicia dovedită față de principii de os domnesc și-i făcea

dușmani și trăgea și din aceasta folos. Era gelos, pînă și pe stăpînul lui și-i răpea autoritatea pe care, în schimb, i-o lăsa sporită asupra marilor dregători. Favorit, fără tragere de inimă, gelos pînă și de oamenii înzestrați cu însușiri mediocre, cu gîndul mai mult să se facă vestit decît să facă treabă. Un ins care stăpînea totdeauna mințile și nu cucerea niciodată inimile. S-a menținut la putere fără a fi iubit de suveran, numai ipe temeiul geniului său și al darului de a dezlega admirabil treburile obștești. Pe monarhul lui s-a pus să joace al doilea rol în monarhie și primul în Europa. L-a umilit pe rege dar i-a onorat domnia luîndu-și laurii tuturor biruințelor.

Trebuie să recunoaștem că mijloacele pe care le-a întrebuințat pentru a pune stăpînire pe mintea regelui nu au fost din cele de rînd, cu ajutorul » cărora își croiesc atît de bine drum pe la curțile regești sufletele josnice. Slujba de favorit a socotit-o nevrednică de el. L-a cîștigat pe suveran prin apărarea statului, aducînd glorie domniei, tăcînd astfel ce-a vrut dintr-un om ca și el bănuitor, gelos și plin de ambiție. Ca și el, cel împins de ambiție, după cum un oarecare e ros de avariție. El, Richelieu, care nu era mare decît în măsura I In care rîvnea să devină.

*

Cei mai plini de răutate cetățeni pe care i-a avut Vreodată Franța : Richelieu și Louvois. Aș mai numi pc un al treilea. Dar, fiind căzut în dizgrație, să-1 cruțăm.

Cu privire la testamentul politic al lui Richelieu

Cînd am citit testamentul politic al cardinalului de Richelieu l-am considerat una din cele mai bune lucrări de acest gen din cîte avem. Mi s-a părut că sufletul cardinalului se află întrînsul și după cum sesizezi că un tablou este de Rafael, recunoscînd penelul acestui mare pictor, am socotit deasemeni că testamentul politic e al cardinalului de Richelieu, deoarece întilneam la tot pasul mintea lui și-1 vedeam că gîndește întocmai cum îl văzusem la treabă. îmi spuneam că și cardinalul făcea parte din acei oameni prea fericiți de care vorbește un autor roman, căruia cerul i-a hărăzit aceste două daruri : să făptuiască lucruri memorabile și să le scrie. Credeam că testamentul cardinalului de Richelieu era o lucrare originală care, așa cum se întîmplă ades, iscase o serie de imitații proaste și că

aplauzele care îl întîmpinaseră îi făcuse pe editori să tipărească testamentele domnilor Louvois și eie Colbert, care, evident, sînt documente false.

Iată de ce, lucrînd la Spiritul legilor, am citat în două sau trei locuri acest testament drept o lucrare a celui al cărui nume îl poartă. Dar auzin-du-1 din întîmplare pe domnul de Voltaire spunînd că testamentul nu este scris de cardinalul de Richelieu, am scos pasajele în care îl citam. Domnul abate Dubois, foarte priceput în lucruri de acest fel și -al cărui sfat l-am cerut, mi-a spus însă că testamentul era al cardinalului însuși, redactat anume din ordinul lui. sub ochii și pe baza ideilor sale, de către 'domnul de Bourzeis și de un altul

I pe care mi l-a spus. Nu mi-a trebuit mai mult ș'î I am pus la loc pasajele pe care le scosesem.

Astăzi, în noiembrie 1749, apare o broșură a domnului de Voltaire în care lămurește de ce crede că ceea ce numim testamentul cardinalului de Richelieu nu este scris de cardinal.

Argumentele sale mi s-au părut slabe. Nu m-au putut convinge. în ceea ce privește stilul, nu-i decît spre cinstea cardinalului. Un stil plin dc înflăcărare, de dinamism. Frazele sînt năvalnice, pline de talent nativ și foarte limpezi. în sfîrșit, se vădește stilul unui om care a tot vrut să scrie, dar n-a scris niciodată. Pe scurt, mai degrabă ni se arată omul decît scriitorul. Sînt încredințat că cei care au redactat testamentul mai mult l-au pus în rînduială decît și-au pus într-însul ideile.

Ludovic al XIV-lea

Ludovic nu făcea altceva decît să stîrnească îm-potrivă-i pizma Europei. Părea să fi plănuit mai mult s-o îngrijoreze decît s-o cucerească. Geniul unui mare om politic stă în a-și întări puterea mai înainte de a o lăsa să se facă simțită. Geniul lui Ludovic consta în a-și lăsa puterea să se facă simțită înainte de a o fi întemeiat.

Ai fi zis că nu are putere decît pentru a scoate ochii cu ea. Era lăudăros în toate, pînă și în politica pe care o ducea. Dacă vă dați osteneala să citiți ■ scrisorile contelui d'Estrades către cardinalul

Mazarin și-apoi cele către rege, veți vedea că, pe cît de mult ajunsese regele un fanfaron, pe atît de puțin ajunsese cardinalul.

Ambiția îi era atît de prostească încît se ruina pentru a cuceri fortărețe pe care știa că va fi silit să le piardă. Rîvnea la un anume eroism, despre care cărțile de istorie nu ne-au dat încă exemple.

427 SO*

Regele își înstrăinase inima supușilor datorită neîndurătoarelor biruri puse în circa lor. Biruri trebuitoare unui război zadarnic. Așa e firea lucrurilor, ca mai totdeauna cei ce încep să se războiască pentru a dobîndi faimă, să ajungă pînă la urmă să lupte pentru a scăpa statul de pieire.

Războiul adeseori purtat fără noimă i-a făcut pe oameni să creadă că toate celelalte duse mai apoi erau tot atît de puțin legitime și, atunci cînd lupta se da spre a scăpa statul de la pieire, lumea tot mai zicea că se războiesc numai de dragul ambițiilor regești.

Era împins de o nețărmurită dorință de a-și mări puterea asupra supușilor ; dar nu știu dacă se cuvine să-1 osîndesc prea tare pentru un simțămînt care este al mai tuturor oamenilor.

Din însușirile unui rege le avea mai mult pe cele mijlocii decît pe cele mari. O figură nobilă, o înfățișare solemnă, gata să asculte pe cei ce voiau să-și spună păsul. Politicos, statornic în prietenii, neplăcîndu-i să-și schimbe nici miniștrii, nici metodele de cîrmuire. Supus legilor și statutelor cită vreme nu se ciocneau cu interesele lui, plăcîndu-i să apere drepturile supușilor față de alți supuși. Blind cu servitorii și foarte potrivit pentru a îngriji de fațada regalității, dar născut cu o fire neieșită din comun. Adeseori a încurcat mărirea adevărată cu cea falsă. N-a știut nici să pornească, nici să sfîr-șească războaiele. Intr-un veac și într-o parte a lumii unde eroismul nu mai e cu putință, a avut slăbiciunea să-1 caute. împins la acțiunile sale de interesul miniștrilor lui, n-a știut nici să aștepte pretextele, nici să sară asupra lor. Providența i-a dat miniștri și generali ; discernămîntul lui nu i-a dat niciodată. Duhovnicii lui întotdeauna i-au împăcat evlavia cu situația în care se afla în clipa respectivă. îl convingeau, cînd semna tratate prin care ceda totul, că evlavia înseamnă moderație. Cînd se războia, nu-i vorbeau decît de David.

Cînd a încheiat pacea, nu i-au mai pomenit de Solomon. Pioșenia asta a sfîrșit prin a-i răpi și puțina minte pe care o avea din fire. Consiliul lui pentru Treburile Conștiinței, din cît era de aspru, l-a făcut odios și ridicol. Patruzeci de ani l-a dus de nas în văzul întregii Europe. Consiliul, prins asupra faptului, regele nu încetă să se lase mai departe înșelat. Toată lumea se minuna de îndrăzneala Consiliului pentru Treburile Conștiinței și de slăbiciunea celorlalți. De-o parte, numai foc și pară, de alta numai moliciune și buimăceală. Ministeriatul nătîng al lui Chamillard l-a dat gata de-a binelea. Tare ușor de înșelat, pentru că se destăinuia puțin Arhiepiscopul de Cambrai era cît pe-aci să-i devină prim-ministru datorită cucerniciei sale. Către sfîrșitul vieții, greu i se descrețea fruntea. Nu era în stare nici să caute, nici să găsească în sine mîngîieri. De citit nu citea, pasiuni nu avea. Evlavia îl întrista, stînd alături de o nevastă bătrînă, căzută pradă amărăciunilor unui rege bătrîn. Avea o însușire care, la cei credincioși, întrece însăși credința, anume de a se lăsa înșelat de aceștia. în diferitele alegeri pe care le făcea, mai întîi își întreba inima și apoi mintea.

Doamna de Maintenon

Trecerea vremii i-a răpit frumusețea, dar niciodată un anume farmec. Marea cucerire a făcut-o doar cu mintea ei pătrunzătoare și nu cu frumusețea. Și-a slujit neamul cu măsură. Bogățiile n-au ispitit-o de loc. După ce s-a învrednicit de inima regelui n-a mai cerut nimic și într-o viață ștearsă, s-a bucurat de cel mai mare dintre toate noroacele. Cînd regele ajunse greu de mulțumit, ea, gata ori-cînd să devină victima toanelor lui, nu numai că păru a le îndura ci se și străduí să i le îndulcească. E adevărat că regele era mai mare la suflet decît ea, iată de ce i-1 micșora mereu pe al suveranului.

Regența

Ducele d'Orléans avea toate însușirile unui adevărat gentilom.

*

Cardinalul Dubois era un adevărat belfer.

Regentul era atît de sătul de el încît l-ar fi gonit de-ar mai fi trăit

încă două luni. Dar de ce l-o fi numit ? E o întrebare pe care trebuie s-o punem, deoarece e fără răspuns. Era cel mai sfios om din lume. Ambasadorii Angliei se distrau, turnîndu-i la știri false care-i stricau somnul și a doua zi îi spuneau că știrea e falsă. Ducele d'Orléans îi spunea uneori : „Părinte, nu-mi vorbești nimic despre țară ?“ Mergea să dicteze o scrisoare secretarului său și o ducea ducelui d'Orléans. La moartea lui s-a găsit corespondență veche de trei săptămîni nedes-chisă, scrisori de-ale marelui vizir care zăceau de un an. Avea grijă să-i vie poșta de-a dreptul și numai lui. Se folosea de oameni de mina a doua, care nu știau s-o scoată la capăt. Cînd ducele d'Orléans venea cu o propunere, își punea oamenii să înșire în scris tot felul de greutăți pe care apoi le înlătura, astfel încît ducele d'Orléans era fermecat de deșteptăciunea lui.

ÎNSEMNĂRI cu privire la istoria franței

Dagobert. Faptele îi sînt cîntărite : de-o parte păcatele, eare atîrnă greu ; în celălalt taler un călugăr pune mînăstirea Sfîntului Dionisie, călugări rotofei și care atîrnă greu. Multe păcate ar mai fi [trebuit pentru a se împotrivi uneia ca asta.

*

Fecioara din Orléans. Englezii o luară drept vrăjitoare. Francezii, drept proroc și trimeasa lui Dumnezeu. Nu era nici una, nici alta. Vedeți același jurnal, în care se tinde a se crede că totul n-a fost decît înșelăciune, și considerați argumentele istorice înfățișate. într-un fapt ca acesta, dacă istoria e gata să creadă o explicație de acest fel, ea trebuie împărtășită, deoarece rațiunea și filozofia ne învață să nu ne încredem în ceea ce amîndurora le este contrariu. Prejudecata vrăjitorilor s-a dus, iar aceea a inspiraților nu mai dăinuie.

Dacă povestea Fecioarei este o plăsmuire, ce să mai spunem de toate minunile pe care și le arogă monarhiile, ca și cum Dumnezeu ar cîrmui un regat cu o pronie deosebită de aceea prin care îi dirigui* este pe vecinii lor.

*

Ludovic al XIV-lea, nici pașnic, nici războinic. Respecta formele

dreptății, politicii și credinței și avea purtări de mare rege. Blind cu servitorii, mărinimos față de curteni, lacom în relațiile cu norodul, îngrijorat față cu dușmanii. Despotic în familie, rege la curte, aspru în sfaturile țării, copil în Consiliul Conștiinței. Victima a tot ceea ce-i amăgește pe regi : miniștrii, femeile, habotnicii. Mereu cîrmuitor și mereu condus ; alegînd mereu anapoda, îmbiindu-i pe nătărăi, îndurînd cu greu pe oamenii înzestrați, temîndu-se de inteligență. Serios în dragoste și în ultima lui legătură, slab de mai mare mila. în biruințele lui nici o ascuțime a minții. în nenorociri, nici o statornicie. în ceasul morții, nici pic de curaj. Iubea fala și religia. Toată viața a fost împiedicat să aibă parte de una și de alta. N-ar fi avut poate nici unul din toate aceste cusururi, dacă ar fi avut o creștere mai îngrijită sau dacă ar fi fost puțin mai deștept.

Trăinicia Marei Alianțe contra Franței este uri lucru aproape nemaipomenit în istorie și totuși, n-a avut cu adevărat drept urmare ceea ce părea a fi îndrituită să nădăjduiască după atîtea izbînzi j anume, înjosirea Franței.

*

Ducele d'Orléans nu se temea decît de ridicol. Era vremea vorbelor de duh. Se lua după cite una. Cu o vorbă de duh, făceai ce voiai cu el.

Se spunea că domnul Law avusese mulți dușmani în Franța. Da, și dușmani pe care nu-i văzuse niciodată. Cu ăștia nu te poți împăca.

Nu cred, cum gîndea Ludovic al XlV-lea, ca Franța este Europa, ci prima putere din Europa.

* I

Doamna de... zicea despre cardinalul de Fleury că-i cunoștea pe oameni îndeajuns pentru a-i înșela, dai' nu destul pentru ca să-i aleagă.

*

Am văzut, în războiul din 1741, cum francezii, proști luptători în primii trei ani, deveniră minunați într-al patrulea. E o meserie pe

care o învață și o uită.’Parisul și orașele mai mici îi fac să uite. Dar, după ce s-au văzut în tabere, învață.

| Însemnări cu privire la istoria angliei

, Cumplită mai e și povestea vieții lui Henric al VIII-lea. Nici măcar un singur om de treabă în toată domnia lui ! Poate că trebuie să facem o excepție pentru Cronmer și, fără doar și poate, pentru More. De aici se vede că tiranii care vor să se folosească de legi sînt tot atît de tirani ca și cei care le calcă în picioare. Acest rege silea parlamentul să facă lucruri pe care n-ar fi cutezat să le facă el însuși. Ce legi a pus să se întocmească, unele care obligau pe fata pe care ar lua-o de nevastă un rege, să mărturisească dacă nu e fecioară, sub amenințarea de a fi pedepsită pentru înaltă trădare. Idem, pe mamele și tații care ar fi avut cunoștință de aceasta, să facă declarație în același sens, spre a nu fi pedepsiți pentru misprision 2 și înaltă trădare. Nimeni n-ar fi îndrăznit să-i vestească apro-piata-i moarte, de teamă să nu fie pedepsit în temeiul legii împotriva celor ce ar fi prezis moartea regelui, faptă care devenise înaltă trădare.

■ Nu mă miră ca Henric al VIII-lea să fi avut o putere tiranică. Era momentul cînd puterea nobilimii tocmai fusese desființată și în care aceea a poporului abia începea să se ridice. In acest interval, regele ajunse tiran.

★

Dacă n-ar fi rege în Anglia, englezii ar fi mai puțin liberi. Dovadă Olanda, unde popoarele sînt mult mai înrobite de cînd nu mai au un stathouder. Toți magistrații fiecărui oraș sînt tot atîția mici tirani.

CARACTERELE NAȚIUNILOR

Numesc geniul unei națiuni moravurile și felul inteligenței diferitelor popoare diriguite de influența unei aceleași curți domnești și unei aceleași ca pitale.

Anticii trebuie să fi fost mai strîns legați de patria lor decît noi. Piereau totdeauna o dată cu patria lor. Era cetatea lor cucerită ? Erau luați cu toții robi sau erau uciși. Cît despre noi, ne schimbăm

doar suveranul.

Se petrec în lume, din cînd în cînd, revărsări di· popoare, care-și impun pretutindeni moravurile șl obiceiurile. Revărsarea mahomedanilor a adus cu sine despotismul ; aceea a oamenilor de la miazănoapte, ocîrmuirea nobililor. A fost nevoie de nouă sute de ani ca să fie desființată această ocîrmuire și să se statornicească, în fiecare stat, puterea unuia singur. Lucrurile vor ramine așa, pe cît se pare, vom ajunge, din veac în veac, la ultimul grad de supunere, pînă ce vreo întîmplare va schimba minJ țile și-i va face pe oameni deopotrivă de neastîm-părați pe cît ei'au odinioară. Iată cum se iscă mereu flux și reflux de putere și libertate.

DESPRE GRECI

Ceea ce i-a făcut pe greci să pășească în lume a fost criza care a izbucnit pe teritoriul Greciei, condusă de o sută de tirani mărunți. Toate aceste monarhii se preschimbară în republici. în aceste vremuri noi, dorința arzătoare de libertate le dădu o dragoste de patrie, un curaj eroic, o ură împotriva regilor care i-a împins să facă lucrurile Bele mai mari. Puterea și faima lor atraseră la ei I»· străini și, prin urmare, meșteșugurile. Stăpîni-P'a mării le aduse negoțul.

★

I Dovadă a ineditului pe care l-au adus grecii sînt nforismele care i-au făcut vestiți pe cei care le-au rostit și care ne par atît de obișnuite înеît nu Je-am lua în seamă astăzi dacă le-am auzi din gura tu iui meșter.

*

I Grecii erau foarte pricepuți în a se grozăvi. Nu I au petrecut cine știe ce minuni în războiul împotriva lui Xerxes. Regele acesta a pus să se construiască un pod de vase pe Helespont. Lucru nu ■rea greu. își trece oastea pe el. Lacedemonienii pun mîna pe trecătoarca Tcrmopilelor unde superioritatea numerică nu se putea vădi decît cu timpul. Lacedemonienii sînt exterminați, rămăși-|t'le trupelor grecești sînt bătute și se retrag. Xeres trece, cucerește aproape întreaga Grecie. Toate foloasele cu care se alesese se risipesc după lupta ■ care o pierde pe mare, unde inegalitatea era «însemnată.

Nemaifiind stăpîn al mării, risca să moară de foame. Se retrage cu cea mai mare parte a oștilor și-l lasă pe Mardonius să-i păzească cuceririle. Se dă bătălia. E aprigă. Perșii sînt învinși și alungați din Grecia.

Iată, lăsînd la o parte tiradele, ce reiese din istoriile grecești și asemuiește acest război cu o mie altele. Nu se poate deduce altă încheiere decît că, o putere navală nu e înfrîntă decît tot de o putere navală superioară și că este o mare îndrăzneală s-o pui în fața unei armate de uscat, dacă nu ești stăpîn absolut al mării.

în vremea lui Alexandru, așa stăteau lucrurile : tot ceea ce nu era grecesc mai că nu era luat în seamă iar împărăția lui era tot universul.

Nimic nu mi se pare mai tulburător decît zăpăceala și consternarea universului după moartea lui. Toți se privesc în adîncă tăcere unii pe alții. Iuțeala cuceririlor lui depășise toate legile. Lumea putea fi supusă de cuceritori. Admirația lumii o făcea să le rămînă credincioasă. Se văzuse cucerirea lumii, dai- nu încă moștenirea ei. Toți căpitanii lui Alexandru se dovedeau egal de incapabili să asculte și să poruncească. Alexandru moare și poate că e singurul rege care n-a putut fi înlocuit. A lipsit și omul și regele. Moștenirea legitimă a fost înlăturată și nici nu s-a ajuns măcar la o înțelegere cu privire la un uzurpator.

Toată această uriașă mașinărie, rămasă fără de inteligență, se dezmembră. Toți căpitanii lui își împărțiră autoritatea pe care el o avusese. Nimeni nu îndrăzni, din respect, să-i urmeze la titlu. Numele de rege păru îngropat o dată cu el. Nu așa cum s-a întîmplat uneori, din ură, ci din respectul purtat celuj ce-1 deținuse.

Popoarele înrobite uită de lanțurile pe care le toartă și-1 plîng. Ai fi zis că-și închipuiau că robia or începe abia în acea zi, după ce-1 pierduseră pe ihgurul căruia nu era rușinos să-i dea ascultare.

DESPRE ROMANI

Există exemple uimitoare ale vanității romane, iimic nu poate fi mai caraghios decît Trebonius are-i scrie lui Cicero că, dacă va descrie ceva din iciderea lui Cezar, nădăjduiește că nu va fi pus n locul cel

mai din urmă. Nimic nu-i mai ridicol lecît Cicero însuși care se roagă să fie trecut în storia romană și chiar despre el să se mintă.

Această vanitate era complet deosebită de deșer-ăciunea ce stăpînește unele popoare din zilele mastre. Avem în vedere doar clipa de față ; cea-altă era permanent legată de ideea de posteritate.) haină frumos croită pentru o anume zi ajunge entru acea zi. E nevoie de un nume cioplit în ■iatră pentru a măguli posteritatea. Acestea izvo-ăsc din educația veacului aceluia și a veacului lOstru, găsindu-se în legătură cu instituțiiile celor louă popoare.

Avîntul acela războinic pe care clima îl da odi-

lioară poporului Romei este, din cauze morale,

lărginit la predilecția arătată astăzi pentru luptele rmărite pe scenele de teatru. Clima, care îi dădea

tădată atîta neastîmpăr poporului atenian, nu tai e bună de cît să ne înfățișeze sclavi, poate ceva iei puțin nerozi. Natura acționează încă, dar o ivîrșesc deprinderile.

iî

Era îngăduit oricui la Roma să învinuiască pe cei bănuiți că vor să uzurpe libertatea republicii. Dar cum, toate aceste acuzații nu dădeau naștere decît la dezbateri, ele măreau doar dezbinarea, în-dîrjeau neamurile de vază unul împotriva altuia. Remediile contra clicilor născînde de răzvrătiți erau cu efect prelungit, deoarece nu se recurgea decît la discursuri dojenitoare. La Veneția, dimpotrivă, Consiliul celor zece înăbușă în fașă nu numai clicile de răzvrătiți, ci și neliniștile.

Nu-i de mirare că Pompei și Cezar se zavistuiau unul pe altul. Fiecare din acești, cei mai de seamă oameni ai lumii nu recunoștea ca mai mare decît pc celălalt. Noi însă de ce am fi geloși pe cineva? Ce ne pasă că e sau nu e mai mare peste noi, de vreme ce atîția alții sînt și mai mari.

Ne putem da seama de cît de încîntător trebuie să fi fost la Roma din Scrisorile lui Cicero din exil, din Tristele și Scrisorile lui Ovidiu

de pe țărmul Pontului Euxin.

DESPRE FRANCEZI

Francezii munceasc ca să strîngă și să cheltuiască totul dintr-o dată. „Pare-se, ziceam, că una din mîini le e zgîrcită, iar cealaltă risipitoare.“ Sînt deopotrivă milanezi și florentini totdeodată.

*

Francezii sînt încrezuți. Spaniolii de asemeni. Spaniolii, pentru că se cred oameni mari, francezii, pentru că se socotesc vrednici de a fi iubiți. Francezii știu că nu știu ceea ce nu știu. Spaniolii știu

1

Aceasta a fost întocmită pentru Academia din Bordeaux (n.a.).

2

Omisiune de denunț (engl.).

F .

ca știu ceea ce nu știu. Francezii disprețuiesc ceea ce nu știu. Spaniolii își închipuie că știu ceea ce nu știu.

*

în Franța, nimic nu te cruță de dispreț ; decorațiile, dregătoriile, neamul. Abia dacă regii sînt scutiți de calități personale.

*

Nu există țară unde să se nutrească mai multă ambiție decît în Franța. Nu există țară unde ar trebui să se nutrească mai puțină ambiție. Cele mai mari dregătorii nu suscită nici o considerație.

DESPRE PARIS

Capitala este aceea care determină cu osebire moravurile popoarelor. Parisul este cel ce le determină pe ale francezilor.

*

K La Paris ești zăpăcit de lume. Afli doar purtările. N-ai timp să cunoști viciile și virtuțile.

*

Nimic nu mă izbește atîta la Paris cît îmbie-toarea sărăcie a marilor boieri și plictisitoarea bogăție a oamenilor de afaceri.

Iubesc Parisul. în el însă oamenii nu au timp I să cugete. Ei se rup de propriile lor suflete.

Bine e să trăiești în Franța. Mîncărurile sînt mai bune decît în țările reci, iar pofta de mîn-p care e mai mare decît în țările calde.

La Paris îți petreci viața cu gusturile pe care Ie ai. In țările străine trebuie să ai pasiuni, spunea domnul Lomillini.

*

Spuneam unora care ziceau că numai la Parisse· găsesc oameni gentili. „Ce înțelegeți prin oameni gentili ? Avem sute și mii de treburi de făcut înainte de a ne gîndi să fim gentili.“

DESPRE ENGLEZI

Una din dovezile că națiunea engleză nu e zdravănă la minte este că englezii nu fac niciodată ca lumea decît lucrurile mari, nu pe cele mărunte. Or, numai cei ce fac cum se cuvine și pe cele mari și i pe cele mărunte, sînt întregi la minte.

Nici un popor n-are mai multă nevoie de religie Ì decît englezii. Cei cărora nu le e frică să se spin-zure trebuie să le fie frică de osînda veșnică.

Romanii nu se omorau decît pentru a scăpa de, un rău mai mare. Englezii însă se omoară fără nici o altă pricină decît că au vreun necaz.

Romanii puteau să se omoare mai ușor decît en-glezii din cauza unei religii care aproape că nu ce-l rea să dai socoteală de nimic.

Englezii se omoară la cea mai mică supărare, pentru că sînt obișnuiți cu fericirea. Oamenii nefericiți nu-și iau viața, pentru că sînt obișnuiți cu nenorocirile. ,

I Mă întrebați de ce englezii, care au multă imaginație, inventă puțin, iar germanii care au puțină imaginație, inventează mult.

Sînt lucruri inventate din întîmplare. în privința asta nu se poate pune întrebarea de ce un popor inventă mai mult decît altul. De aceea, nu poate fi pusă în scama germanilor invenția prafului de pușcă sau alta de acest soi.

E De altfel imaginația duce la inventarea teoriilor. Aici, englezii au venit cu mai mari contribuții decît oricare alt popor. Cele mai ntulte descoperiri în fizică nu sînt decît efectul unei munci îndelungate și stăruitoare. De asta sînt mai mult în stare .germanii decît celelalte popoare.

! Englezii sînt prinși de treburi. N-au timp să fie politicoși.

*

Vorbiți în Anglia despre guvernămînt, veți face aceeași plăcere ca și cum ați vorbi de război, invalizilor.

*

Englezii vorbesc puțin și totuși doresc să fie ascultați. La ei, simplitatea, modestia, discreția nu KÎnt niciodată ridicole. De calități personale fac mai mult caz de orice alt popor din lume. Au și ii toanele lor. Dar cum vin, așa. și trec. Dacă le [1] trimiteți oameni de rînd, ei cred că vreți să-i înșelați. Sînt sinceri și deschiși, ba și indiscreti. Dar im suferă să fie înșelați. Le displace tot ceea ce poate fi privit drept ifose. Le place să vadă sim

it — Scrisori persane — Montesquieu

plitatea și buna-cuviință ; le place mai mult să gîndească decît să stea la taifas. Sînt oameni de treabă, de felul lor, clacă nu i-a stricat nevoia și Curtea. Viteji, deși nu cinstesc vitejia. Deopotrivă sînt în stare să disprețuiască banii și să-i și îndrăgească. Neștiind cum să se distreze, le place să fie distrați. Cînd străinii nu au cusururile de care-i bănuiesc, sînt în stare să-i iubească la nebunie. Le plac talentele și nu le pizmuiesc. Toate acestea sînt înfășurate într-o ciudățenie care arată a fi veșmîntul ce le acoperă toate virtuțile.

Un gentilom englez este dimineața un bărbat (îmbrăcat ca valetul lui ; un gentilom francez este un om care are un valet îmbrăcat aidoma cu el.

POPOARE MODERNE

Norocul papilor a fost că regatul Italiei era legat de imperiu și că împărații s-au dus să locuiască în regatul Germaniei. Astfel, împărații fiind germani, papii au avut prilejul să ia apărarea Italiei împotriva cotropitorilor germani.

Cînd văd Roma, mă cuprinde totdeauna mirarea că preoții creștini au izbutit să făurească cel mai îneîntător oraș din lume și că au realizat ceea ce religia lui Mohamet n-a putut face la Constan-

tinopol și în nici un alt oraș. Deși, acesta din urmă are temei plăcerile, iar cealaltă, împotrivirea la plăcerea simțurilor.

Preoții din Roma au izbutit să facă pînă și evlavia îneîntătoare, datorită neîncetatei muzici din

biserici, care este desăvîrșită. Au întemeiat cele mai bune opere și trag folos de pe urma lor. Cît privește dragostea pentru un sex sau altul, dom-Siește o libertate pc care autoritățile nu o îngăduie altundeva.

Iar cîrmuirea e cum nu poate fi mai blinda.

Am dat la Viena de miniștrii tare îndatoritori. Le-am spus : „Sînteți miniștri dimineața și oameni seara“.

Franța nu mai e în mania.

mijlocul Europei, ci Ger-

Regcle Prusiei a cerut să i se spună de ce nu iubește femeilei

. — O să vă supărați dacă v-o spun.

— Nu, zise el.

— Sire, pricina este că nu iubiți oamenii !

E un răspuns frumos pentru că e în contradicție cu acel la care ne așteptam.

' Elveția este de neînfrînt, deoarece nu există elvețian care să nu fie înarmat și să nu știe mînui armele. Nu există stat căruia politica să-i îngăduie să-și înarmeze toți cetățenii. Și-ar putea rechema trupele din afara hotarelor. S-ar găsi hrană puțină în țară. Țara n-ai’ fi priincioasă prin ca însăși.

Carol al Xll-lea, regele Suediei, ar putea fi asemuit cu acel ciclop din

legendă care avea o mare putere, dar era orb.

Același rege, după ce vreme îndelungată abuzase de izbînzile lui, s-a dovedit mai puțin om în nenorociri. Adică în acea stare în care ar trebui să fii mai mult decît om.

Același, mereu peste fire, și niciodată firesc] uriaș, dar nu mare.

Ziceam că țarul nu era mare ; era enorm.

Popoarele de pe continentul Americii, aflate între ținutul spaniol și cel englez ne îngăduie să ne închipuim cum arătau primii oameni, mai înainte de întemeierea marilor obști și de lucrarea pă-mîntului.

Popoarele de vînători sînt de obicei antropofage. Adeseori sînt în primejdie de a flămînzi. De altfel, deoarece nu se hrănesc decît cu carne, nu le e mai silă de un om pe care l-au prins decît de o fiară pe care au ucis-o.

în America, popoarele supuse despoților, ca acelea din Mexic și din Peru, au fost găsite spre miază-zi, iar națiunile libere spre nord.

DESPRE ȘTIINȚE

I Cinstesc la fel de mult pe cel care s-a dedat ■ unei științe ca și pe cel care s-a dedat alteia, dacă amîndoi au pus deopotrivă, în munca lor, in-I teligență și bun simț. Toate științele sînt bune și se ajută între ele. După cît știu numai profesorul i de dans și profesorul de scrimă ai lui Molière își B disputau noblețea și întîietatea meșteșugului lor.

Spun toate astea împotriva geometrilor. Ceea ; ce mă supără la geometrie și-mi ascunde măreția ' ei este că ne aflăm în fața unor chestiuni de familie și că geometrii își urmează din tată în fiu. I De cîți Bernouilli avut-am parte ?

*

Natura a dat cvadratura geometrilor neprice-! puți pentru a le îndulci viața.

*

r. Observările fac istoria fizicii, iar sistemele îi i sînt fabula.

MEDICINA ȘI MEDICII

Prînzul ucide jumătate din Paris, crima cealaltă jumătate.

ir

Mesele de seară sînt nevinovate ; cele de peste noapte, totdeauna criminale.

Nu există iuțeală mai prielnică sănătății decît cea a calului. Iată de ce cel care a născocit arcurile rădvanelor. a făcut mult rău publicului. Fiecare pas al calului pricinuiește o zvîcnitură a diafragmei și într-o leghe se cuprind vreo patru mii de zvicnituri mai mult decît am fi avut altminteri.

Chirac fu întrebat dacă legăturile cu femeile sînt nesănătoase. Răspunse : „Nu, numai să nu umblați cu doctorii vătămătoare ; dar vă previn că schimbarea este o doctorie vătămătoare".

Avea dreptate și dovada cea mai bună o dau se-raiurile din Orient.

Cineva a spus că medicina se schimbă o dată cu z bucătăria.

Unii au făcut observația că, în unele țări, bolile au venit o dată cu medicii. Mai de grabă au venit medicii o dată cu bolile. Pe măsură ce ne-am îndepărtat de moravurile simple și curate, au venit și bolile.

A fost nevoie ca Molière să-1 fi pus pe domnul Diafoirus să vqrbească, pentru ca medicii să ajungă a crede în circulația sîngelui. Ridicului pus în lumină, într-un mod potrivit, are o mare putere "de sugestie.

Șarlatanii reușesc. Iată cum ! Sînt leacuri ex-I cêlente pe care medicii le-au dat la o parte, ca fiind prea tari. Ei trebuie să-și păstreze reputația. Deci sînt siliți să se folosească de doctorii obișnuite și al căror efect, dacă lucrurile ies prost, să nu fie grabnic. Or, un leac care nu ucide iute, nici nu vindecă repede. Șarlatanii pun mîna pe toate aceste medicamente. Sînt unele preparate cu antimoniu, și uneori tămăduiesc ca prin farmec. Ei nu sînt nevoiți

să-și păstreze reputația, ci să și-o dobîndească. Ori, în acest mod se cîștigă ușor o reputație, dar nu se păstrează. Iată de ce toate leacurile șarlatanilor, pînă la urmă, nu mai sînt luate în seamă. Poporul iubește pe șarlatani, pentru că iubește miraculosul, iar vindecările grabnice au și ele ceva miraculos. Dacă bolnavul a fost în-I grijit și de medici și de vraci, poporul nu-1 ține de g rău pe vraci, care îi e drag. Și de moartea bolnavului îl învinovățește pe medic. Se întîmplă uneori ca un leac să vindece de-o boală și să dea alta. Me-I dicina îl interzice iar șarlatania se repede asu-pră-i. Astfel lecuiește guta, stricînd sîngele. în I sfîrșit, lumea crede că atunci cînd un medic tămăduiește o boală îndelungată, natura este aceea care a adus însănătoșirea. Cînd însă e vorba de un ; vraci, crede că măiestria lui a adus-o.

Un pastor care se află acum la Berlin nu fusese niciodată poet. într-o zi se îmbolnăvește de fierbințeală. De atunci nu mai vorbește decît în versuri. Sănătatea i-ar fi ascuns talentul.

Da-ți-i oricare subiect v-ar veni în gînd, îl va 'dicta tot atît de repede pe cît va putea fi citit. I s-a tipărit un volum de lucrări improvizate.

De bună seamă că s-a născut poet fără să o știe, iar această fierbințeală, trezindu-i îndrăzneala, i-a descoperit talentul, iar omul l-a pus în valoare, fiindcă ne place să facem lucruri extraordinare. Pastorul a pus în seama fierbințelii ceea ce avea din fire. Lucrul în sine nu-i nemaipomenit. O dovedesc improvizatorii din Italia.

*

Nu de medici ducem lipsă, ci de medicină.

Nu vrem niciodată să stăm și să socotim. Eu unul însă, vreau. Vreau să apreciez vechea și noua medicină.

Am de gînd să iau regii și persoanele particulare cele mai vestite din principalele țări, veac după veac, și să văd : sub exercițiul cărei medicini au trăit mai îndelung ? Ce ispravă au făcut noile descoperiri, noile remedii specifice ? Ce-au adus bolile vechi, bolile noi ? Sigur este că, pe vremuri, mureau mai toți de o boală necunoscută, de un buboi, spunea poporul, și istoricii, după ei ;

fiindcă poporul o ține morțiș că regii mor întotdeauna în împrejurări extraordinare. Dar, regilor plăcîndu-le să trăiască deopotrivă în toate vremurile, ne vine a crede că ei s-au apărat totdeauna de otravă cu aceeași grijă. După mine, trebuie scoși din socoteală toți suveranii care au murit de moarte nă-praznică. Trebuie totuși să menționăm și asta.

Calculul trebuie făcut pe fiecare țară. Începînd cu Franța și cred că ar trebui luate pe rînd toate 448

Itele, deoarece aci nu încape alegere. Astfel a lua ■ci toți regii, toți cancelarii, toți primii-președinți, ți arhiepiscopii Parisului și ale altor eparhii; ate reginele, care se află în mai mică primejdie 'cît regii ; toți ducii și toate ducesele de Lorena ; ți ducii și toate ducesele de Savoia ; listele al-r suverani sau seniori care-și urmează unii al-ra ; și a trage concluziile.

Medicii spun că de fiecare bărbat bolnav sînt mă femei bolnave. Se pare, că la țară raportul ar egal. De unde se poate ajunge ușor la încheie-a firească : jumătate din bolile femeilor sînt inii ipuite.

Nu vorbesc de nașteri, care sînt boli voluntare.

DESCOPERIRI ȘI INVENȚII

Ceea ce ne face atît de părtinitori cu modernii toștri este că descoperirile noi ni se par mai sur-u mzătoare decît cele vechi. Acestea nu ne mai ftipresionează. De la ele pornim mereu. Ne-am leprine cu ele și ni se pare că oricine ar fi putut fi le descopere. Dar adunați-le pe cele vechi și pe jele noi și veți vedea.

Cînd vedem ce caz se făcea în antichitate de un 'ilozof vestit sau de un savant și cum veneau din ioate părțile să-1 asculte, s-ar zice că nu mai pur-tfiin științelor aceeași dragoste. Pe atunci bibliotecile și cărțile fiind rare, era mai cinstită știința fcelora care erau cărți vii. El cunoaște istoria. Astăzi am cartea de istorie. Descoperirea tiparului a schimbat situația. Altădată erau prețuiți oamenii acum, cărțile.

*

Am descoperit o nouă lume în mare și o nou lume în mic, prin telescoape și microscoape.

Folosul academiilor este că, datorită lor, cu noștințele sînt mai răspîndite. Cel ce-a făcut vre descoperire sau a aflat vreun secret, este porni să-1 dea în vileag, fie pentru a fi consemnat îl arhive, fie pentru a culege laude sau chiar a-ț mări averea. înainte vreme, savanții erau ma ascunși.

N-ar fi poate cu neputință să ne pierdem într-bună zi busola.

MATERIALELE PREGĂTITOARE PENTRU

PERELE SALE SI ÎNSEMNĂRI FĂCUTE DUP A

PUBLICAREA LOR

SCRISORILE PERSANE

Apologia Scrisorilor persane. Nu pot fi imputate crisorilor persane lucrurile despre care s-a susținut că ar jigni religia.

Acestea nu se leagă niciodată de ideea examinării pitice, ci ideea de ciudățenie, niciodată spuse cu indui de a critica, ci cu gîndul de a scoate în vileag urprinzătorul.

Doar vorbea un persan și nu se putea să nu fie ibit de tot ceea ce vedea și auzea.

în acest caz, cînd vorbește de religie, nu se cade ii pară mai știutor decît de celelalte lucruri, cum r fi obiceiurile și deprinderile națiunii, pe care el iu le consideră bune sau rele, ci uimitoare.

După cum găsește că obiceiurile noastre sînt țranii, află uneori ciudățenii în unele părți ale logmelor noastre, pentru că le ignoră și le lămurește greșit. Asta fiindcă nu cunoaște nimic despre Bea ce le leagă și de lanțul de care țin.

E adevărat că presupune și oarecare îndrăzneală û atingi aceste subiecte deoarece nu sîntem atît de liguri de ce pot gîndi alții, pe cît sîntem de ce ginii in noi înșine.

Cel mai de seamă merit al Scrisorilor persan este că intr-însele dai, pe neașteptate, de un fel d roman. îi vezi începutul, desfășurarea, sfîrșitul. Fe furitele personaje sînt așezate într-o înlănțuire ce le leagă. Pe măsură ce șederea lor în Europa se prelungește, moravurile acestei părți de lume capătă în mintea lor o înfățișare mai puțin năzdrăvană ș mai puțin ciudată și sînt izbiți de această ciudățenii și de această năzdrăvănie mai mult sau mai puțin potrivit firii lor. Pe de altă parte, neorînduiali crește in seraiul din Asia, pe măsură ce se prelungește lipsa lui Usbec, adică pe măsură ce furii crește și dragostea descrește.

Altminteri, acest fel de romane sînt izbutite d(obicei pentru ʳă însuți îți dai seama de starea tl actuală. Asta împărtășește simțămintele mai mull decît toate povestirile ce s-ar putea ticlui, și ești una din cauzele succesului Pamelei și Scrisorii» peruviene (lucrări fermecătoare, apărute în aces răstimp).

în sfîrșit, în romanele obișnuite, digresiunile ni pot fi îngăduite decît atunci cînd alcătuiesc ele în săle un nou roman. Cugetările nu au ce căuta acolc fiindcă nici unul din personaje n-a fost alcătuit c să cugete. Asta ar răvăși rînduiala și menirea ope rei. Sub forma scrisorii însă, unde actorii nu sîn aleși, ci impuși și unde toate subiectele tratate ni atîrnă de vreun scop sau de vreun plan dinaint stabilit, autorul și-a asigurat privilegiul de a pute alătura unui roman filozofie, politică și morală ș de a împreuna totul cu o verigă ascunsă și într-u anume fel, necunoscută.

Scrisorile persane s-au yîndut, la început, în tr-atît de repede, încît editorii din Olanda au făct t ce le-a stat în putință ea să capete continuarea, mblau și trăgeau de mînecă pe toți cei ce le ieșeau i cale : „Domnule, ziceau, scrieți-mi niște Scrisori trsane.“ întregul lor farmec rezidă doar în con-astul dintre lucrurile reale și modul în care sînt izute.

DESPRE SPIRITUL LEGILOR

Se cuvine să citești mult și se cuvine să folosești terțe puțin ceea ce ai citit.

Aș tulbura mai mult mintea cititorilor mei de

ι-aș făli

cu cele ce s-ar putea

să le fi

'lumina cu cercetările mele.

citit, decît

Dacă nu simte toată lumea ceea ce spun, grele. Nu tot ce este nou este îndrăzneț.

*

Așa mi-e felul că nu mă mai întorc la ceea ce e toată lumea. Dar lucrurile cele mai temerare jignesc dacă au fost spuse adeseori, iar cele mai «novate pot supăra pe cei strîmți la minte, deoa-:e n-au fost încă spuse.

Doar într-un veac al luminii dobîndesc bărbații ■ stat marea însușire de a face la timpul potrivit mirile bune. Toată lumea poate încerca să îm-'fiștie cîteva sclipiri ale acestei lumi, fără să se îndrească a fi reformator.

N-am avut în față decît principiile mele : ele mă călăuzesc, nu eu le mîn.

Nimeni, cît e lumea asta de mare, nu e mai îndemnat ca mine să creadă că cei ce cîrmuiesc au bune intenții. Știu că se află cutare țară rău condusă și că ar fi tare greu să fie ocîrmuită mai bine. Pe scurt, mai mult privesc decît judec. Le cumpănesc pe toate și nu critic nimic.

Respect miniștrii : nu oamenii sînt mici, ci treburile sînt mari.

Plutarh a remarcat că filozofia antică nu-i nimic altceva decît știința cîrmuirii. Cei șapte înțelepți, zice el, afară dé unul singur, nu s-a preocupat decît de politică și de morală și, cu toate că grecii s-au legat mai apoi de științele speculative, se vede limpede că mai presus de orice cinsteau filozofia activă și că adevăratul lor cult era pentru cîrmui-țorii orașelor și pentru legiuitori.

*

Știința îndeletnicirilor care sînt de oarecare folo! oamenilor ce trăiesc în societate este supusă marii arte care alcătuiește și orînduiește societățile.

Într-atîta au fost cinstite în veacul nostru cunoștințele fizice îneît pentru cele morale n-a mai rămas decît nepăsarea. Dar cînd au pierit grecii șl romanii, binele și răul s-a prefăcut mai curînd îr sentiment decît în obiect de cunoaștere.

ĺ

J Anticii iubeau științele și ocroteau meșteșugurile. Dar cinstea pe care o dădeau celor ce născoceau ceva într-ale ocîrmuirii au dus-o pînă la un fel de cult.

*

ĺ Lucrarea aceasta este rodul cugetărilor întregii mele vieți și poate de pe urma unei munci uriașe, a unei munci împlinite cu cele mai bune intenții, a unei munci înfăptuite în vederea folosului tuturor. Nu mă voi alege decît cu necazuri și voi fj răsplătit cu mîinile neștiinței și ale pizmuirii.

*

Am trudit douăzeci de ani la lucrarea asta și încă nu știu dacă am fost curajos sau îndrăzneț ; dacă am fost copleșit de măreție sau sprijinit de neasemuita splendoare a subiectului.

I La ce-mi folosește că am cugetat vreme de douăzeci de ani, dacă, mai înainte de orice, nu m-am gîndit că viața e scurtă ? Nici măcar nu am timp să prescurtez ceea ce am făcut.

*

L Plănuisem să dau mai multă întindere și mai multă adîncîme cîtorva pasaje din această lucrare. Nu mai sînt în stare s-o fac.

Cititul mi-a slăbit vederea și-mi pare că lumina, cîtă mi-a mai rămas, Ku e decît zorii zilei cînd voi închide ochii pe veci.

Aproape că am ajuns în clipa în care trebuie să încep și să sfîrșesc, în clipa care dezvăluie și sustrage totul, clipa în care-mi voi pierde pînă și slăbiciunile.

De ce m-aș mai ține încă de oarecari scrieri ușurele ? Caut nemurirea și ea se află în mine însumi. Suflete al meu, înalță-te ! Prăbușește-te în nemărginire ! întoarce-te in marea Ființă !

Jalnica stare în care mă aflu nu mi-a dat puteri să mai șlefuiesc lucrarea aceasta. Aș fi aruncat manuscrisul în foc dc o mie de ori, dacă nu mi-aș fi spus că se cade să fii spre folosul oamenilor pînă la ultima suflare chiar.

Dumnezeule nemuritor ! Neamul omenesc este lucrarea Ta cea mai vrednică. Iublndu-1, pe tine te iubim și, încheindu-mi viața, îți închin această dragoste.

Regele H. iubește cînd crede că este iubit. Trebuie deci convins că este iubit.

Moravurile în monarhii nu sînt prea curate niciodată. Nobilimea, cu luxul și cu virtuțile pe care se face că le are, este izvorul a toată stricăciunea.

Moravurile curate sînt mai potrivite într-o bună republică decît într-o bună monarhie. în bunele' republici se spune Noi, iar în bunele monarhii se spune : Eu.

Mai toate popoarele lumii se rotesc descriind acest cerc : ținai întâi sînt barbare : fac cuceriri și| devin națiuni civilizate. Civilizarea aceasta le înalță! i iată-le națiuni subțiri. Subțirimea le slăbește. >int cucerite și ajung din nou barbare. Dovadă : ;recii și romanii.

Despre conducerea militară. Cîrmuirea militară se stabilește în două feluri : sau prin cucerirea făcută cu o armată care ține să rămînă mereu sub formă de trupe de ocupație, așa cum este azi guvernul din Alger ; sau nu este decît excesul de abuz al cîrmuirii despotice și, ca să zicem așa, descompunerea acestei cîrmuiri.

p E o prostie să silești părțile să se apere prin mijlocirea unui avocat. Deoarece, dacă avocații sînt liberi să nu pledeze, .părțile se cade să fie și mai libere de a pleda ele însele.

Să luăm aminte la soarta marilor monarhii care, după ce au uluit cu puterea lor, au uimit cu slăbiciunea lor. Explicația : atunci cînd în iureșul puterii samavolnice sau despotice, mai pîlpîie încă o scîntele de libertate, un stat poate face lucruri mari. Pentru că ce mai ramine din principii e pus în mișcare. Atunci însă cînd libertatea este cu desăvârșire pierdută, unui grad atît de înalt de putere îi urmează un grad egal de slăbiciune. Asta pentru că dragostea de lucruri bune și de lucruri mari s-a mistuit. Fiindcă în toate îndeletnicirile se obișnuiește — ce zic ? — ba, se și poruncește să nu fie iubire. Pentru că lumea, în general, e dezamăgită, și e dezamăgită cu amănuntul : pentru că nobilimea e lipsită de convingeri ; militarii sînt plictisiți ; magistrații, lipsiți de zel; burghezii, neîncrezători. Poporul e lipsit de nădejde. Ciudat lucru! totul se învîrtește și totul zace în trîndăvie. Fiecare cetățean are o stare și nimeni nici o îndeletnicire. In toate se caută trupul, nu spiritul și inima. Atunci își arată o monarhie toată slăbiciunea și se miră ea însăși de aceasta.

China. Din cauza naturii locului, China nu se poate împărți de loc în mai multe state. Numai dacă nu s-ar împărți ca o feudă, ca să alcătuiască mai multe părți ale aceluiași corp. Nu se află, după cum am spus, în toată lumea o țară în care hrana oamenilor să fie atît de nesigură și nestatornică. Nu se găsește ținut care să fie în situația de a gîndi că s-ar putea lipsi doi ani de ajutorul altuia. Nevoia este un lanț care le leagă pe toate și le ține sub oblăduirea unei împărății.

Poruncă strașnică dau împărații regilor să nu pună stavilă nurilor ce trec prin alt regat, deoarece ar duce la pieirea acestuia.

împărăția, despărțită din trei părți de mare, deserturi și munți, nu poate avea vrăjmaș decît dinspre miază-noapte. De aceea a și fost așezat scaunul de domnie al împărăției în nord. Ținuturile din nord sînt cu mult mai războinice decît cele de la miază-zi, iar locuitorii lor, mai viteji. Sudul nu se poate deci decît cu greu despărți de nord.

Din care pricină, China, în ciuda marii sale întinderi, a fost silită să-

și înfrîneze uneori despotismul. China se află așezată într-o regiune unde, așa cum vom arăta, oamenii sînt porniți din fire spre ascultare slugarnică. Deși împrejurările despre care vom vorbi ar fi trebuit s-o ducă înspre principiul rînduirii republicane, ea n-a fost o republică.

China este o cîrmuire amestecată. în bună parte ține de despotism : prin uriașa putere a suveranului ; un pic de republică : prin cenzură și un fel de virtute, întemeiată pe dragostea și cinstirea părinților, de monarhie, datorită legilor neclintite și tribunalelor bine organizate, datorită unui anume simțămînt al onoarei, legat de tăria morală și de primejdia de a spune adevărul. Aceste trei lucruri, bine cumpănite, precum și împrejurări izvorîte din caracterele fizice ale regiunii i-au îngăduit să dăinuiască. Dacă mărimea împărăției a prefăcut-o în cîrmuire despotică, poate că e cea mai bună dintre toate.

Regii joacă în politică jocul Frineei. Aceasta ședea la masă cu femei sulemenite care au început să joace acel joc în care fiecare comesean poruncește pe rînd ce trebuie să facă ceilalți comeseni. Frineea porunci să se aducă apă și toată lumea să-și spele obrazul. Frineea rămase în frumusețea ei firească și toți cîți erau acolo deveniră hidoși.

*

Privitor la Puterea ofensivă. S-a văzut mai sus că mărimea statului duce la despotism. Cuceririle care făuresc această mărire, duc deci, pe cale firească, spre această formă de conducere.

Trebuie să ne aducem acum aminte de toate grozăviile despotismului, care-și revarsă neîncetat năpastele asupra suveranului și supușilor săi. Despotismul care, întocmai ca balaurul, se mănîncă sin-

gur, care asuprește pe suveran mai tare decît asuprește statul ; statul, mai stfașnic decît asuprește robii ; care, din năruirea tuturor ajunge la năruirea unuia și din a unuia ajunge la năruirea tuturor. Spaima șade pe tronul despotului, care-i totdeauna gata să facă moarte de om sau să fie ucis, tîmpit de teamă înainte de a se fi îndobitocit de pe urma petrecerilor. Iar dacă această situație e

groaznică, ce să mai spunem de cei ce neîncetat se zbat să ajungă într-însa și-și dau atîta osteneală să iasă din situația în care sînt cei mai norociți dintre regi spre a se preface în cei mai vrednici de milă.

Cînd nu se fac prea mari cuceriri, statul poate să rămînă, sau să devină monarhic. Cuceritorul trebuie să încerce să-și păstreze cucerirea prin fortărețe.

Fortărețele, după cum am mai spus, țin mai mult de cîrmuirea monarhică, deoarece se împotrivesc cârmuirii militare. Pe lîngă aceasta, ele presupun deosebită încredere "în cei mari, de vreme ce li se dau atît de mari chezășii. Ba implică o și mai mare încredere în popor, deoarece regele are a se teme mai puțin.

Vorbind astfel de fortărețe, nu mă gîndesc la un mic tiran care, stăpînitor al unui oraș, clădește o fortăreață, de pe urma căreia se face și mai crud. El este propriul lui guvernator.

Comandantul despotic și militar sălășluiește deopotrivă în prințișorul unui oraș și în stăpînul unei întinse împărății.

Cuceriri. Cuceririle seacă, firește, darul de a cuceri. Socotesc pe cuceritor ca pe un tînăr înflăcărat

într-un serai, care zilnic face noi achiziții în dauna celor dinainte, pînă ce toate nu-i mai sînt de nici un folos.

Romanii. Gîndiți-vă la romanii din vremurile cînd li se dădeau cununi de iarbă și în cele cînd primeau cununi de aur. Experiența întregii istorii, dovedește, o dată mai mult, că răsplățile care au fost îndemn faptelor celor mai mărețe sînt cele care în fond aveau preț de nimic.

Despre armate. Experiența a mai vădit că trîndăvia îndeamnă pe soldați la răzvrătire. „Datorită ; unor campanii dese, spune Tacit, legiunile din Bre-tania se învățară să-și urnească dușmanii, iar nu I căpitanii/'

Cînd armata se va fi îmbogățit prin cucerire, ea va cădea în dezmăț

sau în neascultare. Asprimea I vieții de ostaș nu se potrivește cu luxul și avuțiile.

Citeam în Ciropedie că Cirus a respins folosirea i carelor venite de la Troia, întrebuințate în bătălii, deoarece, de fiecare luptător era nevoie de... oameni și de... cai. Citind una ca asta, mă gîndeam că, fără carele Troiei n-am fi avut totuși parte de poe-, mul lui Homer. în Iliada, totul e alcătuit din fap-I tele și cuvântările eroilor urcați pe aceste care, cu ajutorul cărora s-au deosebit totdeauna de grosul armatei. Unui bun poem epic îi este totuna dacă I armamentul general este bun. Să fie bun numai cel al personajelor principale.

Tot astfel este și cu rînduiala cavalerismului în I Evul mediu.

Romani. Cu privire la schimbarea făcută în vremea imperiului, de a deosebi în dregătorii funcțiile militare de cele civile, va trebui să ne gîndim că, într-o republică ar fi primejdios să deosebești funcțiile civile de cele militare. Se cuvine ca funcțiile militare să nu fie decît un accesoriu al slujbei civile, ca omul să se simtă mai degrabă cetățean decît soldat, magistrat decît ofițer, consul sau senator decît general. într-o monarhie, însă, aceste titluri trebuie diferențiate. Corpul militar să alcătuiască un corp deosebit. Aceasta este deopotrivă necesar supușilor și suveranului. Supușilor, ca să aibă dregători civili, iar suveranului, pentru ca să-și încredințeze apărarea unor slujbași militari.

Dictator. Leac greu de suportat pentru boli grele. Era o zeitate care cobora din cer pentru a deznoda treburi încurcate.

*

Tributuri. Să crezi că mărești puterea, mărind tributurile înseamnă, după cuvîntul unui autor chinez, citat de părintele Du Halde (Despre delatori, voi. al II-lea, p. 503) să crezi că poți mări o piele întinzînd-o pînă se rupe.

Poporul din Germania e un norod bun. Machiavel ne spune că, în vremea lui, cînd conducătorii orașelor voiau să facă o impunere, fiecare punea într-un sac partea din venit prevăzută de bir. Conducătorul avea încredere în popor și dovadă că ea n-a fost niaiodată înșelată este dăinuirea acestui obicei- Am auzit că e

păstrat și astăzi la Dantzig.

Întîiul volum din Geographica. Silniciile cîrmu-

irii spaniolilor în Indii sînt atribuite schimbării gu

vernatorilor, care se

petrece la fiecare trei, cinci

sau șapte ani. Ar fi însă periculos să fie lăsați vreme mai îndelungată. Este deci nevoie de legi înțelepte, care să preîntîmpine neajunsurile schimbă-

j rii lor.

Pentru cartea a XIII-ea, Capitolul XVIII : Des

' veranul este aidoma persoanelor particulare, care i se bucură de credit pe măsura compusă a bogăți

pre foloasele pe care statul le poate avea de pe urma concesionarilor de impozite. In monarhii, su-ilor, purtării și prejudecăților stării lor.

înseamnă că un monarh care nu și-a terfelit creditul pe care i-1 face obștea, îl are doar să-și poată da seama că-1 are și să nu care cumva să-și închipuie că i l-ar putea da concesionarii lui.

de acelea ale unuia sau mai multor particulari, incit atunci cînd aceste două credite încheie o ali

Avuțiile unui mare stat sînt atît de uriașe, față anță, cel al particularului e un fleac. Dacă suveranul se bucură de credit, îl trece și asupra particularului. Dacă nu, particularul pierde și pe cel de care se bucura.

Concesionarii de impozite nu pot aduce credit suveranului lui decît prin tranzacțiile anevoioase pe care le încheie în numele lui. Sînt bani pe care-i scot din sipetele suveranului ce se bucură de credit și acești bani, dacă ar fi fost păstrați, s-ar fi bucurat și ei de aceeași încredere.

Am cunoscut mari boieri care au avut adeseori nevoie de creditul unei slugi care pusese 50 de scuzi deoparte. Așa va fi și suveranul care se va bizui pe concesionarii săi de impozite.

Femei și eunuci. S-a constatat în China că e mai puțin dăunător ca împăratul să se dea pe mina femeilor decît pe a eunucilor. O dată ce s-a lăsat pe mina acestora, ei pun stăpînire pe persoana lui. Silniciile și excesele cîrmuirii lor duc la răzvrătire. De-ar vrea împăratul să îndrepte lucrurile, nu mai poate. Poruncile lui nu mai răzbesc pînă afară. De aici se iscă războaie civile și dacă partidul potrivnic eunucilor iese învingător, împăratul se prăbușește o dată cu eunucii.

Cînd însă împăratul e cîrmuit de femei, răul e mai puțin mare. Interesele lor nu sînt aceleași. Ele nu se pot uni, ele se nimicesc. Eunucii le defăimează. Planurile femeilor sînt mai puțin închegate, mai puțin adînci, mai puțin cugetate, mai peste măsură de cutezătoare. Pe scurt, rareori se întîmplă ca la un monarh slăbiciunea inimii să pricinuiască tot atîtea rele ca cea a minții.

într-o lucrare a literatului Tang-King-Ciuel, întocmită în vremea dinastiei Ming, pe care ne-a transmis-o părintele Du Halde, se găsesc aceste frumoase cugetări :

„Cînd un monarh se dă pe mîna eunucilor, el îi privește ca pe niște străini pe oamenii virtuoși, pri-cepuți și zeloși de la curtea lui. Aceștia se dau în lături. Deschide monarhul ochii și caută sprijinul ofițerilor din afară ? Aceștia nu știu cum să treacă la acțiune. Deoarece monarhul este un fel de osta-tec. Dacă încercarea ofițerilor din afară nu izbutește, un ambițios găsește mijlocul de a-1 implica pe suveran în tagma eunucilor și amăgește inima «roadelor ștergînd canaliile acestea de pe fața |ft»raîntului“.

E A te încredința femeilor este un rău mai mic, ■Șoarece, dacă monarhul își vinde firea, răul se poate tămădui. Dacă însă, din prea multă încredere, * a dat pe mîna eunucilor, nu se poate răzgîndi fără ni piară.

B Cel ăihtîi roman care și-a alungat soția a făcut îwla din cauză că soția nu făcea copii. Al doilea, Iprntni că își învelise capul sau nu și-l învelise (nu om ii. știu exact). Al treilea, pentru că luase parte la

tocurile funerare.

E Din aceste trei pricini puteți deslușI cît erau de ˆîntinate moravurile,

Jțfespre mărimea capitalei. Un oraș prea mare este Itspus de primejdios într-o republică ; moravurile întotdeauna se corup. Cînd vîrîți un milion de oameni într-un același loc, singura poliție care mai poate ființa este aceea care dă cetățeanului piine și lu-L lasă să fie răpus. Așezați oamenii acolo unde

I munca, nu unde e desfătarea.

I într-o monarhie, capitala poate crește în două rtiipuri i sau pentru că bogățiile provinciilor atrag «i olo locuitori (este cazul în care se află un anumit regat maritim) sau pentru că sărăcia provinciilor îi ti imit acolo (în acest din urmă caz, dacă nu ești cu Îhii la provincii, totul se va duce de rîpă).

■ Mentalitatea generală. O mare capitală este aceea de obicei stabilește mentalitatea generală a unei națiuni. Parisul e acela care îi face pe fran cezi. Fără Paris, Normandia, Picardia, Artois ar germane ca și Germania. Fără Paris, Burgundia i Franche-Comté ar fi elvetice ca și Elveția. Făr Paris, Guyanna, Béarn și Languedoc ar fi spaniol ca Spania.

*

Chinezi și japonezi. Foarte puțină legătură i ceea ce privește obiceiurile lor. Spiritul, în aceea direcție îndreptat. Stilul, cu totul deosebit. Ching zul este pașnic, modest, chibzuit, înșelător și zgîr cit. Japonezul e ostaș, neastîmpărat, împrăștiat, bă nuitor, ambițios și plin de mari planuri.

Moravuri și deprinderi. Constantin Porfirogcni tul poruncește să fie ascunse de ochii barbarilor fe meile frumoase. Nu e nevoie de mai mult pentr ca să se schimbe moravurile și deprinderile Uni nații.

Moravuri corupte. Atunci își petrecea omul d ispravă viața într-un fel de nimic ; este, să zicei așa, singur’ pe lume. Tcate relațiile omenești i sperie, pentru că nu afiă om de care ar dori să fi ocrotit,

al cărui ocrotitor ar dori să fie. Nu află on blajin pe care și l-ar dori prieten, femeie al cări soț ar dori să fie, copil al cărui tată ar dori să fii

Un stat care sărăcește pe altele se sărăcește p sine. Iar dacă ignoră belșugul general, duce lip! și de al său. Explicația e limpede. Un stat sărac ilìii poàte face schimburi cu celelalte. Nici celelalte lini pot face schimb cu el. Asta nu se resimte cu hide din cauză că nu se face simțit cu tărie decît țAui. care vine din pierderea comerțului de to.ate dlcle. Toate națiunile țin de un lanț și-și împărtă-fesc relele și mulțumirile.

BNu vorbesc de ochii lumii, spun un adevăr : pro-Jfișirea universului va fi întotdeauna a noastră : și după cum spune Marc Antoninul : „Ceea ce nu 'sfe de folos roiului nu este de folos albinei[14].

i Nu se află nătărăi mai mari în materie de comerț Belt parizienii. Sînt niște oameni de afaceri care, Hibogățiți cu ușurință și la repezeală, cred că se fcor mai îmbogăți peste noapte. Ba mai și cred că l.doreaza avuțiile deșertăciunii lor.

*

■ Comerf. Cele spuse de Aristot, cum că ori de íiii· ori ai plugari, ai și luntrași, nu mai este astăzi «ih-vărat. Ca să ai o marină, e nevoie de comerț pe ■tară întinsă, adică de o industrie dezvoltată. Nu ■ai este cu putință ca un popor să treacă dintr-o 'intă, ca lacedemonienii, de la războiul de uscat la |rl pe mare.

g Părerea celor din antichitate, că sufletul oameni-ur înecați piere, deoarece apa stinge focul, era ■limai bună să-i scîrbească pe toți de navigație, ihiii, în caz de pericol de scufundare, își curmau ■ele cu sabia. [1]

Bții ----------

® Cred că asta se găsește în Petroniu (n.a.).

Istoria comerțului. Eclipsele aștrilor an fost i izvor de conștiință și, ceea ce oamenii socoteau < se petrece pe cer pentru a-i înfricoșa,

nu se ară decît pentru a-i călăuzi.

S

Cînd se spune că cei din antichitate cunoștei ceva anume, trebuie să știm de care popor ant vrem să vorbim. Ceea ce știau perșii nu era și de greci. Ceea ce știau grecii într-o vreme, nu el cunoscut de grecii din altă vreme. Scrisul a purt de la un popor la altul descoperirile oamenilor, di meșteșugul tiparului a pecetluit, ca să spunem aș cunoașterea. Anticii făceau pași uriași și cu toat acestea tot dădeau înapoi. Scriau pe nisip. Noi p aramă.

Legea din Franța care nu îngăduie ca dobînda ! depășească totalul capitalului este o lege egiptean cu privire la contracte, făcută de Bocoris și es foarte umană.

La marile popoare femeile nu pot fi puse î devălmășie. Cavadiu, regele Persiei, a dat o lej prin care toate femeile deveneau bun cornul Aceasta a răsculat întreg poporul și a fost aluri gat de pe tron.

Despre natura lucrurilor care țin de dreptn ginților. Cele ce țin de dreptul ginților sînt de ng tură a nu putea fi rezolvate decît cu forța sau prin tr-o întrerupere a forței, adică prin tratate, !· mai putea ele rezolva și prmtr-o răutate su-oară. Dar fiind însă că este tot atît de necesar versului ca națiunile să se păstreze, pe cît ; de necesar fiecărei națiuni ca cetățenii ei să fie nimiciți, a trebuit ca în sinul popoarelor ci-zate să fie respinse aceste mijloace. Este de ca împotriva principiilor dreptului ginților să ăvești cișmelele și fîntînile, să asasinezi un mo-h în mijlocul curții sale, pe scurt să faci toate Ic lucruri care nu atîrnă nici de forță, nici de venținui.

lăzboiul implică, firesc, dreptul de apărare, i de ce dreptul ginților prevede să fie declarat boiul înainte de a fi pornit. De unde și secu-itea solilor, care, la vreme de nepace, sînt crai-rii dreptului ginților.

I lăzboiul cere o convențiune care să-i pună căit. Pentru a încheia această convențiune, este voie de un mijlocitor. Mijlocitorii aceștia sînt nbasadorii.

Scopul războiului este pacea. Este deci nevoie poată fi încheiată.

Crainicii dreptului ginți-r, în timp de pace, sînt ambasadorii.

Dreptul ginților pune capăt războiului prin Itate. Cînd marii suverani le calcă pe nedrept, dovedesc că nu sînt destul de mari și că multe it lucrurile pe care le pot nădăjdui și de care a se teme. Cînd le respectă, adeveresc că sînt

I. de mari încît nu depind decît de ei înșuși.

Există legi principale și legi accesorii și, în orice ră, legile încep să se țină lanț. Popoarele, în-'mai ca fiecare ins, au șiruri de idei și felul lor ! > priu de a gîndi. Ca al tuturor persoanelor par-ulare, au un început, un mijloc și un capăt.

Subiectul acesta n-ar avea margini de nu le-i statornici eu. Am ales o pildă care ține de sot gintea și înșiruirea legilor romane asupra moștc nirilor și această pildă va sluji aici drept me todă.

N-am luat tocul în mînă ca să predau legii ci felul de a le preda. Iată de ce n-am vorbi de legi, ci de spiritul lor.

Dacă am înfățișat lămurit șirul legilor roman asupra moștenirilor, se va putea înțelege, dup aceeași metodă, nașterea legilor celor mai multo popoare.

E firesc să credem că jurisconsulții, pronunțîr du-se asupra proprietății bunurilor, au porni de la starea de lucruri din constituția de atum și că, prin urmare, romanii, făcînd legi asupr moștenirilor, s-au pronunțat potrivit cu legea po litică a cărei prevedere era împărțirea egală pămînturilor.

*

Folosul pe care-l tragem din cunoașterea lucru rilor trecute. Trebuie să cunoaștem lucrurile veci nu pentru ca să le schimbăm pe cele noi, ci per tru ca să le folosim pe cele noi așa cum se cuvin

Este un adevăr bine stabilit că opiniile public ale fiecărui veac sînt întotdeauna exagerate. El n-au ajuns publice decît pentru că au izbit pn ternie mințile. Ori, pentru a le reașeza în rîndt iala rațiunii, trebuie să cercetăm cum se înfăț șau în celelalte veacuri părerile dominante. Ast le poate face foarte folositoare, pe de o parti

întrebuințînd înflăcărarea pe care o răspîndes și acțiunea la' care îndeamnă, înspre bine și, p

«de alta, împiedicîndu-le să împrăștie prejudecăți spre rău.

t Citind codurile de legi ale barbarilor, cercetăm știința dreptului în leagănul ei.

*

I Privitor la elaborarea legilor. Abatele de Saint-l'ierre, care era cel mai de treabă om din cîți au fost vreodată, ori de cite ori dă de o piedică nu ffltie decît să spună că trebuie strînși laolaltă zece inși cumsecade. S-ar zice că e un plutonier care-și felege soldații și care spune : „Trebuie să aibe 5 î picioare, 8 degete [111]. Legile trebuie să-și înceapă munca formînd oameni cumsecade înainte de a isc gîndi să-i aleagă. Nu trebuie să înceapă cu vorbe multe despre oamenii aceștia. Sînt atît de pumni, că nu face.

*

I Soarta celor care se folosesc samavolnic de putere, este că, în curînd, va fi samavolnic întrebuințată împotriva lor și dat fiind că nedreptatea trece în alte mîini, va fi totdeauna înțelept din partea oamenilor să fie cumpătați și să fie nepărtinitori.

*

I E bine să știi cînd un abuz se poate preface în lege și îndreptarea poate deveni abuz.

*

■k----

f [1] Circa 1,65 m.

Cînd desființăm o libertate firească trebuie ci folosul neîndoielnic pe care-1 tragem să ne mîn· gîie de pierderea acestui drept.

Cînd un lucru bun are un cusur, mai cuminți este de obicei să înlăturăm cusurul decît lucrul

*

Se zice despre feluritele neveste ale lui Caro cel Mare că au urmat una alteia. Ar trebui găsi și mijlocul de a dovedi că cele trei regine și ți itoarele lui Dagobert, care era la fel de evlavio ca și Carol, au trecut din mină în mină și-și ur mară una alteia. Nu mă îndoiesc de sfințenia Iu Carol cel Mare, deoarece nu cunosc marginea în durării pentru cei ce au călcat poruncile Evan gheliei, ascultînd de legile țării lor.

*

Aș avea mai multe de spus, dar mă tem să nu cad în pură erudiție. Aș dori să-mi îndrept vorba nu către memoria cititorilor mei, ci către bunul loi' simț și mai iute isprăvești cînd ai de-a fact! cu bunul simț decît cu memoria. Mai mult mi-at plăcea să îndemn spre cercetarea legilor de la obîrșia lor, decît să întocmesc o carte despre izj vorul legilor.

PREFEȚE

Mă aflu în situația cea mai prielnică din lumd pentru a scrie istoria. Nu urmăresc dobîndirea nici unui folos. Cu averea pe care o am și cu neamul din care mă trag nu am nici a mă rușina de cea dinții, nici a pizmui ori a admira la alții pe cel de-al doilea. N-am avut dregătorie și nu sînt silit să vorbesc nici pentru a-mi mulțumi va-, nitatea, nici pentru a mă dezvinovăți. Am trăit

lume și am avut legături, pînă și de prietenie, oameni care au trăit la curtea regelui a cărui iță o zugrăvesc. Am știut multe istorioare în îiea în care mi-am petrecut o parte din viață, i sînt nici prea depărtat de vremea în care a ăit acest monarh ca să nu cunosc multe amă-unte, nici prea apropiat ca să mă las orbit. Tră-5c într-un timp cînd oamenii s-au vindecat în are parte de admirația purtată eroismului. Am lătorit în țări străine, de unde am adunat amin-■i vrednice de interes. In sfîrșit, scurgerea tim-ilui a scos din sertare toate memoriile pe care i din țara noastră, unde le place oamenilor să orbească despre ei înșiși, le-am scris cu top-nul. Din aceste felurite memorii iese adevărul,

ică nu te ții după nici unele și te ții după toate odată. Dacă le

confrunți cu documentele mai itentice, cum ar fi scrisorile miniștrilor, gene-ililor, instrucțiunile ambasadorilor și monumen-e care sînt asemenea pietrelor de temelie ale idirii, între care toate celelalte se inserează. In

irșit, îndeletnicirea pe care am avut-o mi-a în-iduit să dobîndesc o oarecare cunoaștere a drep-lui țării mele și mai ales a dreptului public, ică se pot astfel numi slabele și bietele rămă-țe ale legilor noastre pe care puterea samavol-țică le-a putut pînă acum ascunde, dar pe care u le va putea nimici decît o dată cu dreptul în-

tei.

Intr-un veac în care se pune preț numai pe disecție și de loc pe învățătură, s-au găsit scriitori

ire s-au străduit să dea cărți de istorie doar plă-ite la citire. In acest scop au ales un singur su-ect istoric pe care să-1 trateze, cum ar fi vreo voluție și au scris istoria așa cum se scrie o

agedie, cu o unitate de acțiune care-1 prinde pe

3 — Scrisori persane

473

cititor, pentru că îl plimbă fără a-1 osteni și pan că-1 instruiește fără să fie nevoie nici de țineri de minte, nici de putere de judecată. Și cu aceasti oamenii s-au dezgustat de tot acel șir de fapti de care c încărcată istoria, care obosesc memorii și nu sînt toate vrednice de interes.

CUGETĂRI MORALE

Cîteva bucăți care n-au putut intra în ale mele Cugetări morale

înfăptuirile oamenilor, iată obiectul îndatori iilor noastre. Rațiunea e temelia lor. Ea ne fao vrednici de a ni le îndeplini. Ar însemna să pin gărim această rațiune dacă am spune că ne-a fos hărăzită numai pentru păstrarea ființei noastre. Ș dobitoacele și-o păstrează pe a lor, întocmai c noi. Ba adeseori, o păstrează mai bine. Instine tul care lasă neștirbite toate pornirile trebuin cioase păstrării vieții lor,

le alungă pe mai toati cele care ar putea-o distruge. în vreme ce rații nea noastră nu numai că ne umple cu patimi ni micitoare, dar ne și îndeamnă să folosim în chipil cel mai greșit și pe cele menite conservării.

După cum există principii care zdrobesc în no spiritul cetățenesc, îndemnîndu-ne spre rău, sin și unele care-1 încet inează împiedicindu-nc s făptuim binele. Astfel sînt cele ce duc spre u fel de mistică a liniștii, care smulge omul di sinul familiei și al patriei.

Mijlocul de a-ți însuși dreptatea dcsăvîrșil este ca ca să-ți devină atît de obișnuită îneît s-'respecți în cele mai mici lucruri și să-i supui pin și felul tău de a gîndi. Iată o singură pildă. Pu țin îi pasă,societății în care trăim dacă un in care locuiește la Stockholm sau la Lipsea fac

Ene bune sau proaste, ori este un bun sau izician. Totuși, dacă am fi chemați să ne dăm ì, trebuie să ne străduim s-o dăm după dreptate, spre a ne pregăti să procedăm la fel în-r-o împrejurare mai de scamă.

fc Avem toți mecanismul care ne supun de-a pu-l'uri legilor obișnuinței. Mașinăria noastră ne de-fl'inde sufletul să gîndească într-un anume fel. ˆobișnuiește să cugete intr-altul. Aici și-ar putea găsi fizica locul în morală, ajutîndu-ne să wedem cît de mult țin dc mecanism înclinările Mastre spre viciile și virtuțile umane.

*

Jprggostëa de patrie este aceea care a dat isto-miloiˆgrecești și romane acea noblețe pe care ale Mastre nu o au. Ea este imboldul neobosit al [tuturor înfăptuirilor și ți-e mai mare dragul să Mai de ea pretutindeni. De această virtute scumpă miluror care n-au inima rece.

| (Jind stai și te gîndești la minciuna impulsurilor noastre, la josnicia mijloacelor noastre, la Mcomia cu care umblăm după niște nenorocite Ue răsplăți, la ambiția aceea într-atîta deosebită it· setea de renume, ești mirat de nepotrivirea spectacolelor și se pare că, de cînd aceste două Bjopoare nu mai sînt. oamenii s-au scurtat de un iot.

■ Dacă fizica n-ar avea alte descoperiri decît ■ruful de pușcă și focul grecesc, bine ar fi s-o jurghiunim ca magie.

Despre prietenie. Stoicii spuneau că înțeleptul nu iubește pe nimeni. Mergeau prea departe cu judecata. Cred, totuși, a fi adevărat că, dacă oamenii ar fi cu desăvîrșire virtuoși, n-ar avea prieteni.

Nu putem să ne simțim apropiați de toți concetățenii noștri. Alegem un număr mic, la care ne mărginim. încheiem un fel de contract spre folosul nostru comun, care nu este decît o prescurtare a celui încheiat cu întreaga societate și pare chiar, într-un înțeles anume, a-i fi păgubitor.

Intr-adevăr, un om cu desăvîrșire virtuos ar trebui să fie pornit să sară în ajutorul omului celui mai necunoscut ca într-al propriului său prieten. Are, în inima sa, virtuosul, o îndatorire, care n-are nevoie să fie întărită prin cuvinte, prin jurăminte, nici prin mărturii în văzul lumii și dacă o mărginește la un anume număr de prieteni, înseamnă că-și întoarce inima de la toți ceilalți oameni.

Prietenia era virtutea proprie romanilor. îi găsim urma în istoria veacurilor lor cele mai pervertite. Nici cînd n-au fost mai eroi decît atunci cînd au fost prieteni.

Constituția statului era astfel încît fiecare era pornit să-și facă prieteni. Neîncetata nevoie de a te bucura de prietenie îi statorniceau drepturile. Un ins nu era puternic în rîndurile senatului sau*ale poporului decît prin prietenii lui. Nu' ajungea la dregătorii decît datorită prietenilor și după trecerea timpului pentru care fusese ales, încolțit din toate părțile de învinuiri, avea și mai mare nevoie de prieteni. Cetățenii erau legați între ei prin tot soiul de verigi. Erai prins de priel tenii tăi, 'de liberții tăi, de sclavii tăi, de copiii

tăi. Astăzi, toate sînt desființate. Pînă și puterea părintească. Fiecare om e izolat. S-ar zice că efectul firesc al puterii samavolnice este de a -individualiza toate interesele.

È Printre noi, cei ce pot face un bine celorlalți sînt tocmai cei ce nu au și nu pot avea prieteni. Mă gîndesc la regi și la o a treia specie de oameni, care stau la jumătatea drumului dintre suveran și

supușii săi. Vreau să vorbesc de miniștri, oameni care n-au parte decît de nefericirile soartei regelui și nu se bucură nici de foloasele vieții particulare, nici de cele ale suveranității.

I Obiceiul femeilor de la curte de a face afaceri, a dus la multe rele. în primul rînd : tot felul de

slujbe încap pe mina unor oameni fără nici o calitate. în al doilea rînd : au fost alungate mărinimia, bunătatea din fire, sinceritatea, noblețea sufletească. In al treilea rînd : au fost distruși

toți cei ce nu fac acest rușinos trafic, silindu-i să se rostuiască pe socoteala altora. In al patrulea

rînd : femeile fiind mai potrivite pentru acest fel

de comerț decît bărbații

sură ; ceea ce este, din

, se îmbogățesc peste mă-lumea aceasta toată, lu

crul ce duce mai mult decît orice altceva la stri

carea moravurilor, la domnia luxului și desfrîului. I O nobilă mîndrie izvorîtă din mulțumirea lăuntrică pe care o prilejuiește virtutea, place. Ea șade bine mărimilor. împodobește înaltele demnități. Un suflet mare nu poate să nu se arate întreg. își simte demnitatea ființei. Și cum de nu și-ar recunoaște superioritatea față de alții de-căzuți ?

’ Acești oameni mîndri' nu sînt cîtuși de puțin îngîmfați. Nu ei sînt cei ce pot fi văzuți prăvălin-

du-se în fața mai marilor lor, lăsîndu-se călcați în picioare ca iarba, de către egalii lor, înălțîn-dn-se ca cedrii peste cei mai mici decît ei.

Felul de a se îmbrăca și de a-și întocmi locuința sînt două lucruri cărora nu li se potrivește nici prea mult dichis, nici prea multă delăsare.

Nu puțin ne înlesnește un ospăț să dobîndim acea veselie care,

dimpreună cu o anume măsurată familiaritate, se numește politețe.

Noi ne ferim de cele două capete de care se izbesc popoarele de la miază-zi și de la miazănoapte : mîncăm adeseori laolaltă și nu ne intreccio cu băutura.

*

N-am dus lipsă în Franța de oamenii aceia rari în care romanii s-ar fi regăsit.

♦

Despre răsplăți. N-am de gînd să vorbesc despre urmașii celor șase burghezi din Calais care s-au dăruit morții pentru a izbăvi patria și pe care domnul de Saci nu a îngăduit să fie lăsați uitării. Nu știu ce s-a ales de posteritatea femeii aceleia care, în vremea lui Carol al VIII-lea a eliberat Amien.ˆul. Burghezii aceștia sînt tot' burghezi. Dar dacă a trăit în Franța noastră vreun pungaș, să nu vă îndoiți că urmașii lui au fost înnobilați.

*

Despre istorie. Bine este ca fiecare să citească istoria. Mai ales cea a țării lui. Sîntem datori s-o facem întră amintirea celor ce și-au slujit patria și au adus astfel drept prinos oamenilor virtuoși 478

această răsplată care li se cuvine și care adeseori i-a îmbărbătat.

Simțămîntul de admirație pe care frumoasele fapte îl trezesc în noi este ca o dreptate pe care le-o facem. Groaza de cei răi e alta. Nu-i drept să-i învrednicim pe cei răi cu uitarea numelor și fărădelegilor lor. Nu-i drept să-i lăsăm pe oamenii mari în aceeași uitare pe care răii par s-o fi nădăjduit.

Istoricii sînt cercetători severi ai faptelor celor ce au făcut umbră pămîntului și închipuie pe acei magistrati ai Egiptului în fața cărora se înfățișau la judecată sufletele tuturor morților.

I Nu numai lecturile serioase sînt folositoare, ci și cele agreabile, venind mereu vremea cinci avem Ș nevoie ele o destindere

cuviincioasă. Pînă și ostenelile savanților trebuie răsplătite cu plăceri. Științele însele trag folos de pe urma expunerii lor cu pricepere și gust. Bun și nimerit lucru este deci să scriem despre orice și în orice chip. Filozofia nu trebuie îndepărtată de lume. Ea are legături cu toate.

I Cicero împarte onestitatea în patru părți : dragoste de științe și de căutarea adevărului, păstrarea societății civile, sufletul mare și o anume cuviință și măsură în fapte, Secundum ordinem et modum.

El consideră că un bun cetățean trebuie mai de grabă să se străduiască a-și sluji patria decît a-și agonisi învățătură. Dar el nu ia seama că învățații sînt foarte de folos patriei lor și cu atît mai vrednici de cinstire cu cît se pun mai totdeauna în slujba ei fără interes, nefiind despăgubiți pentru truda lor nici prin răsplăți bănești, nici prin numiri în funcții.

Cîteva pilde caracteristice cuceririlor spaniole în Indii. De vreți să știți la ce folosește filozofia, n-aveți decît să citiți istoria cuceririi a două mari împărății : aceea a Mexicului și aceea a Perului.

Dacă un Descartes ar fi sosit în Mexic cu o sută de ani înainte de Cortez ; dacă le-ar fi arătat mexicanilor că oamenii, alcătuiți cum sînt, nu pot fi nemuritori ; dacă i-ar fi ajutat să priceapă că urmările firești ale faptelor sînt consecința legilor și conlucrării mișcărilor ; dacă i-ar fi învățat să deosebească în efectele naturale ciocnirea corpurilor mai degrabă decît puterea nevăzută a duhurilor, Cortez, cu un pumn de oameni, n-ar fi apucat să distrugă vreodată împărăția Mexicului, iar Pizzaro, pe cea a Perului.

Atunci cînd pentru întîia oară romanii văzură elefanți care luptau împotriva lor, fură mirați, dar nu-și ieșiră din minți, ca mexicanii 'la vederea cailor.

Elefanții nu li s-au părut romanilor decît niște dobitoace mai mari decît cele pe care le văzuseră. Aceste dobitoace n-au trezit în mințile lor alte gîn-duri decît cele cu totul obișnuite : au simțit că le trebuie un mai mare curaj, deoarece inamicul lor avea puteri mai mari. Atacați fiind într-un chip nou, căutară mijloace noi de a se apăra.

Invenția prafului de pușcă în Europa înlesni într-o atît de mică măsură situația acelui popor care o folosi primul, îneît încă nu se știe care anume s-a bucurat mai întîi de această născocire.

Descoperirea lunetelor care apropie nu folosi decît o singură dată olandezilor.

Noi nu vedem în toate efectele decît jocul unui mecanism, astfel încît nu există șiretlic pe care să

nu fim în stare a-1 ocoli prin alt șiretlic.

Efectele acestea pe care necunoașterea filozofiei le pune pe seama puterilor nevăzute nu sînt vătămătoare pentru că înfricoșează, ci pentru că spulberă nădejdea biruinței și nu-i lasă pe cei izbiți de ele să-și întrebuințeze forțele considerîndu-le că nu sînt de nici un ajutor.

Rîvna cetățenească nu stă în a-ți vedea patria >\ înghițind toate patriile. Această dorință de a-ți ve-| dea cetatea acaparînd toate avuțiile națiunilor, de a-ți îndestula privirile cu biruințele căpitanilor de í. oști și vrăjmășiile regilor, toate acestea nu dove-£ dese rîvnă cetățenească. Rîvnă cetățenească îndeamnă dorința de a vedea că ordinea e stăpînă în gstat, să simți o voioșie în liniștea obștească, în dră-! mu ita împărțire a dreptății, în eficiența magistra-I ților, în propășirea celor care cîrmuiesc, în respectul față-de legi, în trăinicia monarhiei sau a re-ĺ publicii.

- Rîvna cetățenească înseamnă a iubi legile chiar j. de cuprind și prevederi care nu ne sînt prielnice și g a lua .seama mai mult la binele obștesc pe care ni-1 (fac mereu, decît la răul particular pe care ni-1 fac vreodată.

Rîvnă cetățenească înseamnă să-ți îndeplinești ! cu zel, cu bucurie, cu mulțumire acea funcțiifne care, în obștea politică, este încredințată fiecăruia, g Fiindcă nu se află ins care să nu ia parte la cîr-I muire, fie în slujba sa, fie în familia sa, fie în chi-E verniseala averii sale.

Unui vrednic cetățean nu-i trece prin gînd să-și agonisească avutul său propriu altfel decît cu aceleași mijloace care asigură bunăstarea

tuturor. Pe cel ce merge pe alte căi, îl privește ca pc un laș ticălos, ca pe unul care avînd o cheie falsă la o comoară aparținînd mai multora, șterpelește o parte dintr-însa și se împotrivește la dreapta împărțeală a ceea îi e mai pe plac să-și însușească în întregime.

«

Despre politețe. Noi, cei din Franța, ne-am re-strîns mult ceremonialul și astăzi politețea toată nu înseamnă decît, pe de o parte, să ceri puțin de la oameni și, pe de alta, să nu dai mai mult decît se cerc.

Schimbarea a venit de la femei, care se socoteau victimele unui ceremonial care prevedea să li se poarte multă cinste.

Despre zeflemea. Tot omul care zeflemisește ține să pară om de duh : ba ține să pară că are mai mult decît cel pe seama căruia glumește. Dovadă că, dacă acesta din urmă răspunde, el se pierde.

Așa fiind, tare subțire este ceea ce desparte pe un zeflemist de profesie de un nătărău sau de un obraznic.

Cu toate astea, sînt și reguli pe care le poți respecta cînd zeflemisești și care nu numai că nu fac clin zeflemist un personaj odios, dar îl și pot face foarte plăcut.

Nu trebuie să te atingi decît de acele cusururi pe care omul nu e supărat că le are, care îi sînt cumpănite de și mai mari calități.

■ Trebuie să împrăștii gluma asupra tuturor deopotrivă, pentru a da de înțeles că nu este decît efectul voioșiei de care sîntem cuprinși și nu al planului dinainte chibzuit de a lovi pe cineva anume.

Zeflemeaua nu trebuie să fie prea îndelungată și nici zi de zi, altminteri se presupune că ai un dinte împotriva unui om, de vreme ce pe el singur dintre toți ceilalți, l-ai ales ca încontinuu să primească glumele ce-ți vin.

în sfîrșit, trebuie să ai drept țintă să-1 faci să rîdă pe cel pe care-1 batjocorești, iar nu pe un al treilea.

Nu e bine să te refuzi glumei, deoarece adeseori înviorează

conversația. Dar nici nu trebuie să dai dovadă de josnicie acceptînd-o peste măsură și să fii ca o țintă în care toată lumea trage.

Despre conversații. Piedicile pe care adeseori le întîmpinăm în conversații sînt știute de toată lumea. Voi spune doar că trebuie să ne intre bine în cap trei lucruri :

Cel dintîi, că vorbim în fața unor oameni care, întocmai ca și noi, sînt vanitoși și că vanitatea lor suferă pe măsură ce a noastră se satură.

Al doilea, că prea sînt puține adevărurile de dragul cărora face să-1 umilești pe cineva și să-1 dojenești că nu le-a cunoscut.

Al treilea : cel care pune stăpînire pe toate conversațiile este un nătărău sau un om fericit de a fi un nătărău.

Despre avere. Pricina pentru caro oamenii înzestrați ' se îmbogățesc mai arar decît cei lipsiți

de calități, este că se sinchisesc mai puțin de avuții. Cei cu însușiri deosebite ajung să fie stimați, fie că sînt bogați sau nu. Lumea îi îndrăgește și-i stimează. Averea nu li se pare deci un lucru atît de însemnat ca acelora care nu se pot învrednici de cinstire decît dacă sînt într-un anumit post și numai dacă au adunat titluri și bunuri.

Despre afaceri. Adevăratul mijloc pe care trebuie să-1 folosești pentru a cîștiga în afaceri este de a încerca să asiguri și succesul părților cu care te-ai întovărășit, pentru ca laolaltă să se lucreze în vederea succesului celor întreprinse.

PAGINI DE JURNAL·

' Se spunea, pe seama contelui de Boulainvilliers, ■ă nu cunoaște nici prezentul, nici trecutul și nici riitorul. Era istoric, avea o nevastă tînără și era istrolog.

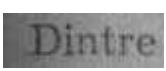

toți oamenii, cei

cărora le prinde

mai

ne să nu fie dezonorați sînt cei ce și-au făcut un ime bun în lume, datorită științei, inteligenței

,u vreunei însușiri. Deoarece, dacă, în ciuda a tot ea ce îi punea într-o lumină favorabilă, meteh->le lor au ieșit Ia iveală, dacă și-au atras împo-iva lor întregul public pe care îl cuceriseră, tre-lie ca aceste cusururi să fi fost foarte mari și sprețul pe care și l-au căpătat li se cuvine, pe mă dreptate. Poporul nu s-a grăbit să-i înfie-'ze.

Declamația este, dintre toate talentele, cel mai bișnuit. Tinerii care vor să scrie, încep întot-loauna de-aici, fie că maeștrilor lor le-a fost mai

la îndemînă să le predea acest stil, fie că învățăceilor le-a venit mai ușor să și-l însușească. Pri-viți-1, vă rog, pe Demostene : cum nu fulgeră, e simplu. Aidoma cerului, e aproape întotdeauna senin și nu trăznește decît în răstimpuri.

Principele Eugenio îmi spunea : „N-am dat niciodată ascultare făcătorilor de proiecte financiare. Deoarece, fie că impozitul e pus pe încălțări, fie că e pus pe peruci, e același lucru".

Cită dreptate avea : veșnicile reforme stîrnesc nevoia de reformă.

*

Cînd eram la Florența și vedeam obiceiurile simple din acea țară : un senator, ziua cu pălăria de paie, seara cu micul lui felinar, eram îneîntat, făceam și eu ca el și ziceam : „Mă port ca marele Cosma de Medici". Și într-adevăr, acolo ești călăuzit de un mare senior care face pe burghezul, în alte părți de burghezi care fac pe marii seniori.

Ți-ai pierdut de curînd soțul, nu vei mai iubi.

*

lartă-mă, domnule, dacă mă îndepărtez de la subiectul meu. Trebuie

să renunț la plăcerea de a mai vorbi despre domnia-ta.

Mă duc in păduri să caut liniștea și o viață dulce și tihnită, dar inima-mi spune că ești la 486

Paris sau la Lunéville și pădurile nu-mi mai spun nimic. ·

Fiule, ești îndeajuns de norocos ca să n-ai nici a te rușina, nici a te mîndri cu neamul tău.

Obîrșia-mi este atît de potrivită cu averea, încît mi-ar părea rău ca una sau alta să fi fost mai mare.

Vei fi magistrat sau ofițer.

Deoarece tu vei fi cel chemat să dai seama de funcția ta, tu s-o alegi. în magistratură vei afla mai multă neatîrnare și libertate. în armată, vei putea nădăjdui mai mult.

îți este îngăduit să dorești a te înălța în slujbe din ce în ce mai înalte, deoarece este îngăduit oricărui cetățean să dorească a fi în stare să facă servicii mai mari patriei sale. De altfel, o rîvnă însuflețită este un simțămînt folositor societății, Cînd e bine îndreptată.

*

R Nepotului meu. Nu ne diriguiește mintea noastră, ne conduce sufletul.

Poți avea bogății, dregătorii, inteligență, învățătură, credință, farmec, minte luminată ; de nu vei hvea simțăminte înalte, nu vei fi în veci decît un rtm de rînd.

I Să știi, de asemeni, că nimic nu te apropie de simțămintele josnice decît trufia și că nimic nu ’.i.i mai aproape de simțămintele înalte decît moil' stia.

I Averea e o stare, nu un bun. Bună nu e ■C’tit în măsura în care ne așază la vedere și ne poate face să fim mai cu băgare de seamă. Ne silește să răspundem de ea. Te afli într-o casă ale cărei uși sînt veșnic deschise ; averea ne bagă în palate de cristal supărătoare,

pentru că sînt șubrede și străvezii.

O dată ce ai tot ceea ce firea și situația ta din acea clipă îți poruncește să-ți dorești, lași să-ți pătrundă în suflet încă o dorință : bagă bine de seamă : nu vei fi niciodată fericit. Această dorință zămislește alta. Dacă, mai ales, dorești lucruri care se înmulțesc, ca banii, care va fi capătul dorințelor tale ?

Totul este să stai să te întrebi la ce dorești atît de aprig să întrebuințezi banii ăștia. Consulul Paulus s-a vîndut pe o sumă de bani lui Cezar, care s-a retras din Roma. Banii i-a folosit ca să ridice o basilica.

Cînd vei citi istoria, privește cu luare aminte strădaniile depuse de principalele personaje, pentru ca să fie mari, fericiți, vestiți. Gîndește-te Ia ceea ce au izbutit să aibă din cît doreau și socotește, pe de o parte, mijloacele, pe de alta scopul. Socoteala, totuși, nu e dreaptă. Marile tablouri ale istoriei înfățișează pe cei cărora mărețele lor acțiuni le-au izbutit. Vezi cît au găsit din piatra aceea filozofală pe care o căutau : fericirea și pacea.

*

Ziceam că, pînă la șase sau șapte ani, copiii nu trebuie învățați nimic, aceasta putînd să fie și primejdios. Nu trebuie să te gîndești decît să-i înveselești pe copii ceea ce este singura fericire a vîrstei. Copiii dobîndesc pretutindeni ideile pe care le dau simțurile. Sînt foarte atenți, pentru

că multe sînt lucrurile care-i miră și de asta sînt cil se poate de curioși. Nu poate fi deci vorba délit să le împrăștii și să le ușurezi atenția cu ajutorul plăcerii. întocmesc toate gîndurile ce le stau la îndemînă, dovadă uimitoarele lor progrese în Vorbire. Așadar, atunci cînd vreți să-i siliți pe copii să cugete ca voi, le împiedicați propriile lor enduri pe care firea îi silește să le aibă. Meșteșugul vostru tulbură procedeul firii. Ii sustrageți <1·* la atenția pe care și-o impun ei ca să o ia pe cea pe care le-o dați. Una le place, alta le displace, li amețiți cu idei abstracte, pentru care n-au înțelegere. Ei au idei concrete și voi le generalizați înainte de vreme. De pildă, ideea de fericire, de Breptate, de cinste, toate acestea nu sînt de nasul lor. Să nu-i lăsați să vadă nimica rău ! Altceva

sii nu faceți. La o anumită vîrstă, creierul sau mintea se dezvoltă dintr-o dată. Atunci, da, pu-«rți-vă pe muncă ! Și veți face mai mult într-un Kert de ceas decît ați fi făcut în șase luni pînă țn clipa aceea. Lăsați firea să le făurească tru-Bul și mintea !

Unul din cele mai mari rele din cîte sînt în ■B să învețe cîteva cuvinte latinești.

jlgat e instituția gimnaziiior, care ființează în

își trimit și ei copiii

jjtiicile orașe, unde meseriașii

I Nu numai că asta nu-i de folos științelor, dar eenține ignoranța. Fiindcă pe cît este de foiosi or să ființeze academii bune în orașele de ■haină, unde un anume tineret să se instruiască flfi literatură, pe atît este de primejdios să îngă-dui în micile orașe aceste gimnazii care îndepărtează pe meșteșugari și pe micii negustori de ia starea lor, fără a le da putința să împlinească alta.

*

îmi place să citesc o carte nouă după ce a fost judecată de public. Asta înseamnă că în sinea mea îmi place mai mult să judec publicul decît cartea.

*

Am luat hotărîrea să nu citesc decît cărți bune. Cel care le citește pe cele proaste este asemenea omului care-și petrece viața în tovărășia netrebnicilor.

★

Cînd te uiți la cei mai mulți oameni din națiunea noastră, ești totdeauna pornit să admiri atîta inteligență și atît de puțină judecată luminată, îngrădiri atît de strimte și atîta forță ca să le depășești.

*

Există națiuni în care natura pare să fi făcut totul pentru oameni și ci par că se dau în lături. Ea pare să-i fi așezat deasupra celorlalți, iar ei se așază mai prejos.

♦

Sufăr de boala de-a face cărți și de a mă rușina de ele după ce le-am făcut.

★

F Cînd săvîrșesc fapte, sînt cetățean, dar cînd scriu, sînt om și privesc toate popoarele Europei cu o aceeași nepărtinire ca pe feluritele popoare din insula Madagascar.

I Gata sînt să mărturisesc întru adevăr, dar să nu fiu jertfit pentru el.

i E bine să cauți aprobarea, niciodată aplauzele.

I Ziceam despre abatele de Laporte care se apucase să scrie împotriva Spiritului legilor ca să-și facă rost de cîțiva bănuți de la un editor : „Un < >m care discută pentru ca să se lumineze, nu se înjosește cu un om care discută pentru ca să trăiască".

Oricîte vorbe cu șart aș grăi, le las tot în seama

celor ce

vor voi să le critice.

t. Se poate vedea că dîndu-mi părerea despre diverși autori, mai mult laud decît critic. Nu mi-am ilal părerea decît asupra autorilor pc care îi pre-iţtiiam. Necitind, pe cît mi-a fost cu putință, decît cei pe care i-am socotit cei mai buni.

g N-am timpul să mă îngrijorez de soarta căr-l’ţllor mele. Mă las în seama publicului.

w

Lucrez de douăzeci și cinci de ani la o carte de 18 pagini, care va

cuprinde tot ce știm despre metafizică și teologie și ceea ce modernii noștri au uitat în uriașele volume pe care le-au scris asupra acestor științe.

Regulile nu sînt făcute decît pentru a-i duce de mînă pe neghiobi. Mamele au mii de reguli pentru a-și călăuzi fetele. Ele scad numărul acestor reguli pe măsură ce fetele cresc, iar pînă la urmă le reduc doar la una.

★

Văd neîncetat oameni care-și distrug sănătatea tot luînd leacuri. Care ajung de ocară tot um-blînd după decorații. Care-și pierd avutul de pe urma zgîrceniei. Care-și surpă situația din pricina ambiției.

Oamenii nu par niciodată mai excesivi, decît atunci cînd disprețuiesc sau cînd admiră. S-ar zice că nu există cale de mijloc între admirabil și detestabil.

a

Tonul potrivit este ceea ce seamănă în cuvîntări și în purtări cu ceea ce în vorbire se numește să n-ai accent.

*

Cuviincios este cel despre care nu se poate spune ce Èste.

Rușinea șade bine oricui. Trebuie însă să știi 0 învingi și niciodată să n-o pierzi. Tot omul ebuie să fie politicos ; dar trebuie să fie și liber.

li ziceam doamnei du Châtelet : „Vă abțineți de somn pentru ca să învățați filozofia. S-ar cuoi mai curînd să studiati filozofia pentru a inia să dormiți“.

Trebuie să-i plîngem pe oamenii nenorociți, deși merită soarta. De-ar fi numai pentru că și-o rită.

★

fii drept

în toate,

chiar în privința patriei

K Tot cetățeanul e dator să moară pentru paji lui, nimeni nu-i silit să mintă de dragul ei.

Nu mai am decît două treburi : una să știu a bolnav ; cealaltă, să știu a muri.

klnre greșeală facem că nu spunem adevărul ;»i< i cînd putem ; fiindcă nu-1 spui totdeauna

■ vrei și cînd îl cauți.

toamna du Deffard are dreptate cînd spune: to să fii mincinos, dar șă nu fii niciodată fă-!he“

*

Voi așeza totdeauna printre porunci aceea de nu vorbi niciodată în zadar despre sine.

Màxima minunată : „Să nu mai vorbești de iu| crurile de acum făcute.“

j

*

Se cuvine ca oamenii să nu fie convinși a di® prețui din cale afară de mult moartea, deoared astfel ar scăpa din mina legiuitorului.

«

împotriva autorilor de scrisori anonime (ca părintele Tournemine, care i-a scris cardinalului <k Fleury contra mea cînd fusesem numit la Academia franceză) zic : „Tătarii sînt obligați să-și puni numele pc săgeți pentru ca să se știe de unde vini lovitura^.

La asediul unui oraș, Filip al Macedoniei fu Io-vit de o săgeată. Pe

săgeată stătea scris : „Astoi trimite această lovitură de moarte lui Filip"

*

în conversații nu trebuie să încrucișați săbiile neîncetat. Ar fi obositor. Trebuie să țineți pa< sul. Deși nu în același fel, nici pe aceeași linie mergeți pe același drum.

A

I -

Conversațiile sînt un edificiu în curs de construire și .fiecare trebuie să ia parte la acoasld construcție. Dacă o stînjenești, te faci nesuferit 494

t inteligențe care dărîmă fără încetare, pe mail ce alții clădesc. Ei nu răspund faptelor. Se i>ă de mărunțișuri. Ies mereu din rînd. Impulcile lor nu pornesc de la ceea ce se face. Pe rt, nu ajută cu nimic și stingheresc totul. Se 'ine să recunoaștem că ripostele întemeiate tă la fel ca și laudele.

'aceți în așa fel incit conversațiile să se poarte fc Dialogurile să fie purtate curgător.

Ilarul conversației este ceea ce în sinul poporu-i francez se numește spirit. El nu e altceva vît un dialog de obicei vesel, în care insul fără fee asculta prea mult, vorbește și răspunde și ide totul se petrece in replici iuți și scurte. Sti-I și tonul conversației, adică stilul dialogului, deprinde. Sînt națiuni la care darul conversait este cu desăvîrșire necunoscut. Așa sînt cele tare oamenii nu viețuiesc laolaltă și cele la *e gravitatea stă la baza moravurilor.

cea ce se numește spirit la francezi nu este I spiritul, ci un anume fel de spirit. Spiritul uși este bunul simț legat de mintea luminată, nul simț este dreapta cumpănire deosebirea unor acelorași lucruri I și față de cum par a fi.

a lucrurilor față de cum

darul conversației este un anume

fel de spirit

■ iiuit din scurte vorbiri socotite și nechibzuite.

da împac bine cu acei oameni cărora le place facă lumea să rîdă și care iau asupra lor grija si lici tuturor.

Toate sînt luate în glumă, pentru că toate cîte un revers.

*

Orice cuvîntare ce nu femeilor în Franța este Regulă generală.

poate fi rostită în fa| grosolană și obscen

ir

Un om de duh poate spune prostii în fața f meilor, dar trebuie să le presară pe nesimțit pentru ca a doua oară nimeni să nu se poată s păra mai mult decît întîia dată. Tot așa cît vorbești contra lor, ca și cînd vii cu plîngeri. P< spune și face orice, delectînd spiritele.

în

cursul

conversațiilor nu

răspund

nicioda

dovezilor întemeiate pe asemuiri. Ele nu sî bune decît în elocință și în poezie și nu folost decît la repetarea aceluiași lucru, mai pro

*

De obicei un om care nu grăiește, nu cuge Mă gîndesc la acel care nu are motive să nu vc bească. Fiecăruia îi face plăcere să scoată la 1 mină ceea ce socotește că a gîndit cum trebu, Așa-s făcuți oamenii.

*

în ceea ce privește schimbările modei, cei < scaun Ia cap trebuie să se supună ultimei. 1)i nici nu trebuie să se lase așteptați.

★

Cît despre găteală, se cuvine să faci totdeauna iui puțin decît poți.

Ce rost are să scrii cărți pentru acest mic Pă-lînt, care nu-i mai mare decît un punct ?

Br r